

UNIVERZITA MATEJA BELA

Filologická fakulta
Katedra hungaristiky

Kontext – Filológia – Kultúra

Kontextus – Filológia – Kultúra

ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA

Banská Bystrica – Eger
2006

Bölcsészettudományi Főiskolai Kar
Magyar Nyelvészeti Tanszék

UNIVERZITA MATEJA BELA

Filologická fakulta

Katedra hungaristiky

ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA

Bölcsészettudományi Főiskolai Kar

Magyar Nyelvészeti Tanszék

Kontext – Filológia – Kultúra

Kontextus – Filológia – Kultúra

Štúdie – Tanulmányok

Banská Bystrica – Eger

2006

ISBN-10: 963-9417-60-2
ISBN-13: 978-963-9417-60-1

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Főiskola rektora
Megjelent az EKF Líceum Kiadó gondozásában
Igazgató: Kis-Tóth Lajos
Felelős szerkesztő: Zimányi Árpád

Megjelent: 2006. november Példányszám: 130
Készítette: Diamond Digitális Nyomda, Eger
Ügyvezető: Hangácsi József

Redakčná rada – Szerkesztőbizottság

Predsedovia – Elnökök:

Prof. PhDr. František Alabán, CSc.

Dr. Zimányi Árpád, kandidátus, főiskolai tanár

Členovia – Tagok:

Dr. Varga Gyula, kandidátus, főiskolai tanár

Dr. Zoltán András, kandidátus, egyetemi docens

Dr. Simigné dr. Fenyő Sarolta, PhD., egyetemi docens

Dr. Czeglédi Csaba, kandidátus, főiskolai tanár

Recenzenti – Recenzensek:

Doc. PhDr. Zoltán Fonód, CSc.

Doc. PhDr. Peter Andruška, PhD.

Za odbornú a jazykovú úroveň príspevkov zodpovedajú autori.

A tanulmányok szakmai és nyelvi színvonaláért a szerzők felelnek.

© UMB Filológická fakulta, Katedra hungaristiky

Eszterházy Károly Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke

Medzinárodná vedecká konferencia

**Banská Bystrica
24. mája 2006**

Nemzetközi tudományos konferencia

**Besztercebánya
2006. május 24.**

Predslov – Előszó

Vážené dámy, vážení páni!
Účastníci vedeckej konferencie!

Dovoľte, aby som Vás pozdravil na dnešnej vedeckej konferencii, ktorú organizuje Katedra hungaristiky Filologickej katedry Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.

Táto katedra bola zriadená pred ôsmimi rokmi a za obdobie svojej existencie zorganizovala šesť vedeckých konferencií s medzinárodnou účasťou, početné vedecké konferencie a odborné semináre a ďalšie podujatia. Materiály z vedeckých konferencií vždy boli vydané vo forme zborníkov. Našou snahou bolo a je uplatnenie zámeru, ktorý je v plnom rozsahu v súlade s vedeckou orientáciou Katedry hungaristiky, že jazykové a literárne, ako aj komunikačné otázky a problémy sa dajú chápať a interpretovať používaním prostriedkov a metód filológie v širšom zmysle. Naša dnešná konferencia *Kontext – Filológia – Kultúra* aj podľa konkrétneho programu vyjadruje mnohospektrálnosť a rozmanitosť. Práve preto po plenárnom zasadnutí práca na konferencii pokračuje v piatich sekciách (zohľadňujúc skutočnosť, že konferencia je iba jednodňová). Tematické oblasti jednotlivých sekcií zahŕňajú v sebe tak literárnovedné, jazykovedné referáty, ako aj komparatívne a kontrastívne témy, štúdie z oblasti komunikácie a prekladu, ako aj ďalšie čiastkové aktualizované témy filologického zamerania.

Vážené dámy, vážení páni!

S úctou a srdečne pozdravujem zahraničných a domácich účastníkov konferencie. Pozdravujem aj kolegov z našej fakulty a všetkých prítomných.

Prajem Vám rokovať na vysokej odbornej úrovni.

Prof. PhDr. František Alabán Csc.
vedúci Katedry hungaristiky

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Külföldi és hazai vendégeink!

Konferenciánk kulcsszava a kontextus, amely elsősorban a nyelvi és irodalmi jelenségek összefüggését jelenti, a viszonyokat és kapcsolatokat a kutatások *primus inter pares* pozíciójába helyezi. Ezzel azt is jelezzük és egyben tudatosítjuk, hogy a dolgok és jelenségek elszigetelt vizsgálata nem jelenthet jelenünkben perspektívát és értelemszerű kutatómunkát. Mind a nyelvi és irodalmi kontextusban beszélhetünk nemzeti, egy szélesebb szintű értelmezésben bilaterális, ill. közép-európai, sőt egy európai szintű interpretációról. Tágabb értelemben mindez a szempontrendszer összefügg a „régiónk Európája” programmal, szűkebb értelemben pedig a magyar irodalmi, kulturális integráció megvalósításának kívánalmával. A nyelvi, irodalmi értékek, kölcsönhatások a filológia eddig kialakult és legújabb eszközeivel és módszereinek segítségével kutathatók és értelmezhetők, melynek eredményeként új értékek, felismerések jöhetnek létre. Ezeknek nélkülözhetetlen szerepük van a magyar nyelv, az irodalom és az egész magyar kultúra fejlődésének szempontjából.

Szeretettel üdvözlöm Önöket a *Kontextus – Filológia – Kultúra* című nemzetközi tudományos konferencián, melyet a Bél Mátyás Tudományegyetem Filológiai Karának Hungarisztika Tanszéke rendez. A nyolcéves tanszék 6. konferenciája a mai rendezvény, mely az adott formában is alkalmat ad a tudományos eredmények prezentálására, a külföldi és hazai partnerekkel való együttműködésre.

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Külön esemény számunkra, hogy körünkben köszönthetem konferenciánk nagyra becsült külföldi résztvevőit: a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem, a piliscsabai Pázmány Péter Katolikus Egyetem, az egri Eszterházy Károly Főiskola, a Miskolci Egyetem, a beregszászi II. Rákóczi

Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, a jászberényi Szent István Egyetem, a Pannon Egyetem előadóit. Természetesen a hazai egyetemekről jött kollégákat is szeretettel üdvözlöm, a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, valamint a Bél Mátyás Tudományegyetem tanárait. Köszöntöm végül a konferencia minden résztvevőjét.

Színvonalas szakmai eszmecserét, érdemdús és tanulságos vitát kívánok.

Dr. Alabán Ferenc
tanszékvezető egyetemi tanár

Redakčná rada – Szerkesztőtanács

Predsedovia: Prof. PhDr. František Alabán, CSc.

Elnökök: Dr. Zimányi Árpád, kandidátus, főiskolai tanár

Členovia – Tagok:

Dr. Varga Gyula, kandidátus, főiskolai tanár

Dr. Zoltán András, kandidátus, egyetemi docens

Dr. Simigné Fenyő Sarolta, PhD., egyetemi tanár

Dr. Czeplédi Csaba, CSc., főiskolai tanár

Recenzenti – Recenzensek:

Doc. PhDr. Zoltán Fonód, CSc.

Doc. PhDr. Peter Andruška, PhD.

Za odbornú a jazykovú úroveň príspevkov zodpovedajú autori.

A tanulmányok szakmai és nyelvi színvonaláért a szerzők felelnek.

Medzinárodná vedecká konferencia

Banská Bystrica

24. mája 2006

Nemzetközi Tudományos Konferencia

Besztercebánya

2006. május 24

Predslov – Előszó

Vážené dámy, vážení páni!
Účastníci vedeckej konferencie!

Dovoľte, aby som Vás pozdravil na dnešnej vedeckej konferencii, ktorú organizuje Katedra hungaristiky Filologickej katedry Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.

Táto katedra bola zriadená pred ôsmimi rokmi a za obdobie svojej existencie zorganizovala šesť vedeckých konferencií s medzinárodnou účasťou, početné vedecké konferencie a odborné semináre a ďalšie podujatia. Materiály z vedeckých konferencií vždy boli vydané vo forme zborníkov. Našou snahou bolo a je uplatnenie zámeru, ktorý je v plnom rozsahu v súlade s vedeckou orientáciou Katedry hungaristiky, že jazykové a literárne, ako aj komunikačné otázky a problémy sa dajú chápať a interpretovať používaním prostriedkov a metód filológie v širšom zmysle. Naša dnešná konferencia *Kontext – Filológia – Kultúra* aj podľa konkrétneho programu vyjadruje mnohospektrálnosť a rozmanitosť. Práve preto po plenárnom zasadnutí práca na konferencii pokračuje v piatich sekciách (zohľadňujúc skutočnosť, že konferencia je iba jednodňová). Tematické oblasti jednotlivých sekcií zahŕňajú v sebe tak literárnovedné, jazykovedné referáty, ako aj komparatívne a kontrastívne témy, štúdie z oblasti komunikácie a prekladu, ako aj ďalšie čiastkové aktualizované témy filologického zamerania.

Vážené dámy, vážení páni!

S úctou a srdečne pozdravujem zahraničných a domáчих účastníkov konferencie. Pozdravujem aj kolegov z našej fakulty a všetkých prítomných.

Prajem Vám rokovanie na vysokej odbornej úrovni.

Prof. PhDr. František Alabán CSc.
vedúci Katedry hungaristiky

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!
Külföldi és hazai vendégeink!

Konferenciánk kulcsszava a kontextus, amely elsősorban a nyelvi és irodalmi jelenségek összefüggését jelenti a viszonyokat és kapcsolatokat a kutatások *primus inter pares* pozíciójába helyezi. Ezzel azt is jelezzük és egyben tudatosítjuk, hogy a dolgok és jelenségek elszigetelt vizsgálata nem jelenthet jelenünkben perspektívát és értelemszerű kutatómunkát. Mind a nyelvi és irodalmi kontextusban beszélhetünk nemzeti, egy szélesebb szintű értelmezésben bilaterális, ill. közép-európai, sőt egy európai szintű interpretációról. Tágabb értelemben mindez a szempontrendszer összefügg a „régiónk Európája” programmal, szűkebb értelemben pedig a magyar irodalmi, kulturális integráció megvalósításának kívánalmával. A nyelvi, irodalmi értékek, kölcsönhatások a filológia eddig kialakult és legújabb eszközeivel és módszereinek segítségével kutathatók és interpretálhatók, melynek eredményeként új értékek, felismerések jöhetnek létre. Ezeknek nélkülözhetetlen szerepük van a magyar nyelv, az irodalom és az egész magyar kultúra fejlődésének szempontjából.

Szeretettel üdvözlöm Önöket a *Kontextus – Filológia – Kultúra* című nemzetközi tudományos konferencián, melyet a Bél Mátyás Tudományegyetem Filológiai Karának Hungarisztika Tanszéke rendez. A nyolcéves tanszék 6. konferenciája a mai rendezvény, mely az adott formában is alkalmat ad a tudományos eredmények prezentálására, a külföldi és hazai partnerekkel való együttműködésre.

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Külön esemény számunkra, hogy körünkben köszönthetem konferenciánk nagyra becsült külföldi résztvevőit: a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem, a piliscsabai Pázmány Péter Katolikus Egyetem, az egri Eszterházy Károly Főiskola, a Miskolci Egyetem, a bereg-

szászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, a jászberényi Szent István Egyetem, a Pannon Egyetem előadóit. Természetesen a hazai egyetemekről jött kollégákat is szeretettel üdvözlöm, a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, valamint a Bél Mátyás Tudományegyetem tanárait. Köszöntöm végül a konferencia minden résztvevőjét.

Színvonalas szakmai eszmecserét, érdemdús és tanulságos vitát kívánok.

Dr. Alabán Ferenc
tanszékvezető egyetemi tanár

Komunikácia

Kommunikáció

A meggyőzés, mint a kommunikáció működési elve: fogalmak, elméletek és hatások

A meggyőzés a kommunikáció elválaszthatatlan része, olyan immanens sajátja, amely egyfelől a nyelv alkalmazásából, másfelől a célszerűség szembotjaiból fakad.

A retorika olyan művészet, mesterség, gyakorlat (tekhné, ars), avagy tehetség, George Campbell (1776) szerint, amely által a beszédet céljához igazítjuk. A retorikai leírás a logosz (szó, közlés) erejéről beszél a lelkek felett: a retorika a pszichagógia tudománya, amely spirituális irányítást nyújt a hallgatónak a beszéden keresztül. A szofista Gorgiasz szerint a beszédek olyanok akár a bódító szerek (pharmaka), amelyek félelmet, örömet, elkeseredést okoznak (Helena dicsérete, 8-14, vö. Green 2001: 556).

Diszciplináris alapvetések

A retorika módszer, a meggyőzés eredmény, a kommunikáció pedig maga a jelenség. A meggyőzést a retorika a beszéd elkészítésének fokaiiban (invenció, diszpozíció, elokúció, memória, pronuciáció), és a szöveg szerkezetének célszerű alakításában írta le. A meggyőzés a beszélő szándéka, a szöveg tulajdonsága, tartalma, és a hallgatóra tett hatása: tehát az éthosz, páthosz és logosz hármassága. A meggyőzés egyúttal a beszéd, a kommunikációs helyzet, a retorikai szituáció kódolt hatása: a kódolás a kommunikációs helyzet valamennyi összetevője esetében megtörténik, a retorikai szituáció kontextusaiban és fázisaiban is leírható.

A meggyőzés a retorika technikai magva, amely a befogadóban a retorikai cselekményekre (beszédmű-kommunikátum) adott szándékolt reakcióként létrejön; a kommunikációs stratégia gyakorlatának célja. A meggyőző tevékenység minden esetben egy adott szociokulturális kontextus függvénye, illetve ilyen összefüggésekben érvényesül. A meggyőzés nem pusztán az érvelés, nem egyenlő az indoklás erejével, nem egyszerűen

okoskodás eredménye, s nem sematizálható az értelmi-érzelmi verbális elemek megfelelő arányú használatával. A meggyőzés megváltoztatja a valósághoz való viszonyulást, és annak interpretációját.

A meggyőzés meghatározása

A meggyőzés olyan tevékenység, amellyel megkíséreljük legalább egy személy magatartását megváltoztatni szimbolikus interakció útján. Akkor kerül rá sor, ha legalább egy ember céljait veszély fenyegeti, s e fenyegetés jellege és mértéke indokolja, hogy erőfeszítést tegyünk a meggyőzés érdekében (Reardon 1991, vö. Síklaki 1994: 12). E tevékenység a befogadó részéről is tudatos (ellenétben a manipulációval), a befogadóval kapcsolatban pedig rejtett vagy explicit módon kritikát fogalmaz meg abból következően, hogy meg kívánja változtatni a hozzáállását valamivel kapcsolatban. Ebben a tekintetben tehát a meggyőzés, különösen a magas önértékelésű befogadó számára konfliktus, amelyet a meggyőző szöveg tud majd feloldani.

A retorikai szituáció racionális modelljében Bitzer eleve a szükséglet létrejöttét tekinti a helyzet kiindulópontjául, amelyet a hallgatóság és a korlátok figyelembevételével kell majd kielégíteni (1969: 6).

Az attitűd

A meggyőzés célja a beállítódás megváltoztatása vagy annak létrehozása. Thomas és Znaniecki 1918-ban úgy ragadták meg az attitűdöt, mint az egyén tudatállapotát egy adott tárgy irányában. A tárgy ez esetben lehet fizikai, létező, elvont vagy akár egy személy is; mindenesetre pszichikailag lényegesnek kell lennie. A korai meghatározások között találjuk Thurstone-ét is, aki az érzelmi viszonyulást emelte ki, mint lényeges vonást. Gordon Allport (1954) szerint a hozzáállás tanult predispozíció arra, hogy valakiről vagy valamiről hogyan gondolkodjunk, hogyan érezzünk iránta, vagy viselkedjünk vele. Az attitűd meghatározások egyik csoportja a beállítódást mint egydimenziós jelenséget ábrázolja, amely az érzelmi válaszreakciókra fókuszál. Ilyen a fenti Thurstone definíció a koraiak közül, de ehhez kapcsolódik Fishbein és Ajzen (1980) megfogalma-

zása is, mely szerint az attitűd egy személy tárgyról alkotott értékelése. Az attitűd triadikus, többkomponensű modelljében már a kogníció, az érzelem és a viselkedés (ABC = Affect, Behaviour, Cognition) együttes jelenlétét, változási lehetőségét vetik fel a teoretikusok. E modellek leírói szerint az attitűd olyan belső struktúra, amely irányítja viselkedésünket (Erwin 2001: 4-20). Zimbardo és Leippe attitűd-rendszere már öt elemből épül fel: a viselkedésből, a viselkedési szándékokból (elhatározások), a kogníciókból, az érzelmi reakciókból és az attitűdökből áll (Siklaci 1994: 26-27). Annyi bizonyos, hogy a többdimenziós felfogások azon a megfigyelésen alapulnak, hogy összefüggés van a megfigyelhető viselkedés, valamint az attitűd kognitív és affektív elemei között. Fentiek alapján tehát leszögezhetjük, hogy a meggyőző kommunikátum hatására változást diagnosztizálhatunk, amely érinti a megismerést, az érzelmeket, és a viselkedést. A Yale egyetemen Hovland által elindított kutatások a meggyőzés hatására az észlelés, az affekció, a vélemény és a cselekvés megváltozását írták le.

A meggyőző kommunikáció tényezői meggyőzés hatása a meggyőző kommunikáció folyamatának eredménye. E folyamat tényezői az üzenet kibocsátója, az üzenet, a befogadó és a körülmények (csatorna). A tényezők leírásának hátterében Arisztotelésztől kezdhetjük a történeti áttekintést, aki beszélő-hallgató-tárgy hármasságáról beszélt, és egészen a modern tömegkommunikációs kutatások kiindulópontjául is szolgáló Lasswell formuláig (1948) vezethetjük, aki a ki - mit mond - milyen csatornán - kinek - milyen hatással szöveges diagrammját rajzolja meg.

A meggyőző kommunikáció elméletei valamennyi fenti tényezőt érintik, ezáltal e tanulmányban a közlőre, az üzenetre és a befogadóra vonatkozó alapfogalmak és elméletek tárgyalására térünk ki.

A forrás, a közlő hitelessége

A közlő (nem mindig az informáló forrása) éthoszával, teljes jellemével áll a hallgatósága, a befogadó előtt. Elfogadhatóságát Arisztotelész szerint – a logikai tisztaságon túl – három dolog meglete teszi lehetségessé:

- a) A bölcsességé (phronészisz)
- b) Az erényé (areté)
- c) A jóakaraté (eunoia)

Cicero az éthoszt, a szónok jellemét a megkedveltetés (conciliare), később gyönyörködtetés (delectare) szempontjából tartja fontosnak. Ebben a beszélő méltósága, előmenetele, és elért teljesítményei, korábbi tettei játszhatnak szerepet. Campbell (1778) a közlő éthoszt arra látja alkalmasnak, hogy a szónokéhoz hasonló érzelmeket keltsen a beszéd útján. A 20. századi kritikai retorika legjelentősebb képviselője, Kenneth Burke az éthoszt a közlő képességének tekinti, melynek segítségével hallgatóságával azonosul.

A 20. századi szociálpszichológiai kutatások hitelességgel foglalkozó vizsgálatai érintik a közlő szerepét a meggyőzésben. Hovland (1953) szerint a hitelesség kétkomponensű: a szakértelem és a megbízhatóság tulajdonságaiból áll. Berlo, Lennerd és Mertz (1967) faktor-elemző módszerrel három összetevőt állapítanak meg: a biztonságot, a képzettséget és a dinamizmust. McCroskey (1966) ismét két komponenst említ, az autoritativitás és a jellem tulajdonságait emelve ki.

Az elméleti megközelítések abban a tekintetben egyeznek meg leginkább, hogy a közlő hitelességét mint a befogadó észleletét tekintik. Ebben a felfogásban a hitelesség mint attitűd-változtató tényező vethető fel.

Hovland és Weiss (1951) kutatásai alapján a magas hitelességű közlőhöz társított üzenetek nagyobb attitűdváltozást eredményeznek. Ugyanakkor Stiff 1986-os meta-elemzésében rámutatott arra, hogy a hitelességnek az attitűdváltozásban betöltött szerepére vonatkozó vizsgálatok eltérő eredményeket is mutatnak, pl. Bochner és Insko (1966) kutatásai alapján a kevésbé hiteles közlő nagyobb meggyőző erővel bír, ha olyan üzenetet közöl, amellyel a befogadók kezdetben nem értenek egyet. Daniel O'Keefe azt vizsgálta, hogy miként járul hozzá az időzítés a forrás hitelességének a meggyőzésben játszott szerepéhez. Míg az kevésbé hiteles közlő meggyőzőbb, ha azonosítása az üzenet közlése után s nem előtte történik, addig az igen hiteles forrást jobb, ha az üzenet prezentálása előtt, és nem azt követően azonosítjuk a befogadó számára.

A hosszútávú meggyőző hatás és a hitelesség kapcsolatának felderítése az 1950-es évek óta foglalkoztatja az elméleti szakembereket. Hovland és Weiss 1951-es kutatásai alapján közvetlenül az üzenet elhangzása, közlése után a hitelesebb forrás meggyőzőbbnek mutatkozott, mint a kevésbé hiteles. A négy héttel később végzett vizsgálatok ugyanakkor érdekes eredményt hoztak: ekkor már a kevésbé hiteles forrás meggyőző hatása mutatkozott erősebbnek, a magasabb hitelességű közlő meggyőző ereje idővel csökkent. Ezt a jelenséget alvó hatásként avagy szunnyadó effektusként (sleeper effect) rögzítették és kutatták tovább.

A hitelesség, a közlő elfogadhatóságának további kutatásai vizsgálták azokat a forráshoz kapcsolódó tulajdonságokat, amelyek a meggyőzésben szerepet kapnak. Ilyen az észlelt hasonlóság, amelynek korai leírását már Campbellnél olvashattuk. Fontos tulajdonság ezen kívül a fizikai vonzóság, a szépség, amelynek érvényesülésekor fontos lesz a kogníció jellege és a szépség társadalmi meghatározottsága. (Stiff-Mongeau 2003: 103-127)

2 A meggyőző üzenet

A meggyőző üzenet leírásának kétféle elméleti megközelítését ismerjük: a racionális és emocionális értelmezést.

Az értelemre ható üzenet

A racionális elméletek az üzenet érvelő erejét vizsgálják, s azon a feltételezésen alapulnak, hogy a befogadó a logika formális szabályaira vonatkozó implicit ismeretekkel rendelkezik. A racionális értelmezés fókuszában az érv és az érvelés (argumentáció) áll. A filozófia és a kommunikáció-elmélet tudományterületén vizsgáló elméletek többféleképpen írják le az állítás igazságértékét. A (1) fundacionalisták szerint létezik az elsődleges állításoknak olyan halmaza (foundational claims), amelyek a rájuk épülő érv alapjait adják: axiómák, tapasztalatok, olyan, önmagukat jelentő tautológiai pontok, amelyek magyarázata nem mutat túl saját állításukon. Az (2) igazoláselméletben az érv akkor igaz, ha nem mond ellent annak, amit tudunk, és strukturálisan is hibátlan. Az (3) instrumentalizmus értel-

mezésében az érv akkor igaz, ha kijelölt célját teljesíti, és akkor hamis, ha nem. A (4) konvencionalizmus az érvet konvencionális jellegzetességei által tartja érvényesnek, igaznak. A (5) szociológiai relativizmusban és determinizmusban az állítás akkor igaz, ha a befogadók közössége a társadalom működő elemeként tartja igaznak. A fundacionalista érvekben tehát a mondat igaz lehet önmagában és önmagáról. Az instrumentalizmusban akkor igaz, ha hatékony útmutatással szolgál egy cselekvés számára, a szociológiai relativizmusban és determinizmusban pedig akkor, ha társadalmi működése teszi igazzá (Anderson 2005: 123-143). A klasszikus retorika mindezt a toposzok tanában fogalmazta meg. A toposz az a közös hely, az a szociokulturálisan meghatározható közös tartalom, amelyből érveket vehetünk (Adamik-Jászó-Aczél 2004: 351-352).

Az érvek meggyőző erejüket a levezetésből is nyerhetik. Toulmin a *The Uses of Argument* (1958) című munkájában olyan modellt hozott létre, amely az érvelésben helyettesítheti a szillogizmust. Az argumentáció a *tényállástól*, adattól (data) a garancia, *biztosíték* támogatásával (warrant) az *állításig* (claim) vezet. Ez a bizonyítás fő útvonala, amelyben a tényállástól az állításig eljutva a biztosíték válik a mentális ugrást segítő elemmé. Az argumentáció szerkezeti alapjaihoz három további elem társul: a *támogatás* (backing) a biztosítékban foglaltakat erősíti meg, a *megengetés* (rebuttal) bizonyos ellenvetések előrevetítésével korlátozza és egyúttal megerősíti az állítást, a *minősítés* (qualifier) pedig az állítás erősségét mutatja. Abban az érvelésben, hogy „A hallgató jól vizsgázott, ezért, minden bizonnyal, majd a szakmában is meg fogja állni a helyét” a levezetés jellege adja meggyőző erejét. A modell tényezői, az állítás (a szakmában meg fogja állni a helyét), a minősítés (minden bizonnyal), a tény (a hallgató jól vizsgázott), a biztosíték (a szakmában való helytálláshoz kell a jó felkészültség), a támogatás (aki jól vizsgázik, jól felkészült) és a megengetés (hacsak nem volt ma nagy szerencséje a hallgatónak) a meggyőző hatás értelmi alapját biztosítják.

A racionális elméleti leíráshoz kapcsoljuk William McGuire valószínűségi modelljét (1960), amely a következtetések igazságát törekszik leírni a formális szerkezet állításainak igazság-vizsgálatával. E szerint a három állításból álló (fő-, mellékpremissza, konklúzió) szillogizmus követ-

keztetésének igazsága azon múlik mennyire tartjuk valószínűnek a fő- és mellékpremisszát. A modell a $p(B)=p(B/A) \cdot p(A)$ képlettel írható le, amely szövegesen úgy fejtethő ki, hogy a premisszák valószínűségének szorzata adja a következtetés igazságát. Ha tehát annak az állításnak, hogy „Aki sokat olvas, nagy tudós lesz.” viszonylag nagy valószínűséget tulajdonítunk (60 százalékos, tehát 0.6 értékűt), s annak, hogy „sokat olvasok” szintén magas a valószínűsége vagy igazsága (90 százalékos, vagyis 0.9 értékű), akkor a konklúzió, mely szerint „Nagy tudós válik belőlem” csupán e két érték szorzatának valószínűségi értékével bír, vagyis csupán 54 százalékkal. McGuire szerint tehát igen kicsi a valószínűsége, hogy a konklúziók igazsága akár 60 százalék fölé vihető, hiszen az a premisszák igazság-értékén múlik.

Az üzenet racionális megközelítésének egyik igen fontos irányát az egy, illetve kétoldalú érvelésre vonatkozó megfigyelések jelentik. Amennyiben az üzenet kizárólag a vállalt álláspont mellett hoz érveket, egyoldalúnak, ha az álláspont ellen és mellett is kinyilvánít érveket, akkor kétoldalúnak tekinthetjük. Hovland és kollégái kezdték el ennek kutatását (is), s arra jutottak, hogy, amennyiben a befogadó eleve osztja az álláspontot, akkor az egyoldalú érvelés, ha azonban nem ért egyet az állásponttal, a kétoldalú érvelés hatásosabb. Jackson és Allen (1987), később Allen (1990) kutatásai ugyanakkor rávilágítottak arra, hogy igen nehéz meghatározni, mit jelent a kétoldalú érvelés, hiszen a fogalom vonatkozhat arra az esetre, (1) amikor elismerjük az ellentmondó véleményt, de nem cáfoljuk (kétoldalú, nem cáfoló érvelés), illetve arra, (2) ha elfogadjuk az ellenkező álláspontot és cáfoljuk is (kétoldalú, cáfoló érvelés). E megkülönböztető alapvetés alapján folytattak vizsgálatokat, melyek eredményeképpen kiderült, hogy a kétoldalú, cáfoló üzenetek meggyőzőbbek, mint az egyoldalúak, s az egyoldalú érvelések meggyőzőbbek, mint a kétoldalú, nem cáfoló argumentációk. Allen és kollégái vizsgálták a hatásel térés mértékét is, s arra jutottak, hogy a kétoldalú, cáfoló érvelés 20 százalékkal eredményesebb, mint az egyoldalú, míg a kétoldalú, nem cáfoló üzenetek 20 százalékkal kevésbé hatékonyak mint az egyoldalúak. Hale, Thomas és Mongeau (1991) a kognitív válasz mérésével arra jutottak, hogy a kétoldalú, cáfoló üzenetek kedvezőbb gondolatokat eredményez-

tek az üzenet ajánlásaival kapcsolatban, és ez az üzenet előnyösebb bírálatához vezetett, így érve el nagyobb beállítódás-változást.

Az érzelemre ható üzenet

A meggyőző üzenet emocionális jellegének vizsgálatai alapján az érzelmeknek több összetevője is van: egy kognitív, egy pozitív vagy negatív érzés, egy pszichológiai, és egy viselkedési. Dillard és Meijnders (2002) szerint az érzelmek funkciója az, hogy a viselkedést irányítsák.

A meggyőző üzenet érzelmeltetésre vonatkozó elméletei többek között a félelem- és büntudatkeltésre összpontosítottak. Bár a klasszikus retorika a fenyegetés érvének bevetését (argumentum ad baculum) nem tartotta helyesnek, a meggyőző üzenetekben gyakran kap helyet a félelemre apellálás. A félelem meggyőzésben betöltött szerepének legutóbbi vizsgálatai eredményeképpen Witte és Allen (2000) megalkotta a kiterjesztett párhuzamos továbbítás modelljét (Extended Parallel Processing Model), amely Leventhal párhuzamos válasz modelljéből (Parallel Response Model, 1970) kölcsönzi a félelem és veszély kontrolljának koncepcióit. Egyúttal a Festinger-féle disszonancia modell (1957) megállapításaihoz is kapcsolódnak következtetései. Ezek szerint, ha az üzenet kicsiny fenyegetést tartalmaz, a befogadó alulmotivált lesz abban, hogy reagáljon, így sem viselkedés, sem attitűdváltozás nem történik. Ha az üzenet nagy, és lényeges fenyegetést, illetve az ezzel való megbirkózás hatékony válaszreakcióinak mintáit közvetíti, akkor szignifikáns lesz a viselkedés és attitűdváltozás is. Ha az üzenet komoly fenyegetésről szól, de az ajánlott válasz nem hatékony, a befogadót leköti a félelem-kontroll (pl. tagadás, védekező elkerülés, visszavonulás). Ha a befogadót a félelem-kontroll köti le, nem várható sem viselkedésének, sem attitűdjének változása. Dillard (1996) kutatásai alapján az is kiderült, hogy a félelemre apellálás további érzelmeket szül, nem csupán félelmet. A félelem, a meglepetés és a szomorúság pozitívan befolyásolták a meggyőző erő értékelését, a zavarodottság és harag pedig negatívan.

A büntudatra apellálás akkor valósulhat meg, ha az üzenet képes felkelteni azt a benyomást, hogy a befogadó másképp cselekedett, mint ahogyan cselekedhetett volna. Az üzenetnek egyúttal közvetítenie kell azt a

megoldást is, amellyel e büntudat feloldható. O'Keefe (2000) meta-elemzései révén megállapíthatjuk, hogy a büntudatra való apellálás nem igazán hatékony a viselkedés és beállítódás-változtatásban. Ennek valószínű oka, hogy a büntudat felkeltése (amely más esetben igen hatásos lehet) együtt járhat az irritáció és harag érzésével, amely egyértelműen csökkenti az attitűdváltozás lehetőségét, mértékét. Ezért bizonyulnak rendre sikertelennek a tömegkommunikáció büntudatra apelláló kampányai, hiszen a közlővel nincs szorosabb kapcsolatunk, így büntudat-keltése dühöt és irritációt vált ki bennünk. (vö. Stiff-Mongeau 2003: 127-165)

A befogadó

A hallgatóság tipizálása, gender-kutatások, a meggyőzéssel szembeni ellenállás

A hallgatóságot (akroatész) elsőként Arisztotelész írta le, s e leírás révén határozta meg a szöveg fajait is. A hallgatóság lehet ugyanis szemlélődő és ítélő (valamint ezek keveréke), s más felépítésű beszéd szól az előbbinek mint az utóbbinak. A törvényszéki faj az ítélő, a bemutató faj a szemlélő hallgatónak célzott beszédművet határozza meg, a tanácskozó beszédfajt pedig vegyes hallgatóságnak szánhatjuk (1358b).

A befogadóra vonatkozó modern, 20-21. századi vizsgálatok egyik érdekes területe a nemek kommunikációján alapuló gender-vizsgálat. Sokáig tartotta magát az a felfogás, amely szerint a nők nyitottabbak a meggyőzés folyamataira, könnyebben, rugalmasabban változtatható attitűdjük. A nők és férfiak eltérő kommunikációját már a közelmúltban mint kultúrák közötti kommunikációt (Gray /1992/ szerint bolygók közötti kommunikációt) vizsgálták, amelyben nagy szerephez jutott a kulturális kontextus is. Hofstede (1986) kultúrákat megkülönböztető dimenzióinak egyike a femininitásra és maszkulinitásra vonatkozik, e szerint a maszkulin kultúrákat a férfias személyiségjegyek (státusz, verseny, teljesítmény, tekintély), a feminin kultúrákat a nőies személyiségjegyek (gondoskodás, kapcsolat, szolidaritás, együttműködés) értéként való követése, érvényesülése jellemzi.

Ugyanakkor már a '70-es évek végén, Eagly kutatásai alapján bebizonyosodott, hogy a meggyőzés eredményességében nincs a nemekre vetíthető, mértékadó különbség. Az üzenet tartalmának jellegében ugyanakkor lehet találni különbségeket a nők és férfiak összehasonlításában (vö. Stiff, Mongeau 2003: 165-189). Gilligan (1988: 223-237) azt vizsgálta, hogy milyen érveléseket választ a férfi, illetve a nő. A férfiak igazság-orientációt alkalmaznak, és fogadnak el, amely a jogok, az igazság és a pártatlanság hangsúlyozásával él. A nők a törődés-orientációt választják, amely a kölcsönösségre, a kooperációra, az egyéni érzésekre és igényekre apellál. A férfit tehát jobban meggyőzi a jogokra és felelősségre, a nőket az érzésekre és törődésre való fókuszálás.

McGuire azt vizsgálta, hogy az üzeneten kívül, a befogadóban milyen tényezők játszhatnak szerepet a meggyőzésben. Úgy találta, hogy (1) genetikai adottságok (testi adottságok), az (2) átmeneti fiziológiai állapotok (életközepi, életkori állapotok), az (3) adott (attitűd)tárggyal való közvetlen tapasztalatok és az (4) intézményi struktúrák (család, iskola) meghatározhatják az attitűd kialakulását (McGuire 2001: 101-109). Vizsgálta egyúttal, hogy a befogadót mi teszi-teheti ellenállóbbá a meggyőző hatással szemben. McGuire szerint a meggyőzéssel szembeni ellenállást alakíthat ki a személy elkötelezettségének növelése. A korábbi nézethez való nagyfokú ragaszkodást, és a későbbi meggyőzéssel szembeni ellenállást eredményezi a meggyőződés nyilvános vállalása. Az aktív részvétel, cselekvés, alkalmazás is elkötelezettebbé tehet egy meggyőződéssel kapcsolatban, s ellenállóbbá a későbbi meggyőzéssel szemben. Az ún. külső elköteleződés azáltal rögzít valakit adott vélekedéshez, hogy megtudja, róla azt hiszik, azon a meggyőződésen van. Ez olyan öncímkéző folyamat, amely az adott nézet elleni támadásokkal, ellenvéleményekkel szemben ellenállóbbá tehet. A meglévő, vallott nézethez való ragaszkodás érhető el a befogadó részéről azáltal, hogy azt összekapcsoljuk, -köttjük elfogadott értékekhez. Ellenálló, a meggyőzéssel, a további információ befogadásával szembeni elutasító állapotot érhetünk el, ha a témával kapcsolatban szorongást keltünk. Ugyanakkor minél nagyobb a szorongáskeltés, annál védtelenebbek is leszünk a későbbi támadások esetén. Egyes vélemények szerint a befogadó ellenállóbb a befolyásolással szemben, ha feldühítik,

ha agressziót váltanak ki belőle (ld. félelemre, büntudatra apellálás). Megvédhet a társas befolyásolás hatásaitól az önértékelés növelése, a személyes sikerélmény, még akkor is, ha a siker és a befolyásolás más-más témákat érintenek, hiszen ebben az esetben a befogadó magabiztossága növekszik. A meggyőzéssel szembeni ellenálláshoz vezethet az ideológiai előhangolás, a témába való prekontextuális bevonás. Kizár ugyanakkor a meggyőzésből a szelektív figyelem vagy a torzított észlelés, melyek hatékony, de nem feltétlenül egészséges elkerülő technikák. (vö. McGuire 2001: 36-45)

Összegzés

A meggyőzés tényezőinek leírására vonatkozó alapfogalmak és elméletek tárgyalásában a legfontosabb csomópontok kijelölésére, a sokrétű, számos esetben hasonló eredményekkel szolgáló megközelítések bemutatására törekedett e tanulmány; arra, hogy a meggyőzés leírhatóságát bizonyítva annak titkait is részben felfedje.

Quintilianus szerint a legnagyobb és végső cél: jól beszélni. A jó beszéd nem helyes és szép, hanem erkölcsös, értékközpontú.

A jó beszéd célja a meggyőzés. A meggyőzés akkor erkölcsös, ha nem legyőz, hanem harcra készítet. Értékét pedig a felelősségvállalás és a méltó küzdelem adhatja.

Bibliográfia

- Adamik Tamás, A. Jászó Anna, Aczél Petra 2004. *Retorika*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Adler, N.J. 1991. *International Dimensions of Organization Behaviour*. Belmont, Cal., PWS-Kent.
- Anderson, James A. 2005. *A kommunikációelmélet ismeretelméleti alapjai*. Budapest, Typotex.
- Arisztotelész 1982. *Rétorika*. Fordította Adamik Tamás. Budapest, Gondolat.
- Baumlin, James S. 2001. Ethos. In Thomas O' Sloane (ed.): *Encyclopedia of Rhetoric*. U.S.A., Oxford University Press.

- Bettinghaus, Erwin 1978. A meggyőző kommunikáció. In Horányi Özséb (szerk.): *Kommunikáció I.* Fordította Baik Éva et al. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 167-191. p.
- Billig, M. 1999. *Arguing and thinking. A rhetorical approach to socialpsychology.* New York, Cambridge University Press and Maison des Sciences de l'Homme.
- Bitzer, L. 1969. The Rhetorical Situation. *Philosophy and Rhetoric* 1. 1–15.
- Burke, K. 1962. *A Rhetoric of Motives.* New York, Meridian Books.
- Campbell, George 1776. *The Philosophy of Rhetoric.* Edinburgh, Kiadta: Lloyd Bitzer. Carbondale, 1988.
- Erwin, P. 2001. *Attitudes and Persuasion.* New York, Psychology Press, Taylor and Francis Group.
- Gilligan, C. – Attanucci, J. 1988. Two moral orientations: Gender differences and similarities. *Merril-Palmer Quarterly* 1988/34. 223-237.
- Green, Lawrence D. 2001. Pathos. In Thomas O' Sloane (ed.): *Encyclopedia of Rhetoric.* U.S.A., Oxford University Press.
- Griffin, Em 2004. *Meggyőztél!* Budapest, Harmat Kiadó.
- Historisches Wörterbuch der Rhetorik* 1992. Herausgegeben von Gert Ueding. Redaktion: G. Kalivoda, H. Mayer, Franz-Huber Robling. Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- McGuire, W. 2001. Makacs nézetek és a meggyőzés dinamikája. Budapest, Osiris.
- McQuail – D., Windahl, S. 1993. *Communication Models for the Study of Mass Communication.* England, Pearson-Prentice Hall.
- O'Keefe, Daniel J. 2001. Persuasion. In Thomas O' Sloane (ed.): *Encyclopedia of Rhetoric.* U.S.A., Oxford University Press.
- Siklaci István 1994. *A meggyőzés pszichológiája.* Budapest, Scientia Humana.
- Stiff, J.B. – Mongeau, P. A. 2003. *Persuasive Communication.* New York, The Guilford Press.
- Toulmin, Stephen E. 1958. *The Uses of Argument.* Cambridge, Cambridge University Press.
- Zarefsky, David 2001. Argumentation. In Thomas O' Sloane (ed.): *Encyclopedia of Rhetoric.* U.S.A., Oxford University Press.

Summary

Persuasion as Performing Principle of Communication: Notions, Theories, and Effects

Persuasion is a phenomenon that can be attached to the theoretical and functional description of communication and discourse. It is rooted deeply in the tradition of classical rhetoric and examined by modern social psychology and theory of communication.

The article aims at providing a systematic overview of the disciplinary status, the understanding framework and the outstanding theories of persuasion as an immanent feature of the communicative process. It focuses on the elements of the persuasive situation and depicts the theoretical basis and outcome results in case of each. The article endeavours to give a summary of both the classical and modern approach.

Az információ és a metainformáció váltakozása a nyelvi közlésben

Bevezetés

A 21. századot gyakran nevezik a kommunikáció évszázadának. A kommunikáció azt jelenti, hogy hírt közlünk, információt osztunk meg egymással. Nem mindegy, hogy ezt miként tesszük: úgy, hogy információáradatot zúdíтunk a befogadóra, vagy pedig a közlés során tudatosan alkalmazunk olyan nyelvi elemeket is, amelyek a befogadó figyelmét irányítják, a társalgást fenntartják, az információ befogadását és feldolgozását elősegítik. Ezen utóbbi feladat megoldásában segítenek a metainformációs kutatások, amelyek fontosságára 2000-ben, Bańczerowski professzor tanulmánykötetének megjelenése után figyeltünk fel (Bańczerowski 2000). A könyvnek *Az információ és a metainformáció a nyelvi közlés struktúrájában* című fejezete ismerteti meg a metainformáció fogalmával, az információ és a metainformáció közötti különbséggel, a kettőnek a szövegeken belüli váltakozásával, a metainformációs igék és operátorok különböző fajtáival, valamint a kommunikációban betöltött szerepükkel. 2001-ben a Debreceni Egyetem Szlavisztikai Intézetében Dr. Lévai Béla egyetemi docens vezetésével Metainformációs Kutatócsoport alakult, amelynek tevékenységébe a Miskolci Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke is bekapcsolódott. Jelen előadás célja, hogy az érdeklődőket megismertesse a metainformáció fogalmával, majd bemutassa, milyen gyakorlati jelentősége lehet a metainformációs struktúrák tudatos alkalmazásának az oktatásban és az idegenforgalomban.

1. A metainformáció fogalma

Minden nyelvi közlés *alapinformációból* és *metainformációból* áll. Alapinformáción a környező valóságra vonatkozó, és az adó által tovább-

bírtott információt értjük (pl. *A beteg állapota rosszabbra fordult.*) Metainformációnak pedig az alapinformációról szóló információt nevezzük (*Hallottam, hogy..., Tudom, hogy..., Láttam, hogy..., Biztos vagyok benne, hogy ...* stb.). Ezen utóbbi nyelvi elemek soha nem a valóság elemeire vonatkoznak, hanem mindig a virtuális valóságra, az üzenetküldő tudatában létező gondolatokra.

A metainformációt leggyakrabban *igékkel* és *operátorokkal* fejezzük ki. A metainformációs igék például az információszerzés módjáról (*láttam, hallottam, olvastam*), az adó és a vevő állapotáról (*érezem, fáj*), az információ feldolgozásáról (*megállapít, megtud*), az információtovábbítás folyamatáról (*beszél, mond*), az adó memóriájának állapotáról (*tud, emlékszik*), a kommunikációs szituáció fázisairól (*elkezd, folytat, befejez*), magáról a kommunikációs szituációról (*tárgyal, telefonál, válaszol*), az információ tartalmáról és formájáról (*magyaráz, javasol, kigúnyol*) és az információ funkcióiról (*parancsol, megtilt, ajánl, utasít*) stb. tájékoztatnak. A metainformációs struktúrákhoz tartozó *operátorok* pedig azt fejezik ki, hogy az adó hogyan viszonyul az általa közölt információhoz. Az operátorok a beszédaktusról (*őszintén szólva, zárójelben jegyzem meg*), az adónak a közlés egyes elemeihez való viszonyáról (*tulajdonképpen, elég-gé, inkább*), az adónak a saját maga által kimondott szavaktól való elhatárolásáról (*állítólag, mintha*) stb. adnak számot.

Hogyan működnek a metainformációs nyelvi elemek? Úgy, hogy az információ-átadás folyamatát időről időre megszakítják, kisebb-nagyobb darabokra, 'láncszemekre' tördelik, az így keletkezett üzenetrészeket, hírtöredékeket, szövegszekvenciákat először értelmezik, pontosítják, megmagyarázzák, majd egy magasabb síkon összekötik, láncszerűvé teszik. Így jön létre az egységes ([alap]információs és **metainformációs** szintből vagy mezőből álló) *szöveg*. Vizsgáljuk meg a következő példát: – *Ugye, érted, amit mondok?* – Ennek a párbeszédben megjelenő 'metainformációs' kérdésnek a funkciója (jelentése és kommunikációs célja) a következő: mielőtt folytatnám a mondanivalóm közlését, mint információközlő fél szeretnék meggyőződni arról, hogy amit magyarázok, mondok neked, te nehézség és akadály nélkül be tudod-e építeni az ismeretrendszeredbe, az „információtárolódba”, vagy már korábban beépítetted, tudtad azt, te-

hát folytathatom a beszédet. Mind az *ért, mond, beszél, közöl, informál, kommunikál, üzen, ír, olvas, értelmez, pontosít, magyaráz, tud* stb. igék, valamint az *ugye?* (jelentése: úgy van-e?) operátor a nyelvi kód metainformációs elemei, s így a nyelv metainformációs szintjéhez tartoznak (Lévai 2006).

A továbbiakban a metainformációs struktúrák közül elsősorban az igékkel foglalkozunk. A metainformációs igék kifejezhetnek értékelő modalitást, irányíthatják a figyelmet, a viselkedést és segítségükkel ellenőrizhetjük, hogy a vevőhöz eljutott-e az adó által közvetített információ. Mindezek alapján megkülönböztetünk *modalitást kifejező*, valamint *irányító- és kontroll-információt közvetítő* metainformációs igéket.

A *Biztos vagyok benne, hogy... / Tudom, hogy... / Azt hiszem, hogy...* modalitást kifejező metainformáció az információt egy külső modális keretbe helyezi. Az *Azt hiszem, hogy a beteg állapota rosszabbra fordult* szerkezetben a metainformáció a főmondatban, az információ a mellékmondatban található. A metainformáció vonatkozhat arra, hogy a beszélő meg van győződve a tényállás igaz voltáról (*Biztos vagyok benne, hogy...* stb), de azt is kifejezheti, hogy a beszélő nincs 100%-osan tudatában a tényállásnak, tehát nem biztos az információ igaz voltában.

Az olyan metainformációs elemek, mint például *Figyelj! Az a fontos, hogy...; Vigyázz! Ne felejtse el! Arra törekedj, hogy ...; Ne mondd ki!* irányító információt fejeznek ki. Segítségükkel az adó az információ vevőjének viselkedését kívánja a megfelelő mederbe terelni, illetve figyelmét irányítani. A kontroll-információ kétirányú lehet: az adótól a vevőig és fordítva. Kontroll-információt fejeznek ki például az alábbi szerkezetek: *Érted? Hallod? Tudod-e, hogy...? Megértetted? Nem? Rendben van? Jól vagy? Hallasz engem?* Használatukkal az információ adója ellenőrzi, hogy a vevőhöz eljutott-e az információ. Az *Igen. Érttem. Persze. Természetesen. Úgy van. Igazad van.* stb. szerkezetekkel a vevő nyújt visszacsatolást. Az információ megfelelő továbbítására és vételére az élet különböző színterein, hivatalos és nem hivatalos beszédhelyzetekben egyaránt nagy szükség van. Elsőként azt mutatjuk be, hogy az iskolai nyelvhasználatban mennyire fontos a vizsgált nyelvi szerkezetek alkalmazása.

2. Metainformációs struktúrák szerepe az oktatásban

Egy korábbi tanulmányban azt hangsúlyoztuk, hogy az irányító és a kontroll-információ mennyire fontos az általános iskolás tanulókkal való foglalkozás során. Még napjainkban is sok olyan hátrányos helyzetű tanuló van, aki az iskola elkezdése előtt anyanyelvének egy egyszerűsített változatát, az úgynevezett *korlátozott kódot* sajátítja el. Ezek a tanulók grammatikailag egyszerű szerkezeteket, szintaktikai és lexikai szempontból egyaránt szegényes, rövid, gyakran befejezetlen mondatokat szerkesztenek, kevés igét, melléknevet és határozót, és mindössze néhány kötőszót használnak. Az anyanyelvet korlátozott mértékben birtokolják, és ez hátráltatja iskolai teljesítményüket, tehát a nyelvhasználat rétegtömörségű esélyegyenlőtlenséget teremt (Kiss 2002). Ilyen körülmények között rendkívül fontos, hogy a pedagógus az átlagosnál gyakrabban használjon olyan metainformációs elemeket, amelyek a tanulók figyelmét irányítják (Pl. *Nézzetek ide. Szeretném föltenni az első kérdést. Most jól figyelj! Várjál! Ki ne mondd! Figyelj ide! stb.*), illetve amelyek segítik az új ismeretek feldolgozását (pl. *Mi ez? Nehogy azt a sváb szót mondd! Tessék! Mi a neve? Mit nem vett észre ez a buta cirmos? ...Ezt meghallotta a stb.*) a teljesítményükre vonatkozóan visszacsatolást nyújtanak (*Hallod, Laci? Úgy van! Nem? Ez az! Jól válaszoltál. Jól van. stb.*) Terjedelmi korlátok miatt a teljes dialógust nem tudjuk bemutatni. Az elemzésből az alábbiakat tartjuk fontosnak kiemelni: Az iskolában a tanulók a látás, a hallás és a tapasztalás útján dolgozzák fel az új információt. Ezért feltétlenül szükségesnek tartjuk, hogy a pedagógus az óravezetés során a látási és a hallási receptorra, a figyelem összpontosítására, valamint az információ feldolgozására adjon instrukciót a tanulóknak, majd ellenőrizze, vajon megértették-e az információt, emlékeznek-e a korábban ismertetett tényekre. Amennyiben a pedagógus csak az alapinformációt biztosítja, a tanulókhöz a párbeszédnek csupán a foszlányai jutnak el. Az óra személytelen, egyhangú és unalmas lesz, a tanulók nem fognak figyelni, és tanulni sem.

A metainformációs struktúrák tudatos használata nemcsak a korlátozott kódról a kidolgozott kódra való áttérést könnyíti meg, hanem óra elején elősegíti a „beállítódást” is. Ezzel kapcsolatban Bańcerowski könyvében az alábbiakat olvashatjuk: Ahhoz, hogy a vevő információhoz jus-

son, bizonyos beállítódásra van szüksége, „amely főként a befogadandó információ fajtájától és a csatornában fellépő zajnak a fajtájától függ” (Bańcerowski 2002: 8). Bármilyen órán rendkívül fontos, hogy a tanulók felkészüljenek az új ismeretek, azaz a soron következő információ befogadására. A *látás* és a *hallás* szemantikai mezőjébe tartozó igék elősegítik, hogy a tanuló beállítsa magát az információ befogadására, és kiválassza azt a csatornát, amelyen az információt kapni fogja. Amikor a tanár ilyen utasításokat ad: *Nyissátok ki a könyveteket! Nézzétek meg ezt a képet! Mindenki nézzen a táblára! Figyeljeteek rám!*—a tanulók tudják, hogy az információ a vizuális csatornán fog érkezni. Amikor pedig ezt hallják: *Figyeljeteek! Hallgassátok meg a következő szöveget! Elmesélek nektek egy történetet.*—akkor tudják, hogy az információ az auditív csatornán keresztül fog érkezni. Természetesen vannak olyan órák is, bár ezek ritkábbak, ahol a szaglásra, tapintásra, ízlelésre vonatkozó utasítást is kapnak a tanulók.

Megállapíthatjuk tehát, hogy az oktatás során azért fontos a metainformációs szerkezetek tudatos használata, mert nyelvünknek ezen elemei az óra elején felkeltik a tanulók érdeklődését az új információ iránt, felkészítik őket az információ befogadására és feldolgozására, hatékonyabbá teszi a kommunikációt, gondolatokat mozgatnak meg, irányítják a tanulók figyelmét, értékelő és kontroll-információt szolgáltatnak. A metainformáció megszakítja az információ kusza tömegét, ennek következtében a tanulók sokkal jobban tudják figyelmüket összpontosítani, könnyebben képesek tudatukba beépíteni az új ismereteket. Az iskolai munkát, amelynek alapvető feladata az információtovábbítás, a metainformációs struktúrák tudatos használata hatékonyabbá és élvezetesebbé teszi, a tanulókat pedig jobb teljesítményhez, így sikerélményhez juttatja.

A továbbiakban pedig azt kísérjük figyelemmel, hogy milyen szerepük van a metainformációs igéknek az életnek egy egészen más területén, az idegenforgalmi kommunikációban.

3. Metainformációs struktúrák szerepe az idegenforgalomban

Az adó és a vevő közötti kapcsolatteremtésnek, az információ továbbításának, befogadásának és feldolgozásának különösen fontos szerepe van az idegenforgalmi szituációkban. Mint ahogyan a neve is sugallja, ezekben a közlési helyzetekben az információcsere idegenek között zajlik. Ilyenkor a hatékony kommunikáció megteremtésének legfontosabb feltétele az, hogy a kommunikációs partnerek között összhang legyen. Ennek megteremtésében és az ügyfél figyelmének felkeltésében van rendkívül fontos szerepe a metainformációs igéknek, hiszen az emberek különböző, érzékeléssel kapcsolatos csatornákat (látás, hallás, érzés, szaglás, ízlelés) használnak fel az információ befogadása során. Egy szálláshely leírása például úgy lehet igazán hatásos, ha a bemutatás során az adó minél több érzékszervi csatornát felhasznál. Pl. *Az épület szemet gyönyörködtető. Káprázatos kilátás nyílik a tengerre és a hegyekre. A teraszról hallani lehet a víz csobogását. A közeli piacon beszerezhetők a helyi specialitások, és a vásárlók megkóstolhatják a mézédés trópusi gyümölcsöket is.*

Idegenforgalmi szituációkban készült hangfelvételek és nyomtatott szóróanyag tanulmányozása során megállapíthatjuk, hogy az információs csatornára és az információ befogadásának körülményeire utaló metainformációs igék közül elsősorban a vizuális információszerzésre utaló igék gyakoriak. Ez egyrészt azért nem meglepő, mert az emberek döntő többsége vizuális típus, tehát a látás útján szerzett információ alapján memorizál, másrészt pedig azért, mert a turizmusban való részvétel egyik oka, hogy az utasok látnivalókkal, nevezetességekkel akarnak megismerkedni. Gyenge Olga szakdolgozatában empirikus adatok alapján azt emeli ki, hogy idegenvezetés során leggyakrabban a *lát, néz, megnéz, megtekint, letekint, látszik, tárul elé, látványt nyújt, körbenéz, megszemlél, megpillant, bepillant, megfigyel, figyelemmel kísér, felvillan* igékkel találkozunk, de előfordulnak a felsorolt igék választékosabb szinonimái is, mint pl. az *elkápráztat, megcsodál, lenyűgöz, gyönyörködtet, ámulatba ejt* stb. Ezen utóbbi igék a hétköznapi nyelvhasználatban ritkábban fordulnak elő, mint például a *lát, néz, látszik* igék, ugyanakkor a vizuális információ befogadásán kívül többlet információt is tartalmaznak, valamilyen pozitív él-

ményre is utalnak. Amikor ezeket az igéket halljuk vagy olvassuk, valami szépet, csodálatosat, egyedít, szokatlant képzelünk magunk elé. Pl. *Az erdő magányát tiszteletben tartók **bepillanthatnak*** a természet titkaiba (Aktív turizmus 2004:1). A *bepillant* ige rövidebb ideig tartó cselekvést fejez ki, mint a *néz* vagy *megnéz* ige. A *Barokk stílusú épületek **kápráztatják el*** a látogatókat vagy a *Délután a város művészeti és történelmi nevezetességeit **csodálhatjuk meg*** mondatok igéi a vizuális információ-szerzésen kívül arra utalnak, hogy az említett látnivalók különös hatást váltanak ki, ezáltal nem mindennapi élményt nyújtanak a látogatóknak.

Az auditív információ befogadására szolgáló *hall*, *hallgat*, *emleget* igékkel ritkábban találkozunk idegenforgalmi szituációkban, mint a látás szemantikai mezőjébe tartozó igékkel. Például a ***Hallgassa meg** a Big Ben harangját* (Vista 2005: 14) szerkezetben az ige vokatív funkciót tölt be, felhívással fordul a befogadóhoz, hogy koncentráljon, figyelmét az auditív információra összpontosítsa.

A gusztatív információ befogadására vonatkozó *ízlel*, *megízlel*, *kóstol*, *megkóstol*, *végigkóstol*, *kóstoltat*, *fogyaszt* igék különböző formái viszonylag gyakran szerepelnek prospektusokban és szórólapokon. Ez annak tulajdonítható, hogy a vendéglátás keretein belül fontos szerepet kapnak a helyi specialitások, amelyet a vendégek megkóstolhatnak, kipróbálhatnak. A prospektusok feladata, hogy felhívja az érdeklődők figyelmét az egyes területeken vagy településeken kapható jellegzetes ételekre és italokra. Pl. ... ***kóstoljanak** különleges ételeket...* (Vista 2005: 28) ... ***megízlelhetjük** Eger és környéke legjellegzetesebb borait* (Aktív turizmus 2004: 4).

A tapintással és szaglással történő információ befogadására viszonylag kevés ige utal a vizsgált szövegekben, ezek közül a fontosabbak a következők: ... *illatáradatot **szippanthatunk** magunkba* ... (Nemzeti parkok 12), ... *még **érezni** a füst illatát* ... (Nemzeti parkok 18), ... ***végigsimíthatunk** a tölgy kérgén...* (Nemzeti parkok 12).

A bemutatott igéken kívül az idegenforgalmi kommunikációban gyakoriak még az információtovábbítás módjára, az információ formájára és tartalmára, valamint az információ feldolgozására és funkciójára utaló metainformációs igék is. Az információt megszakító metainformációs

elemek hozzájárulnak a pozitív benyomás kialakításához és fokozásához, ezáltal közvetlenül vagy közvetve az idegenforgalom fellendítéséhez is.

Összegzés

Jelen tanulmány egy új kutatási terület, a metainformációs kutatások tárgyköréből kísérelt meg bizonyos, a nyelvhasználatban rejlő lehetőségeket bemutatni. Úgy tűnik, hogy bár az oktatás és az idegenforgalom két, egymástól teljesen független kommunikációs szintéren és szituációban zajlik, mégis vannak azonos vonásai. Mindkét szituációban rendkívül fontos a figyelem, az érdeklődés felkeltése, az információ továbbítása és feldolgozása. A magnetofon felvételek és írott szövegek elemzésével azt a célt kívánjuk elérni, hogy a nyelv metainformációs elemeivel kapcsolatos ismereteket rendszerezzük, majd azok birtokában a nyelvhasználatot befolyásoljuk és a kommunikáció hatékonyságát fokozzuk.

Szakirodalom

- Ajtonyi Angéla – Simigné Fenyő Sarolta 2004. Az irányító és a kontroll-információ szerepe az oktatásban. In: Lévai Béla (szerk.) *Alapinformáció és metainformáció*. Debrecen: Debreceni Egyetem Szlavisztikai Intézet. 168-175.
- Bañcerowski, Janusz 2000. *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest: ELTE Szláv és Balti Filológiai Intézet, Lengyel Filológiai Tanszék.
- Gyenge Olga 2006. *Metainformációs struktúrák szerepe az idegenforgalmi kommunikációban*. Szakdolgozat. Miskolci Egyetem, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék.
- Kiss Jenő, 2002. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Lévai Béla 2006. *Metainformáció a szövegben*. Debrecen: Debreceni Egyetem Szlavisztikai Intézet. Megjelenés alatt.

Források

Magyar Turizmus Rt. 2004. *Nemzeti parkok*.

Magyar Turizmus Rt. Észak-Magyarországi Regionális Marketing Igazgatósága 2004. *Aktív turizmus, Észak-Magyarország*
Vista 2005. 2005/2006 tél.

Summary

The sequence of information and meta-information in communication

Linguistic communication consists of information and meta-information, the former describing the state of affairs in the surrounding world as transmitted by the sender, and the latter conveying ideas about the information itself. Meta-information refers to the ideas existing in the mind of the speaker. Meta-information is most frequently expressed by verbs and operators. After introducing the notion of meta-information, the study emphasizes the importance of meta-informational elements in different fields of human communication.

Kis nyelvek az Európai Unióban

Az Európai Unió 450 millió különböző etnikai, kulturális és nyelvi közösségben élő embert számlál; 25 tagállamának 20 hivatalos nyelve van, ugyanakkor a területén 60 egyéb, őshonos vagy nem őshonos nyelvet beszélnek (Eurobarométer, 2006. február 21).

Valamennyi tagállam nyelve hivatalos nyelv, melyek a következők: angol, cseh, dán, észt, finn, francia, görög, holland, lengyel, lett, litván, magyar, máltai, német, olasz, portugál, spanyol, svéd, szlovák és szlovén. 2007 január 1-én válik hivatalossá az ír nyelv 21.-ként. Bulgária és Románia csatlakozását követően az Unió 23 hivatalos nyelven fog működni. Tehát az Európai Unió igazi többnyelvű intézmény, amely kulturális és nyelvi sokszínűségével egységes közösség eszményét hirdeti. Nyelvpolitikájának középpontjában a többnyelvű információs társadalom megteremtése áll. Célja a közös európai kulturális gyökerek tudatosítása, a különböző nyelvű és kultúrájú népek közötti együttműködéssel a nyelvi különbséget magában foglaló európai identitás megőrzése és megerősítése.

A nyelvi pluralitás kulcsfontosságú az EU-ban. Jelenti egyrészt azt, hogy egy bizonyos (földrajzi) területen több nyelvet beszélnek (pl. Svájc, Luxembourg), másrészt az ember, az egyén azon képességét, hogy több nyelven kommunikál. Mindkét értelmezés fontos sajátossága Európának.

A többnyelvűségről szóló politikának három fő célkitűzése van:

- a nyelvtanulás ösztönzése a nemzetek közötti kölcsönös megértés érdekében;
- az egészséges, többnyelvű gazdaság elősegítése;
- az EU valamennyi polgára számára saját nyelvén hozzáférhetővé tenni az Európai Unió jogszabályait, eljárásait, és az Unióval kapcsolatos információkat.

Az utóbbi években az Európai Unió fontos lépéseket tett a többnyelvűség megteremtése érdekében. A 2000-ben elfogadott Alapjogi Chartájának 22. cikke kimondta, hogy az Unió tiszteletben tartja a nyelvi sokféleséget. 2001-ben megszervezte „A nyelvek európai éve” című rendezvénysorozatot. 2002 márciusában Barcelonában a Bizottság és a Tanács közösen határozta meg azt a célt, hogy minden európai legalább két másik EU-nyelven tanuljon saját anyanyelve mellett, az Európán belüli kommunikáció javítása érdekében (Európai Tükör, XI/4).

2003-ban az EU Bizottság cselekvési tervet tett közzé „A nyelvtanulás és a nyelvi sokszínűség ösztönzése” címmel. Ebben három területre helyezte a fő hangsúlyt; törekedni kell arra, hogy

- a nyelvtanulás előnyeiből minden uniós polgár részesüljön;
- a nyelvtanítás minősége javuljon;
- a nyelvek szempontjából kedvezőbb környezet alakuljon ki.

45 különböző tevékenységet indított útjára annak érdekében, hogy fokozza a nemzeti, a regionális és a helyi hatóságok együttműködési készségét a nyelvtanulás és a nyelvi sokszínűség előmozdítása érdekében. Évente mintegy 30 millió eurót költ az Unió e célok megvalósítására, mindenekelőtt a Socrates- és a Leonardo da Vinci-programok keretében (Európai Tükör, XI/4).

2005-ben fogadta el az Európai Bizottság az „Új keret-stratégia a többnyelvűségért” elnevezésű közleményt, melynek célja a kölcsönös megértés elősegítése a sokszínű Európában. A közlemény mottója egy szlovák mondás, miszerint: „Ahány nyelven beszélsz, annyi ember vagy”. Azt hihetnénk, hogy a 20 hivatalos és munkanyelv nagy pluszterheket ró az uniós adminisztrációra. Szerencsére nem így van. Minden európai uniós állampolgárnak mindössze évi 2 eurójába kerül az, hogy 20 különböző nyelven, de mindenki a saját anyanyelvén szólhasson az EU-hoz, olvashassa a hivatalos dokumentumokat és fordulhasson az Európai Bírósághoz vagy bármely más hivatalos szervhez. (2003 jan. 30. EUvonal/Brunxinfo)

A szabályozás értelmében az Unió 25 tagállamának 20 nyelve hivatalos és munkanyelv. E két fogalomnak nincs pontos definíciója. „Hivatalos nyelven a gyakorlatban azt a nyelvet értjük, amelyet a jogi érintkezésben kifelé, a kívülág felé irányuló kommunikációban használunk. Ezeken a nyelveken jelennek meg a különböző dokumentumok, közlemények, pályázati kiírások, stb. A munkanyelv a hivatalos üléseken kívüli, az előkészítés során, a belső megbeszéléseken, illetve az EU-tisztségviselők napi munkájában használatos nyelv”. (Szabari 1998:45-46)

Annak ellenére, hogy a 20 nyelv azonos státusszal bír, egyenrangú, illetve egyenjogú hivatalos és munkanyelvnek számít, a valóságban egyes nyelvek egyenrangúbbak másoknál, azaz nyelvi hierarchia figyelhető meg. Vannak úgynevezett első számú munkanyelvek, mint az angol, a francia és a német. Az Európai Bizottság szeretné elkerülni, hogy bábeli zűrzavar uralkodjon el az intézményekben, ezért a mindennapi gyakorlatban néhány nagyobb nyelvre korlátozódik az EU többnyelvűsége. Az Európai Bizottság belső munkanyelve az angol, a német és a francia. A bizottság munkacsoportjaiban az angol és a francia az általános, azonban igény szerint más nyelvekre is lefordítják a dokumentumokat.

Az EU tagállamaiban a német nyelv a leginkább elterjedt; 90 millióan tartják anyanyelvüknek. Első idegen nyelvként az angol vezet, ezt a francia követi, harmadik a német. Míg kezdetben a francia volt a leghasználatosabb, ún. domináns nyelv az Európai Bizottságban és a különböző intézményekben, mostanra a francia visszaszorult, az angol vette át a szerepét.

2005 májusában egy varsói nemzetközi konferencián nyelvészek fejtették ki véleményüket az Unió nyelvi sokszínűségével kapcsolatban. Claude Hagège francia nyelvész, a Collège de France professzora szerint az Európai Bizottságban a jelenlegi germán-latin hármas (angol, német, francia) mellé fel kellene venni egy szláv munkanyelvet is, és ez lehetne a lengyel. Egy lengyel származású európai parlamenti képviselő rögtön elvetette ezt a gondolatot, mert úgy véli, hogy a többi szláv ország nem fogadná el a lengyel kivételezett helyzetét. (EUvonal)

François Grin svájci közgazdász-nyelvész szerint, a jelenlegi rendszer nagyon igazságtalan, mert a tagállamok többségét arra kényszerítik, hogy

versenyképességük megőrzése érdekében jelentős összegeket fektessenek az angol, a francia vagy a német nyelv tanításába. A genfi egyetem tanára arra is rámutatott, hogy az alapfokú, nélkülözhetetlen angoltudás általánossá válásával és leértékelődésével mind több ember tanul meg egy-kettőnél több nyelvet. „Az Egyesült Királyságban az idegen nyelven nem beszélő britek gyakran egy több nyelven beszélő másik tagállamból érkező munkavállaló miatt mondhatnak búcsút állásuknak.” (EUvonal)

A 2004-es bővítéssel, a germán (német, angol, dán, holland, svéd), a latin (francia, olasz, spanyol, portugál) és a görög nyelv mellett megjelent a szláv (lengyel, szlovák, szlovén, cseh) és a balti (lett, litván) nyelvek családja is. A finnek urali nyelvtársra találtak a magyar és az észti nyelvben. A máltai maradt az egyedüli nyelv, amely egyik nagy történelmi vonulathoz sem kötődik.

Milyen sors vár az Európai Unióban a nem domináns, nem széles körben használt, ugyanakkor hivatalos és munkanyelvnek számító kis nyelvekre, mint pl. a magyar, a szlovák, a cseh, a litván, a máltai, stb.? Fennmaradnak-e ezek a nyelvek, és milyen eséllyel indulhatnak az ún. „nyelvi versenyben”, amely jelenleg az aktív kiszorítódiról szól (Szépe, 2001:211); tulajdonképpen nem a nyelvek szorítják ki egymást, hanem a mögöttük álló gazdasági és politikai erők, illetve kulturális megszokások. Világos, így Európában is az angol nyelv dominanciája figyelhető meg. Az angol nyelv nálunk is átvette azt a szerepet, amelyet valamikor a magyar történelemben a latin és a német játszott. Az angol hatás leginkább a szaknyelvek területén figyelhető meg.

A magyarországi nyelvészeket komolyan foglalkoztatja a magyar nyelv jövője az Európai Unióban. Ami a nemzetközi kommunikációt illeti, természetesen olyan nyelvet, nyelveket kell használnunk, amely(ek) az adott helyen és időben megfelel(nek) a kommunikáció igényeinek. A belső nyelvi piacon a magyar nyelvközösség tagjainak minden szinten és szintéren az anyanyelvüket célszerű használni a nyelvi kommunikáció valamennyi területén: a mindennapi, a közéleti-szakmai és a publicisztikai-szépirodalmi szinten egyaránt. A magyar nyelv versenyképességének fenntartása csak akkor lehetséges, ha töretlenül folytatódik az anyanyelvű

tudományművelés, az anyanyelvű tudományos képzés és az anyanyelvű tudományos ismeretterjesztés (Kiss J.: EUvonal)

Az EU-hoz való csatlakozás egyik következménye a nagy mennyiségű fordítás, ami nem valósulhat meg új fogalmak, lexikai és frazeológiai, szak- és köznyelvi neologizmusok elsajátítása nélkül. Szépe (2001: 205, 210) szerint szükség van az „európai szemantikai háló” kiépítésére, vagyis „a fordítás révén érvényesülő európai szabványosításra”, ami nagy hatást gyakorol a magyar nyelvre is. Napjainkban már magyar euroadminisztrációs nyelvről, magyar euronyelvről, euromagyarról lehet olvasni, melynek főbb jellegzetességei a következők: idegen szavak és szóalkotással keletkezett szavak nagy száma, mozaikszavak és betűszók terjedése, tükrőrfordításos szószerkezetek, anglicizmusok. (Kiss J., Magyar Nyelvőr, 129/1)

A fordításokban nagy jelentőséggel bírnak a nyelvi szempontok, csak olyan fordítóknak lehet bízni, aki alapos szakmai és nyelvi (anyanyelvi és idegen nyelvi) ismeretekkel és képzettséggel rendelkezik. Fontos, hogy a nem nagy nemzetközi nyelveket beszélő emberekben tudatosuljon az, hogy az anyanyelv kizárólagos hordozója olyan sajátos funkcióknak mint az elsődleges nyelvi szocializáció, a környezet mentális birtokba-vétele, egy szűkebb közösséghez tartozás megélése, stb. Általában a kis nyelvet beszélők nagyobb arányban ismernek idegen nyelveket, mint a nagy nyelvi kultúrák képviselői. A kis nyelvek a folyamatos modernizálás, megújulás útján lesznek képesek a kommunikáció valamennyi területén megfelelni az igényeknek.

A kis nyelvek közül a holland az egyik legnépszerűbb nyelv Európában és a világban. Ez azért is meglepő, mert maguk a hollandok nem tartják valami nagyra saját nyelvüket. Ma 44 ország 230 egyetemén választhatják a diákok ezt a nyelvet, a tanárok száma pedig megduplázódott. (2003 euro.hu)

A 2007-ben hivatalossá váló ír nyelvvel kapcsolatban Dublin azt kérte, hogy a máltaihoz hasonló elbírálás alá essen, azaz csak a tanácsai és a parlamenti határozatokat fordítsák le, az Európai Bíróság ítéleteit ne. Miniszteri szinten biztosítanak ír tolmácsot, a Tanács munkacsoportjaiban és az Európai Parlament bizottságai esetében erre nem kerülne sor. Az írek

tiszteletben tartják a szakfordító-szolgálat túlterheltségét. (2004. EUvo-
nal)

Felhasznált szakirodalom

- Kiss Jenő: A magyar nyelv és az Európai Unió. in: Magyar Nyelvőr, 129 évf.
1 szám. 2005 január-március.
- Szabari Krisztina: Az Európai Unió és a nyelvek. in: Nyelvpolitika. Szerk. G.
Molnár Barbara. Veszprém, 1998.
- Szalóki Katalin: Bábel tornya – hány nyelven beszélnek az európaiak? in:
Európai Tükör, XI/4. 2006 április.
- Szépe György: Nyelvpolitika: múlt és jövő. Iskolakultúra. Pécs, 2001.

Résumé

« L'Européen vit en plurilinguisme. Il devra élever ses fils et ses filles dans la diversité des langues, et non dans l'unité. Tel est à la fois, pour l'Europe, l'appel du passé et celui de l'avenir. » Claude Hagège in « Le souffle de la langue ».

L'Union Européenne compte 25 États-membres dont les 20 langues sont reconnues, en théorie sur un pied d'égalité, officielles. Cela veut dire que tout citoyen européen a le droit fondamental de s'adresser aux institutions européennes dans sa langue nationale et de recevoir une réponse de celles-ci dans la même langue qu'il a utilisée pour sa demande (à condition qu'il s'agisse d'une langue officielle de l'Union). L'anglais international sert de langue véhiculaire, mais l'intercompréhension entre Européens ne peut se limiter à une seule langue. Chaque langue est porteuse d'une culture, d'une vision du monde, par conséquent l'Europe doit encourager la diversité culturelle et linguistique de ses États-membres. Grâce à la politique du multilinguisme, à côté des langues dites dominantes (l'anglais, le français, l'allemand), les petites langues (le hongrois, le slovaque, le maltais, etc.) aussi auront la chance de survivre et de continuer à porter leur culture faisant partie du patrimoine européen.

A PR mint totális kommunikáció

Bevezetés

A XX. század nyolcvanas éveitől kezdve egyre inkább felerősödik a társadalom környezet és egészségtudatossága, válaszul a gazdasági tevékenységek olyan mértékű kiteljesedésének, amelynek mellékhatásaként egyre romlik a környezet állapota, a termékekben megjelenő adalékanyagok pedig már-már veszélyeztetik a biológiai létet. Nem csoda, ha egy új eljárás, vagy termék megjelenése nem vált ki automatikusan pozitív érzelmeket, sőt, gyanakvás kíséri annak elfogadtatását.

Ez az általános helyzet azt igényli, hogy a terméket, annak tulajdonságait minél szélesebb körben ismertessük meg majdani felhasználóival. Ennek általános módja a *marketingnek*, a „piac tudományának” alkalmazása (árubemutatók, vásárok, kóstolók, reklám stb.). „A jó bornak is kell a cégér!” – tartja a közmondás, azaz nem elég egy terméknek jónak lenni, ezt meggyőzően kommunikálni is kell a környezettel.

A környezet és egészségtudatosság fokozódása azonban nem csak a termék eladhatóságára van hatással, hanem lényeges a terméket előállító szervezetnek környezethez és egészséghez való viszonyulása. Ezt a körülményt is kommunikálni kell a környezettel. A szervezetet is „el kell tudni adni”, azaz a „jó borásznak is kell a cégér”.

A szervezeteknek, vállalatoknak azt a tevékenységét, amely arra irányul, hogy teljes körűen informálja külső és belső környezetét, megértést, támogatást remélve ezen keresztül, Public Relations-nek (Közkapcsolatoknak) nevezi a szakirodalom. A PR tevékenység révén hírnevet, bizalmat kívánunk szerezni, amely segíti a szervezet elfogadtatását, hosszútávú fennmaradását, esetleg piaci pozícióinak megerősítését. A kommunikáció ennek révén gazdasági relevanciával is bír.

A PR eszközrendszere a totális kommunikáció, amely különféle formákban ölt testet: tájékoztatók, rendezvények, írott- és elektronikus sajtó stb.

PR a gyakorlatban

A PR a kommunikáció eszköze, de nem mindegy, hogyan alkalmazzuk ezt az eszköztárat. A kommunikáció elméletében használatos fogalmak szerint nem elég az információt adó és vevő vonatkozásában a közös kódrendszer megléte,

és még ha az információs csatorna adott, mégis zavar támadhat a kommunikációban, ha az információt vevő másként viszonyul az információ tartalmához, mint ahogy azt az információt adó elképzelte. Fontos a kommunikáció visszacsatolási (nyugtázási) fázisa is az információ értelmezésében, de különösen „szenzitív“ téma esetén az információt adónak már előzőleg tájékozódnia kell a partner (vevő), vagy célcsoport „viszonyulásáról“ a témát illetően. A PR kommunikációra vonatkozóan még inkább igaz a fenti megállapítás, hiszen megértést, együttműködést, bizalmat, hírnevet szeretnénk szerezni.

A továbbiakban két esettanulmány bemutatásán keresztül szeretnénk igazolni a fenti tételt, egy negatívan és egy pozitívan végződött példa kapcsán.

Esettanulmány I. : A kudarc és okai

A budapesti agglomeráció egyik településszövetsége közös kommunális hulladéktároló megépítésére pályázott jelentős, mintegy 90%-os pénzügyi támogatási lehetőséggel. Az egyik község határában tervezték felépíteni a közös hulladékkezelőt, és nagyon helyesen, az adott községben szavazásra bocsátották a létesítmény ügyét. Előtte falugyűlést tartottak, amelyen a hulladékkezelő tervező mérnöke részletesen bemutatta az építendő objektumot. A szavazáskor – az önkormányzati vezetők nagy megdöbbenésére – a falu lakóinak többsége nemmel voksolt a létesítmény megvalósítására. Nem baj – gondolhatjuk – hiszen a demokratizmus eredményezhet ilyen választ is. Talán, a szomszéd község befogadója lesz a közös lé-

tesítménynek. Ott is szavazásra bocsátották a kérdést, de ők is elutasítóan szavaztak. Ugyanez a többi társközség esetében is megismétlődött, s mármár úgy tűnt, hogy a hulladékkezelés ügye - mindenféle kedvező paraméter és kedvező finansziális feltételei ellenére - kudarcot vall, de végül a településszövetség határában levő kisváros a hulladékkezelő projektet befogadta. A történet végül is happy-enddel végződött.

De érdemes megvizsgálni a korábbi kudarcok okait. Miért történhetett meg, hogy egy fontos és megoldandó probléma, amelyre a „megfelelő válasz” is rendelkezésre állt, mégsem oldódott meg?

A hibát a kommunikációban, pontosabban a nem megfelelő módjában kell keresni. Pedig úgy tűnik, a településszövetség vezetői minden szempontból helyesen jártak el. Felkaroltak egy fontos problémát, a megoldáshoz pénzügyi forrást is találtak, tájékoztatták a lakosságot a készülő beruházásról, így a „népszavazás” már csak formális ügynek tűnt.

A hiba alapvetően a „tájékoztatásban” történt. Először is mindössze egy alkalommal hívtak össze falugyűlést, azt is egy munkanap délelőttjére, ahol viszonylag kevesen vehettek részt, többnyire az idősebb korosztály tagjai. A tájékoztatót a hulladékkezelőt tervező főmérnökre bízta, aki nagyon akkurátusan ecsetelte a hulladékkezelés szakmailag is legmegfelelőbb technológiáját. Működtetési paraméterek, köbméter adatok, szabványokra hivatkozások számadatai, paragrafusai „összességeként” mutatta be a megvalósítandó projektet. Megemlítette ugyan, hogy nem kell tartani káros mellékhatásoktól, sőt hivatkozott arra is, hogy a beruházás néhány tucat embernek munkát is fog biztosítani, azonban az érvézés nem volt elég meggyőző.

Pontosabban, a hallgatóság (célcsoport) elvárásainak, a problémához való viszonyulásának nem felelt meg ez a hozzáállás. A hulladékkezelő „technokrata jellegű” bemutatása egy szakmai kör számára megfelelő lett volna, de most egy olyan közönséggel szemben áll ki, akik a hulladékkezeléssel kapcsolatos ismeretanyaguk (ismerethiányuk) alapján úgy vélekedtek, hogy a több községből ide szállított szemét majd „előnti” őket, hogy a naponta falujukon átdübörgő szemétszállító teherautók majd tönkre teszik útjaikat, megrepesztik házaik falait, növelik a balesetveszélyt,

búzzel, porral szennyezik a levegőt. Leértékelődnek ingatlanjaik, betegségek lépnek fel, stb.

Ezeket a kérdéseket kellett volna elsősorban számba venni, ezekre válaszul kellett volna érvrendszert „felépíteni“, sőt, akciótervet kidolgozni, miként lehet „több oldalról“ is kommunikálni a hulladékkezelő fontosságát. Ebbe még az is belefért volna, hogy egy már megvalósított telephelyet meglátogatnak a „kételkedők“.

A tájékoztatás milyensége és elégtelensége okozta tehát a kudarcot. Ha az ismertetés jól felépített prezentáció formájában került volna megtartásra, amelyben nem csak a retorika (szónoki beszéd) érvelő rendszerét vesszük számításba, hanem empátiával viszonyulunk (szociálpszichológiai elemek) a hallgatósághoz, bizonyára a „voksolás az igen mellett“ történt volna.

Esettanulmány II.: A sikeres kommunikáció

Egy nagyváros külső kerületében működő cementgyár energia-racionalizálás címén pályázatot nyújtott be a gazdasági minisztériumhoz az elhasznált gumiabroncsok elégetésével nyerhető energia hasznosítására, a cementgyártáshoz felhasznált földgáz részbeni kiváltására. Néhány hónapos laboratóriumi kísérletek eredményeként, nagyüzemi méretekben is alkalmasnak találva az új technológiát, a gyár vezetése az új technológia bevezetése mellett döntött.

A bevezetés előtt azonban a cementgyár PR menedzsmentje akciótervet állított össze a környékbeli lakosság minél teljesebb körű informálására, amelynek megvalósításaként lakossági fórumokat, gyárlátogatásokat szerveztek, az írott és elektronikus médiában újságcikkek és kerekasztal-beszélgetések keretében tájékoztatták a közvéleményt az új technológia nagyszerűségéről, és megbízhatóságáról: nem csak hogy eltűnik az egyébként környezetszennyező hulladék, de még energia is nyerhető belőle anélkül, hogy számottevő légszennyeződés következne be. Igaz, ehhez a technológiához nagyobb befektetésre van szükség, elsősorban a füstgázok „átmosása“ céljából, de ez a beruházás néhány éven belül megtérül, és a rendszernek csak pozitív hatásával számolhatunk.

Ilyen alapos előkészítés után került sor az „éles“ üzemmenet beindítására, amely mindenféle ellenállás nélkül meg is történt, s azóta már jelentős gazdasági eredményeket hozott.

Fontos megjegyezni, hogy ezzel a gyárnak a környezetével való „kapcsolattartása“ nem szűnt meg. A gyár azóta is rendszeresen informálja környezetét a technológia állapotáról. A PR tevékenység nem lehet „egyszeri“, folytonos megerősítésre van szükség.

Tanulságok

A két esettanulmány meggyőzően igazolja, hogy a „totális kommunikációnak“ milyen fontos szerepe van a szervezet - környezeti kapcsolatban. A jól megválasztott PR akcióterv, amely figyelembe veszi a környezeti sajátosságokat, a kommunikáció révén biztosan számíthat a sikerre. Míg a nem megfelelően kidolgozott PR program nem csak hogy nem lehet sikeres, de még árt is az adott ügynek, mivel még inkább növeli a „szakadékot“ a szervezet - környezet kapcsolatában.

A PR tehát a legkonkrétabb vonatkozásban alkalmazott nyelvészeti tevékenység, amelynek jelentős gazdasági vonatkozásival is számolni kell, vagy éppen gazdasági okokból nélkülözhetetlen tevékenységnek tekinthető.

Felhasznált szakirodalom

- Baráth Tamás: Tolmács a hídon SZIE Egyetemi Jegyzet, Gödöllő, 1998.
Szeles Péter: Public relations a gyakorlatban. Geomédia Kiadó Rt., Bp., 1999.
Neményiné dr. Gyimesi I.: Kommunikáció-elmélet. (szemelvénygyűjt.) Perfekt Gazdasági Tanácsadó Rt., Bp., 2004.
Deák Csaba: Kommunikáció és prezentáció Human Telex Consulting, Bp., 2005.

Summary

The impact of PR communication on economics

Organizations are responsible not only for producing items of excellent quality but they have to pay attention to marketing of the product as well. The study emphasizes the importance of PR communication in social and economic life and argues that the appropriate use of total communication might entail success in economic life. Students in colleges and universities have to acquire effective communication strategies by selecting vocabulary and linguistic structures most suitable for a given target audience.

Beszédpótcselekvés

„Ős patkány terjeszt kórt miköztünk,
a meg nem gondolt gondolat...”

A XX. század második felének atlanti értelmisége, két, az összes korábnál pusztítóbb háború keserű tapasztalatával küszködve nekifogott, hogy létrehozzon egy minden korábban létezettnél jobb világot. Abból a közkeletű felismerésből következően, hogy az ember eszközhasználó lényként alakítja környezetét, figyelme az eszközökre, ezek közül is az elsődlegesre, a nyelvre irányult. A politikailag helyes (politically correct – PC)¹ nyelvhasználat célja egy olyan nyelv kialakítása, mely nélkülöz minden elemet, ami gyűlölethez, kirekesztéshez, agresszióhoz vezethet. Annak megítéléséhez, hogy valóban egy szabadabb, befogadóbb társadalomhoz és egy élhetőbb világhoz érkezünk-e általa, avagy egészen máshová tartunk, érdemes a folyamatot többféle lehetséges aspektusból megvizsgálni.

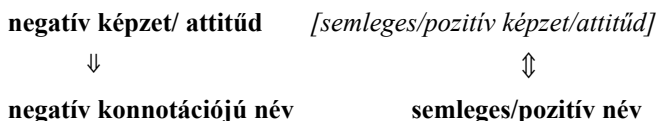
Nyelvészeti közelítésből a politikai korrektség elsősorban nyelvhasználaton belüli *szókészleti szelekciót* jelent; a nemkívánatos konnotációjú megnevezések és kifejezések kiselejtését, illetve felváltásukat semlegesre. Az eszményi *cél* a közélet és a közfelfogás előítéletektől való megtisztítása a nyelv előítélet-mentesítése által. Egyfajta neologizmus, amely szakmai megalapozását vagy éppen motivációját a nyelv és gondolkodás összefüggését feltételező elméletekből meríti, elsősorban Wittgenstein felfogásából, a Sapir–Whorf hipotézisből, és felismerhető az Austin–Searle-féle beszédaktus elmélet közvetett hatása is. Alapötlete mindenkép-

¹ Az elnevezés ezen formája (a gyakoribb *politikailag korrekt* mellett) megjelenik a sajtóban. Az angol kifejezés fordítása nem a legszerencsésebb. Egyrészt magyarul elég körülményes, köszönhetően a -lag-os alaknak, másrészt az angol *politic* jelző személyre ill. viselkedésre vonatkoztatva jelent körültekintőt, megfontoltat, de ügyeset, ravaszt is. Így talán a korrekt jelzője a politikusan lehetne, amely magyarul is hordoz némi hasonló felhangot.

pen a nyelvi relativizmus egykor divatos, azonban igen kevésbé igazolható és így csak nagyon mérsékelt formájában elfogadható hipotéziséhez köthető.

Ha a nyelv és gondolkodás összefüggéséből kiindulva próbáljuk meg a politikailag helyes beszéd legegyszerűbb sémáját felvázolni, a következőt kapjuk:

1. ábra A PC alapsémája

Az első oszlop a kiinduló (és megváltoztatandó) helyzetet mutatja, a második pedig a változást: a negatív konnotációjú nevet semleges/pozitívrá cserélve feltételezzük, hogy az attitűd is hasonlóvá válik hozzá. A vastag kiemelés a kísérleti tényeket jelzi, míg a dőlt szedés munkahipotézisnek tekinthető. A következtetési séma, melynek során eljutunk a kívánt attitűdhez, szerkezetileg lényegében megegyezik egy alapvető szillogizmus, a *modus ponens* megfordításával.

2. ábra A *modus ponens* és megfordítása

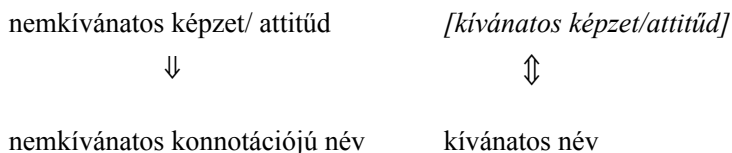
Erre az inverz szillogizmusra az jellemző, hogy, bár logikai értelemben érvénytelen, a hétköznapi életben az erre visszavezethető következtetéseink jó része mégis teljesen helytállónak tűnik. Az az okoskodás, hogy „*Tisztességes (ember) sosem bliccel a villamoson. Szabó úr sosem bliccel, tehát tisztességes.*” *elfogadható megállapításnak látszik.* Ha azonban kicsit változtatunk rajta: „*Tisztességes (ember) sosem bliccel a villamoson. A bérgyilkos sosem bliccel, tehát tisztességes.*”, akkor szinte azonnal gyanússá, mitöbb, elfogadhatatlanná válik az állítás. Holott a két példa logikailag izomorf: ugyanarra a sémára épül. Az eltérő értékelésünkben a

bérgyilkos fogalmának a tisztességgel összeegyeztethetetlen jelentése, és nem a szerkezet játszott szerepet, az ugyanis egyformán hibás. A fordított modus ponensszel – jobb híján – a tudományos gyakorlat is nemegyszer él. Ha pl. egy gyógyszer hatásos, a beteg meggyógyul. Ha tehát a *paciens* felépül, akkor a gyógyszer hatott. Vagy mégsem? A régiek mindenesetre, talán a megfordított séma megbízhatatlanságát érzékelve, óvatosan fogalmaztak: *medicus curat, natura sanat*. Vagy egy későbbi, cinikusabb változatban: a beteg a kezelés ellenére meggyógyult. A fentiek persze azt is mutatják, hogy egy séma (logikai) érvénytelensége nem vezet feltétlenül hibás eredményre a gyakorlatban, viszont a várakozásokat illetően óvatosságra int.

Azt, hogy a politikai korrektség a gyakorlatban mennyire bizonyul működőképesnek, maga a gyakorlat döntheti el. A hazai nyelvhasználatban a jelenség még kevésbé figyelhető meg, előfordulása jobbára a sajtóra és a szűken vett közéletre jellemző. A köznyelvben gyakorlatilag nem mutatható ki, problémaként is alig artikulálódik. Ezt támasztja alá az a tény, hogy a Magyar Értelmező Kéziszótár közelmúltban megjelent második kiadásában a politikailag helyes/korrekt kifejezés egyetlen szinonimája sem szerepel. (Éksz² 2003) A külföldi példák mellett, hogy résztvevő megfigyelés híján csupán másodkezü adatokkal szolgálhatnak, éppen az eredményesség szempontjából nem meggyőzőek. Ha a PC működőképességét illetve sikerességét akarjuk megjósolni, célszerű összevetni más, a mesterséges nyelvi változás körébe tartozó, rokon vonásokat mutató folyamattal. Ilyen kézenfekvő párhuzam lehet a totális rendszerekben használt beszédmód.

A diktatórikus kód alkalmazása a hatalom számára kellemetlen tények elkenődését ill. meghamisítását szolgálja. A Harmadik Birodalom katonai kudarcait palástolta az elhíresült *rugalmas elszakadás* kifejezéssel, melynek valódi jelentése *meghátrálás, visszavonulás, menekülés* volt. A létező szocializmus kései szakaszában az *áremelést árrendezésnek* keresztelték (névadták?) át.

3. ábra A diktatórikus kód alapsémája

A séma csak annyiban tér el a PC sémájától, hogy az eredeti és az el-
 érendő állapot előjele csak egymáshoz képest határozható meg. (Ha a
 nemkívánatos = negatív, akkor a két folyamat sémája szerkezetileg egy-
 beesik.) A két folyamat hasonlósága, néha egybemosódása nyugati szer-
 zőknél is megfigyelhető. Ronald Wardhaugh ugyan *eufemizmusról* szól,
 de kritikus megfogalmazása egyértelműsíti, hogy a terminust mintegy
 összefoglaló névként alkalmazza: „Az eupemisztikus szavak és kifejezé-
 sek lehetővé teszik, hogy kellemetlen dolgokról – például a halálról és a
 meghalásról, a munkanélküliségről és a bűnözésről – beszéljünk, és
 »semlegesítsük« a kellemetlenséget. (...) Társadalmunkban ragályos az
 eupemizmus: a közhely megdicsőítése és a közönségesség megnevesíté-
 se. Folyton új neveket adunk a dolgoknak, újracsomagoljuk őket, hogy
 »jobban« hangozzanak; emlékezzünk Orwell jövőképre, amelyben az el-
 jövőendő világ lakosainak jellemzésében igen fontos elem, hogy a jövőbeli
 világ eupemizmusainak áldozataivá válnak, amely átkereszteli a valósá-
 got, hogy megfeleljen egy új társadalmi rendnek.” (WARDHAUGH
 1995:211–212)

A PC és a diktatórikus kód közti feltűnő szerkezeti hasonlóság hason-
 ló témakörből származó példák összevetésével szemléltethető. Az utcán
 lakó embereket a köznyelv jobbra *csavargónak* hívta. A nem túl hízelgő
 (tolvaj, részeges, megbízhatatlan) melléközőjű megnevezés a nyolcvan-
 as évekig volt közkeletű. A rendszerváltozás után ugyanerre a „státusra”
 a sajtó és a közbeszéd a politikailag helyes *hajléktalan* nevet kezdte hasz-
 nálni. A *munkanélküliekre* a kádári időkben a hivatalosság a *közveszélyes*
munkakerülő kifejezést alkalmazta. A mögöttes cél közti különbség nyil-
 vánvaló, hiszen míg a PC az emberi méltóság esélyét kívánja visszaadni a
 semleges névvel, addig a diktatúra (megbélyegző) megnevezése egy tár-

sadalmi problémát próbált verbálisan negligálni. Más esetben a hasonlóság még zavarbaejtőbb. A hetvenes években elterjedt *halmozottan hátrányos helyzetű* kifejezés a szegénységet palástolta. A *fogyatékkal élő* megnevezés a *rokkant* ill. *béna* helyett, korunk politikailag korrekt terméke. Joggal vetődik fel egy feltételezett külső szemlélőben, hogy a mögöttes szándékot (pozitív attitűdváltoztatás vagy elleplezés/kódolás) a probléma kezelésére tett erőfeszítésekből (a szegénység megszüntetése, a fogyatékosok körülményeinek javítása) következtessen vissza. Ha nem lát jelentős különbséget, az értékelése is hasonló lesz. További problémát vet fel az a tény, hogy a mesterséges változás sémáját (üzleti haszon céljából) a kereskedelem is használja. Jól mutatja ezt az újlakás-hirdetésekből fellelhető *lakókert*, *lakópark* elnevezés, amely sok esetben egyet jelent a rosszul csengő *lakóteleppel*. A fogyasztó nem mindig hagyja magát megtéveszteni.

Mind a PC, mind a diktatórikus kód mint nyelvi változtatás célra irányul. A felszínen a két folyamat meglehetősen hasonlít: a közlő a szokásos (kézenfekvő) megnevezés helyett olyat használ, ami szándékoltan kedvezőbb (kívánatosabb) színben tünteti fel a tárgyat. A felszínen sokszor megkülönböztethetetlen szerkezetek mélyén azonban van egy lényegi eltérés: míg a politikailag helyes beszéd (szándékaival összhangban) az általa használt kifejezéseket névként, azaz a megnevezett dologgal azonosítható, azzal összhangban lévő jelként gondolja el. A diktatórikus kód esetében azonban nincs egybeesés: a megnevezés kód, amit a befogadó képes dekódolni. (A dekódolhatóságot szemlélteti egy nyolcvanas évekbeli rádióhír, amely arról tudósított, hogy az *ideiglenesen hazánkban állomásozó szovjet csapatoknak öröklakásokat adtak át*. A hírszerkesztőknek – ha szándékos „összekacsintást” nem feltételezünk – és az illetékes cenzoroknak azért nem tűnhetett fel a szövegben rejlő ellentmondás, mert azt már eleve dekódolták, ti. az *ideiglenesen hazánkban állomásozó* = *megszálló* csapat, az pedig kaphat *öröklakást*.)

A befogadó szemszögéből a kétféle megnyilatkozás közti különbségtétel elsősorban intencionális, azaz a közlő szándékának (vagyis a folyamat céljának) feltételezésén alapul. (vö.: HABERMAS 2001) A hazai tapasztalatok azt mutatták, hogy a diktatórikus kód, tényleges céljának elérésé-

ben jobbra sikertelennek bizonyult: az emberek megtanultak a sorok között olvasni. Ezek alapján a PC-nek sem jósolható több siker, feltehető, hogy a beszélők a lecserélt nevet kódként értelmezik és a korábbi képzetekhez társítják. Ezt a hatást megerősíti, hogy a politikailag helyes beszéd alkalmazásának egyik kiindulópontja és egyben indoka az, hogy még nem létező kedvező elképzeléseket alakítson ki egyes csoportokkal, jelenségekkel stb. kapcsolatban. Előfeltevése, hogy az inkorrekt beszélő az adott referenciához nem rendelkezik pozitív/semleges képzetrel — és így hozzá kapcsolódó ilyen attitűddel sem. Ha a negatív képzet következményeként létrejött negatív nevet pozitív/semlegesre cseréljük, mivel hozzá tartozó képze a beszélőnek (még) nincs, azt csakis a régi képzethez mint legközelebbi analógiához tudja hozzárendelni. Ilyenformán az eredmény és a kiindulás gyakorlatilag egybeesik: a séma ciklussá zárul. Ezalapján az jósolható, hogy a lecserélt kifejezések rövidesen beállnak az eredeti jelentésre, azaz nem változik semmi. A gyakorlat mindezt igazolni látszik. Az amerikai angol nyelvben újra és újra szükségessé vált a megnevezések cseréje: a valaha volt színmegnevezésből szidalommá alakult *niggert* felváltotta a *black*, a *coloured*, majd ezek „elhasználódásával” az *afro-american/affrican american* forma. Hazai példák közül ugyanezt példázza az a megfigyelés, hogy a „cigányság” értelemben használt, semlegesnek szánt *etnikum* kifejezés megfelelő intonációval képes a néppel kapcsolatos összes negatív konnotációt hordozni. Az eddig leírtak alapján úgy tűnik, hogy a politikailag helyes beszéd, meglehet, kudarcra van ítélve, mégis egy jobb társadalom iránt való jámbor szándék megnyilvánulása. Bírálói azonban leginkább a pokol tornácának kövezetét látják benne.

A politikailag helyes nyelvhasználat megálmodói olyan nyelvet kívántak megalkotni, amely eleve kizárja a visszaélés lehetőségét, olyan eszközt, amely alkalmatlan arra, hogy fegyver legyen belőle. Ez a némiképp idealisztikus elképzelés eszmetörténetileg a felvilágosodás korának paradigmáját folytatja. Kiindulása az a feltevés, hogy az ember alapvetően jó, így csupán a körülmények, a külső hatások miatt vált fogékonnyá a rosszra. Ez a naiv megközelítés igen divatos volt a XX. század 50-es, 60-as éveiben, főként az antropológia és egyes társadalomtudományok területén. Ezt példázza az a nézet, miszerint azok a primitív törzsek, melyek

nem rendelkeznek a fánál, csontnál keményebb anyaggal, hogy ölőeszközt készítsenek belőle, szükségképpen békés, agresszió nélküli közösséget alkotnak. Egy elhíresült tudományos csalás, a taszadáj törzs felfedezése majd leleplezése irányította rá a figyelmet a megfigyelés és a kísérlet sebezhetőségére. A kutatónak ugyanis első lépésként, előzetes várakozásai, munkahipotézise alapján, meg kell terveznie a kísérletet. A terv azonban nagyban meghatározza az egyáltalán lehetséges eredményt, legjobb esetben is beszűkítve a vizsgálat körét. További hibaforrás lehet, ahogy Konrad Lorenz rámutatott, az a tény, hogy „Mindenfajta szakterület specialistái kénytelenek megszokni, hogy más specialisták véleményét kérdezősködés nélkül tudomásul vegyék és rá hagyatkozzanak.” (LORENZ 1996:177; vö.: WEBER 1998: 127–155) Ennek következményeként a világról alkotott képünk nemegyszer másodkézből szerzett ismeretekből álló mozaik.

Ha magát a munkahipotézist, az ember eredendő jóságát vesszük szemügyre, kiderül, hogy évezredes tapasztalatoknak mond ellent. A bibliai teremtéstörténet, metaforikus formában szól erről: „Ültetett az Úr Isten egy kertet Édenben, keleten, és elhelyezte benne az embert, akit alkotott. S növesztett az Úr Isten a földből mindenféle fát, amelyet látni szép és melyről enni jó – az *élet fáját* is a kert közepén, s a *jó és rossz tudásának fáját*. (...) Azt parancsolta az Úr Isten az embernek: »A kert minden fájáról ehetsz, de a jó és gonosz tudás fájáról ne egyél, mert azon a napon, amelyen eszel róla, *meg kell halnod!*«” (Ter. 2. 8–9, 16–17) A paradicsomi történet rámutat arra, hogy az ember eredendően sem nem jó, sem nem rossz. A tudás megszerzésekor, az által válik azzá, ami. A jó és rossz tudás gyümölcsétől jóvá és gonosszá. Az ember ember voltának egyik meghatározója, hogy kilépett a biológiai evolúció folyamatából, ahol ez az etikai kérdés csakúgy értelmetlen, mintha azt kérdeznénk, jó-e az elefánt. Az ember ugyanazokat a képességeit tudja jóra és rosszra fordítani, bármely szerszámmal képes gyógyítani és ölni. A különbséget tehát nem az eszköz különbözősége okozza, hanem az ember képessége a *megértésre* és *belátásra*. A politikai korrektség alkalmazóinak feltett szándéka, egy szabadabb, nyitottabb társadalom, melyben az ember szuverén, autonóm egyéniségként része a közösségnek, szöges ellentétben áll mindenfajta pa-

ternalista állam modelljével, amely gondoskodik, egyszersmind gyámkodik a kiskorúnak tekintett egyén felett. Az a séma azonban, melyben az elit elszed minden szűrő-vágó nyelvi eszközt (kés, villa, olló) a gondjaira bízottaktól, nehogy kárt tegyenek egymásban, épp ez utóbbival látszik összhangban lenni. Innen nézvést nemcsak kétségesnek, hanem egyenesen veszélyesnek látszik a PC-nek az a módszere, hogy a nyelv eszköztét változtassa meg annak érdekében, hogy akár akaratlanul is jót tegyünk szavaink által.

A politikailag helyes nyelvhasználat munkahipotézisének kialakítása-kor – mint arra már a bevezetőben utaltam – nem kis mértékben támaszkodik arra a J. L. Austin által újralfedezett gondolatra, hogy a beszéd maga is cselekvés. Ugyanakkor alapot adhat annak a félreértésből adódó tévedésnek is, hogy a kettő felcserélhető, egymásba átváltható lenne. Eből következően, deklarált céljai ellenére, a PC-ben benne rejlik a visszaélés lehetősége is, tudniillik, ha alkalmazója nem a remélt társadalmi változások előmozdító kísérőjeként használja, hanem azok helyett. Az ilyen tevékenységeket nevezi az etológia helyettesítő aktivitásnak vagy pótcselekvésnek, melyben az adekvát cél szempontjából a cselekvés teljesen hatástalan. (vö.: CSÁNYI, 2002: 308.) Kiváltó oka gyakran két erősen aktivált ellentétes motiváció konfliktusa. Ilyen lehet, ha a politikailag korrekt elit egy adott, gyakran kényes társadalmi problémát, mint például a *hajléktalanok* helyzete vagy a *mozgásukban korlátozottak* jogainak biztosítása, belátható időn belül nem tudja, vagy nem akarja megoldani. A mindennapokban az, hogy a sérült embereket nem *rokkantnak*, *fogyatékosnak* nevezzük, hanem *fogyatékkal élőknek*, a *tolókocsiból* pedig *kerekesszéket* csinálunk, nem sokat segít a gondjaikon, ha még a legújabbban épített környezetünkben sem érezhetik egyenrangúnak magukat az „épekkel”. Ugyanígy a kilátástalan helyzetben lévő cigányok sem jutnak új egzisztenciához és lehetőségekhez azáltal, hogy *romákká* válnak.

Az emberiség eddig kudarcot vallott nagy társadalmi kísérletei, melyek a megálmodott szabadabb jövő helyett antiutópiák börtöneit építették fel vagy terrorba torkolltak, kezdetben nem feltétlenül nélkülözték a jó-akaratot, nemes indítást. Igazán pusztító ereje nem a gonosz szándékon alapuló tetteknek van, hanem azoknak, melyeket az ismeretek hiánya, a

meg nem gondolt gondolatok szülnék. A világ bajainak orvoslása a világ, és benne mindenekelőtt az ember megismerésével kell, hogy kezdődjön. Aki, ami ismeretlen, az félelmetes, a félelem pedig gyakran szül agressziót, míg a megismerés és a megértés elvezethet a tisztelet, a szolidaritás, az együttérzés ígéretének földjére.

Szakirodalom

- Csányi Vilmos: Etológia. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2002.
Habermas, Jürgen: A kommunikatív etika. Új Mandátum, Budapest, 2001.
Lorenz, Konrad: Ember voltunk hanyatlása. Cartafilus, Budapest 1996.
Magyar Értelmező Kéziszótár, második, átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.
Ó és Újszövetségi Szentírás a Neovulgáta alapján. Szent Jeromos Bibliatársulat Budapest, 1999.
Wardhaugh, Ronald: Szociolingvisztika. Osiris — Századvég, Budapest, 1995.
Weber, Max: A tudomány mint hivatás, in: Tanulmányok. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.
Wittgenstein, Ludvig: Logikai-filozófiai értekezés. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963.

Summary

The speech displacement act

Application of the politically correct (PC) phrases has appeared in linguistic usage of public life in Hungary over the last decade. Its primary purpose is to change negative attitude of community to some/certain groups or phenomena etc. and this way to trade pejorative or stigmatized names for neutral ones. The PC is structurally similar to dictatorial code (DC) used in totalitarian states, although it differs in respect of the motivation of usage. The process of politically correct speech reminds of an ethological occurrence, namely the displacement activity.

Beágyazódások a hírszövegekben, a média mint önmaga kontextusa

„The concept of embedding is extraordinarily important for understanding the language of news media.”

Allen Bell

1. Bevezetés

A médiában hírként megjelenő szövegek nem egyetlen szerzőtől származnak. S amikor ezt mondom, akkor nemcsak arra gondolok, hogy a híró mellett a szerkesztő is belejavíthat a hírszövegekbe, hanem arra, hogy a hírszövegben összeszerkesztődnek eredendően eltérő helyekről származó szövegek. Ezt a „szöveg a szövegben” konstrukciót nevezi a szövegtelméleti szakirodalom beágyazódásnak.

2. Szöveg a szövegben

A hírszövegek klasszikus esetei annak, hogy egy nyelvi produktum több szerzőtől származik: az újságírók megírják a történetet, a szerkesztők átszerkeszthetik, a korrektorok kijavítják, az olvasószerkesztők belejavítanak. A hírkészítésben mindegyiküknek megvan a maga szerepe, és szakmájuk szabályai szerint járnak el. Egy kézirat így legalább négy lépésön megy keresztül, mire a hírek végleges formája kikristályosodik.

Allan Bell *„The Language of News Media”* című könyvében - Dell Hymesre és Erwing Goffmanre támaszkodva - elemzi a hírnyelv előállításában részt vevők típusait, s négy szerepet különít el (Bell, 1991.). Az első a „principal”, a kezdeményező szerző, aki eldönti, miről kell írni, s a szöveg szempontjából előírhat bizonyos szóhasználatot. Definiálja például, hogy ki a gerilla és ki a terrorista, milyen szituációban kell az egyiket vagy a másikat használni. A második az auktor, a leíró szerző, aki papírra

veti a szöveget. Csakhogy az újságírók igen ritkán szemtanúi egy eseménynek, így többnyire azt írják le hírként, amit mások mondanak el nekik: szóvivők, szemtanúk. Ha egy esemény több napig tart, akkor előfordulhat, hogy egyszerűen újrairnak egy előző storyt, ám most már háttérként, a legújabb események magyarázatára. Ám az újrírásban számos régi elemet felhasználhatnak. A harmadik szereplő a szerkesztő, aki javít a kéziraton, átszerkeszti. A szerkesztés tulajdonképpen az a folyamat, amikor egy szöveget átalakítanak másik szöveggé, melynek formája különbözik az előzőtől, de tartalma ugyanaz marad. Bár nem szükségszerű, hogy az új változat minden információt tartalmazzon, amely az eredeti szövegben szerepelt. A szerkesztő törölheti a felesleges részeket, s kijavíthatja a stilisztikai hibákat. Pontosabban csoportosíthatjuk a tevékenységét aszerint, hogy információt töröl, lexikai helyettesítést végez, vagy átalakítja a szintaktikai szerkezetet. Más szóval a szerkesztő feladata a vágás, a tisztázás és a nyelv standardizálása. Bell szerint ezek a műveletek a hírérték maximalizálását szolgálják.

A vágás „méreteire” jellemző, hogy a hírügynökségi anyagok átlagosan 2000 szót tartalmaznak, míg egy rádióban elhangzó hír nem lehet hosszabb 3-4 mondatnál, ami nem több mint 60-70 szó. Könnyen kiszámítható tehát, hogy az anyagok több mint 90 százalékát elhagyják. A munka menetére jellemző, hogy a szerkesztők általában alulról vágnak. A szerkesztői munka tisztázási részére az egyik legkézenfekvőbb példa a deiktikus formák kijavítása, tartalmas szóval való helyettesítése. A szerkesztő munkájának része a hírérték maximalizálása is. Ekkor a következőket kell végiggondolni: mi is valójában a történet, jól rendezett-e a struktúrája, minden bekezdés feszesen van-e megírva, és a legjobb leadet használta-e a szerző. Mert ha a cikk hosszabb, mint azt tartalma indokolná, akkor veszít hírértékéből. Végül a nyelv standardizálás is a szerkesztő feladata, melybe beletartozik a tágabb beszédközösség szabályainak meghatározása, a főbb irányelvek kijelölése és a „házi stílus” meghatározása is. Bár igaz, hogy ezek a szabályok többnyire íratlanok, s készségként adódnak át a szerkesztőségekben.

A negyedik szereplő az animátor, az „életre keltő”. Ebbe a csoportba Bell a technikai munkatársakat sorolja: nyomdászok, bemondók, hírolva-

sók. A tömegkommunikációval szemben az egyszerű interperszonális kommunikációban a beszélő egymaga képviseli mind a négy szerepet.

A nemzetközi hírek megfogalmazása, létrejötte ennél is komplexebb. Egy hír a helyi szerkesztőségtől az országos ügynökséghez kerül, onnan átvehetik a nemzetközi hírügynökségek, s a hír eljut más földrészekre is. (A négy nagy ügynökség, a Reuter, az AP, a UPI és az AFP napi 33 millió szót adnak.) Minden lépésnél 1-2 újságíró belejavít a szövegbe, átírja, esetleg lefordítja. Így egyetlen hírből akár 10-20-féle szövegváltozat is létrejöhet.

3. 1. A szövegbeágyazódás mint az újságírói munka szövegszerkezeti vetülete

A szövegbeágyazódás, tulajdonképpen nem más, mint szövegtani, szövegelméleti vetülete az újságírói hírgyűjtési munkának, hírgyűjtési rutinnak.

Látva a hírkészítés lineáris menetét a különféle beágyazott szövegváltozatokat is fel lehet tárni. A beágyazódás jelensége különösen fontos a hírek nyelvének megértésekor. A beágyazási folyamat nem a szerkesztői munkánál kezdődik, jóval korábban. De ehhez vissza kell mennünk a hírek keletkezéséhez. Az újságírók legtöbb információja másodkézből származik, más személyek mondják el nekik saját megfigyeléseiket. Ilyenkor a hírforrás egy interjú, a megfigyelővel készített beszélgetés.

A hírforrásokat Bell kilenc csoportra osztotta: Interjú: telefonon vagy személyesen, közbeszéd, sajtókonferencia, írott szöveg, szervezeten kiadott dokumentumok: kutatások, jelentések, jegyzékek, sajtó által nyilvánosságra hozott eset, korábbi történet, hírügynökségi írás, az újságíró saját jegyzetei.) Az itt elhangzott, leírt szövegek aztán a folyamat egy későbbi szakaszában beleépülnek, beágyazódnak a végleges hírszövegekbe.

A következő táblázatban a szövegtani alapú megközelítések, a narratívum típusa szerint összevettem Bell és van Dijk felsorolását, akik így csoportosítják a hírforrásokat.

1. táblázat van Dijk és Bell hírforrás-típológiája

Teun A. van Dijk (van Dijk, 1988a, 128.)	Allan Bell (Bell, 1991, 57.)
Nemzeti és nemzetközi hírügynökségek anyagai.	Hírügynökségi anyagok.
Sajtójelentések különféle szervezektől, cégektől, intézményektől.	Sajtójelentések
Sajtókonferenciák, sajtótájékoztatók + azok meghívói.	Sajtókonferenciák
Jegyzékek törvényhozó testületektől, bizottságoktól.	Szervezet által előállított dokumentum: riport, kutatás, levél, jegyzék, stb.
Különféle szervezetek által készített riportok.	
Interjú egy szervezet sajtóképviselőjével	Interjú, személyesen (18%) vagy telefonon (37%).
Telefonbeszélgetés egy szervezet sajtóképviselőjével.	
Jegyzetek, melyeket az újságíró készített az interjú alatt, sajtókonferencián, stb.	Az újságíró jegyzetei
Szervezetek hivatalos levelei melyek dokumentációt is tartalmazhatnak, s gyakran más szervezetekre vonatkoznak.	
Hazai és külföldi lapok hírei	Hasonló témájú történetek a saját vagy más lapokban, médiában.
A saját lap dokumentációja.	A nyilvános beszéd, a közbeszéd.
Beszédek, találkozók, viták nyomtatott változata.	Írott változata különféle beszédeknek.

Az írott forrásokat aszerint is csoportosítja, hogy eredetileg hír formában voltak-e megírva vagy sem:

„The documentary inputs are of two main kinds: those already written as news, and those not written as news. The second group consists mainly of official documents of some kind: reports, agendas, judgements and the like. ... Journalists favour written sources which are already prefabricated in an appropriate news style and therefore require the minimum of reworking. These are of three kinds:

news agency copy, press releases and prior stories on the same topic." (Bell, 1991, 57-58.)

2. táblázat Bell szövegtipológiája a hírforrásokhoz

Írott (hiteles) források (documentary inputs)	
Hír formában megírtak (written as news)	Nem hír formában megírtak (not written as news)
Hírügynökségi anyagok (news agency copy)	Jelentések (reports)
Sajtóközlemények (press releases)	Jegyzékek (agendas)
Korábbi cikkek a témáról (prior stories on the same topic)	Döntések (judgements)

Allen Bell azt is kiemeli, hogy a szövegbeágyazódás esetében nem csupán szövegek, de eltérő kommunikációs helyzetek (rétegek) is beágyazódhatnak.² Ugyanakkor Goffmanra utalva hozzáfűzi, hogy a beágyazódás tulajdonképpen az idézésnek egy formája, mely lehet direkt vagy indirekt.

Ehhez hozzáfűzném még, hogy a magyar gyakorlat szerint az újságírók a direkt idézés formáját preferálják. Ellenben ha a korábban publikált hír elemeit használnak fel vagy hírügynökségi anyagot írnak át, akkor az indirekt módját választják az idézésnek. A szöveg „beágyazás” során igyekeznek elkerülni annak látszatát, hogy a médiaszemélyzetből, a hírírók közül bárki is megjelenítetté, „idézetté” váljék. Bell megemlíti még azt is, hogy a hírek esetében a szövegben a közönség „beágyazása” (audience embedding) is feltárható. Vagyis a nyelvhasználat módjából meg lehet állapítani narratív analízissel, hogy milyen olvasónak / befogadónak szánták az adott szöveget. Erre hozza példaként Andreas Jucker kutatásait, aki három nagy csoportba sorolta a brit lapokat. A felsőosztály számára íródott *The Times*ra, *Financial Times*ra, *Guardian*ra, *Independent*re és

² „So within the news text generated by the journalist / author, there is embedded the substance of other speech events. Each has its own sender, receiver, and setting of time and place.” (Bell, 1991, 53)

Daily Telegraphra, a középrétegeknek íródott *Daily Mail*, *Daily Express* valamint *Today*-re, s az alsóbb osztályoknak készült *Daily Mirror*, *Star*, *Sun* lapokra. Megvizsgálta ezek szintaktikai szerkezetét, s megállapította:

„The relative distance is mirrored in the relative amount of determiner deletion ... it is remarkable how perfectly the three types of papers are differentiated by their use of this construction.”³ (idézi Bell, 1991, 109.)

4. A szövegbeágyazódás hatása a hírszerkezetre

Szövegtípusok vizsgálata során Pefőfi S. János kutatásaira támaszkodva (Petőfi, 1996, 22-24, idézi Tolcsvai 2001. 117.) azt lehet mondani, hogy három nagy szövegszerkezeti szintet tudunk elkülöníteni: „a makroszint a szövegmondat és a fölöttük lévő egységek szintje, a mezoszint a szóalakok és a fölöttük a szövegmondatokig terjedő egységek szintje, a mikroszint a szavak morfológiai belső szerkezetének a szintje.”

Konkrét szövegtípusok esetében a következő összetevőkre érdemes figyelni – tipológiai szempontból – Tolcsvai szerint:

Mikroszint

- Nyelvi formái: Határozottság , igealakok, birtokos személyjel, névszók jelei,

Névmásítás, egyeztetés

- Szövegtani formái: deixis, koreferencia: névmási, fogalmi

Mezoszint:

1. Szövegértelem: tematikus progresszió, mellérendelés, fogalmi séma,

metafora

2. Szövegszerkezet: bekezdés, párbeszéd

³ „A viszonylagos távolságot a determinánsok bizonyos mennyiségének törlésével érzékeltetik ... figyelemre méltó, hogy a három laptípust milyen nagyszerűen meg lehet különböztetni az általuk használt szerkezetek alapján.”

Makroszint: a hírek struktúrája: van Dijk alapján

3. táblázat: A hír szövegének szuperstruktúrája (van Dijk, 1988a, 55.):

Hírszöveg					
Összefoglalás			Történet		
Vezércím	Lead	Szituáció		Kommentár	
	Epizód	Háttér	Verbális reakció		Konklúzió
Fő esemény	Következmény	Kontextus	Történelem	Várakozások	Kiértékelés
Körülmények			Korábbi események		

Először nézzük meg, mit lehet elmondani a hírekről általában és ezt az eredményt mennyiben módosíthatják a beágyazott szövegek.

Ha a híret mint szövegtípust (szövegtípusokat) vizsgáljuk, akkor általában a következőket lehet mondani:

A mikroszint nyelvtani jellemzőinél a határozottság és a névmásítás területén találunk eltéréseket más szövegtípusokhoz képest: sokkal több a határozott névszó, határozott névelő, hiányzik az E/1 és a T/1 névmás, ritka az E/2 és a T/2, általános viszont az E/3 és a T/3 személy használata.

Beágyazott szövegekben különbség lehet a névmásításban akkor, ha a beágyazott szöveg (politikai) beszédrészlet, hiszen abban a politikus, közszereplő **szólhat E/1 vagy T/1** személyben. Nézzünk néhány példát:

Magyar Hírlap 2006. 05. 22. P.: 3. Lesz-e elnökcsera az MSZP-ben?

„Szentenczky János budapesti küldött (Csepel): Egyértelmű, Gyurcsány a legalkalmasabb pártelnöknek. **Én** őt szeretném.”

Magyar Hírlap 2006. 05. 22. P.: 3. A Fidesz-küldöttgyűlésen kevesen voltak ...

„Pokorni: ... Saját **magunkat** csapjuk be, ha csak külső okokat keresünk.”

A **mikroszint szövegtani** jellemzői közül névmási koreferencia ritka, míg a fogalmi a gyakoribb, deixisnél pedig azt mondhatjuk, hogy gyakori időre (ma, most) és térre (Budapesten, a Parlamentben) való utalásként, de ritka módra, személyre, dologra, vagy minőségre való utalás esetén.

A **beágyazódások** estében fontos különbség, hogy a **deixisen** belül gyakorivá válik a dologra pontosabban, egy **másik szövegre, mint dologra** való utalás.

Például: nyilatkozta lapunknak, írta nyílt levelében, stb.

A **mezoszint** vizsgálatakor **szövegértelem tekintetében a mellérendelések** fajtáinak gyakorisága különbözteti meg a híreket más szövegtípusoktól: jóval gyakoribb a kapcsolatos mellérendelés és jóval kevesebb a magyarázó, következtető és ellentétes, mint más szövegtípusok esetében. A mezoszint **szövegszerkezeti** vizsgálatakor pedig egy speciális bekezdésre, a **leadre** érdemes kitérni, és elemezni.

A **beágyazódást** tartalmazó hírek speciális lead-típust hívnak életre, az **idézetet tartalmazó lead-típust**, mely igen gyakori a hírírásban.

Színes Bulvár Lap, 2006. 05. 22. P.: 11.:

„„Eltársak és elvtársnők!” Így szólt a párt küldötteihez az MSZP szombati kongresszusán Horn Gyula volt miniszterelnök.“

Napló, 2006-05-22 P.: 1.

„Gyurcsány Ferenc „bátor kormányzással végrehajtott országreformot” ígért.”

A hírek makroszerkezeténél azt érdemes megvizsgálni, hogy a beágyazódó szövegek, dominánsan mely pozícióba ágyazódnak be inkább.

- táblázat: A beágyazódás lehetősége a hírszövegek szuperstruktúrájában

Hírszöveg			
Összefoglalás		Történet	
Vezércím	Lead	Szituáció	<u>Kommentár</u>
	Epizód	Háttér	<u>Verbális reakció</u> <u>Konklúzió</u>
<u>Fő esemény</u>	<u>Következmény</u>	<u>Kontextu</u>	<u>Történelem</u> <u>Várakozások</u> <u>Kiértékelés</u>
Körülmények		<u>Korábbi események</u>	

Vastagon boldval szedett: lehet beágyazott szöveg

Aláhúzott boldval szedett: minden esetben beágyazott szöveg

Ritkán lehet a címben is idézet.

Szövegszerkezeti szempontból azt lehet mondani, hogy a hírek bármely eleme lehet beágyazott szöveg, sőt a hírek vannak olyan elemei, melyek csak beágyazott szövegek lehetnek. (Persze az korántsem biztos, hogy minden hír esetében egy teljesen kitöltött szerkezetet találunk.)

A média mint önmaga kontextusa

Amikor ebben a fejezetben kontextusról beszélek, akkor egy értelmi tartományként gondolom el, amely a szöveg és a beszédhelyzetről illetve a világról való tudás kölcsönhatásában jön létre a szövegalkotás vagy a szövegmegértés során. Tehát nem eleve adott, hanem a kommunikációs szituációban létrejövő kijelölt keret lesz a kontextus.⁴

⁴ Hogy mi minden van ebben a kontextusban, ahhoz kapcsolódóan Schiffrit idézném, aki sorra véve a szövegtani iskolákat azt mondja, hogy a beszédaktus elmélet úgy tekint a kontextusra, mint szituációra, a szociolingvisztika szituációs és tudás összességének tartja a kontextus, a konverzáció analízis pedig szituáció, tudás és szöveg összességének tartja a kontextust. Hogy miként épül fel, arra lássunk egy idézetet: „Context is thus a world filled with people producing utterances: people who have social, cultural, and personal identities, knowledge, beliefs, goals and wants and who interact with one another in various socially and culturally defined situations.” (Schiffirin, 1994, 364)

Hírek esetében a beágyazott szövegek jó része más médiumból származik, ott jelent meg, hangzott el. (ld. 2. táblázat) Vagyis, az itt és most olvasott, hallott médiahírnek egy másik médiaszöveg is beletartozik a kontextusába. S itt nem csupán a nyomtatott médiumokra kell gondolnunk, hanem az elektronikus médiára is, a rádióra, televízióra és az internetre. Ez a tendencia egyre erőteljesebb, azt lehet mondani, hogy a hírügynökségi anyagok után (amely tulajdonképpen maga is médium) a más médiumokban megjelenő anyagok ágyazódnak be leggyakrabban.

- **Beágyazódás más laptól való átvétellel**

Magyar Hírlap, 2006. 05 .22.

„Szívműtét élő adásban a szegedi egyetemen ... (délmagyarország)”

- - **Beágyazódás, televíziós szövegből való átvétellel**

Például:

Magyar Hírlap, 2006-05-22 P.: 6.

„Az MSZP feltételeket szab közölte Hiller István a szocialista párt elnöke a Magyar ATV Televízió Pont 7 című műsorában tegnap este.”

- - **Beágyazódás internetről való átvétellel**

Origo.hu 2006-05-17

Ez mindenképpen felveti a demográfiai és kulturális kölcsönhatás lehetőségét (részletesen lásd korábbi cikkünkben).

Index.hu 2006 05. 18

Tízszázalékos leépítést jelentettek be

Mint ismert, Megyeri László, Hegyi Árpád Jutocsa főigazgató modernizációs programmal kapcsolatos tanácsadója múlt csütörtökön jelentette be, hogy az Operának korábbról komoly adóssága van: mintegy 750 millió forint bértartozás és 500 milliót meghaladó számlatartozás. Munkaügyi perek tucatjai folynak, amelyeket szinte kivétel nélkül a munkavállalók nyernek meg.

Természetesen a legerőteljesebben a média mint önmaga kontextusa a bulvárlapok tematizálásában van jelen: az aktuális sorozatokra, műsorokra való utalás, az ezekkel kapcsolatos hírek címlapon szerepelnek a bulvársajtóban. (lásd a Megasztár példája, a Szombat esti láz a 2006. 05. 22-i lapokban.)

Összegzés

A szövegbeágyazódás jelensége több szempontból kulcsfontosságú a hírek vizsgálatában. Egyrészt a szövegbeágyazódásban tükröződik az a hírkészítési rutin, amellyel az újságírók dolgoznak. Felfejthetőek azok a szálak, források, ahonnan a híreket szövegszerűen merítik.

Ezeknek a beágyazódásoknak szövegszerkezeti szinten is vannak következményeik. Mikroszinten megjelenhet hírek esetében egyébként tiltott – E/1 és T/1 névmási formula. Gyakori lesz a deixis dologra (más szövegre mint dologra) való utalásként. Mezoszinten kifejezetten a beágyazódás tesz lehetővé egy lead típust, az idézetet tartalmazó leadet. Makroszinten pedig az lehet elmondani, hogy a hírszerkezet összes eleme lehet beágyazott szöveg. Sőt, vannak olyan részek, melyek csak beágyazott elemek lehetnek.

A beágyazott szövegek többnyire más médiumból származnak, így elmondhatjuk, hogy a média önmaga kontextusává válik a beágyazódások révén.

Felhasznált szakirodalom

- Bell, Allan 1982: Radio: the style of news language. In.: *Journal of Communication* 32/1 150-164.
- Bell, Allan 1991 *The Language of News Media*. Blackwell Oxford - Cambridge
- Békési Imre: 1974 Egy baleseti hír szerkezete. *Nyelvőr* 98. 414-421.
- Békési Imre: Szövegszerkezeti alapvizsgálatok. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Danes, Frantisek: 1982 A szövegstruktúra nyelvészeti elemzéséhez. In.: *Tanulmányok* 15. füzet Szövegelmélet. Penavin Olga – Thomka Beáta (szerk.) A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. Újvidék.

- Petőfi S. János: 1982 Szöveg, diskurzus. In.: *Tanulmányok. Szövegelmélet.* A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete 15. Füzet, Szerk.: Penavin Olga, Thomka Beáta, Újvidék 9-31.
- Petőfi S. János: 1982 Szöveg, modell, interpretáció. In.: *Tanulmányok. Szövegelmélet.* A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete 15. Füzet, Szerk.: Penavin Olga, Thomka Beáta, Újvidék 137-187.
- Petőfi S. János: A nyelv mint írott kommunikációs médium: szöveg. In.: *Szöveg, szövegtan, műelemzés.* OPI.
- Petőfi S. János: 1994 Lehetséges világok – szövegvilágok. In: *Szövegtan és prózaelemzés.* Budapest Trezor Kiadó 41-61.
- Petőfi S. János: *A multimediális szövegekről.* In: Béres István - Horányi Özséb (szerk.): *Társadalmi kommunikáció.* Budapest Osiris Kiadó 152-177.
- Petőfi S János – Bácsi János – Békési Imre – Benkes Zsuzsa – Vass László: 1994 *Szövegtan és prózaelemzés.* Budapest, Trezor Kiadó.
- Petőfi S. János – Benkes Zsuzsa: 1998 A szöveg megközelítései. Kérdések – válaszok. Bevezetés a szemiotikai szövegtanba. Iskolakultúra, Budapest.
- 2002 A multimediális szövegek megközelítései. Iskolakultúra, Pécs.
- Schiffrin, Deborah: 1994 *Approaches to Discourse.* Blackwell, Oxford.
- Tolcsvai Nagy Gábor: *A magyar nyelv szövegtana.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- van Dijk, Teun A. 1985 *Discourse and Communication: New Approaches to the Analysis of Mass Media Discourse and Communication.* Berlin: de Gruyter.
- van Dijk, Teun A. 1988a *News as Discourse.* Hillside, NJ.: Erlbaum.
- van Dijk, Teun A. 1988b *News analysis: Case studies of international and national news in the press.* Hillside, NJ.: Erlbaum.

Resumé

The concept of text embedding plays an important role in studying news from many aspects. First of all the routine of news-making used by journalist is reflected in the text embedding itself. That is the sources of news (news net) can be traced in the final text. These text embedding have an influence on the three levels of the text structure. In the microstructure the first person singular and plural form can appear which is not allowed at all in the news. The use of deixis referring to other texts as things can be common. In the mezostructure it is the text embedding that makes it possible to create a special lead form a so-called quotation-lead. In the macrostructure all the components of the news (Headline, Lead, Situation, Episode, Main events, Consequences, Backgrounds Context Circumstances, Previous events, History, Comments,

Verbal reactions, Conclusions Expectations, Evaluation) can be embedded. What's more certain parts (Previous events, Comments, Verbal reactions, Conclusions Expectations, Evaluation) can be only of these types. The embedded text usually derive from other media so as a consequence of this phenomenon the media can become its own context

Gondatfoszlányok a PC, a megbélyegzés és a pszeudofaj kapcsolatáról

A következő részleteket egymás után, rövid idő leforgása alatt olvastam. Az érintett probléma gyakori közéleti, szépirodalmi felbukkanása elgondolkodtatott. Ezt az élményt, gondatfoszlányaim sorozatát szeretném megosztani.

Az első idézet STUMPF ANDRÁS FÁBRY SÁNDORral készített interjújából származik:

„Mindez [Fáby Sándor rasszistának nevezése] tehát gyakorlatilag egyetlen ember fixa ideája, aki képes feltűzteni a »politikailag korrekt« terrorbrigádokat [...] a liberális fundamentalisták által évek óta gyakorolt technikáról [van szó]: a megbélyegzésről, arról, hogy ha nem értesz egyet velük, akkor nem lehetsz más, mint fasiszta meg rasszista. Ezzel nem lehet mit kezdeni, de ha az ilyes hangon szólót kellően elmarasztalják, nemcsak ő, hanem az effajta technikák is szalonképtelenné válhatnak végre [...] Ez a PC-terroralakulat most ott tart, hogy a világ legszebb természetfilmjével, a *Pingvinek vándorlásával* kapcsolatban egyetlen megjegyzés kívánczik ki belőle: miért nincs benne homokos pingvin? Ezeknek megfelelni nem lehet. Amit gyakorolnak: szellemi terror.”⁵ (Fáby Sándor

Egy teljesen eltérő műfajú műben, az 1956-os forradalom emlékére írt, a szovjet „baráti” csapatok kivonulásának évében játszódó drámában az elmúlóban lévő szocialista és az éppen kialakulófélben lévő demokratikus rendszer közös jellemzéseként hangzik el az ötvenhatos hős fia szájából a következő:

„**BALAJ** Hagyj lógva te is! Te sem tudsz mást, csak bélyegezni. Nem tetszik ez? Nem tetszik az? Seba, puff a stempli: sovinszta, szélső jobb, fasiszta, antiszemita. Érdekel is, hogy kérdezik, állítják, meg hogy igaz-e vagy sem, amit mondanak.

⁵ STUMPF ANDRÁS: Nincs hová hátrálni. In: *Heti Válasz* 2006. január 12. 22.o.

Mindig csak az a jó, amit ti szavaltok. És mindegy, hogy kinek a fenekébe bújva.

ESTVÁN Kezdesz tájolódni, fiam!”⁶ HEGEDŐS LÁSZLÓ: *Rongylabda*

Majd mintegy a jelenség magyarázataként ANTHONY DE MELLO rövid, amolyan tanító történetei közt erre találtam:

„Egyszer, mikor a Mester a szavak hipnotizáló erejéről beszélt, valaki a terem hátuljából felkiáltott:

– Képtelenség! Ha azt mondom, hogy Isten, Isten, Isten, attól én még nem leszek isteni. Ha azt mondom, hogy bűn, bűn, bűn, gonosszá tesz az engem?

– Ülj le, te fattyú! – szólt a Mester.

A férfit annyira elöntötte a düh, hogy néhány percre telt, mire ismét meg tudott szólalni. Akkor aztán mindennek elmondta a Mestert. A Mester pedig bűnbánó arccal azt mondta:

– Bocsásson meg, uram, elkapott az indulat. Nagyon sajnálom, hogy ilyen megbocsáthatatlan hibát követtem el.

Az ember azonnal megnyugodott.

– Nos, itt van a válasz a kérdésedre: csak egy szóba került, hogy feldühödj, és egy másikba, hogy lehiggadj – mondta a Mester.”⁷

Hogyan függhet össze két, az eredeti szándék szerint egymástól teljesen idegen fogalom, a politikailag korrekt beszéd (a továbbiakban PC) és a megbélyegzés? A PC lényegét SZERECZ GYÖRGY találóan összegzi: „A politikai korrektség elsősorban nyelvhasználaton belüli szókészleti szelekciót jelent; a nemkívánatos konnotációjú megnevezések és kifejezések kiselejtezését, illetve felváltásukat semlegesre. Az eszményi *cél* a közélet és a közfelfogás előítéletektől való megtisztítása a nyelv előítélet-mentesítése által.”⁸ Ugyanebben a cikkben olvashatjuk annak magyarázatát is, hogy a PC kevésbé hatékony más attitűd-befolyásoló módszereknél, ha-

⁶ HEGEDŐS LÁSZLÓ: *Rongylabda*. Kézirat.

⁷ ANTHONY DE MELLO: *Abszurd egypercesek*. Korda Kiadó 2000., Kecskemét 41.o.

⁸ SZERECZ GYÖRGY: Politikai Nyelvhelyesség? In: *Alkalmazott nyelvészeti konferencia-füzetei*. VI. Dunaújvárosi Nemzetközi Alkalmazott Nyelvészeti, Nyelvvizsgáztatási és Medicinális Lingvisztikai Konferencia. Dunaújváros 2004. március 18–20. 270. o. Dunaújvárosi Főiskola Kiadói Hivatala

sonlóan ahogy az írott törvények is gyengébbek az íratlanoknál⁹. Tehát adott egy alapvetően jó szándékú, bár megkérdőjelezhető módszer, ami, Fábry szavaival élve, szellemi terrorrá változhat. Mi a mechanizmusa ennek az átváltozásnak? A megbélyegzés, a megbélyegzett kifejezés vagy beszédstílus nyelvészeti fogalma a szociolingvisztikában elfogadott terminus. Akár szófordulatok, ragozási, kiejtési módok lehetnek stigmatizáltak, azaz a társadalom által elítéltek. Természetesen ezek alapján az ezt használó beszélő is kirekesztetté válhat. Azaz a PC azzal, hogy semleges kifejezésként sokszor új alakulatot, vagy a meglevők közül egyetlen egyet emel ki, mesterségesen, a természetes nyelvi folyamatokba belenyúlva, tulajdonképpen a többi megfogalmazást megbélyegzi. Innen már csak egy lépés a beszélő megbélyegzése.

Naivabbul is feltehetjük a kérdést: miért lenne abból baj hogy a *ci-gány* helyett a *roma*, a *mozgássérült* helyett a *mozgásában korlátozott* megnevezést tartjuk helyénvalónak? Ha eltekintünk attól, hogy sokszor nyelvi torzszülöttek jönnek létre a semlegesség nagy igyekezete közepette, akkor önmagában a politikailag korrektnek kikiáltott kifejezések használata a nyelv szerkezetét nem károsítja. De a használat magában hordozza annak a mögöttes véleménynek a hallgatólagos elfogadását is, miszerint aki nem az PC-t használja az ellenséges érzelmű vagy legalábbis nem kifinomult a politikai érzékenysége az adott témával kapcsolatban. Ez az üzenet már igen káros társadalmi következményekkel járhat. Persze sokszor keskeny sáv választja el a PC és az udvariasság diktálta megoldásokat. Nem emellett érvelek, hogy minél durvábban fogalmazzunk és ezzel elkerülhetjük a megbélyegzést. Pusztán arra hívom fel a figyelmet, hogy ne generáljunk újabb és újabb semlegesnek szánt fordulatokat, és ne ítéljük el már meglevőket, nem jó helyen keressük a megoldást. Inkább a negatív, politikailag elfogadhatatlan kifejezéseket töltsük meg pozitív tartalommal.

A PC tehát indirekt módon a nyelvi elemek stigmatizálására alkalmas, ezen keresztül köz- és magánembereket is megbélyegezhetünk. A megbélyegzéshez nem elegendő a tiltottnak kikiáltott szavak használata, hiszen

⁹ Szerecs György más irányból is bemutatja a PC sémájának korlátait a jelen kötetben szereplő cikkében.

nem természetes nyelvi folyamatról van szó, akkor mindenki számára egyértelmű lenne, mit illik és mit nem. Kell valaki, aki ismerteti a játékszabályokat, és egyben a bíró szerepét is eljátsza, egy másik ember, aki a hibára felhívja a figyelmet, explicitté teszi a „törvénysértést”. Ennek leg-hatásosabb módja, ha nem csupán idézi az elhangzottakat, sőt a pontos idézés inkább gyengíti a hatást, hanem minél erőteljesebben minősíti is. A kifejezés minősítésénél célravezetőbb megoldás az idézett egyén minősítése, kategóriába sorolása. Így a hallgatónak már gondolkodnia sem kell, készen kapja az egyedül üdvözítő következtetést, nehogy véletlen eltévedjen. Az első „stemplit” tehát egy nyelvi elem kapja, a második „stemplit” a kifejezést használó beszélő egy jó szándékú (?) segéd által. A közéleti megbélyegzésnek szélsőséges eredménye lehet a közéletből való kirekesztés, de arra mindenképpen alkalmas, hogy gyengüljön az illető szereplő hatása, vitatottá váljon megítélése. A lejárataknak ebbe a módszerbe igen nehéz belekötni, hiszen ki határozhatja meg mi korrekt és mi nem, illetve milyen nyelvi elemekhez milyen emberi tulajdonságot lehet jogosan társítani? Ettől válhat a szellemi terror remek eszközévé a PC.

Veszélyes fegyver az értő vagy hatalommal bíró kezekben nem csak megfoghatatlansága miatt, hanem azért is mert jól felhasználható a pszeudofaj képzet kialakítására. Pszeudofajnak az antropológia és az etológia azt nevezi, amikor egy fajon belül biológiai alapot nélkülözve, például kulturális különbségek, szokások alapján csoportok különülnek el, aminek az a következménye, hogy „erejét veszti az a gátlás, mely fajtársának megölésében akadályozza az embert, míg a fajtársak, és csakis az ezek által kiválasztott intraspecifikus agresszió marad egyértelműen hatásos. Az »ellenséggel« szemben tehát olyan dühöt érzünk, amilyent még a leggonoszabb ragadozóval szemben sem, csakis más ember iránt érezhetünk...”¹⁰ Talán túlzásnak tűnik a PC kapcsán gyilkosságról beszélni, de már a gyűlölet is kellően rémisztő lenne, bár gondoljunk a háborús propagandák retorikájára, ahol az ellenség sohasem emberként jelenik meg, hanem például egy jelző főnevezítésével (vö.: *sárgák, kártevők*), vagyis szintén pszeudofajként igyekszik beállítani a másik oldalt. Ugyan-

¹⁰ KONRAD LORENZ: *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*. IKVA Könyvkiadó 1988., Budapest. 54–65. o.

ezt el lehet érni a PC kapcsán kialakuló megbélyegzéssel is. Ha sokáig súlykolják a hallgatóság fejébe a PC-re hivatkozva, hogy egy közszereplő rasszista, fasiszta stb. lassan pszudofajként tekint a közszereplőre és az általa képviselt csoportra, azaz „nemembernek” tartja, „amivel” már bármit meg lehet tenni. Nem feltétlen a másik ember életének a kioltása lehet a következmény, pusztán a kirekesztés, a megvetés is elegendő egy ember tönkretételéhez. Nem véletlen, hogy a börtönviselt emberek a magánzárkát, a levélmegvonást tartják a legsúlyosabb büntetésnek, amelyek éppen a közösségből szakítanak ki

Ezzel a megbélyegzésből eredő lehetséges következmények sora még nem fejeződött be. Éppen annak köszönhetően, hogy a közösséghez tartozás erőteljes emberi motiváció, a kirekesztett mindig vissza akar kerülni a közösségbe. Gondoljunk ASCH elhíresült kísérletére, ahol a nyilvánvalóan egyenlő hosszúságú vonalakat nem merte egyenlőnek tartani a kísérleti személyek nagy többsége, mert a többségben lévő beépített emberek hangosan kimondott véleménye csoportnyomást gyakorolt rájuk. Nem volt veszélyben sem az életük, sem a jövőjük, egyszerűen konformista módon reagáltak. Mit tehet tehát egy a megbélyegzés által kirekesztett egyén? Több lehetősége van. Vállalhatja saját véleményét, kereshet egy csoportot, akikkel egyezik a véleménye, vagy megpróbál visszakéredzkedni eredeti helyére. Az a legritkább, hogy vállaljuk a magányt. Osváth Ernő bölcsen mondta „a magányhoz vezető legrövidebb út a tárgylagosság”. Nem véletlen tartoztunk eredeti csoportunkhoz, feltételezhető, hogy nehezen találunk egy olyan csoportot, ahova minden véleményünk hangoztatása ellenére teljesen illeszkedünk. Akár eredeti csoportunkba igyekszünk visszakerülni, akár újat keresünk, nagy valószínűséggel valamilyen elvünk feladására, elhallgatására kényszerülünk. Ez Noelle-Neumann kutatásai alapján jól bevált stratégiáknak bizonyult, aminek következménye, hogy az adott vélemény egyre kevésbé lesz képviselve, azaz egyre kisebb az esélye, hogy csatlakozzanak hozzá, hiszen fontos a csoporthoz tartozásunk, így még kevesebben képviselik majd az adott véleményt. Ezt a folyamatot hívja a hallgatás spiráljának, s felhívja a figyelmet, hogy a médiának ezért nagy a felelőssége, mert a legtöbb témáról csak közvetve szerezhetnek információt az emberek, így a médiában kialakult arányok

nagyban befolyásolják, hogy képviselve érezzük-e a saját véleményünket.¹¹ Ha eredeti csoportunkba kerültünk vissza, akkor elhallgatásunkkal a közösség összetartozását erősítjük ugyan, de ugyanakkor növeljük a más csoportoktól való távolságot, hiszen veszítünk a kompromisszumkészségből. Ha másik csoportba vándoroltunk, akkor ugyanezt tesszük, ráadásul eredeti csoportunk hangerejét, ütőképességét is gyengítjük.

Noelle-Neumann elmélete arra is alkalmas, hogy a hangos kisebbség uralkodási módját modellezze, bár az elméletalkotó kifejezetten a kisebbség elnyomását mutatja be. Ugyanis, ha a kisebbség eléri, hogy a médian keresztül többnek lássék, akkor kiválthatja a nem kisebbséghez tartozóból azt az érzést, hogy nincs csoportja, így elindítja a hallgatási spirálnak a mechanizmusát. Nem szükségszerű, de ez is lehetséges következmény. Így kialakulhat, hogy a kisebbség véleménye kap nagyobb teret a közéletben. Ezzel a veszéllyel kell szembenéznünk mindenféle pozitív diszkrimináció esetén.

Összefoglalva: A PC az eredeti jobbító szándék ellenére alkalmas a nyelvi stigmatizálásra, a megbélyegzés az egyén és az egyén által képviselt csoport kirekesztéséhez, korlátozásához vezethet. A kirekesztés érzése arra ösztönzi az embert, hogy csoportot találjon, amit véleménye véka alá rejtésével oldhat meg, de ezzel kiteszi magát és esetleg közösségét a hallgatási spirál szívóerejének, aminek lehetséges következménye akár a kisebbségi vélemény eluralkodása is. Ez egy lehetséges kimenet, nem feltétlen szükségszerű, de mindenképpen figyelemreméltó. Elnézve a közéletünkben folyó politikai csatározások retorikáját reálisnak tartom, hogy minket is fenyeget ez a veszély. A helyzet pillanatnyi orvoslására nem látom a megoldást, a jövőre nézve egyetlen kivezető útnak a nevelést tartom. Csak akkor van esélye kiegyensúlyozott politikai közéletnek, ha tudatos, egyéni gondolkodásra, önreflexióra képes emberek nőnek fel, akik a média hatalmával is tisztában vannak. Ezt a nevelést sokan már elkezdték.

¹¹ EM GRIFFIN (ed.): *A first look at communication theory*. The McGraw-Hill Comp. INC. New York... 1997. 3rd ed.387–398 A magyar fordítás a 2000-es kiadás alapján készült, ami már nem tartalmazza az idevágó fejezetet.

Summary

Some thoughts about the connection of PC, stigmatizing and pseudo-speciation

The original intention of the politically correct language (PC) is to change words with negative connotation into neutral meaning. This way PC tries to influence the language artificially and purify the public life of prejudices. In spite of every good intention and goodwill this tool can become weapon. The PC is suitable for language stigmatizing as one easily can stigmatize himself by not using the very last version of PC. One of the most important human motivation is to belong to a community. It means that the stigmatized person will necessarily look for a new group or will try to get back to the original one by giving up his opinions. At this point of the presumable process the stigmatized person and the group represented by him can turn pseudo-speciation which includes the possibility of increasing aggressiveness. The spiral of silence can also appear which distorts honest opinions.

Politikai kommunikáció az interneten

Bevezetés

Az internetes kommunikáció a közvetett emberi kommunikáció egyik fajtája. Napjainkban a hagyományos tömegkommunikációs eszközök, azaz a könyvek, a nyomtatott sajtó, a rádió és a televízió mellett az internetes kommunikáció hatásköre egyre inkább nő. Az említett tömegkommunikációs eszközök előnye, hogy hatalmas tömegekhez képesek híreket, üzeneteket eljuttatni. Ugyanakkor hátrányt jelent, hogy az esetek többségében egyirányú kommunikációt valósítanak meg. Az Internet viszont ezen túlmutat, hiszen lehetővé teszi azt is, hogy az információ vevője a hozzá érkezett üzenetre reagáljon. Az internetes kommunikáció során tehát a résztvevők között interakció jöhet létre akkor is, amikor az információ adóját és annak vevőjét tér és idő választja el egymástól. Ennek köszönhető, hogy az Internet nyújtotta kommunikációs lehetőségeket az állampolgárok és a hatalom képviselői egyaránt kihasználják, amikor véleményüket szándékoznak kifejezni vagy pedig érdekeiket kívánják érvényesíteni.

Jelen tanulmányt egy 2005-ben végzett felmérés előzte meg, amelynek alapján először az internetes kommunikáció sajátosságait mutatom be, majd azt, hogy a „kettős állampolgárság” referendumának politikai kommunikációja során milyen lehetőségeket nyújtott az Internet az embereknek arra, hogy véleményt nyilvánítsanak. Napjaink legdinamikusabban fejlődő médiumai közül választásom azért esett az Internetre, mert óriási előnye az interaktivitás, így a honlapok és web-fórumok szerkesztőinek véleménye mellett szinte azonnal megjelenik az olvasók véleménye is, ami megkönnyíti a tájékozódást és kibővíti, színesíti a témával kapcsolatos információkat. Ezen kívül a keresett témák könnyen megtalálhatók és bárki számára hozzáférhetők. Az Internet egyedi, korábban még soha meg nem jelent diskurzust tesz lehetővé, ahol a kommunikáció

résztvevői egyedi szituációba kerülnek, amelyben oly módon nyilvánulhatnak meg, mint ahogy eddig még soha nem tették.

1. Az internetes kommunikáció sajátosságai

Az információáramlás mintái fokozatosan változnak, és mindig vannak olyanok, akik szeretnek a változások elébe menni, az információáramlásának ellenőrzése ugyanis komoly hatalmat jelent. Az Internet azonban számos sajátossága miatt kikezdi a hagyományos hatalmi viszonyokat és kihívást jelent azok számára, akik ellenőrizni szeretnék. Andrew Shapiro négy fontos jellemzőt határoz meg, amelyeket a Net alaptörvényeinek nevez (Dányi 2003).

Az első a *many to many* interakció, azaz szemben a hagyományos média felülről lefelé irányuló *one to many* kommunikációs mintájával az Internet a horizontális, decentralizált kommunikációt erősíti mindemellett, hogy természetesen alkalmas a *one to one* és a *many to one* kommunikációra is. Ez a hatalom szempontjából jelentős változás, hiszen a közönség nem passzív befogadó, hanem aktív felhasználó. Míg egy *szamizdat* esetében a kiadvány gyártása sok pénzbe került, terjesztése, olvasása kockázattal járt, addig az internetes tartalmak előállítás olcsóbb, egyszerűbb, a célközönség létszáma pedig többszöröse lehet a hagyományos földalatti újságok olvasóinak.

A második sajátosság az, hogy az Interneten lévő tartalom digitális, ezért könnyű tárolni, szerkeszteni, reprodukálni, másolni és ez a rugalmasság szintén kikezdheti a hatalmi struktúrát. A harmadik fontos tényező, hogy a hálózat osztott, nincs egyetlen központja, így nehezen ellenőrizhető. Főleg akkor, ha az üzenet apró egységekre felosztva, külön utakon jut el egyik helyről a másikba, kikerülve ezzel a kapuőröket. A negyedik, hogy az Internet bárki számára szabadon hozzáférhető és senkinek sem a tulajdona.

A shapiro-i négy tulajdonság mellett további fontos jellemzőket emelnék ki, mint például az, hogy az Internet nemzetközi rendszer, rendkívül gyors adatátvitelre képes és bárhol elérhető. Ezt azért tartom fontosnak, mert a hagyományos médiumokkal szemben a világon bárki, napra-, sőt „órára készen”, bármilyen körülmények között használhatja. Mindez nem

mondható el egy országos lapról, ami mindig az előző napi híreket írja meg és nehezen elérhető például egy kis településen vagy éppen rossz időben.

A „kettős állampolgárság” referendumának politikai kommunikációja megfelelő minőségű és mennyiségű marketing munka hiányában „gyengélkedett”. Azonban az állampolgárok körében az Internet segítségével élénk vita bontakozhatott ki, és ez az új technika tette lehetővé, hogy az emberek egymással megosszák véleményüket, azaz egy gyengén működő *one to many* politikai kommunikáció mellett kitűnően működhet a *many to many* kommunikáció ugyanabban a témakörben.

2. Az internetes kommunikáció újabb lehetőségei a politika számára

Az internetes kommunikáció lehetőségeit a politikai intézmények igyekeznek kihasználni. A világháló új működési módokat hoz létre, amelyekről legtöbbször két megközelítési módban olvashatunk. Az egyikbe azok tartoznak, amelyek szerint a politikai intézmények demokratizálódása, nyitottabbá, felhasználóbaráttá válása, a politikai részvétel és aktivitás növekedése várható. A másikba azok a vélemények sorolhatók, amelyek szerint az intézmények működésében azért nem mennek végbe változások, mert az állampolgárok érdeklődése, igényei nem teszik mindezt szükségessé, és azért sem, mert a politikai intézmények megtalálják a módját, hogy az Internetet saját hatalmukat stabilizáló diskurzusok logikájának rendeljék alá (Kiss-Boda 2001).

A politika legfőképpen propagandának használja az Internetet. A fontos politikai kérdésekben való álláspontját teszi közzé, és sokszor hiányoznak a független forrásokból származó elemzések. Mindemellett remek lehetőséget kínál a folyamatos kapcsolattartásra a párt vagy a politikus támogatóival. A levelezési listára feliratkozók rendszeres értesítést kaphatnak az aktuális hírekről. Ettől persze különbözik az, amikor véletlenszerűen kiválasztott címekre küldenek politikai reklámüzeneteket. A politikai kommunikáció természetesen nem szűkíthető a pártoknak a választás körüli kampányára, az azon kívüli időszakban is fontos. Kiss Ba-

lázs szerint a „hálózati állam” kialakulása már elkezdődött, és ez egy újfajta politikai működés felé vezető program. Érdekes, hogy a Világháló, amelynek legfőbb szerepe a globális elérhetőség biztosítása, hasznos lehet a helyi lakosokkal való kapcsolattartásra is.

A politikai intézmények legtöbbször attól „szenvednek”, hogy a hagyományos tömegkommunikációs médiumok nem adnak nekik megfelelő láthatóságot. Ennek a korszaknak vége, hiszen egyre többen használják az Internetet, és az intézmények egy professzionális honlappal mindezt orvosolhatják.

A hagyományos tömegkommunikációs médiumok vegyes érzelmekkel fogadták az internetes korszakot, úgy gondolták, ezentúl fölöslegesek lesznek, amit azzal próbáltak meg kiküszöbölni, hogy létrehozták saját formájuknak internetes változatát, így off-line és on-line médiumokként egyaránt léteznek. Ilyenek például a hvg.hu, a nol.hu, a tv2.hu vagy a mancs.hu weboldalak. Létrejöttek olyan újságok is, amelyek csak az Interneten olvashatók, nekik nem kell lapterjesztéssel, nyomdatechnikával foglalkozniuk, ellenben rengeteget költenek például multimédiás programok készítésére. A politikai intézmények elébe mennek a tömegkommunikáció igényeinek, mert arra számítanak, hogy a kényelmesség és a költségmegtakarítás okán az újságírók az általuk elhelyezett internetes híreket és háttéranyagokat fogják átvenni és alapul venni a „hírtermelésben”.

3. Az állampolgárok kommunikációja a politikai intézményekkel

Annak érdekében, hogy az állampolgárokat aktivitásra ösztökéljék, a politikai pártok változatos eszközöket alkalmaznak, változatos elemeket helyeznek el honlapjaikon. Ilyenek a következők:

- természetes az e-mail cím feltüntetése, amelyre a látogató elküldheti a szervezetnek szánt üzeneteit,
- gyakori, hogy a honlapra látogató szavazhat, illetve kifejtheti véleményét valamilyen neki feltett kérdésben,

- politikai aktivitást jelent, ha a betérő feliratkozik a szervezet hírlevelére,
- jó ötletnek bizonyult a karikatúrák és a viccek elhelyezése, amelyek tovább küldhetőek,
- elküldhetjük az elolvasott cikket is ismerősünknek, amely által a küldő állampolgár a párt propagandistájának érezheti magát,
- a honlapot kezdőlapnak is beállíthatjuk, képernyővédőt tölthetünk le, vagy különböző tárgyakat vásárolhatunk,
- a honlap működhet portálként is, amelyen szinte mindent megtalálhatunk, mint például menetrendet, moziműsort, vicceket, szabadidős programokat stb.
- sok helyen látható, hogy a szervezet fenntart egy zártabb részt a párttagok számára, amelyet adataink, önéletrajzunk leadásával látogathatunk, így akár párttagnak is érezhetjük magunkat.

4. Az Internet szerepe a kampányban

Magyarországon a 2002-es választások előtt az információs technológiák szerepe még elhanyagolható volt, ekkorra azonban a legtöbb párt már megújította honlapjait. Ezek a technológiák egy régebben tartó folyamatba illeszkedtek bele, amelyben a modern kampányt felváltja a posztmodern kampány. A pártok kommunikációs stratégiáinak fő elemei a marketingtechnikák és a közvélemény kutatások lettek. Mivel a reklámszakembereknek és a professzionális kommunikációs tanácsadóknak legalább olyan nagy szerep jut, mint a politikusoknak, a politikai marketing részévé a politikai kommunikáció vált, amelyben a politikusok szerepe is megváltozott. Fokozatosan előtérbe kerültek a vezérek, az értékeket megtestesítő személyek, – Mazzoleni fogalmazása szerint – a „politikai hatalom fizikai szimbólumai” (Dányi 2003: 56).

A web technikai szempontból jól illeszkedik a pártok kampánystratégiáiba és a pártok legfőképpen honlapjaikat elsősorban felülről lefelé irányuló kommunikációra használják. Stephen Coleman és Nicola Hall a

2001-es brit választási kampány során elemezte a pártok internetes stratégiáját (Dányi 2003: 56). Eszerint négy tényező van, amiért egy pártnak érdemes honlapot üzemeltetnie. Az első a multimédiás üzenetekben rejlő lehetőség, a második a személyre és a választási csoportra szabott kommunikáció, a harmadik az interaktivitás, a negyedik pedig az, hogy az üzenetek közvetlenül, az újságírók szűrője nélkül jutnak el a címzetthez. Az interaktivitás, az érvek internetes megvitatása sokszor azonban nyűg a politikusok számára, ugyanis tartanak attól, hogy elveszítik ellenőrzésüket a kampánytechnikák kicentizett, nehéz munkával felépített hatásmechanizmusa felett. Sokszor ezért használják a webet egyszerű faliújságnak. Azonban – és ennek kezdete már ma is jól megfigyelhető – egy idő után már nem a párt sajtóközleményeinek letöltése, hanem a különböző kommunikációs hálózatokon történő információáramlás lesz a meghatározó. Így érezheti az állampolgár, hogy valójában interaktív résztvevője a politikának.

A „kettős állampolgárság” kérdésköre kapcsán rengeteg, mozgósító, közös politikai cselekvésre szólító üzenettel találkozhattunk, amelyek azért érdekesek, mert a „virtuális” tömeg mozgósításával a párt felmérheti, hogy mekkora ebből a tömegből a valós közösség. A kampányesemények és a tüntetések megszervezése könnyebb lesz sms-ekkel, kör e-mailekkel, például: „2x igen a helyes válasz” (www.fidesz.hu/tarsalgo, Ördög 2004.12.03. 22:03)

5. A párthonlapok

Az új eszközök használatának ára a jól bevált kommunikációs technikák felülvizsgálata. Az internetes megjelenítés a pártok költségvetésében fokozatosan egyre több pénzbe kerül. Emellett nem volt könnyű a pártok szervezeti rendszerében helyet találni az internetes csapatnak: a pártvezetőkkel és kampányfőnökökkel együttműködő tartalomfejlesztőknek, webdizájnereknek, számítógépes szakembereknek. Mára ez teljesen megváltozott. Napjainkban elengedhetetlen, hogy egy párt profi honlappal rendelkezzen, és ha az Internetet használók aránya továbbra is ilyen nagymértékben növekszik, néhány év múlva az egyik legfőbb szerep a számítógépes szakembereknek jut majd a párton belül (Dányi-Sükösd 2002).

Dányi Endre és Sükösd Miklós szerint a pártok az internetes politikai kommunikáció különleges szereplői. A párt honlapok helyzete és feladata alapvetően különbözik a nagy portáloktól. A portálok híreket és szolgáltatásokat nyújtanak. Céljuk - más nyereségorientált oldalakhoz hasonlóan - az internetes látogatottság növelése, hisz ez hoz pénzt az üzemeltetőnek. Ha sok a látogató, akkor egyre többen akarnak náluk reklámozni, s így reklámbevételeik növekednek. A portáloknál ezért a látogatottsági adatok (a látogatók és az oldalletöltések száma) a legjobb hatékonyságmérők.

Ezzel szemben a pártok honlapjainál a hatékony kommunikációnak csak szükséges, de nem elégséges feltétele a nagy érdeklődés. Ráadásul egyik párt honlap látogatottságáról sem állnak rendelkezésre hiteles látogatottsági adatok - szemben az üzleti oldalakkal. De ez nem is annyira fontos, hiszen egy olyan párt, amelynek honlapját naponta több százezer ember nézi meg, de senki nem szavaz rájuk a választáson, - ha egy céghez hasonlítjuk - fölöslegesen költött az internetes megjelenésre. Ha viszont nem egy céghez hasonlítjuk, hanem külön kezeljük, elmondhatjuk, hogy a párt honlapok esetében fontos a szavazatszerzésen kívül még a személyes kapcsolattartás is a választókkal. Itt ugyanis a szimpatizáns olyan társakkal beszélhet, akik osztják véleményét, és megerősítik abban, hogy rajta kívül még több ezren gondolkodnak hasonlóképpen.

6. A szavazatszerzés

A szavazatszerzés egyik módja a választó meggyőzése. A pártok honlapjai tele vannak politikai hírekkel, interjúkkal, véleményekkel és más olyan tartalmakkal, amelyek szavazatokat próbálnak szerezni a pártnak. Az elfogulatlan vagy bizonytalan választó azonban általában nem a pártok honlapjaiból tájékozódik. Erre ugyanis ott vannak a nagy információszolgáltató portálok, illetve az olyan hivatalos oldalak, mint például a www.valasztas.hu és természetesen a hagyományos média: a tévé, a rádió, a nyomtatott sajtó. A pártoknak vállalniuk kell azt a szerepet, hogy honlapjaik a meggyőzésre, és nem a tárgyilagos tájékoztatásra irányulnak. Tisztában kell lenniük azzal is, hogy a látogatottság növelése önmagában nem ér semmit. Nehéz ilyen körülmények között hatékony on-line kommunikációt folytatni. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a párt honlapok

közönségéről – szemben egy vállalattal - nem sokat lehet tudni. Ebben az esetben egy olyan képzelt politikai közösségről van szó, amelynek tagjai általában nem ismerik egymást, ritka kivételnek számítanak a szellemes álnéven szereplő, szinte naponta egymással vitatkozó vendégek a chat-vonalakon. Ilyen például a Fidesz honlapján előszeretettel vitatkozó, szélsőséges nézeteit hangoztató „Rózsa Misi”, aki minden nap visszatért a „ket-tős állampolgárságról” szóló vitába és baloldali beállítottságát nyíltan vállalva a jobboldali chat-elők - mint amilyen Hapcika is - egyik legádázabb „ellenségévé” vált.

*„Az igen lett több ... az egy más kérdés, hogy a pszichopata gy.f. vezet-
retek felszólítására az ilyen h****k mint te képes volt azért elmenni a
szavazóhelyiségekbe, hogy azokat akik minden nap megküzdének azért
amit te nem érdemelsz és f****d sincs, hogy mit jelent gerincte-
len csigaként csak bólogatni tudtok annak a ripacsnak aki ha feltűnik
a képernyőn a 13 éves lányom hülyére röhögi magát.”*

(www.index.hu/forum/közélet, Hapcika, 2004. 12. 06. 22:32)

*„Bebuktatok az egészet.....mindkét kezdeményezésetek csúfosan
megbukott. Beégett a pártotok, beégtetek mind. Kevesek vagytok és...
....előnyötök teljesen elfogyott. Ellenzék így még nem bukott meg a
rendszer váltás óta, kormány ilyen népszerű még nem volt az érája
adott időszakában! Románok románok maradnak, kórházak privati-
zálhatóak, ti pedig mehettek a francba!”*

(www.index.hu/forum/közélet, Rózsa Misi, 2004 12.06. 22:50)

A fórumokon nem ritkák az ehhez hasonló szélsőséges megnyilvánu-
lások, azonban a néhány szélsőséges megnyilvánulás mellett nagy rész-
ben kifinomult stílussal és kultúrált párbeszédekkel is találkozhatunk.

*„Nem hiszem, hogy kaphattak volna másodosztályú állampolgárságot.
Ilyen nem létezik. Egy csomó dolog csak a magyar állandó lakhely
alapján jár, de a magyar útlevéllel bármikor szert tehetnek állandó
lakhelyre M.o.-on. A kétféle állampolgárság képtelenség, csak belföldi
és külföldi illetőségű magyar állampolgárról lehet szó, és bármelyik*

szabadon dönthet, hogy melyik akar...” (www.index.hu/forum/közélet, Trebitsch, 2004.12.06. 3:36)

A bemutatott példák azt sugallják, hogy amennyiben a felülről jövő információ a kis ember számára nem elégséges, azt az Internet segítségével kiegészítheti, mivel véleményt cserélhet azokkal, akik szintén információéhségben szenvednek. Természetesen ebben benne van az is, hogy sokszor hajlamosak vagyunk kikérni és elfogadni a hozzánk hasonló emberek véleményét, és nem feltétlenül hisszük el, amit a média sugall. Miután szelektáljuk, alakítjuk, befolyásoljuk, majd befogadjuk az így megszerzett információt, egyéni álláspontot alakítunk ki, amelyre a médián kívül nem-hivatalos személyek véleménye is hatással van.

Következtetés

Napjainkban az Internet megjelenésével egy újabb kommunikációs lehetőség áll az emberek rendelkezésére. Bár „az internetes szövegekre sok esetben nem jellemző a szabályozottság, a normativitás és a szerkesztettség magasabb foka” (Éva 2006), jelentőségük az információtovábbítás és a meggyőzés szempontjából mégis felbecsülhetetlen. Tudvalevő, hogy az Internetnek még számos más káros hatása is érvényesülhet. Ennek ellenére úgy gondolom, hogy az internetes kommunikációnak az előnyeit feltétlenül ki kell használnunk. A mai társadalom ugyanis a kommunikációra épül, és arra, hogy minél előbb eljusson az emberekhez az információ. Aki viszont mindebből kimarad – lemarad.

Felhasznált szakirodalom

- Dányi Endre – Sükösd Miklós 2002: Párthonlapok a választási kampányban.
In: *Népszabadság*, 2002. március 25.
- Dányi Endre 2003. Posztmodern kampánytechnikák és az ellenőrzés válsága.
In: *Sárközy Erika – Schleicher Nóra: Kampánykommunikáció*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Éva Erzsébet 2006. Elektronikus kommunikáció és nyelvhasználat. In: Kladudny-Dobos (szerk.)
- A világ nyelvei és a nyelvek világa. Soknyelvűség a gazdaságban, a tudományban és az oktatásban. A MANYE Kongresszus előadásai. 2/2. Pécs-Miskolc.
- Kiss Balázs – Boda Zsolt 2001. Politikai kommunikáció az Interneten”. In: *Politikatudományi Szemle 2001.* 4. 239-260.
- (www.fidesz.hu/tarsalgo, Ördög 2004.12.03. 22:03)
- (www.index.hu/forum/közélet, Hapcika, 2004. 12. 06. 22:32)
- (www.index.hu/forum/közélet, Rózsa Misi, 2004 12.06. 22:50)
- (www.index.hu/forum/közélet, Trebitsch, 2004.12.06. 3:36)

Summary

Political communication on the Internet

Internet communication is a new means of spreading information in the 21st century. The study is based on a survey made in Hungary in 2005 in connection with a referendum and describes the way the Internet contributed to political communication between people. After giving a short account of the properties of Internet communication, the study points out the importance of „many-to-many” interaction in contrast to the traditional „one-to-many” form of communication.

A magyartanárképzés kritikus pontjai és megoldásra váró feladatai az európai integráció folyamatában

A magyarországi tanárképzést (így a magyartanárképzést) a közoktatás modernizációja *kihívások* elé állította. A 18 éves korig tartó kötelező iskolázás, valamint a középiskolázás általánossá válása következtében az iskolarendszerben jelen vannak azok a tanulók, akik a közismereti tantárgyak tanulása iránt már nem vagy alig érdeklődnek, e tantárgyakkal szemben alulmotiváltak, hiszen többségük az iskolában tanulási kudarcok sorát élte át. A jog által iskolába kényszerített fiatalok jelentős része a magas kultúrától elidegenedett, s az ún. ifjúsági szubkultúrának hódol. /1/ A szakközépiskolákban és a gimnáziumokban közel 20 százalékot tesz ki az önálló tanulásra nem képes diákok száma, akiket az utóbbi évtized olvasásmérési eredményei funkcionális analfabétizmussal illetnek, mivel ezek a tanulók az olvasást mint kultúrtechnikát nem képesek a tanulás szolgálatába állítani. /2/

A közoktatás bemeneti tartalmait szabályozó Nemzeti Alaptanterv, amely alapját képezi az iskolák helyi pedagógiai programjának, képesség-szemléletet tükröz, és csak másodlagosan sorol föl megtanulandó ismereteket. Tehát – a *Magyar nyelv és irodalom* tantárgyra konkretizálva – a hangsúly az ún. nyelvhasználati képességekre tevődött, azaz az olvasás különböző fajtáira (néma-értő, adat- és információkereső, értelmező, meditatív, hangos és felolvasó technikákra), a szóbeli és írásbeli szövegalkotás különböző műfajaira, azaz a verbális és a nem verbális kódok hatékony elsajátítására, a helyes kiejtésre, a helyesírásra, a korszerű információs és kommunikációs technikák kezelésére, a könyv-, sajtó- és könyvtárhasználatra, az irodalmi szövegek befogadására, az önálló olvasat, interpretáció kialakítására stb.

A 2004-ben bevezetett *Magyar nyelv és irodalom kétszintű érettségi* – az írásbeli és a szóbeli egyaránt – ugyancsak a fentebb felsorolt képességeket preferálja, azaz a teljesítmény-elvárások már nem a reprodukcióra, hanem a feladathelyzetben megnyilvánuló kreációra irányulnak. Erről tanúskodnak a részletes követelményeket bemutató kompetenciák, amelyek közép és emelt szinten kerültek bemutatásra. Tanulságos ezeket röviden felidézni, hiszen a tanárképzés során ezekre a képességeknek birtoklására és ezeknek a tevékenységeknek a gyakoroltatására kellene felkészíteni a hallgatókat mint leendő tanárokat.

- *A ma érvényben lévő érettségi vizsga* ellenőrzi a tanulók szöveg-olvasási és szövegértési képességét, azaz az írott információkezelés technikájának elsajátítottságát. Az olvasott szövegek közben információk célirányos és kritikus használatáról kell a diákoknak számot adniuk, ismeretekről, mások gondolatairól, véleményéről személyes állásfoglalást kialakítaniuk. Az irodalmi és nem irodalmi szövegek értelmezése során különböző szövegértelmezési eljárásokat kell alkalmazniuk a műfajnak és a megadott szempont(ok)nak megfelelően. (Pl.: Szépirodalmi, szaktudományos, publicisztikai, gyakorlati szövegek értelmezésével, összehasonlításával, értékelésével a gondolatmenet, a kifejezőmód, a műfaj, a szerkezet, a grammatikai szerveződés, a stílus jelentéshordozó szerepének megfogalmazása; Szövegen belüli és szövegek közötti jelentésbeli egymásra utalások megfogalmazása; Írott közlésekben, megnyilatkozásokban a cél, a kommunikatív kontextus meghatározása, a szerzői vélemények, álláspontok felismerése, rekonstruálása, értékelése, stb.)
- Az írásbeli szövegalkotás képességét a korábbiakhoz mérten jóval alaposabban vizsgálja az új érettségi. A tanulóknak tájékoztató, érvelő, esszé típusú szövegeket kell létrehozniuk megadott témákban, eközben tekintettel kell lenniük a megnyilatkozás céljának, tárgyának megfelelő kifejtettségű és stílusú közlésre, a köznyelvi norma alkalmazására, a biztos helyesírásra és a rendezett, olvasható írásképre. (Pl.: Kérdés, probléma írásbeli megvitatása,

a téma több nézőpontú értékelését is magában foglaló önálló vélemény, álláspont következtetés megfogalmazása az érvelés módszerével; Műalkotások: széppróza, film, épített környezet keltette élmény, vélemény, hangulat, álláspont kifejezése; Hivatalos írásművek: hozzászólás, pályázat, levél, kérvény szerkezeti, tartalmi, nyelvi normáinak alkalmazása.

- A szóbeli érettség a szövegalkotás produktív és akusztikus vonatkozásainak értékelése egyaránt szerepel: Lényegre törő, világos felépítésű, önállóan kifejtett közlésre kell törekedniük a tanulóknak, eleget tenniük a nyilvános beszéd, a közszereplés főbb nyelvi és viselkedésbeli kritériumainak, valamint tekintettel lenniük az artikuláció, a kiejtés, a hangsúly, a hanglejtés normáira, valamint a beszédtempóra, a hangerőre és a szünettartásra is. /3/

A fentiekben elmondott változások olyan minőségileg új követelményeket támasztanak a gyakorló tanárokkal szemben, amelyek információs társadalmunkban többé nem szűkíthetők le a tananyag „leadására”, „átadására” és „számonkérésére”. Helyette a diákok egyéni képességeit figyelembe vevő fejlesztés, azaz a tanulás-segítés, a tanulásirányítás, az ezzel együtt járó probléma-, konfliktus- és frusztrációs helyzetek felismerése és bánásmód-pedagógiaiailag adekvát kezelése kerül a tanári tevékenység középpontjába. Nem nehéz belátni, hogy mindez a korábbiakhoz képest homlokegyenest eltérő tanári tudást, képességeket és beállítódást követel meg. Ezeknek az új tanári kompetenciáknak a megtanulása a tanárnak készülő hallgatók számára azért is gondot jelent, mert az iskolákban mint potenciális gyakorlók helyeken nem figyelhetik meg, nem gyakorolhatják ezeket a kompetenciákat. Ezt az állítást hitelesít végzős magyar szakos diákjaim (40 hallgató) szakmai gyakorlatról készített hospitálási feljegyzései (a negyven hallgató mintegy 800 óráról készített feljegyzést). E dokumentumok szerint a látott tanítási órákon a differenciált képességfejlesztés alig bukkan föl, az iskolákban uralkodik a tanári verbalizmus és a frontálisan szervezett tanítási óra. Azt mondhatjuk, hogy a sokat hangoztatott és paradigmaváltást szorgalmazó ún. *kompetencia alapú*

oktatás egyelőre csak a jogi szabályozás (a rendeletek szintjén, azaz papíron) létezik.

A tanárképzés kritikájáról, koncepcionális megújításáról az elmúlt évtizedben számos publikáció született, elsősorban Zsolnai József pedagógiai, felsőoktatás-pedagógiai műhelyeiben. /4/ Ezeket részben az a tapasztalat motiválta, hogy nem engedhető meg, hogy a tanárképzés a közoktatási reformok után kullogjon. Ugyanis az elmúlt évtizedekben anyanyelvi- és irodalompedagógiai kísérletek, akciókutatások sora bizonyította, hogy eredményes közoktatási reformok nem képzelhetők el a tanárok átképzése, pedagógiai kultúrájuk radikális megváltoztatása nélkül. /5/ A szakmai rutinjukhoz, pedagógiai nézeteikhez ragaszkodó tanárok a közoktatásba bevitt, legitimált, kutatások és kísérletek alapján megszületett tanterveket és programokat arra hivatkozva hátrítják, hogy az adott tanterv vagy program nehéz a tanulóknak. Pedig valójában pedagógiai paradigmaváltásra, új típusú tanári tudás elsajátítására lenne szükség az új szemléletű, tudományos megalapozottságú tantervek vagy programok sikerre viteléhez. /6/

Kihívás elé állítják a magyartanárképzést a kétszintű képzésre vonatkozó elképzelések és azok a bontakozó lehetőségek is, amelyek első látásra kevésbé tartalmi, inkább szervezeti-szerkezeti szinten ígérnek változást. A felsőoktatás tömegessé válása a felsőoktatásban oktatóktól is pedagógiai szemléletváltást követelne, mint ahogyan az elmúlt száz évben az oktatási rendszerek minden szintjén (elemi iskoláztatás, középiskoláztatás) professzionalizációt sürgetett a tömegoktatás elterjedése. /7/ A pedagógiai szemléletváltásnak minimálisan arra kellene elsősorban irányulnia, hogy a hallgatók meglevő egyéni képességeit, előzetes tudását és attitűdjeit figyelembe véve szülessenek meg az előadások tematikái, a szemináriumokra tervezett gyakorlatok, s ennek szellemében kellene hogy folyjon a felsőoktatás-pedagógiai oktatói munka. Az ellenőrzésekkel pedig – a tömegképzés ellenére – a hallgatók teljesítményeinek szakszerűbb megismerésére és megítélésére kellene törekedni, szem előtt tartva és mérlegelve a kimeneti képzési követelményeket.

A jelenlegi tanárképzési gyakorlat – ezt aligha vitatja bárki – elsősorban a hagyományos értelemben vett *tanári kultúráközvetítő szerepre* ké-

szíti fel a hallgatókat. Adós marad sok tekintetben a különböző műfajokban történő szóbeli és írásbeli kommunikációs kifejezőképességeik, érvelő és vitakultúrájuk fejlesztésével, meglevő nyelvhasználati képességeik éppígylétenek értékelésével, hiányosságaik, hibáik szembesítésével.

Az egyetemi képzés elsősorban repetícióra, reprodukálásra épít, az alkotás, az önálló kutatási-fejlesztési produktum létrehozása, az ebben való közreműködés csak azokat a „legjobbakat” illeti meg, akik kapcsolatba kerültek a különféle szakkollégiumi közösségekkel, akik a tudományos diákköri mozgalmakhoz, egyetemi lapok szerkesztőségeihez, illetve egyéb hallgatói önképző művészeti csoportokhoz csatlakoztak. Úgy is mondhatjuk, diplomás tanárokat (a legjobb esetben a kultúra fogyasztóit) és nem értelmiségieket (alkotó és organikus értelmiségieket) képeznek az egyetemeken. Így joggal feltehető a kérdés: képesek lesznek-e a hallgatók, a jövő tanárai arra, hogy alkotással kapcsolatos értékeket közvetítsenek leendő diákjaiknak? Lehet-e értékeket kívánatosá tenni azok hiteles megjelenítése nélkül? /8/

A tanárképzést folytató felsőoktatási intézményekbe történő bejutás már nem kötött felvételihez, felvételi elbeszélgetéshez. A kétciklusú képzés bevezetésének eddigi intézkedései szerint a szisztéma továbbra is úgy alakul, hogy nem történik meg a pedagóguspályára alkalmatlan jelentkezők (a neurózisban, pszichózisban, pszichoszomatikus betegségben szenvedők) kiszűrése, és nem történik meg a korrekciót, rehabilitációt igénylők professzionális, egyéni segítése egyetemi képzésük során. Így továbbra is súlyos beszédhibások juthatnak el például úgy a magyartanári diploma megszerzéséhez, hogy beszédhibájukról eddig nem is szereztek tudomást, mert sem az általános, sem a középiskolában, de még az egyetemen sem hívták fel erre a figyelmüket.

A fenti kihívásokat, válaszra váró problémákat áttekintve felmerül a kérdés: talán nem is a képzés nézőpontjából, a képzési követelmények felől kellene szemlélni és megfogalmazni a tanári kompetenciák kérdését, hanem foglalkoztatástani nézőpontból. Úgy, ahogyan ezt újabban néhány más humán szakmában teszik. Ez esetben a munkaerőpiac fogja eldönteni, kik azok a pedagógus munkavállalók, akik felkészültségük, kifejlesztett képességeik birtokában eleget tudnak tenni a megváltozott követelmé-

nyeknek. Talán nem lenne haszontalan más humán szakmák gyakorlatát tanulmányozni azzal a céllal, miként igyekeznek az eredményfelelősség szempontjából tökéletesíteni működő gyakorlatukat.

Egyes orvosi szakmák például (köztük a szülészet-nőgyógyászat) szakmai szervezetei és intézményei sorra adják ki a szakmai konszenzuson alapuló *protokollkönyveket*, amelyek alapjául szolgálhatnak a szakma művelésének, finanszírozásának, a minőségtanúsításnak és a szakmai ellenőrzésnek, mert alkalmasak arra, hogy az egészségügyi szakellátás sztenderdjeiként funkcionáljanak a szakmai felügyeletet gyakorló kollégiumok, a finanszírozásért felelős intézmények számára, valamint műhiba- és kártérítési perek esetén. Ezek a kimunkált és részletesen leírt szakmai protokollok a gyógyító tevékenységet algoritmusok összességéként mutatják be, ahol mind a diagnosztikában, mind a terápiában – nagyrészt kutatások eredményeként tanult vagy a tapasztalatok alapján kialakított, kismértékben intuitív lépések során – a gyógyító orvos egyre közelebb jut a panaszokat, tüneteket okozó betegség diagnózisához, illetve a kórisme adatai alapján *döntések sorozataként* alakítja ki a szükséges terápiás javaslatát. A protokollok természetesen az egészségügy teljes működését átszövik, nemcsak az orvosi, hanem az ápolási és egyéb munkafolyamatok szintjeit is. /9/

A már fentebb említett, közoktatás-és felsőoktatás-kutatással, illetve fejlesztéssel egyaránt foglalkozó szakmai műhelyben (legújabbban a Pannon Egyetem Bölcsészettudományi Doktori Iskola a „Pedagógusképzés Pedagógiája” Alprogramban) folynak Zsolnai József szakmai irányításával a pedagógus szakma professzionalizációját segítő, annak feltételeit és követelményeit rögzítő munkálatok. Az elkészült dokumentumok – amelyek a *pedagógiai professziógram* néven váltak ismertté – a különféle pedagógus-szakmák tevékenységeinek leírásait tartalmazzák, amelyek a *feladatok ellátásához elengedhetetlenül szükséges tudásfeleléseket, készségeket, attitűdöket, magatartásokat* is bemutatják, s kitüntetett figyelmet szentelnek a reflektív pedagógiai cselekvésnek. (Megjegyezzük, eddig körülbelül harminc pedagógusszakma professziógramja készült el.)

Hangsúlyozzuk, e pedagógiai professziógramok foglalkoztatás-tani nézőpontból rögzítik a pedagógus szakma ellátandó, elvégzendő tevé-

kenységköreit. Ezek természetesen több százféle tanári tevékenységet, megoldandó szakmai feladatot vesznek számba a szakma idealizált leírásakor. A továbbiakban a magyartanártól elvárható kompetenciák közül csupán a főbb kompetencia-nyalábokat soroljuk föl illusztrációképpen. (A részletezéstől terjedelmi okok miatt tekintünk el, részletes leírásukra v.ö.: Zsolnai József (2001) i.m.: 171-177. p.)

- I. Az anyanyelvi és irodalmi kultúra közvetítéséből adódó kompetenciák köre
 1. Irodalmi, irodalomtudományi, nyelvészeti és transzformációs pedagógiai kompetenciák (tudománytani nézőpont)
 2. Az anyanyelv- és irodalomtanulás értéke és értelmezése téren elvárt kompetenciák (tanulástani nézőpont)
 3. Az anyanyelv- és irodalomtanulás életkori és egyéni jellegzetességének kezeléséhez szükséges kompetenciák (pedológiai nézőpont)
 4. Az anyanyelv és irodalom tanulásához, valamint tanításához szükséges személyes kompetenciák hiteles, reflektív ismerete és kezelése (pedeutológiai nézőpont)
 5. Az anyanyelv és irodalom tanulásához kapcsolódó oktatáspolitikai érdekek kezeléséhez szükséges kompetenciák (oktatáspolitikai nézőpont)
 6. Az anyanyelv és irodalom tanításához szükséges kompetenciák köre (Tantárgy-pedagógiai-, didaktikai-, nevelés-módszertani nézőpont)
- II. Szocializációs tevékenységek, illetve szerepek kezeléséhez szükséges kompetenciák
- III. Perszonalizációs teendők ellátásához szükséges kompetenciák
- IV. Az iskolai szervezet életéből következő kapcsolattartási kompetenciák
- V. Az ügykezelés, információszolgáltatás kompetenciái
- VI. Érdekképviselési kompetenciák
- VII. Az önmegvalósítás kompetenciái

A magyarországi tanárképzés (így a magyartanárképzés) kritikus pontjainak felidézésével egy nagy fontosságú, a 21. században valószínűleg kulcsfontosságú *társadalmi alrendszer: a pedagógia* megoldást sürgető problémáira kívántuk felhívni a figyelmet. /10/ A magyartanár professziógram felvillantásával jelezni kívántuk, mi mindenre terjed ki egy pedagógiai gyakorlatot folytató magyartanár tevékenysége idealizált megközelítésben. Úgy látjuk, a professziógramok segíthetik a *tanárképzési* programok árnyaltabb összeállítását és kivitelezését, a *tanártovábbképzés* célirányos, a tartalmak szempontjából is releváns újragondolását. De a tanári gyakorlatot folytató pedagógusok személyes önképzésének megtervezéséhez, kivitelezéséhez is évtizedekre elegendő programot, teendősort kínálnak.

Hivatkozott szakirodalom

- /1/ Szapu Magda (2002) A zürkorszak gyermekei. Mai ifjúsági csoportkultúrák. Budapest, Századvég Kiadó, 414 p.
- /2/ Zsolnai Józsefné (1999) Út a funkcionális analfabétizmus felé. Hogyan tudnak olvasni Magyarországon az iskoláskorúak? In: Modern Nyelvoktatás, 4. szám, 32-38. p.
- /3/ Magyar nyelv és irodalom. Részletes vizsgakövetelmények. 40/2002. (V. 24.) OM rendelet a kétszintű érettségiről.
- /4/ Zsolnai József (1995) Koncepció a tanárképzés problémáinak számbavételéhez és szervezeti rendjének újragondolásához. In: *Az Iskolakultúra* V. évfolyam 15-16-17. számának melléklete, 16 p.
Zsolnai József – Kocsis Mihály (1997) Kritika és koncepció a magyarországi pedagógusképzés és -továbbképzés megújításához. Pécs, JPTE Tanárképző Intézet, 89 p.
- /5/ Zsolnai Józsefné (2002) A Nyelvi, irodalmi és kommunikációs nevelési program oktatáspolitikai kontextusa és hatástörténete. 1971-2001. Pápa, VETK Pedagógiai Kutatóintézete, 75-77. p. és 85-93. p.
- /6/ Zsolnai József (2001) Paradigmák és paradigmaváltások a magyarországi anyanyelv- és irodalompedagógiai kutatások körében. Pápa, VETK Pedagógiai Kutatóintézet, 189 p.
- /7/ Szebenyi Péter (1995) Gondolatok a pedagógusszakma professzionalizálódásáról egy kitűnő könyv ürügyén. In: Új Pedagógiai Szemle, 5. szám, 102-109. p.

- /8/ Nagy Attila (1996) Napi robotos vagy organikus értelmiségi. In: Új Pedagógiai Szemle, 12. szám, 93-104. p.
- /9/ Papp Zoltán (2002) Szerk. Szülészeti-nőgyógyászati protokoll. Budapest, Golden Book Kiadó, 23. p.
- /10/ Zsolnai József (1996) Bevezetés a pedagógiai gondolkodásba. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 47-67. p.

Summary

Critical issues and open tasks in the training of teachers of Hungarian in the European integration process

The modernization of public schooling has challenged the Hungarian language and literature teacher training system as well: universal demand for high school graduation, the implemented competence-centered National Curriculum currently in effect, and the two-level final examination focusing on learning skills. These advancements call for change in the paradigms of teacher training too. Despite the mass-education dominating the universities, more emphasis should be placed on the development of students' competencies and creativeness instead of repetition if we are to save teacher training from being the slow adopter of public school reforms. Under the supervision of Professor József Zsolnai, the Education Research Institute of the Pannon University, Pécs has been developing *professiograms* that present a large scale of competencies from the perspective of employment required for teachers' professional performance in different educational areas and positions. Analyzing these documents the tasks of teacher training and the training of teachers of Hungarian is to be reconsidered.

Nyelvtanulás Besztercebányán

2004. augusztusában jöttem Besztercebányára, a Bél Mátyás Tudományegyetem Hungarisztika Tanszékére lektornak. Nagyon szeretek itt élni, s úgy gondolom, hogy a jövőben is folytatódnak azok a tartós jó emberi kapcsolatok, amelyek az elmúlt években szövődtek. Tudtam, hogy egy csodálatos országba jövök dolgozni. Örömmel fogadtam a megbízatást, hogy képviseljem hazámat Szlovákiában. Besztercebánya Szlovákia „szívében, ” közepében fekszik. Mivel kevés magyar él itt Besztercebányán, azért akadnak közöttük barátaim, ismerőseim, ami számomra nagyon fontos. Az embernek nemcsak az számít, hogy egy nagyszerű országban van, ahol rendkívül gazdag a kulturális örökség, a természeti adottság, hanem az is, hogy ismerje az itt élőket, legyen kapcsolata velük, tudja azt, hogyan élnek, mit éreznek és mi foglalkoztatja őket. A mosolyra itt is mosollyal reagálnak, megnyílik a szívük a másik előtt. Mielőtt megkezdtem lektori tevékenységemet, sokat olvastam a magyar-szlovák történelemről. Az járt a fejemben, hogy ez az 1000 éves „együtt melletti élet” vajon milyen nyomokat hagyott a szlovákok gondolkodásában Ez több évvel ezelőtt történt, s azóta sokat változott a világ. Amióta Szlovákia önálló köztársaság lett azóta a szlovákok többségében a barátságos viszony kialakítására törekсенek. A századok folyamán sok ismert magyar személyiség (Balassi Bálint, Bél Mátyás, Mátyás király, Thurzók, Bethlen Gábor, Madách, Mikszáth, hogy csak a közismerteket említsem) alkotott itt. Közösön gondozzuk nagyjaink emlékét, s ma már nincs is olyan nagy jelentősége annak, hogy több évszázaddal ezelőtt ki hol volt. Sokat jártamkeltem a városban. Kíváncsi voltam az emberekre, figyeltem, hogy a szlovákon kívül még milyen nyelven kommunikálnak az emberek. Meg kell jegyeznem, hogy figyelemre méltó a történelmi városmag, a tér. Csodálatos, sőt azt is mondhatnám, hogy Európa egyik legszebb tere. Vonzza is a turisták ezreit, itt szinte az európai nyelvek mindegyike elhangzott. A legtöbben a szláv nyelveken: szlovákul, csehül, lengyelül, ukránul, oroszul

beszéltek, de jócskán beszélnek az angol, német, francia, olasz, spanyol nyelvet. Magyarat csak elvétve hallottam, de azt is inkább a hazánkból ide látogató turistáktól. Az itt élők nem beszélnek magyarul. Egy-két 80-90 éves nénikével beszéltem magyarul, de ők meg csak azt hajtogatták, hogy hiába van itt ez a sok szép épület, az ok már nem beszélnek. Megjegyzem a az idős hölgyek tökéletes magyarsággal beszéltek. Mivel Szlovákia is EU-s ország, érdekelt az, hogy a csatlakozás után milyen nyelveket tartanak fontosnak az iskolákban. Besztercebánya iskolaváros. 20 középiskolát, 6 nyelviskolát kerestem fel a kérdőíves szociolingvisztikai felmérésemhez. A másodéves hallgatóim voltak a segítségemre. 19 kérdésre kellett válaszolni. Mellékelem a kérdőíveket. Vizsgálatom a középiskolai korosztályra és a nyelviskolában tanuló páciensekre korlátoztam. A feladatlapok értékelése még folyamatban van, de a visszaérkezett 14 iskolából: 6 nyelviskolából, 8 gimnáziumból is érdekes következtést vonhatunk le. A kutatás során nagyon sok forrásból különböző technikákkal gyűjtöttünk adatokat. A tanárok és a diákok önkéntes kérdőívre válaszoltak. Fő célom az volt, hogy megtudjam, hogy melyik idegen nyelv nyelvtanulása a legfontosabb számukra és hogy melyik környezetnyelvet tanulnák meg szívesen, s miért őket? A kapott válaszok szerint angolul tanulnak (70 %) a legtöbben és azért mert az egész világban meg tudják ezen a nyelven értetni magukat, a számítógép nyelve is és a slágerek is angol nyelven válnak világ slágerré, a vásárolt termékek használati utasítása is angol, az internetről is angolul tudják letölteni a tanulásukhoz a legjobb ismereteket. A második helyen a francia nyelv áll a 3. helyen a német nyelv, a 4. hely illeti meg a spanyolt, az 5. helyen az olasz, a 6-on a latin. Ezeket a helyezéseket az iskolák profilja határozta be. Környezet nyelvként sokan választották a cseh, a lengyel nyelvet, néhányan az orosz és a magyar nyelvet. A középiskolákban még szívesen tanulnának japánul és eszperantóul is. A nyelviskolákban más a helyzet. A nyelvválasztást a kínálat és a kedv befolyásolja. Nagyon széles a skála: angol, német spanyol, olasz, héber, orosz, japán, francia, holland, svéd, finn, orosz, ukrán, lengyel, arab, portugál. Az iskolások közül sokan azért járnak ide, hogy jobban tudják az iskolában a tanult nyelveket követni vagy olyan korrepetálás jellegű szolgálatra van szükségük. Az idősebb generáció főként a külföldi munkavál-

lás miatt, vagy kereskedelmi célból vagy utazási célból tanulja az idegen nyelvet. A kutatásunk széleskörű, terjedelmi okok miatt nem tudjuk kifejteni. A további eredményeket a jövőben tervezem publikálni.

Összefoglalás

Ebben a cikkben arra tettem kísérletet, hogy megvizsgáljam azt, hogy mely idegen nyelveket oktatják a középiskolákban Besztercebányán, hiszen ez alakítja ki néhány év során Besztercebánya nyelvi térképét. A kutatás még kezdeti stádiumban van, ezt bizonyítja a felmérés részeredménye is. Az eddigi eredmények döntően azt hangsúlyozzák, hogy most a világcivilizációnak és a világnyelv-modellt megtestesítő angolnak van vonzása, divatja, ugyanúgy mint a korábbi európai nyelvi mintáknak, a latinnak, németnek és a franciának. A fő érv itt is a tudományok művelése, amely jelentős mértékben nemzetközivé vált és angol nyelvűvé ... Jó lenne a környező népek nyelvét is nyelvi szakpárokba besorolni, de itt Besztercebányán sajátos helyzete van a cseh nyelvnek, szinte mindenki érti és beszéli/a cseh TV műsorokat is tudják nézni/, tehát szlovákok tudnak legalább egy környezet nyelven kommunikálni, sőt a többi szláv nyelvet is nagyjából megértik, ha nem is beszélik. A városban is nagyon sokan beszélnek angolul, sőt ugyanolyan udvariasan segítenek a tájékozódásban vagy az élet más terén, mint az angolok. Amikor idejöttem próbáltam információt kérni magyarul is németül is, de itt nem értették, viszont angolul a legnagyobb segítőkészséggel válaszoltak. Néhány 100 évvel még magyarul is beszéltek az itt lakók, de elfelejtették, s helyét a társadalmi kommunikációban egy más nyelv vette át. Nevezhetnénk ezt a folyamatot a nyelv mozgásának is.

Szakirodalom

Skutnabb-Kangas, Tove: Nyelvi sokféleség, emberi jogok és a „szabad piac”. *fundamentum*II/1-2. 1998. 7-25.

Szépe György: Nyelvpolitika: múlt és jövő Iskolakultúra, Pécs, 2001.

Lesznyák Ágnes: Az angol mint lingua franca a nyelvoktatásban. Problémák és perspektívák. *Modern Nyelvoktatás* vol. 6, nr. 2-3, 2000. pp. 24-34.

- Enyedi Ágnes-Medgyes Péter: Ang. Kiadó, Bukarest, 1984. 8-84. Nyelvoktatás Közép- és Kelet-Európában a rendszerváltozás óta. Modern Nyelvoktatás 1998. vol. 4. nr. 2-3. pp. 12-32. Bárdos Jenő: Az idegen nyelvek tanításának elméleti alapjai és gyakorlata. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 2000. p. 300.
- Crystal David: A nyelv enciklopédiája, Osiris, Bp. 1998. p. 606.
- Biró Zoltán: Péntek János: Teremtő nyelv. Kriterion Kiadó, Bukarest, 1988. Beszéd és környezet. Kriterion
- LanstyákIstván: Álom és valóság között. Gondolatok nyelvünk egységéről. Irodalmi Szemle36/6, 69-78, 36/7. 1993
- Sapir, Edward: Az ember és a nyelv. Gondolat Kiadó, Bp. 1971. 93-112. Wardhaugh, R.: Szociolingvisztika. Osiris-Századvég, Budapest, 1995.
- Wiliam Labov: A társadalmi folyamatok tükröződése nyelvi szervezetekben: A Nyelvtudomány ma. Szerk: Szépe György. Gondolat Kiadó, Bp., 1973. Richard Hill.: Mi európaiak: Geomédia Szakkönyvek Bp., 1999.
- Kiss Jenő: 1995. Társadalom és nyelvhasználat. Bp.: Nemzeti Tankönyvkiadó. Közép-Európai Olvasókönyv Szerkesztette: Módos Péter, Osiris. Közép-európai Kulturális Intézet, Bp., 2005. Tóth Szergely (szerk.) Nyelvek és kultúrák találkozása, Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, 2003.

Resumé

Jazyky v Banskej Bystrici

Predložená práca, ktorá je súčasťou rozsiahlejšieho výskumu, analyzuje štúdium jazykov v Banskej Bystrici, predovšetkým maďarského jazyka. Autorka skúma odpovede respondentov na stredných a na jazykových školách. Z výskumu vyplýva, že väčšina respondentov uprednostňuje anglický, nemecký, španielsky a taliansky jazyk. Niektorí respondenti ovládajú aj maďarský jazyk, predovšetkým príslušníci staršej generácie.

Jazykoveda
Nyelvtudomány

Konstruktív nyelvtudomány

Bevezetés

Minden tudományos elmélet – olykor vállaltan és explicit módon, olykor kevésbé tudatosan – ismeretelméleti alaptételekre épül, mert minden tudományos elmélet – így vagy úgy – elkötelezi magát valamely ismeretelméleti nézetrendszer mellett. Nincs episztemológiailag elkötelezetlen tudomány. Fontos azonnal hozzátenni, hogy az ismeretelméleti elkötelezettség nem azonos a tudatos ismeretelméleti elkötelezettséggel. Egy kutató nem föltétlenül van tudatában azoknak az ismeretelméleti feltevéseinek, amelyek szerint egyébként munkáját végzi, elméleteit megalkotja. Sőt, az is lehetséges, hogy a tudatos és a nem tudatos tudományelméleti feltevések konfliktusba kerülnek egymással: megeshet, hogy egy kutató empiristának vallja magát, de konstruktivista szellemben dolgozik, vagy fordítva. A kutatásnak és elméletalkotásnak nem előfeltétele az, hogy egy elmélet megalkotója tudatában legyen ismeretelméleti elkötelezettségének. Mindazonáltal, minden kutatónak hasznára válhat, ha tisztázza ismeretelméleti elkötelezettségét, azaz explicit módon feltárja azokat a nézeteit, amelyeket a tudás természetéről vall, amelyekre mint háttérfeltevésekre támaszkodik, és amelyek megadják tárgytudományos elméletének episztemológiai, illetve tudományelméleti értelmezési keretét (vö. Kertész 2001, Einstein 1978, Chomsky 2004 és McGilvray 1999). Ez a dolgozat a nyelvtudomány ismeretelméleti és tudományelméleti elkötelezettségének néhány alapkérdését tárgyalja. Konkrétan: azt fogom megmutatni, miért és mennyiben konstruktivista a generatív nyelvtudomány.

A nyelvtudomány konstruktivizmusa

Nemcsak egyes tudományos elméletek, hanem tudományos paradigmák jellegét is alapvetően meghatározzák azok az ismeretelméleti és tu-

dományelméleti elvek, tételek és meggondolások, amelyeket magukévá tesznek. Ezeket az elveket és tételeket egy elmélet háttérfeltevéseinek nevezhetjük. Egy elmélet vagy tudományos paradigma háttérfeltevései alapvetően meghatározzák a tudományos vizsgálat tárgyát, célját, módszereit, és megszabják értelmezési keretét is. Ezek alapján a nyelvtudomány konstruktivista jellege az alábbiakban foglalható össze:

- (1) A nyelvtudomány a konstruktivista ismeretelmélet alaptételeire épül, ezek mellett kötelezi el magát.
- (2) A nyelvtudomány a konstruktivista tudományelmélet elveit teszi magáévá.
- (3) A nyelvészeti kutatás tárgya, célja és módszerei megfelelnek a konstruktivista tudományelmélet elveinek, egyszersmind összeegyeztethetők a konstruktivista ismeretelmélet alaptételeivel.
- (4) A nyelvtudomány eredményei konstruktivista fogalmi keretben nyernek valódi értelmet és értelmezést.

A továbbiakban elsősorban (1)-gyel és (2)-vel foglalkozom: azt fogom tárgyalni, melyek azok az alapvető ismeretelméleti és tudományelméleti meggondolások, amelyek a nyelvtudomány konstruktivista jellegét adják. (3)-at részletesen nem tárgyalom, de arra fontos lesz rámutatni, hogy ismeretelméleti elkötelezettsége miként határozza meg a nyelvtudomány tárgyát és célját.

Az emberi elme mint autopoietikus, operacionálisan zárt rendszer

A konstruktivista ismeretelmélet központi fogalma az autopoiesis. A konstruktivizmus az emberi elmét autopoietikus rendszernek tekinti. Ez alapvetően meghatározza az emberi tudás konstruktivista felfogását. Ezért a továbbiakban először összefoglaljuk az autopoietikus rendszerek tulajdonságait, röviden jellemezzük az emberi elmét mint autopoietikus rendszert, és rögzítjük a konstruktivista tudásfelfogás alaptételeit. Az empirista nyelvelsajátítás-magyarázatok alapvető hiányosságainak tisztázása, a nyelvelsajátítás ún. logikai problémájának elemzése és alapkérdéseinek tárgyalása vezet végül következtetésként a nyelv és a nyelvelsajátítás konstruktivista magyarázatához.

Autopoiézis

Az autopoiézis bizonyos speciális rendszerek önlétrehozó tulajdonsága. Ilyen rendszerek az élő rendszerek, mint például az ember. Az emberen belül ilyen autopoiétikus rendszer az elme. Autopoiétikus rendszer egyetlen élő sejt és sokak szerint némely elegendően nagy és bonyolult vállalat is.

Találó az álogörög *autopoiézis* elnevezés, hiszen szó szerint önlétrehozást, önmegalkotást jelent. Minden rendszer közös tulajdonsága, hogy elemekből épül fel, és struktúrája van. Az autopoiétikus rendszerek abban különböznek másoktól, hogy ezek a rendszerek létrejöttüket követően, azaz a speciális struktúrájuk kialakulása után azzal a képességgel rendelkeznek, hogy önmagukat fenntartsák, megújítsák, azaz létrehozzák, erre irányuló külső beavatkozás nélkül. Azaz, az alkotó kezdeményezés nem a rendszeren kívülről származik, az alkotást nem a rendszeren kívüli tényező kezdeményezi vagy váltja ki, hanem magának a rendszernek a tulajdonsága az, hogy önmaga „újratermelésére”, sőt továbbépítésére, ha tesszik: fejlesztésére képes. Ilyen értelemben egy autopoiétikus rendszer ön-működő (mert működéséhez nincs szükség a rendszeren kívüli stimulusra, sem külső vezérlésre) és autonóm (mert működése alapvetően független más rendszerek működésétől vagy egyéb külső tényezőktől). Ilyen rendszer az emberi elme, és ez adja a tudás lényegi természetét.

Az emberi elme működése – a fenti értelemben – automatikus, mert a gondolkodáshoz vagy bármely más elmeműködéshez nincs szükség semmilyen stimulusra. Nem akkor és nem azért kezdünk el például gondolkodni, mert valamilyen inger ért bennünket, és nem is szűnik meg a gondolkodás az inger eltűnésével. Arra is képtelen az ember, hogy gondolkodását szándékosan felfüggeszse: nem tudunk nem gondolkodni. Gondolkodunk, mert vagyunk. Az elme működését nem lehet felfüggeszteni vagy szüneteltetni. Az elme autonomitása abban nyilvánul meg, hogy működésének törvényeit nem lehet levezetni az őt körülvevő környezet vagy vele kapcsolatban álló más rendszerek működésének törvényeiből. Ebben rejlik működésének csak rá jellemző sajátossága (amelyet még mindig kevésbé értünk).

Az elme vagy az ember mint autopoiétikus rendszer autonomitását vagy függetlenségét könnyű félreérteni. Abból, hogy egy autopoiétikus rendszernek a működéséhez nincs szüksége külső információra, stimulusra vagy más rendszerekre mint külső vezérlőkre, nem következik, hogy az ember vagy az emberi elme ne volna képes interakcióra környezetével vagy más rendszerekkel, hogy ne volna képes külső információk feldolgozására, vagy ne tudna alkalmazkodni környezetéhez. Éppen ellenkezőleg: a környezethez való alkalmazkodáshoz vagy más rendszerekkel való együttműködéshez szükséges adaptációra csak egy olyan rendszer képes, amelyik saját magát meg tudja változtatni, saját működését képes módosítani.

A tudás és a nyelvtudás

A tudás természete az elme autopoiétikus képességéből érthető meg. A tudást az elme konstruálja meg. Tehát a tudás nem valami másoktól vagy az ún. tapasztalatból beszerezhető jószág, hanem mentális konstrukció eredménye, azaz egyedi elmék terméke. Nincsen „tapasztalatból közvetlenül szerzett tudás”, minthogy „szerzett tudás” egyáltalán nincsen. Mások tudását sem lehet „megszerezni”, ily módon saját tudásunk sem „adható át” másoknak, hogy mások azt „megszerezzék”. Úgy is mondhatjuk, hogy tudást tudás hoz létre. Ez érvényes a nyelvtudásra, illetve a nyelvvelsajátításra is. Ahogy Maturana (1982: 60) mondja: „A természetes nyelv szükségképpen generatív, mivel ugyanolyan művelet (mint neurofiziológiai folyamat) rekurzív alkalmazásából adódik ezen alkalmazás eredménye” (idézi Schmidt 1993: 35). A létrehozott tudás ismét új tudást képes konstruálni, és így tovább. A rendszer saját magát átalakítja, és kizárólag maga a rendszer képes saját magát átalakítani. Egy egyedi elmébe zárt tudáshoz sem mások tudása (azaz, más egyedi elmékbe zárt tudások), sem semmilyen külső információ nem képes közvetlenül hozzáférni. Ezt értjük azon, hogy a rendszer operacionálisan zárt.

Az operacionálisan zárt rendszerek a kívülről érkező információ számára közvetlenül elérhetetlenek. Bármely kívülről érkező információ csak a rendszer általi értelmezés után vehet részt a feldolgozási folyamatban, esetleg úgy, hogy az információ feldolgozása közben az egész rend-

szer minőségileg radikálisan átalakul (de ismét: az átalakítást nem a külső információ végezte el, még csak nem is okozta, hanem az információ-feldolgozó rendszer saját magát alakította át). Az elme ilyen radikális minőségi átalakulását nevezi a konstruktivista tudás- és tanuláselmélet tanulásnak (és csak ezt tekinti valódi tanulásnak, vö. Nahalka 1997). A nyelvelsajátítás éppen ilyen „valódi tanulás”. Mivel viszont ez nem egyezik a tanulás konvencionális fogalmával (ami lényegében nem más, mint memorizálás), azt a folyamatot, amely során az embergyerek megtanulja első nyelvét, nem nyelvtanulásnak, hanem hagyományosan nyelvelsajátításnak nevezzük (hogy megkülönböztessük a memorizálás vagy utánzás jellegű tanulási folyamatoktól).

A nyelvelsajátítás

A nyelvelsajátítás ebben a gondolatmenetben kitüntetett figyelmet érdemel. Több okunk is van arra, hogy a nyelvelsajátítási folyamatnak most különös figyelmet szenteljünk. Az egyik ok az eddigiek alapján magától értődő: a konstruktivizmusnak és a nyelvtudománynak nyilván van (mert kell, hogy legyen) mondanivalója a nyelv elsajátításáról. A másik ok ezzel szoros összefüggésben az, hogy a nyelvtudománynak most van először komoly és mind elméletileg, mind empirikusan megalapozott mondanivalója a nyelvelsajátításról. A tudomány sajátos evolúciójának furcsa – és az empiristákra nézve kegyetlen – fintora, hogy éppen egy racionalista, naturalista, sőt eredendően kartéziánus ihletésű konstruktív nyelvtudományi paradigma képes arra, hogy a releváns empirikus adatokat és megfigyeléseket (az ún. „tényeket”) valóban komolyan vegye, méltó módon számoljon velük, és számot is adjon róluk. A konstruktivista ismeretelméleti elvekkkel teljes mértékben összeegyeztethető generatív nyelvelmélet az első (és a mai napig egyedüli) nyelvészeti paradigma, amely a nyelv olyan modelljét képes megkonstruálni, amely egyszersmind a nyelvelsajátítással kapcsolatos megfigyelésekre is magyarázatul szolgál. Ez korábban még a legkidolgozottabb behaviorista-empirista nyelvelsajátítás-elméleteknek sem sikerült (vö. Skinner 1957, illetve Chomsky 1959). Az adekvát magyarázathoz két jelentős lépésre volt szükség. Egyrészt arra, hogy a nyelvelméletben figyelmen kívül nem hagyható nyelvelsajátítási

tényekkel egy komoly tudományhoz méltó módon szembe nézzünk, másrészt arra, hogy az ebből adódó összes következtetés eredményeként a korábbi empirista eszmerendszert és megközelítési módot teljes egészében elvessük, és újra cseréljük. Ez utóbbit nevezik a nyelvészetben generatív fordulatnak (vagy a Chomskyánus forradalomnak, amely ellen maga Chomsky – mint minden más ellen, amit mások róla elneveztek – hevesen szokott tiltakozni). Ez valóban a szó igazi értelmében vett paradigmaváltás (vö. Kuhn 2000).

Ahogy az paradigmaváltáskor lenni szokott, a múlt század 50-es éveiben elindult folyamat eredményeként újradefiniálódott a nyelvtudomány tárgya és célja, miután olyan problémák és kérdések megfogalmazása vált lehetővé az új keretben, amelyek vagy föl sem merültek korábban, vagy egészen másként, olykor fordított formában. Ahogy Chomsky mondja az egyik vele készült interjúban, a behaviorista érában – amikor maga is egyetemi tanulmányait folytatta – a nyelvelsajátítással kapcsolatos egyik leggyakoribb kérdés az volt, hogy miért tart ez ilyen sokáig. Ma viszont azt kérdezzük: Egyáltalán hogyan lehetséges ez? Az ennek megfelelő általános (Platón problémája néven ismert) ismeretelméleti kérdés pedig ma úgy vetődik fel, hogy miként lehetséges, hogy a (tapasztalatból) rendelkezésre álló igen kevés információ ellenére annyi mindent tudunk (köztük olyasmit is, amit egyszerűen nem lehet meg tapasztalni). Ezek a tudás és tanulás mibenlétét közvetlenül érintő kérdések, amelyekkel a nyelvtudománynak is szembe kell néznie, ha a nyelvtudásról és a nyelvelsajátításról számot kíván adni.

Hogyan képes egy operacionálisan zárt rendszer egyáltalán tanulni? Hogyan képes például az emberi elme egy nyelv elsajátítására? Bármit értsünk is tanuláson, a magyarázatot lehetetlen megadni anélkül, hogy legalább valamiféle tanulási képességet tulajdonítsunk az emberi elmének. Honnan származik ez a tanulási képesség egy újszülött esetében? Nyilvánvalóan nem lehet más forrása e képességnek, mint az öröklés. Tehát a legegyszerűbb tanulásmagyarázatok sem nélkülözhetik azt a minimalisan szükséges egyszerű feltevést, hogy az embergyerek legalább egy veleszületett tanulási képességgel rendelkezik. Könnyen belátható, hogy a legegyszerűbb, legkezdetlegesebb nyelvelsajátítás-magyarázatok esetében

is nélkülözhetetlen valamiféle veleszületett képesség feltételezése az újszülöttnél. Például, az utánzáson alapuló magyarázatnak – amely a köztudatban talán még mindig a legnépszerűbb – csak azzal a feltevessel együtt van egyáltalán értelme, hogy a gyermek rendelkezik az utánzás veleszületett képességével (hiszen ez nyilvánvalóan nem lehet szerzett vagy tanult képesség, tudniillik ha annak tekinteténél, akkor is maradna, helyesebben keletkezne az utánzás megtanulására való képesség eredetére vonatkozó kérdés, amire újra csak az öröklés adódna válaszul). Annak ellenére, hogy ennek belátása szinte triviális, a behaviorista magyarázatok ezzel nem számoltak. Hasonlóképpen nem számoltak néhány más, súlyosabb elvi problémával sem, amelyekre a generatív grammatika hívta fel a figyelmet (l. pl. Chomsky 1959). A behaviorista magyarázatok egyáltalán nem számolnak például a nyelv kreativitásával, és nincs is semmilyen elfogadható magyarázatuk arra, hogy hogyan képes bármely normális ember végtelen számú, korábban soha nem használt, sem korábban nem tapasztalt nyelvi kifejezés („mondat”) megszerkesztésére és értelmezésére. Végtelen számú mondatot nyilvánvalóan nem lehet tárolni egy véges kapacitású elmében. De ha az elme tárolókapacitása kimeríthetetlen volna, korábban soha nem hallott mondatokat akkor sem lehetne belőle előhívni. Ebből legalább annyi világos a nyelvelsajátítással kapcsolatban, hogy sem a nyelvi rendszerről, sem a nyelvelsajátítási folyamatról nem lehet számot adni valamely nyelv összes mondatának felsorolásával, illetve memorizálásával.

A nyelvelsajátítás egyik alapkérdése ez: Pontosan mi is az, amit a gyerekek elsajátít (ha tetszik: megtanul) a nyelvelsajátítás során? A másik alapkérdése pedig ez: Hogyan sajátítja el a gyermek azt, amit a nyelvelsajátítás során megtanul (bármilyen legyen is az)? Az első kérdéssel kapcsolatban legalább ennyi bizonyosnak tűnik: Az a valami, amit a nyelvelsajátítás során a gyermek megtanul, nem lehet az adott nyelv mondatkészlete. Az első nyelvét tanuló gyermek nem azoknak a mondatoknak a készletét sajátítja el, amelyeket a nyelvelsajátítási folyamat eredményeként képes használni és megérteni. (Ismétlésül: például azért nem, mert olyan mondatokat is képes megérteni, amelyeket korábban soha nem hallott.) De ha a gyerek nem mondatokat tanul meg, akkor mit?

Régi megfigyelés, hogy minden normális beszélő gyermekkorától képes megkülönböztetni a nyelvtan szabályait többé-kevésbé sértő kifejezéseket a kifogástalanoktól. Ebből arra következtethetünk, hogy minden beszélő birtokában van az ehhez szükséges tudásnak. Ezt a tudást szokás mentális nyelvtannak nevezni. Fentebb beláttuk, hogy ez a mentális nyelvtan nem mondatokból áll, ezt a nyelvtant nem az adott nyelv mondatakészlete alkotja.

Második, józan megközelítésként, tegyük fel, hogy a mentális nyelvtan nyelvi szabályokból áll. Hogyan kerülnek ezek a szabályok a mentális nyelvtanba? Bármit értsünk is pontosan szabályokon, az könnyen belátható, hogy nyelvi szabályokat a szokásos értelemben véve nem lehet a nyelvhasználati tényekből tanulni, egyszerűen azért, mert szabályok nem fordulnak elő a nyelvhasználatban. Ebből arra kell következtetnünk, hogy a nyelvi szabályokat (és bármi egyebet, amit a mentális nyelvtan tartalmaz) az elme konstruálja meg. Ebből pedig az következik, hogy az emberi elmének olyan, a fajra jellemző örökletes képességet kell tulajdonítanunk, amely lehetővé teszi a mentális nyelvtan szabályainak megkonstruálását. E feltevés szigorú (de egyre növekvő mennyiségű és meggyőző erejű empirikus bizonyítékkal alátámasztott) változata szerint az embergyerek tudásterület-specifikus veleszületett képességekkel rendelkezik. Ezek egyike a nyelvelsajátítási képesség, ami lényegében nem más, mint az egyetemes nyelvtan (más néven: univerzális grammatika, UG). Tehát az egyetemes nyelvtan genetikailag kódolva van az emberben.

E feltevéssel már könnyen megmagyarázható a nyelvelsajátítás logikai problémája (a mentális nyelvtan sikeres megkonstruálása szegényes és nagyrészt hitvány nyelvi input ellenére). Azért lehetséges, hogy az embergyerek ilyen gyorsan és látszólag könnyedén elsajátítja első nyelvét a rendelkezésére álló silány és igen kevés tapasztalati adat ellenére, mert egyszerűen nem kell mindazt megtanulnia: a nyelv általános sémája (jobb szó híján) már születésekor rendelkezésére áll az egyetemes nyelvtan formájában, amit már tud. Egyszersmind az is magyarázatot kap, hogy miért csak az ember képes erre (és még sok egyébre). Egyszerűen azért, mert csak az emberi faj egyedei rendelkeznek az ezt lehetővé tevő génekkel. Ahogy a madarak szárnyat növesztenek, és képesek megtanulni repülni

(de emberi nyelven beszélni nem), az ember (Chomsky 1995 szavaival élve) lényegében ugyanúgy növeszt mentális nyelvtant a fejében, és képes természetes nyelven beszélni (de repülni nem).

Összegzés

Nyelvtudomány és ismeretelmélet elválaszthatatlanul szoros kapcsolatban állnak egymással. Az összefonódás tudománytörténetileg és ismeretelméleti szempontból egyaránt érdekes fejleménye a generatív nyelvészet és a konstruktivizmus egymásra találása. A két paradigma lényegében egymásra való tekintet nélkül jutott el jelenlegi állapotába, bár a nyelvtudományban végbement kognitív fordulat eredendően kartéziánus, racionalista ihletésű, amely filozófia nemhogy nem idegen a konstruktivizmustól, hanem nagyon közeli rokona, és akár előfutárának is tekinthető. Kölcsönös és teljes összeegyeztethetőségük miatt, nyelvtudomány és konstruktivizmus ma úgy viszonyulnak egymáshoz, mint egy tárgytudomány az ő metaelméletéhez. Kettejük egymásra találását a racionalista-naturalista nyelvtudományi kezdeményezés metaelméleti szintű igazolásaként is értékelhetjük. Újabb rivális paradigma fellépéséig, most már nem függetlenül, hanem egymásra tekintettel és a kölcsönösen vállalt alapfeltevésekre támaszkodva haladhatnak tovább, remélhetőleg a természetes nyelv, illetve az ember mibenlétének egyre mélyebb megértését képviselő elméletek megkonstruálásához vezető, egymás számára részben kitaposott ösvényen.

Hivatkozások

- Chomsky, Noam 1959. A Review of B. F. Skinner's *Verbal Behavior*. *Language*, 35: 26-58.
- Chomsky, Noam 2004. Biolinguistics and the Human Capacity. (A biolingvisztika és az emberi minőség. Előadás a Magyar Tudományos Akadémián, 2004. május 17.)
- Chomsky, Noam 2005. Three factors in language design. *Linguistic Inquiry* 36:1–22.
- Einstein, Albert 1978. *A speciális és általános relativitás elmélete*. Budapest: Gondolat. (Über die spezielle und die allgemeine Relativitätstheorie)
- Kertész András. 2001. *Nyelvészet és tudományelmélet*. Nyelvtudományi Értekezések 150. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Kuhn, Thomas S. 2000. *A tudományos forradalmak szerkezete*. (The Structure of Scientific Revolutions, Second Edition, Chicago, University of Chicago Press, 1970.) Budapest: Osiris.
- Maturana, Humberto R. 1982. *Erkennen: Die Organisation und Verkörperung von Wirklichkeit*. Braunschweig–Wiesbaden: Vieweg. (idézi Schmidt 1993).
- McGilvray, James. 1999. *Chomsky: Language, Mind, and Politics*. Cambridge: Polity Press.
- Nahalka István. Konstruktív pedagógia – egy új paradigma a láthatáron (I). *Iskolakultúra* 1997, 2:21–33.
- Schmidt, Siegfried J. 1993. Nyelv, gondolkodás és kommunikáció a konstruktivista modellben. *Helikon* 1:34–40.
- Skinner, Burrhus Frederic 1957. *Verbal Behavior*. New York: Appleton-Century-Crofts.

Summary

Constructive Linguistics

The paper argues that the mentalistic paradigm in generative linguistic theory is not only fully consistent with but most adequately interpreted in a constructivist epistemological and metatheoretical framework. It is shown, in particular, that biolinguistically oriented accounts of language acquisition that take knowledge of language to be a mental construct of the human mind genetically endowed with a domain-specific faculty for language are based on explicitly or tacitly adopted standard constructivist assumptions about innate autopoietic properties of cognitive systems.

Szövegtípus – szövegfajta – műfaj a médiában

A címben megfogalmazott téma módszertanilag érdekesebbé válik, ha megfordítjuk a jelzett sorrendet, s abból indulunk ki, milyen műfajokat különít el a szakirodalom a sajtóban, médiában. Ezt követően tárgyunk a vizsgálódás körét a szövegek, szövegfajták, illetve szövegtípusok irányába. Ezzel témánk kifejtése természetes, az eredeti problémafelvetésnek megfelelő vonulatot kap. A kiindulás ugyanis így fogalmazható meg: mi az oka annak, hogy egyetemi-főiskolai hallgatók, ha témául sajtószövegek, illetve -műfajok elemzésére vállalkoznak, szinte kivétel nélkül abból indulnak ki, hogyan kell az ilyen-olyan műfajú írásokat megalkotni. (Pl. Milyen a jó tudósítás, hogyan kell interjút készíteni stb.) Ennek kiderítéséhez nézzük meg az ilyen témájú szakkönyvek eljárásait.

Az újságírásban régi törekvés, hogy a különféle írásokat (újságcikkeket) típusokba, „műfajokba” sorolva elhatárolják egymástól. Bár a rendszerezők között – főleg kezdetben – elméleti szakembereket is találunk, a sajtóműfajokat tárgyaló szakkönyvek írására manapság általában neves újságírók, illetve a média munkatársai vállalkoznak. A szerzők – a szépírói művek és műfajok jellemzőit feltárni, bemutatni kívánó irodalmároktól eltérően – természetszerűleg nem a műveket befogadni kívánó olvasókat akarják segíteni (akár azt is mondhatnánk: fölkészíteni) a feldolgozás elmélyítésében, a szövegek értékeinek árnyaltabb és értőbb fölismerésében. Ezek az újságírásban jártas szakemberek a sok-sok gyakorlati tapasztalat birtokában a kezdő újságírókat kívánják bevezetni a szakma rejtelmeibe. Ez a kimondatlan (vagy kimondott) cél teszi módszerében – jó értelemben véve – didaktikussá az említett összefoglalásokat. Az újságíróképzés magyarországi kiépülése óta pedig ez a tevékenység is megerősítette, hogy a sajtóműfajok bemutatása az újságírók feladata. Finoman érzékelteti ezt például az Új műfajismeret c. kötet szerkesztője a mű bevezetőjében. Az irodalmár Solt Andor egy 1956 elején megjelent tanulmányával kapcsolatban – sejtetve annak hibáit – írja: „Örvendezzünk inkább

azon, hogy valaki, aki soha életében nem is dolgozott a sajtóban, veszi a fáradságot (sic!), hogy kiókumlálja egy fogalmi rendszer alapjait” (Bernáth 2002, 19). S kimondatik, hogy „a műfajelmélet [értsd: a sajtóműfajok leírása] pedig valóban az oktatás elsőrendű segédtudománya lehet” (uott).

Műfaj és/vagy szövegfajta a médiában

A *műfaj* eredendően – s többé-kevésbé máig – az esztétikai értékkel bíró szépirodalmi művek fajtákba (*mű-faj*), típusokba sorolását jelentette. Nem is igen érdemes ma sem másképp értelmezni, ahogyan ezt több kutató is megjegyzi. (Vö. pl. Benkes–Petőfi 2002, 72.) Nyilván innen került át a sajtószövegek csoportosítására, és beszélnek ma is sajtóműfajokról, sajtóműfaj-ismeretről. A művészi szövegek műfajait régóta tudós kutatók vizsgálják, tudományos apparátussal és módszerességgel, hozzá az irodalomelmélet egyik részterülete, a műfajelmélet szolgál keretül. A műfajelméletet a művészeti alkotások befogadását megkönnyítő, az esztétikai nevelést segítő célok vezérlik. Ez a részdiszciplína távolról sem a költőknek, íróknak akar mintát, tanácsokat adni, hanem a befogadót kívánja segíteni a szövegek értelmezésében azzal, hogy fölvázol számára egy műfaji rendszert, s feltárja az egyes műfajok sajátosságait. Tehát a gyakorlatot, a művek megalkotását követi a vizsgálat.

A médiabeli szövegek (cikkek, műsorok) esetében teljesen más a feladat. E szövegfajták leírását kimondottan gyakorlati célok vezérlik. Nem a recepciót, a szövegértelmezést mélyítik el – bár ilyen célok kitűzése sem lenne haszontalan –, hanem a (kezdő) szövegalkotót kívánja ismeretekkel fölvértezni. A sajtószövegek rendszerbe foglalására, típusokba sorolására, leírásukra elsősorban gyakorló, a szakmában járatos újságírók vállalkoznak. Bár a gyakorlatban a *sajtóműfaj(ok)* megjelölés használata meglehetősen elterjedt, az elmondottak alapján az újságok esetében ezért szerencsésebbnek tűnik (újság)*cikkfajtákról* beszélni. Igaz, ennek ellentmond az, hogy a közhasználatú (*újság*)*cikk* megnevezés az újságírók körében szűkebb értelmet is kapott, értve rajta a véleményközlő írások (publicisztika) körét. Viszont mellette szól a többi médium (rádió, tévé) szövegfajtainak elnevezése. Az ott fellelhető szövegeket még kevésbé tudjuk

műfajokba, sokkal inkább *műsorfajták*ba sorolni. Feltétlenül üdvözlendő, hogy az utóbbi időben a rádió és a televízió szövegeinek fajtákba sorolásával is találkozhatunk.

A rendszerezések általában két módszertani elvet tartanak szem előtt. A **teljesség** követelménye azt írja elő, hogy minden vizsgálandó elem, jelenség (jelen esetben szöveg) beilleszthető legyen valamelyik osztályba (típusba, altípusba); a **kizárólagosság** követelménye megkívánja, hogy egy vizsgálandó elem legfőljebb egy osztályba tartozzon bele, tehát egy szöveg nem lehet besorolható egyidejűleg két helyre. (Ez nem zárja ki az átmeneti jelenségek besorolhatóságát egyrészt a dominanciaelv alapján általában ez is kezelhető, másrészt nyitható ilyen altípus is.) A módszertani követelményeket a rádiós-tévés médiaszövegekre értelmezve elmondhatjuk, hogy a rendszerezés távolról sem mondható teljességre törőnek, de ezt ma még nem róhatjuk fel hibaként, hisz a sokkal nagyobb hagyománnyal bíró cikkfajtákra sem jellemző.

Úgy tűnik tehát, hogy a rendszerezés a rádió és a televízió esetében még nem kristályosodott ki, illetve többé-kevésbé a nyomtatott sajtó modelljeit követi. Az újságcikkeknek mint szövegeknek rendszerezési alapja hagyományosan az „objektív” információközlés és a szubjektív vélemény kifejtés kettősségére épül. Harmadik, köztes, átmeneti csoportot alkotnak a kiszorult üzenetek, illetve a két alaptípus tulajdonságait vegyesen, ám korlátozottan mutató szövegfajták. (Vö. pl. Gombó, Bernáth, Domonkos felosztását.)

A szövegeknek mint kommunikációs üzeneteknek a típusokba sorolására többféle eljárás is létezik. A tipologizálások egy része a kész szövegeket vizsgálja, tudományos igényességgel megfogalmazott definíciókból kiindulva, a szövegjellemzőkből elvont kritériumrendszerek felállításával, s a kritériumok megléte vagy hiánya alapján, vagyis a formális jegyek kombinációjával szövegfajtákat határol el, majd a szövegfajták rendszerbefoglalásával szövegtípusokat különít el. Így – pragmatikai szempontok bevonásával – lehetővé válik az ember szövegalkotó eljárásainak bizonyos szintű megismerése, az anyanyelvi beszélő szövegtypológiai tudásának modellálása is. T. Nagy Gábor (2001, 332) Karl Ermertert idézi, aki a kritériumok öt dimenzióját állította föl: 1. cselekvéssdimenzió, 2. tematikai

dimenzió, 3. szituációdimenzió, 4. nyelvi-strukturális dimenzió, 5. formális dimenzió. A szerző ezeket a dimenziókat tovább bontja (pl. a cselekvésdimenziót szándékra, cselekvéstartományra, partnerviszonyra és cselekvés-összefüggésre).

Egy másik megközelítés szinte ellentétes utat jár be. A kommunikációs helyzet (fő)szereplőinek a kommunikációs kompetenciáját kívánja feltárni. Arra az intuitív, definiálatlan tudásra kíváncsi, melynek birtokában a beszédpartnerek könnyedén eligazodnak – előzetes interakcióik tapasztalatai alapján – az alkalmazott vagy alkalmazandó szövegtípusok, szövegfajták között. E mögött egy olyan, szociokulturálisan meghatározott mintarendszer áll, mely irányítúként szolgál a kommunikációs aktusokban. A szövegtípusok mint üzenetmintázatok egyfelől analógián alapuló, a szituációhoz, a kontextushoz igazított, szándékolt kommunikatív cselekvéstípusok, másfelől a befogadói elvárásokkal egyeztetett hatásszándékok felismerései.

A kétféle felfogás mögött nem nehéz fölismerni a szövegkutatás két nagy vonulatát. Az egyik a szöveget a mondat fölötti egységnek tartva a nyelvtudomány hatáskörébe vonja a tanulmányozását. A másik szociokulturális meghatározottságú kommunikatív cselekvésnek minősíti, és interdiszciplináris (kommunikációs, szociológiai, szociolingvisztikai, kultúrantropológiai) megközelítést ajánl.

Amennyire nehezen definiálhatóak a szövegtípusok, olyan egyszerű a felismerésük és használatuk az egyén számára. Ennek a kommunikatív kompetencia érvényesülése az alapja. Működését valamiféle öngeneráló rendszerként képzelhetjük el. Mégsem valamiféle önjáró, zárt rendszernek képzelhetjük el, hanem egy „információfaló” mechanizmusként. Ezt az egyén állandó információéhsége és explorációs vágyai hajtják. Ahhoz azonban, hogy a kognitív folyamatokkal (az információk értelmezése, feldolgozása, raktározása, előhívása stb.) kiegészült rendszer ne megannyi öntörvényű mechanizmusként működjön, szociokulturális összehangoltságra van szükség. Végso soron ez biztosítja az emberi kommunikáció mint a társadalmat fenntartó cselekvés- és szokásrendszer működését.

Egy lehetséges tipizálás

A magyar szakirodalomban a rendszerváltást követően több összefoglalás, ill. részmunka megjelent az újságokban, rádióban, televízióban megjelenő írások, műsorok fajtáiról, típusokba sorolásáról, az egyes szövegfajták jellemzőiről. A sajtószövegfajták rendszerezői az információ fogalmából, illetve a hírek mint – történelmileg és funkcionálisan egyaránt – kitüntetett szövegfajtának a leírásából indulnak ki, majd az tájékoztató–véleményközlő kommunikációs célkettőségre építik a felosztást. A rendszerezés általában nem törekszik taxonómiára. A szövegfajták jellemzése – a korábban említett didaktikai céloknak megfelelően – erősen preskriptív szemléletű.

Érdekes módon nem találkoztam olyan megközelítéssel, amely a sajtószövegeket a közismert funkcionális szövegfajták felől közelítené meg. Nézzük meg, találunk-e a sajtóban deskriptív, argumentatív, narratív és reflexív szövegfajtákat. Ezt összekapcsolhatjuk Murvay Olgának az énrejtő–énfeltáró párjával.

A **deskriptív** vagy leíró szövegek a dolgok, tényállások, körülmények ismertetésére, bemutatására alkalmasak. Céljuk lényegében a magyarázó, illetőleg az értékelő szövegek eredményeinek pusztá leírása, ábrázolása. Az ilyen szövegek nem utalnak a szövegalkotó személyére, főleg nem a személyes érdekeltiségére, ezért énrejtő szövegeknek tarthatjuk őket. A sajtóban erre törekszenek a hírek megfogalmazói, de más szövegfajtákra is ráismerhetünk.

Az **explikatív** vagy magyarázó szövegek célja egy struktúra vagy procedura mint elméleti konstruktum létrehozása, és az értelmezendő szöveghez, jelenséghez való hozzárendelése. Ez a szövegfajta gyakran ismeretterjesztő céllal íródik, témájának kifejtésében, magyarázatában szerepe lehet a vizuális információknak (ábrák, térképek, modellek, grafikonok stb.). Természetesen énrejtő szövegekről van szó, több sajtószövegfajta jellemezhető itt: a jogi, egészségügyi, adózási stb. tanácsok,

Az **argumentatív** vagy érvelő szövegekben a szövegalkotó állást foglal bizonyos jelenségekkel, személyekkel, körülményekkel kapcsolatban, s – mint Aczél Petra egyik tanulmányában leírja – ennek indoklására, igazolására törekszik. „A szövegtípus vizsgálata leginkább a formális logika

elvein alapszik, és a bizonyítás érvényességét és helyességét, helytállóságát vagy éppen ezek ellenkezőjét állapíthatjuk meg vele. (...) A bizonyítás alapvető szervezőelve a szillogizmus, amely egyszersmind alkotóeleme is. Az argumentatív szöveg kritériumai tehát nem a retorikai, hanem a logikai, dialektikus szemléletet érvényesítik.” Több, a következő típusba nem sorolható publicisztikai szövegfajtának találjuk itt meg a helyét.

A **reflexív** (értékelő) szövegek is a szövegalkotó állásfoglalását tartalmazzák, a magyarázó szövegek útján létrehozott struktúrák és folyamatok közvetítésével valamely (esztétikai, szociális, morális stb.) normarendszer szempontjából értékeli az interpretálandó szöveg feltételezett komponenseit, illetőleg szituációk és kontextusok tényezőit. A publicisztikai szövegek szerzői igyekeznek minél differenciáltabbá, árnyaltabbá tenni a tűnődő, eltöprengő jegyzettől a finomabb vagy markánsabb erkölcsi állásfoglaláson át a szenvedélyes, olykor kegyetlen glosszáig. Az ilyen énfeltáró szövegek célja tehát a személyes meggyőződés kifejtése, elvekhez, normákhoz, tanításokhoz való igazodás – az elfogadtatás szándékával párosítva.

A **narratív** (elbeszélő) szövegek az előbbi két típushoz képest szerényebb teret kap a sajtóban. Bennük az események, történések, cselekvések adott sorrendű bemutatása, térbeli-időbeli lefolyásának mozzanatai képezik a legfőbb szövegszervező elemet. De hasonló szereppel bírnak az események okai, előzményei, körülményei, céljai is. Ezek adják meg azt a keretet, melybe a köztük lévő viszonyok összerendezése, egymásra vonatkoztatása (alá-fölé rendeltség, idővonatkozások, térbeli közelítés-távolítás stb.) mint releváns szerkezeti elemek illeszkednek be. Ha valaki arra gondol, hogy a hírek, tudósítások tipikusan ide sorolhatók, téved. Többek között Andok Mónika kutatásaiból láthatjuk, hogy a narratívumok hogyan strukturálódnak át a hírszerkesztés folyamatában. Itt inkább az események időszerkezetét jobban megtartó riportok tarthatók számon. Az is kézenfekvőnek tűnik, hogy a riportban érvényesül az énfeltáró jelleg, hiszen ott a riportter gyakran meg is szólal. Ez azonban csalóka, hiszen nem a megszólalástól lesz a szöveg énfeltáró. Ez a típus inkább bizony az énrejtő szövegek helye.

Felhasznált szakirodalom

- Bernáth László (szerk.) 2002. *Új műfajismeret*. Sajtóház Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest.
- Mast, Claudia 2000. *Az újságírás ábécéje*. Greger-Delacroix–SZTE–BMI.
- Domokos Lajos 1998. *Press*. Telescola, Budapest.
- Benkes Zsuzsa – Petőfi S. János 2002. *A multimediális szövegek megközelítései*. Iskolakultúra, Pécs.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Resumé

Prečo v médiách vyskytujúce sa odkazy (články a odkazy) nemajú systematizáciu? Prvým dôvodom je, že spomínané texty a ich výskum nepripravuje čítajúcich, aby tieto texty mohli hlbšie spoznávať. S týmito textami skúsenejší novinári chcú začiatočníkov zaviesť do tajnosti remesla. Po vybudovaní novinárstva v Maďarsku novinári mali povinnosť demonštrovať tlačové žánre. Táto systematizácia v rozhlasovom a televíznom vysielaní sa vykryštalizovala menej než pri ostatných, alebo sa nasledoval model tlače. Je nutné teda vedecky a metodicky systematizovať odkazy, ktoré sa vyskytujú v médiách. K tomuto môže slúžiť ako základ nie jazykovej a nie lingvistickej stránke nalaďená analýza diškurzov.

A magyar jogi szaknyelv vizsgálatának lehetséges szempontjai

Bevezetés

A jog által kialakított sajátos nyelv minden vonatkozásban felmutatja azokat az ismérveket, amelyek a szaknyelvekre általában jellemzőek. Ezen általános ismérvek mellett azonban találunk olyan **sajátságos tulajdonságokat** is, amelyek a szaknyelvek népes családjában minden másról megkülönböztetik a jogi szaknyelvet. Ilyen például a **jogi szaknyelv szókincsének** a hatóköre, amely – a jog társadalmi funkciójából adódóan – messze túlnő egy szakma, egy szakterület határain, hiszen a jog az egész társadalom számára közvetíti az állam által alkotott kötelező magatartási normákat.

1. A nyelv és a jog kapcsolata

A jogászok mindennapi kenyere a nyelv, a jogi norma csakis nyelvi formában juthat kifejezésre, következésképpen a jogi fogalom, a jogi norma egyrészt a jog, másrészt a nyelv területéhez kapcsolódik. Ebből adódóan a jogi szaknyelv – első megközelítésben – az alábbi **három alapvető szempont** alapján vizsgálható: (1) **nyelvészeti** szempontok alapján, (2) **jogi** szempontok alapján, (3) a két előző szempont **együttes** alkalmazásával. Megfelelő eredményre a nyelvészeti és a szakmai szempontok együttes figyelembevétele vezethet. Különösképpen igaz ez a jogi szaknyelvre, ahol a szakterület és a nyelv rendkívül szorosan kapcsolódik egymáshoz, s ahol a tartalom és a forma együttesen adják a jogi közlés egészét.

A nyelvészeti szempontok egyoldalú alkalmazása tévútra vezethet. Állandó kritika tárgyát képezi például a jogi nyelvre különösen jellemző ún. **funkcióigés szerkezetek** (pl. *vádat emel, meghallgatást foganatosít, döntést hoz, gyanúba fog, intézkedést tesz* stb.) túl gyakori használata. Ezek a szerkezetek sok esetben helyettesíthetők a főnévi komponenssel azonos

tövű szinonim igével: *segítséget nyújt* = *segít*, *intézkedést tesz* = *intézkedik*, *vádat emel* = *vádol*, *döntést hoz* = *dönt* stb. A nyelvművelők jelentős tábora az igék használatát véli helyesnek, s az említett szókapcsolatokat a *terpeszkedő*, *terjengős*, *fölösleges*, *kétértelmű*, *cikornyás*, *idegenszerű*, *semmitmondó*, *csúnya* és *garázda* jelzővel bélyegezték meg. Az 1978-ban Grétsy László szerkesztésében megjelent *Hivatalos nyelvünk kézikönyve* c. munkában ezzel összefüggésben még a következőket olvashatjuk: „A terpeszkedő terjengős kifejezéseket ki kell gyomlálnunk az akták szövegéből, s vissza kell helyezni jogos birtokukba az ok nélkül mellőzött igéket.” (Grétsy 1978)

A köznyelvben valóban sokszor feleslegesen körülményeskedőnek tűnik a funkciógés szerkezetek használata, azonban a jogi szaknyelv nem ok nélkül mellőzi az igéket. A jogszabályokban sokszor a funkciógés szerkezet a jogi gondolat egyetlen lehetséges kifejezési formája: *tényállításokat tesz*, *magánindítványt tesz*, *bűnügyi zárlatot foganatosít*, *házkutatást foganatosít* stb. A funkciógés szerkezeteknek és az igéknek eltérő a vonzatkerete, ezért a funkciógés szerkezetek jelzői bővítménye nem minden esetben alakítható át az ige határozói bővítményévé: *nemzetközi bűnüldözési intézkedéseket foganatosítani*, *perorvoslati nyilatkozatot tenni* stb. Az elmondottakból következik, hogy jogi szempontok mellőzésével nem hozhatunk adekvát döntést a funkciógés szerkezetek jogi szaknyelvben történő használatának helyességéről, illetve helytelenségéről. Ugyanez vonatkozik egyéb nyelvhelyességi problémákra is, amelyek a köznyelvben valóban kerülendők, a jogi szaknyelvben azonban használatuk a pontosság és az egyértelműség célját szolgálja (pl. szóismétlés, tagmondatok halmozása stb.).

Napjainkban a jogi szaknyelvvel foglalkozó nyelvészek továbbléptek a felszínen mozgó, kritikai célú nyelvhelyességi vizsgálatoktól és jogászokkal együttműködve vállalkoznak a jogi szaknyelv vizsgálatára. A Miskolci Egyetemen immáron hat éve folyik a *Nyelvhasználat a jogi eljárásban. Nyelvi átfordítás és ténykonstitúció a jogi tényállás megállapításának folyamatában* c. kutatás (Szabó 2000), amelyet az egyetem Jogelméleti és Jogszociológiai valamint Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének oktatói közösen végeznek. A **kutatás tárgyát** a ténymegállapítás folya-

mata alkotja, amelynek során az eljárásban részt vevő személyek hétköznapi nyelven előadott narratívái jogi szaknyelven megfogalmazott tényállásokká formálódnak át. **Korpuszként** digitális adathordozóra rögzített, a konverzációelemzés eszköztárával transzkribált és elemzett dialógusokat használtunk fel, amelyeket rendőrségi kihallgatásokon és bírósági tárgyalásokon készítettünk. Az USA-ban, Angliában, Németországban és Hollandiában hosszú időre tekint vissza a jogi szaknyelv interdiszciplináris vizsgálata, hangfelvételek készítése a bírósági tárgyalóteremben és a rendőrségi kihallgatások során, valamint a jogi diskurzus elemzése, Magyarországon azonban ez az első kutatás ezen a területen.

2. A jogi szaknyelv felosztása és az egyes vizsgálati szempontok

A jogi szaknyelvet lehet egységként kezelni, ám meghatározott szempontok szerint részekre is osztható. A szaknyelvek struktúrájának a meghatározásakor két kiindulási pont közül választhatunk: (1) Az egyik lehetséges út a szaknyelveknek **nyelven kívüli ismérvek** segítségével történő tagolása. (2) A másik megoldás a szaknyelveknek „önmagukban” való, azaz **nyelvi kategóriákkal** történő felosztása. Az elemzések számára azok a felosztások bizonyultak hasznosnak, amelyek jogi és nyelvészeti szempontokat egyaránt figyelembe vesznek. Ilyen szempontok lehetnek például az alkalmazási szféra, a terminológiai pontosság, a közlésmód igényessége, a jogi nyelvhasználat írásbeli vagy szóbeli formája stb. Ezek alapján a jogi szaknyelvet három részre oszthatjuk fel:

- A **tételes jog** nyelve (a jogi nyelv alapját képezi, mivel az egész jogi tevékenység a jogszabályok alkalmazására és érvényesítésére irányul, alapvetően írott forma jellemzi);
- A **jogtudomány** nyelve (a tételes jog nyelvének és a tudományos szaknyelvnek az ötvözte, a jogi oktatás és kutatás nyelve, elsődlegesen írott formában használatos);
- A **jogalkalmazás** nyelve (a bíróságok és más hatóságok által használt nyelv, írott és beszélt nyelvi forma egyaránt jellemzi).

A jogi szaknyelv vizsgálatának különféle szempontjai nem egyforma eredménnyel alkalmazhatók a jogi szaknyelv egyes részeinek a leírásakor.

Bizonyos megközelítési módok, mint például a **pragmatikai** eredményesebben alkalmazható a jogi eljárás nyelvhasználatának vizsgálatában, hiszen a rendőrségi kihallgatásokon, illetve a bírósági tárgyalásokon a beszélt nyelvi interakció áll a középpontban. A hagyományos elemzési módok közül például a **morfoszintaktikai** megközelítés eredményesebben alkalmazható az írott jogi nyelv, tehát a tételes jog és a jogtudomány nyelvhasználatának vizsgálatakor, az ún. szuperszintaxisnak (Schegloff 1979), vagyis a beszélgetés, esetünkben a jogi környezetben folyó interakció szintaxisának vizsgálatára a **diskurzuselemzés** teremt lehetőséget.

3. A jogi szaknyelv vizsgálatának hagyományos nyelvészeti szempontjai

Elsőként említhetjük a jogi szaknyelv helyének a meghatározását a **nemzeti nyelv rendszerében**, illetve a szaknyelv és a **közn nyelv**, valamint a szaknyelvek és a **csoportnyelvek** közötti hasonlóságok és eltérések feltárására irányuló elemzéseket. Ezek a vizsgálatok **különböző nyelvi szinteken** valósulnak meg.

Fonetikai szinten semmilyen különbség nem fedezhető fel a szaknyelvek és a nem szaknyelvek között. A szaknyelvek a nemzeti nyelv részei, ezért fonémakészletük, a fonémák disztinktív jegyei, variánsai, előfordulásuk és kapcsolódásaik törvényszerűségei megegyeznek a normatív nyelvváltozatok fonetikai jellemzőivel.

A **morfológia** területén sem beszélhetünk a normatív nyelvváltozattól eltérő ismérvekről, csupán az egyes morfológiai kategóriák gyakoribb vagy jellemző előfordulásáról. Példaként bizonyos toldalékok gyakori használatát említhetjük: (1) A deverbális nomenképzők közül legelterjedtebb az *-ás / -és képző*, melynek legfőbb funkciója, hogy az igéből elvont cselekvést kifejező főnevet alkosson (pl. *büntetés, enyhítés, fenytés, lopás* stb.). (2) A denominális nomenképzők köréből a *-ság / -ség képző* emelhető ki, melynek gyakorisága a jogi szaknyelv nominális jellegével és az általános életviszonyok kifejezésére alkalmas elvont főnevek iránti igényével magyarázható (pl. *ártatlanság, gyilkosság, adósság, kezesség, örökség* stb.). (3) A *birtokos személyragok* nagyarányú előfordulása, melynek okait szintén a jog sajátosságaiban kell keresnünk. Jogi szem-

pontból ugyanis mindig fontos például a tulajdonviszonyok tisztázása, ennek pedig leggyakoribb nyelvi kifejező eszköze a birtokos személyragok rendszere (pl. *ingóságait, örökségemet* stb.). A morféimák előfordulási gyakoriságán kívül a morfológiai vizsgálatokhoz tartoznak még a *szóösszetételek fajtáinak* elemzése (pl. alárendelő összetett szavak gyakori előfordulása: *emberölés, adócsalás, közokirat-hamisítás, szerződésszegés, munkavállaló* stb.) és a *szófaji* vizsgálatok (pl. névszók, azon belül a főnevek dominanciája).

A **jogi szaknyelv szókincse** a jog immanens fogalmi rendszerének hordozója, s mint ilyen, a jogi szaknyelv egyik legszembetűnőbb ismérve. A jogi szaknyelv szókincsét az alábbi források alkotják:

1. Köznyelvi szavak
2. Általános tudományos lexika
 - a. A társtudományok szaklexikája
 - b. A szabályozott terület szókincse
3. Speciális jogi szakszókincs

A harmadik csoporton belül további differenciálásra nyílik lehetőség: (1) Jogi jelentéssel felruházott, de közismert szavak, amelyek megértése általában nem okoz gondot a laikusok számára sem (pl. *öröklés, hagyaték, végrendelet, adásvétel, tartozás* stb.) Ide tartoznak ősi magyar jogi szakszavaink is, például: *jog, törvény, eskü, örökös, bíró, bíróság* stb. (2) Jogi szakszavak, amelyek köznap hangzásuk ellenére sem egyértelműen értelmezhetők a jogi képzettséggel nem rendelkezők számára (pl. *jogalany, jogképesség, jogi személy, elbirtoklás, hatály, perbehívás, perfügősség, végzés, terhelt, gyanúsított, vádlott* stb.) (3) A köznyelvből átvett jogi szakszavak, amelyeket a jog speciális, szűkebb és a köznyelvitől gyakran eltérő jelentésben használ (pl. *dolog, jószág, test, gyermek, rokon, személy, birtok, tulajdon, vagyon, késedelem, panasz, bizonyítás* stb.) Ezek a szavak a köznyelvitől eltérő absztrakciós szintű fogalmakat jelölnek, jelentésük konkrét tárgyismereten, pontos fogalmi meghatározáson alapszik. (4) A köznyelvben nem használatos jogi szakszavak (pl. *vélelem, szolgálat* stb.)

A **szintaktikai** vizsgálatok a jogi szaknyelv mondat szerkezetének, mondatfajtáinak, a mondat logikai minőségének, modalitásának, fő része-

inek és vonzatstruktúrájának a meghatározására irányulnak. A jogi szaknyelv szintaktikai jellemzőit egyfelől a hosszú, többszörösen összetett, bonyolult mondatok, másfelől a kijelentő mondatok dominanciája határozza meg.

A nyelvi szinteknek megfelelő vizsgálatok az alábbi szempontokkal egészíthetők ki: szövegtani elemzések, szemantikai elemzések (jogi szemantika), a jogi szaknyelv írott és beszélt változatának kutatása, a jogi szaknyelv stilisztikai vizsgálata, valamint a nyelvhelyességi kérdésekkel kapcsolatos elemzések.

4. A jogi nyelvhasználat vizsgálatának újabb módszerei

A jogi szaknyelv vizsgálatának újabb módszerei a szociolingvisztikához, a pszicholingvisztikához, a kommunikációelmülethez, a fordításelmülethez, a pragmatikához és a diskurzuselmüléshez kapcsolódnak.

4.1 Kommunikációelmületi megközelítés

A kommunikációelmületi megközelítésen belül egyetlen területet, nevezetesen az információ és a **metainformáció** váltakozására irányuló kutatásokat szeretném kiemelni. A metainformációs elemeknek kétféle funkciója van: (1) pontosítják, értékelik, minősítik az adott információt, értékelő modalitást fejeznek ki, (2) biztosítják a szöveg kohézióját, összefűzik a különböző információkat (Lévai 2002: 125).

A jogalkalmazás nyelvhasználatának vizsgálatában különösen fontos az első funkció, hiszen a metainformációs elemek a **jogi tényállás alapját képező propozíciót**, vagyis a jogilag releváns információt minősítik. Ennek a minősítésnek pedig meghatározó szerepe van a tényállás megállapításának folyamatában. Nem mindegy, hogy *feltételezem*, *állítom* vagy *gyanítom*, hogy XY ellopta az autót.

4.2 Fordításelmületi szempontok

Első megközelítésre talán távolinak tűnik a szaknyelv kutatás és a fordításelmélet közötti kapcsolat. Azonban ha emlékezetünkbe idézzük Jakobsonnak (Bart – Klaudy 1986: 16) azt a tétisét, mely szerint a fordítás

nem csak két nyelv között, hanem **nyelven belül** is megvalósulhat, akkor e két diszciplína máris közelebb kerül egymáshoz. A *fordítás*, az *ekvivalencia*, a *forrásnyelvi szöveg*, a *célnyelvi szöveg*, a *pragmatikai adaptáció* egyaránt olyan **fordításelméleti terminusok**, amelyek eredményesen alkalmazhatók a jogi szaknyelv vizsgálatában.

Az egyik legáltalánosabb definíció szerint a **fordítás** a forrásnyelvi szöveg helyettesítése ekvivalens célnyelvi szöveggel (Klaudy 1994: 69). A jogi eljárás nyelvhasználatában a forrásnyelvi szövegnek a laikusok narratívái felelnek meg, a célnyelvi szöveget pedig a szakemberek által megfogalmazott jogi dokumentumok (a rendőrségi feljelentés, az ügyészségi vádindítvány, a jegyzőkönyvek és végül az ítélet) alkotják.

A forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg kapcsolatához hasonlóan a laikusok és a szakemberek narratíváit is egyfajta **egyenértékűség** jellemzi, hiszen a valóságnak ugyanazon elemére vonatkoznak. A jogi narratívák azonban csak abban az esetben tekinthetők **ekvivalensnek** a laikusok narratíváival, ha utóbbiakból elhagyjuk a jogilag irreleváns elemeket. Ez a folyamat egyfajta **pragmatikai adaptáció** (Klaudy 1997: 185-186), hiszen a „fordító” (rendőr, kihallgató tiszt, ügyvéd, ügyész, bíró stb.) annak érdekében hajt végre változtatásokat a szövegen, hogy az a célnyelvi igényeknek, vagyis az igazságszolgáltatás igényeinek megfeleljen.

4.3 A pragmatika szerepe a jogi nyelvhasználat vizsgálatában: a jogi pragmatika

A jogi eljárás nyelvhasználatának elemzése számos ponton kapcsolódik a pragmatikához és a beszédaktuselmülethez. A különböző illokúciós aktusok jellemzése, a társalgási implikaturák előfordulási gyakorisága, explikálásuk szükségessége, a direkt és indirekt beszédaktusok aránya, a kooperációs elvhez való alkalmazkodás, a társalgási maximák betartása, illetve megsértése – egyaránt olyan pragmatikai kutatási szempontokat jelentenek, amelyek eredményesen alkalmazhatók a jogi nyelvhasználat vizsgálatában.

4.3.1 A jogi aktusok beszédaktus-szerkezete

A beszédaktuselmélet egyik legfontosabb célja, hogy meghatározza a beszédaktusok illokúciós erejét (Austin 1962), vagyis a nyelvi megnyilatkozások **cselekvésértékét**. Ennek különösen nagy jelentősége van a jog területén, hiszen a jogi beszédaktusoknak **joghatása, jogkövetkezménye** van és a megfelelő jogi kontextusban használt performatív megnyilatkozásokkal jogokat és kötelezettségeket, jogi viszonyokat és minőségeket hozhatunk létre, alakíthatunk át, illetve szüntethetünk meg.

A **mikropragmatikai** szintű elemzések egyik tipikus színtere a tárgyalóterem. A bírósági tárgyalások résztvevőinek interakciója eredményesen és hatékonyan vizsgálható a tárgyaláson elhangzó megnyilatkozások illokúciós ereje alapján, ami végső soron a **tárgyalótermi diskurzus beszédaktus-szerkezetének** a feltárására irányul. A bírói szándék leginkább a *deklaratív* beszédaktusokban jut kifejezésre, de a bírói megnyilatkozások a jogi diskurzusra általában jellemző *reprezentatív* és *direktív* beszédaktusokat is tartalmaznak. Az **ítéletek** beszédaktus-szerkezetében szintén a *deklaratív* beszédaktusok fordulnak elő legnagyobb számban (Ortutay 2005: 203-210), ugyanakkor a **szerződés**ek egy sajátosan összetett *komisszív-deklaratív* illokúciósaktus-szerkezet jellemez (Bánki 2004: 373-379).

4.3.2 Társalgási implikaturák a jogi nyelvhasználatban

Az **implikatura** a szituációhoz kötött, a megnyilatkozáshoz társuló, azzal együtt sugallt értelem vagy jelentés, amelyet a beszélő nyelviileg nem fejez ki, vagyis az **implikátumot** a hallgatónak kell kikövetkeztetnie. A jogszabályokra – azok lényegéből adódóan – gyakorlatilag nem jellemző az implikált tartalom, ezzel szemben a például a kihallgatások során vagy a tárgyalótermi interakcióban gyakran szerepelnek implikátumok az egyes megnyilatkozásokban. A releváns jogi körülmények tisztázása miatt ezekben az esetekben szükséges az implikált tartalom **explicálása**. Az alábbi dialógusban (B = bíró, V = vádlott) a vádlott az intézkedő rendőroket gyanúsítja azzal, hogy ellopták a kosarat, amibe barackot

akartak szedni (alumínium bódék eltulajdonítása miatt indult ellenük eljárás):

- B: Na, tehát akkor, ha nem a rendőrök vitték el, akkor hogyan vett el a kosár egy olyan rendőri intézkedés során, mikor önöket a földre fektették? Milyen módon? Hol, hol volt ez a rendőri intézkedés?
- V: Egy ... szántásban.
- B: Egy szántásban. Nagy forgalom van ezen a szántáson?
- V: **Éjjel volt.**
- B: Sok járókelő volt ott, ezen a szántáson?
- V: **Sötét is volt.**
- B: **Tehát nem volt járókelő ezen a szántáson, mint ahogy általában éjjel és sötétben nincsenek járókelők egy szántásban, tehát akkor ki vihette el a kosarat?**

Befejezés

„A jog és a valóság között a nyelv az a híd, amelyen (az előbbtől az utóbbi felé tartva) szükségképpen át kell haladni.” (Solt 1997) Függetlenül attól, hogy melyik álláspontot képviseljük, nevezetesen, hogy a jog és a valóság a nyelv hídjának két partján vagy pedig a nyelven belül helyezkedik-e el (Szabó 2001: 109), a jogi szaknyelv vizsgálata magába foglalja a metafora mindhárom fontos elemét, vagyis a jogot, a valóságot és a nyelvet.

Szakirodalom

- Bánki Dezső 2004. Beszédaktusok, jogi aktusok és emberi jogok. Budapest: Gondolat.
- Bart István – Klaudy Kinga (szerk.) 1986. A fordítás tudománya. Válogatás a fordításelmélet irodalmából. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Lévai B. 2002. Metainformációs elemek egy XIX. századi szőlőskerti jegyzőkönyvben. *Ethnica* IV. évf. 3. sz.
- Grétsy László (szerk.) 1978. *Hivatalos nyelvünk kézikönyve*. Budapest: Államigazgatási Szervezési Intézet.
- Klaudy Kinga 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.

- Klaudy Kinga 1997. Fordítás I. Bevezetés a fordítás elméletébe. Budapest: Scholastica.
- Ortutay Katalin 2005. Jogi nyelvhasználat a bírósági ítéletekben. In: *Porta Lingua – 2005. Szakmai nyelvtudás – szaknyelvi kommunikáció*. Debrecen: DE Center Point Nyomda.
- Schegloff, E. A. 1979b. The Relevance of Repair to Syntax-for-Conversation. In: Givón, T. (szerk.) *Syntax and Semantics. Vol. 12: Discourse and Syntax*. New York ua.: Academic Press. 261–268.
- Solt Kornél 1997. *Valóság és jog*. Miskolc: Bíbor Kiadó.
- Szabó Miklós 2000. Nyelvhasználat a jogi eljárásban. Nyelvi átfordítás és ténykonstitúció a jogi tényállás megállapításának folyamatában. Felsőoktatási Kutatási és Fejlesztési Pályázatok. Kézirat.
- Szabó Miklós 2001. Trivium. Grammatika, logika, retorika joghallgatók számára. Miskolc: Bíbor Kiadó.

Zusammenfassung

Untersuchungsmethoden der ungarischen juristischen Fachsprache

Im vorliegenden Beitrag werden ausgewählte Probleme der ungarischen juristischen Fachsprache behandelt. Die Verfasserin geht von der Annahme aus, dass die charakteristischen Merkmale der Fachsprachen neben den traditionellen Methoden der Morphologie, der Lexikologie, der Syntax und der Semantik auch mit den Methoden der Pragmatik, der Konversationsanalyse und der Übersetzungswissenschaft erforscht und beschrieben werden können. Besonders viel versprechend zeigen sich dabei die Untersuchungen im Bereich der sog. juristischen Pragmatik.

Az igenevek időviszonyításáról

A melléknévi igenév jelzői használatát vizsgáló szakirodalom nem túl bőséges: csak kevesen nyilvánítottak véleményt erről a bonyolult és nehezen feldolgozható kérdésköréről. Ezt állapította meg Rácz Endre, aki kiváló tanulmányában máig ható érvénnyel összegezte mindazt, amit a témáról a hetvenes években tudni lehetett (Rácz 1974; 1975). Három évtizeddel később is érvényesnek tarthatjuk az iménti megállapítást: azóta sem foglalkoztak behatóan ezzel a problémával. Éppen ezért tanulságos, ha az idevágó korábbi közlemények vázlatos áttekintése után számba vesszük az utóbbi harminc év szakirodalmi forrásainak főbb megállapításait (1. pont), majd pedig megvizsgáljuk, hogy a melléknévi igenév jelzői használatának egyik sajátos esete miként jelenik meg napjaink nyelvhasználatában (2. pont).

1. A melléknévi igenév jelzői szerepe és az időviszonyítás

Szarvas Gábor 1887-ben állást foglalt az azóta típuspéldává vált és sokat idézett „*előttem szóló/szólott képviselőtársam főlemlítette, hogy...*” szerkezetéről. A cselekvő értelmű befejezett melléknévi igenév jelzői használatát idegenszerűnek tartotta a múlt idejű mondatban, akár egyidejűséget, akár előidejűséget fejeznek is vele ki (Nyr. 1887: 569). Hasonlóan nyilatkozott erről a későbbiekben Brassai Sámuel (id.: Nyr. 39: 6) és Nagy J. Béla (MNY. 30: 59), de Zolnai Gyula, illetőleg Dengl János éppen ellentétes véleményt fejtett ki (Nyr. 50: 120).

Károly Sándor Igenévrendszerünk a kódexirodalom első szakaszában című értekezésében a korábbi nyelvéllapot feltárásán és a diakrón elemzésen kívül meghatározó szempontokat adott az igenevek leírásához, szinkrón vizsgálatához is (Károly 1956). Rendszerezése szerint az időviszonyításról – azaz az előidejűség, egyidejűség, utóidejűség eseteiről – szólva figyelembe kell venni az igei alapszó:

- **(a)** akcióminőségét (tartós történésű: huzamos, ismétlődő; mozzanatos történésű: kezdő, pillanatnyi, befejező);
- **(b)** igenemét (cselekvő vagy szenvedő értelemben használják-e);
- **(c)** tranzitivitását (tárgyas vagy tárgyatlan).

Az igenév oldaláról még egy negyedik tényezőt is el kell különítenünk: beszélhetünk alkalmi használatú (eleven időviszonyító értékű) és általános használatú (szokásos cselekvésre utaló) igenevekről. Az utóbbiak esetében az igenév melléknévi természete domborodik ki az igei rovására.

A folyamatos melléknévi igenévről szólva Károly XX. századi példákkal röviden utal az érintkező előidejűsége (A kocsiszínből egyenesen *odaszaladó* lovasz megragadta a rudasló kantárját – i. m. 74), és kódexekre hivatkozva bemutatja az *-ó*, *-ő* képzős igenév előidejű használatát („mend az fan *lako*zo madarac le zallanak” – Jókai-kódex 139; i. m. 75). Megállapítja, hogy az *-ó*, *-ő* képzős igenevek időviszonyító szerepe csak az alkalmi használatban domborodik ki, általános használatban háttérbe szorul, és előidejűséget a legtöbbször mozzanatos történésű igék fejeznek ki.

Sem a MMNyR. (230–231), sem pedig a Bukarestben kiadott és Gálffy Mózes szerkesztette A mai magyar nyelv kézikönyve nem foglalkozik a kérdéssel. A MMNy. szófajteni fejezete is csupán megemlíti, de nem részletezi a melléknévi igenevek időviszonyító funkcióját (36), mondatbeli szerepükről szólva pedig csak állítmányi használatuk szabályait taglalja (243). Bővebb állásfoglalás található a Magyar leíró nyelvtani segédkönyvben: „Úgy tűnik, ma terjed a befejezett melléknévi igenév használata a folyamatos melléknévi igenévvel szemben, pl.: hazajött a külföldön sikerrel *szereplő* együttes – hazajött a külföldön sikerrel *szerepelt* együttes. (Ez lehet ruszizmus vagy precizításra való törekvés, hiszen a befejezettség előidejű.) [...] A befejezett melléknévi igenév használata felesleges, ha nincsen előidejűség. Félreértést okozhat, ha nem vesszük figyelembe az aktív-passzív szembenállást, pl.: megýénkben született és *alkotott* mývész, városunkban többször *kiállított* festő; vagy: az ABC-áruházban vásárolt személyektől loptak” (Rácz 1994. 86).

A Magyar grammatikában Lengyel Klára külön pontban tárgyalja a melléknévi igenév időviszonyító jelentését, s itt megállapítja, hogy az -ó, -ő képzős igenév többnyire egyidejű a mondat állítmányával. E szófaj időviszony-jelölő képessége az igenéven nem tükröződik, tehát az időjelentést külön morféma nem hordozza. Az adott mondat összjelentése, valamint a beszédsszituáció dönti el, hogy a melléknévi igenév időjelentése konkrét-e vagy általános, illetőleg hogy azt a beszédidőhöz vagy az eseményidőhöz kell-e igazítani (Lengyel 2000. 234–5).

A Strukturális magyar nyelvtan I., mondattani kötetében a rezultatív értelmű, azaz az alany állapotváltozását kifejező igékről Komlósy András megállapítja:

„Napjainkban azonban a nyelvhasználat távolról sem egységes. A perfektiváló -t használatát egyes beszélők – s leginkább az újságnyelv – egyre inkább kiterjesztik a tárgyatlan igék teljes körére (vö. (36)a.–c.), sőt a tárgyas igékre is ((36)d.):

- (36) a. %Az imént futott versenyzők most mennek zuhanyozni.
b. %A tíz kilométert gyalogolt lányok csöppet sem fáradtak el.
c. %A tavaly nálunk dolgozott lengyelek már mind hazautaztak.
d. %Beszéltünk a testvérét elgázolt autóssal.

A szerkezet jelentésének leglényegesebb jegye azonban a (36) alatti példákkal is a rezultativitás marad. Az eltérés mindössze annyi, hogy az igényes köznyelvben a rezultativitást csak akkor fejezhetjük ki a -t képzős igenével, ha az alapige lexikai jelentése már önmagában garantálja azt, hogy az esemény lezajlása következtében az alany új tulajdonságot vesz fel. A „kiterjesztett” használat nem ragaszkodik ilyen garanciához, de az igeneves szerkezet itt is csak rezultativitás kifejezésére alkalmas.” (Komlósy 1992: 392)

Bővítmény hiányában viszont a szerkezet elfogadhatatlan: *a futott / leült fiú; *a gyalogolt / megállt lányok (uo.).

A nyelvhasználati szempontok figyelembevételével vizsgálja a kérdést a NyKk. és a NyKsz. Az utóbbi árnyaltabban elemzi a tárgyas és a tárgyatlan igékből képzett igenevek egyidejűségét és előidejűségét, rámutatva az érzékelhető változásra, hogy újabban gyakran alkalmazzák a befejezett melléknévi igenevet a folyamatos helyett.

A nyelvi változás irányának és tényének pontosabb meghatározását segíti, ha a mai nyelvhasználati szabályokat összevetjük a korábbiakkal. A magyar nyelv történeti nyelvtanának a kései ómagyar kor mondatánát és szöveggrammatikáját feldolgozó kötetéből egyértelmű kép rajzolódik ki. A melléknévi igenévi jelző című alfejezet példái az időviszonyításnak ugyanazt a módját mutatják, amelyet az idézett XX. századi nyelvtanok kodifikálnak. Másképpen: a kései ómagyar kor vizsgált anyagában nincs olyan szerkezet, ahol pusztán az ige múlt ideje indukálná a befejezett melléknévi igenevet. Éppen ellenkezőleg, arra van két példa, hogy a mai nyelvhasználatban már befejezett melléknévi igenévvel alkotott kifejezések helyett fél évezrede a folyamatos melléknévi igenév szerepelt; ÉrdyK. 7: „Az *twdo* [’tudott’] *dolog*”; JókK. 89: „Es monda attya ew *çeretew* [’szeretett’] *fyanak*” (Benkő 1995. 337). Mindkét esetben tárgyas viszony van az igenévi jelzőben kifejeződő cselekvés és a jelzett szó között, s ez a mai nyelvhasználatunkban már kizárólag befejezett melléknévi igenévvel szerkeszthető meg. Ebből is arra következtethetünk, hogy a folyamatos melléknévi igenév helyett több szerkezetben – nyelvtörténeti folyamatként is – a befejezett melléknévi igenév jelentkezik.

2. Nyelvhasználati felmérés

Az Eszterházy Károly Főiskolán felmérést végeztem annak megállapítására, hogy a mai beszélők hogyan ítélik meg ezt a kérdést. A lebonyolításhoz kiegészítéssel mondatSOROZATOT használtam, amelyben az egyértelműség végett zárójelben megadtam a mondatba illesztendő alapszó (ige) szótári alakját. A feladat meghatározása úgy hangzott, hogy egészítsék ki a mondatot a jelzett szó megfelelő alakjával. Pl.: *Az épületet a város 1764-ben vette meg plébánia céljára, de mindjárt a következő évben elcserélte a mai plébánia helyén (áll) ... emeletes épülettel.* A 13 mondatot tartalmazó feladatlap megoldásához öt perc állt rendelkezésre. Ez azt jelenti, hogy gondolkodási idő nem volt, s a jelöltektől a nyelvérzékük sugallta első változatot igyekeztem megtudakolni. Összesen 105-en töltötték ki a feladatsort: a nappali tagozaton első évfolyam magyar, illetőleg kommunikáció szakos hallgatók 50-en, akik tanulmányaik során még nem foglalkoztak ezzel a kérdéskörrel, valamint a levelező tagozaton pedagóg-

gia szakos hallgatók 55-en. Míg az előbbi csoport tagjai általában 20 év körüliek, az utóbbiak közt igen nagy szóródás tapasztalható: életkoruk 20 és 50 év közé tehető, sok az idősebb, s ez a tény befolyásolhatta a megoldásokat (vö. az utolsó előtti bekezdésben foglaltakkal). Az elmondottakból következik, hogy a felmérés csak egy meghatározott rétegre terjedt ki, ezért nem tekinthető minden szempontból objektívnek. Ennek ellenére alkalmas arra, hogy a jelenséget fölvázoljuk, és bizonyos részkövetkeztetéseket levonjunk belőle.

A felhasznált mondatok – egytől eltekintve – természetes szövegek: a sajtóból, rádióból, illetve könyvekből származnak. A kivétel a 6., amelyik a NyKk. *befejezett melléknévi igenev* szócikkének c) pontjában szerepel (291). Az eredeti mondatok közös jellemzője, hogy megfogalmazzuk mindegyik esetben befejezett melléknévi igenevet használt. Mivel magam a folyamatos melléknévi igenevet tartanám természetesebbnek, kíváncsi voltam, vajon mások hogyan foglalnak állást.

A következő eredmények születtek (százalékban kifejezve és kerekítve):

1. Az épületet a város 1764-ben vette meg plébánia céljára, de mindjárt a következő évben elcserélte a mai plébánia helyén ... emeletes épülettel.

álló: 93%

állott: 7%

2. A II. világháború alatt semlegességét Svájc menekültpolitikájának szégyenfoltja a film témája.

megőrző: 91%

megőrzött: 6%

**megőrizte:* 2%

**megőrizve:* 1%

3. A húsvétra ... török vendégmunkások Németországba való visszautazása miatt megnőtt a várakozás a nyugati határátkelőkön.

hazalátogató: 80%

hazalátogatott: 20%

4. Kézigránátot dobtak csütörtök hajnalban Szegeden egy használtautó-kereskedésre. A helyszínen őr észlelte a detonációt, és értesítette a rendőrséget.

tartózkodó: 95% *tartózkodott: 5%*

5. A tömegek manipulálásában eddig is ... média ezután is a hatalmon lévők biztos bázisa lesz.

jeleskedő: 94% *jeleskedett: 6%*

6. A középkorban ... emberek igen babonások voltak.

élő: 47% *élt: 53%*

7. A törökök elfoglalták Azerbajdzsánt, Perzsiát, Kurdisztánt, az addig bizánci uralom alatt ... Örményországot és Antiochiát, végül Kis-Ázsia nagy részét.

álló: 87% *állt: 13%*

8. 1993-ban jelentkezett egy rövid ideig ..., majd állami eszközökkel megszakított gazdasági fellendülés.

tartó: 97% *tartott: 3%*

9. A hatalmas építményt az időszámításunk után 76 és 138 között ..., 21 évig ..., művészetkedvelő Hadrianus császár építtette, s azt saját síremlékének szánta.

élő: 57% *élt: 43%*
uralkodó: 85% *uralkodott: 15%*

10. A több mint 17 millióba ... alkotást március 15-én avatták fel.

kerülő: 61% *került: 39%*

11. A Szolnok megyei Kunszentmártonban és Mezőtúron kedden ... vihar kiérdemelte a tornádó nevet.

pusztító: 80% *pusztított: 20%*

12. Műsorunkban az akkori eseményekben részt ... katonákkal beszélgetünk.

vevő: 61%

vett: 39%

13. Teljes mértékben egyetérték előttem ... képviselőtársammal.

szóló: 84%

szólott: 14%

*szólásával: 1%

Az aspektualitás kettősségét tisztán láthatjuk a 6. mondatban. A mondat időszerkezetében megkülönböztetjük egyrészt a belső időt (esemény-időt), melyet az összetett állítmány múlt idejű *voltak* kopulája realizál, másrészt az időhatározóval kifejezett referenciaidőt, amely a jelennek feltételezett beszédidőhöz képest szintén múlt. Egyidejűség áll fenn az igenévvel jelzett tartós cselekvés és az időhatározó között: *a középkorban élő* [emberek], s ezt a folyamatos melléknévi igenévvel hangsúlyozzuk. Az áttekintett szakirodalmi példák alapján múltban történt tartós cselekvés kiemelésére a folyamatos melléknévi forma alkalmas, így nyelvi hagyományaink szerint az egyidejűség az igenév és az eseményidő/referenciaidő között áll fenn. A szemlélet változását mutatja, ha a beszédidőtől indul a viszonyítás, és a múlt idejű állítmány miatt befejezett melléknévi igenév kerül a mondatba a mondaton belüli egyidejűség ellenére.

A középkorban élő / élt emberek igen babonásak voltak.

[]

[]

Referenciaidő

a középkorban

↓

Múlt

Eseményidő

[*babonásak*] *voltak*

↓

Múlt

Beszédidő

↓

Jelen

A számos sajtóbeli előfordulás ellenére a felmérés csak részben igazolta, hogy gyakori lenne a beszédidőhöz való viszonyítás. Példáinkban a befejezett melléknévi igenévi formák 20% alatti arányát nem tarthatjuk számottevőnek, s ilyen alacsony értéken áll a mondatok több mint fele. A megoldásokban a kétféle igenév vegyes használata mégis jelzésértékű, a

nyelvhasználat ingadozását jelzi, s egyértelmű esetet nem is találunk a mondatok között. Figyelemre méltó, hogy a példasor második felében jelentős szerep jut a befejezett melléknévi alakoknak, holott a mondatok időszerkezete ezt látszólag nem indokolja, nem képvisel más típust, mint az előzőek, s az igenevek alapigéje egy kivételével mind intranszitiv. Ebből arra következtethetünk, hogy szemantikai tényezők is befolyásolhatják a viszonyítást. Rövid értékelésünk élére kívánczik, hogy a 6. mondatot a megoldások több mint felében befejezett melléknévi igenévvel egészítették ki (*a középkorban élt*), holott a NyKk. ezt egyértelműen helyteleníti, s – elég élesen fogalmazva – idegenszerűnek, mesterkéltnek és szükségtelennek tartja (I. 291). Ezzel szemben a szakirodalomban legrégbben adatolt *előttem szólott* változatot (13. m.) csak kevesen választották. A 9. mondatban feltűnő, hogy az időhatározóval egyformán bővített két folyamatos igéből (*él, uralkodik*) sokan eltérő igenevet képeztek: *76 és 138 között élt, 21 évig uralkodó* – ez volt a tipikus megoldás. Befejezésül egy különös megfigyelés: a befejezett melléknévi igenevek használata ebben a felmérésben jórészt a 20 éves korosztálynak volt „köszönhető”, megoldásukban több mint kétszerese a befejezett melléknévi igenév aránya, mint a vegyes, idősebb (20–50 éves) korosztályban.

E rövid áttekintésben szinte csak a probléma fölvetésére volt lehetőség. Ám ennyiből is kiviláglik, hogy a kérdéssel érdemes behatóan foglalkozni, mégpedig több szempontból is: grammatikai, pragmatikai, szociolingvisztikai és – nagyobb létszámú válaszadót bevonó – statisztikai vizsgálatokkal pontosabban felderíthető a jelenség lényege és háttere.

Szakirodalom

- Benkő Loránd (főszerk.) 1995. A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2. A kései ómagyar kor. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Gálffy Mózes (szerk.) 1971. *A mai magyar nyelv kézikönyve*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Grétsy László – Kemény Gábor (szerk.) 1996. *Nyelvművelő kézisztár* [NyKsz]. Auktor Kiadó, Budapest. – Második, javított és bővített kiadás.

- A magyar nyelv kézikönyvei c. sorozat IX. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2005.
- Grétsy László – Kovalovszky Miklós (főszerk.) 1980. *Nyelvművelő kézikönyv* [NyKk.]. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Károly Sándor 1956. *Igenévrendszerünk a kódexirodalom első szakaszában*. Nyelvtudományi Értekezések 10. szám.
- Komlósy András 1992. Régensek és vonzatok. In: KIEFER FERENC (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 391–392.
- Lengyel Klára 2000. *A melléknévi igenév időviszonyító jelentése*. In: Keszler Borbála (szerk.) *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 234–235.
- Rác Endre (szerk.) 1968. *A mai magyar nyelv* [MMNy.]. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Rác Endre 1974. Intranszitiv igék befejezett melléknévi igenevének jelzői használata. *Magyar Nyelvőr*. 385–397.
- Rác Endre 1975. Transzitiv igék befejezett melléknévi igenevének jelzői használata. *Magyar Nyelvőr*. 1–11.
- Rác Endre 1994. *Az igenévi szerkezet*. In: Faluvégi Katalin – Keszler Borbála – Laczkó Krisztina (szerk.) *Magyar leíró nyelvtani segédkönyv*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 85–87.
- Tompa József (szerk.) 1962. *A mai magyar nyelv rendszere I.* [MMNyR.]. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Summary

The paper examines the aspects of the present and past participle in the Hungarian language. The first part gives a survey on the grammars of the 20th century, explaining how they codified the usage of the participles in the attribute position. Recently, a slight shift can be noticed in the usage of the two forms: in some cases, past participle is preferred instead of the present participle, mainly in the language of the newspapers. The second part analyses the results of a questionnaire in which sentences focused on the difference of the two forms. To sum up, we can declare that aspect is on the point of changing, but the new forms are not quite accepted yet.

A *ki* igekötő jelentésszerkezete: kognitív szemantikai elemzés

I. Bevezetés

Az összetett igei szerkezetek minden nyelvben, pl. az angolban az ige + viszonyszós szerkezetek, vagy az igekötős igék a németben és a magyarban egy érdekes, nagymértékben ellentmondásos nyelvi anyagot képviselnek: jelentős részük nem kompozicionális jelentés szerkezettel rendelkezik. Talán ez az oka, hogy a hagyományos grammatikai (morfológiai és kompozicionális szemantikai) megközelítések használatukat gyakran önkényesnek tekintették. A modern elméleti nyelvészet is a legutóbbi időig kerülte leírásukat, hiszen egységes szintaktikai-szemantikai keretben történő kezelésük több mint problematikus.

A kognitív irányultságú nyelvészet az, amely hajlandóságot mutatott a nem-kompozicionális természetű összetett igei szerkezetek koherens módon történő elemzésére, hogy csak a legjelentősebb angol kognitív szemantikai elemzéseket említsük (Susan Lindner (1982), George Lakoff (1987) Brygida Rudzka-Ostyn (2003), Tyler és Evans (2003)). Ami közös a fent említett kognitív irányultságú elemzésekben az, hogy kétségbe vonták az igei partikulák, prefixumok és igekötők állítólagos önkényességét, és kimutatták, hogy nem csupán szemantikailag össze nem függő lexikális egységek halmazát alkotják, hanem többségük esetében világos kapcsolatok fedezhetők fel a központi, térbeli és az idiomatikus jelentések között. Ily módon pontosan és szisztematikusan leírhatók.

Jelen dolgozatom célja, hogy a *ki* igekötő kapcsán kimutassam, hogy a magyar igekötők is egymással összefüggő jelentések hálózatát alkotják, és sok esetben világos összefüggést lehet felfedezni a térbeli és az átvitt értelmű jelentések között. A kapcsolatot a metaforikus kiterjesztés biztosítja. Elemzésem során megpróbálok arra is rávilágítani, hogy milyen metaforák segítségével konceptualizáljuk a legtöbb ilyen összetett igei szer-

kezet absztrakt jelentését. Az elemzésben használt példák alapjául a *Magyar értelmező kéziszótár* (1999, 2003) és a *Magyar szólástár* (2003) szolgált.

II. A magyar *ki* igekötő kezelése a magyar leíró nyelvtanokban és értelmező szótárakban

Először is a *ki* igekötő kapcsán vizsgáljuk meg, hogyan is kezelik a mai magyar leíró nyelvtanok és az értelmező szótár az igekötős igéket általában. A magyar leíró nyelvtanok (lásd *A mai magyar nyelv rendszere I.* (1961: 263-265), *A mai magyar nyelv* (1991: 65-69), *Magyar grammatika* (2000: 264-267)) meghatározása értelmében a magyar igekötők szerepe az, hogy módosítják, megváltoztatják az ige jelentését, s változást okozhatnak az ige szintaktikai környezetében.

A *Magyar értelmező kéziszótár* (2003) szerint a magyar *ki* igekötő jelentései a következők:

- Zárt, vagy körülhatárolt téren kívülre *kimászik*, *kidob*. Eredeti helyéről elmozdulva v. irányától eltérve *kisiklik*, *kileng*.
- Környezetét magasságban felülmúlva *kimagaslik*, *kidagad*. Térben szélesebbre, bővebbre *kiszélesedik*, *kitágít*.
- Úgy, hogy vki, vmi nyitottá, ill. láthatóvá válik, napvilágra kerül: *kibont*, *kicsillan*.
- Hozzáférhetővé, ismertté válva, téve: *kitudódik*, *kihirdet*, *kiad* (*könyvet*).
- Úgy, hogy vmin nyílás, rés keletkezik: *kilyukad*, *kirág*.
- Elkülönülve, megkülönböztetett helyzetben: *kimarad*, *kiválaszt*.
- Úgy, hogy vmi valahonnan eltűnik, elfogy: *kiázik*.
- Vmely folyamat végét, ill. valamely új állapot kezdetét elérve: *ki-
virrad*, *kihűl*.
- Vmit alaposan, eredményesen elvégezve: *kivizsgál*, *kialussza*, *ki-
mulatja magát*.
- A végső határt is elérve, túlságosan: *kiéhezik*, *kisárgul*.
- A cselekvés eredményével vmit, vkit ellátva: *kicirkalmaz*, *kivilágít*, *kicsinosít*.
- A jelzett cselekvés ellenkezőjének kifejezésére: *kitakar*, *kifon*.
- Egyéb jelentésmódosító szerepben: *kinevez*, *kifog vkin*.

Még ebből a néhány példából is látszik, hogy a *ki* igekötőnek néhány jelentése konkrét, térbeli, míg máshol jelentésspecializáló, vagy egyfajta aspektuális, illetve akcióminőségképző funkciója van: perfektiváló funkció/befejezettség, a cselekvés kezdő jellege, eredményessége. A két jelentés, azaz a szó szerinti és a nem szó szerinti, átvitt értelmű nincs különválasztva a szótárakban, hanem rendszertelennek tűnő sorrendben, listászerűen van megadva. A térbeli jelentések könnyen felismerhetők, míg az aspektuális/jentésspecializáló szerep szinte igekötőként, illetve igei viszonyozóként más és másnak, s ez által önkényesnek tűnhet. A következőkben a *ki* igekötő elemzése kapcsán azt szeretném meg láttatni, hogy bár az igekötős igék jelentése sok esetben nem jósolható meg előre, mégis nagymértékű invarianciát találhatunk viselkedésükben: a kombináció motiváltságát a konceptuális rendszerben értelmezett metaforikus kiterjesztés biztosítja.

III. A metaforák szerepe a fogalomalkotásban

Mindenekelőtt célszerűnek látszik néhány szóban megvilágítani, milyen szerepet is játszanak a metaforák a kognitív szemantikai elemzésekben, és így a *ki* igekötős igék jelentéseinek feltárásában. A kognitív nyelvészeti megközelítés szerint (lásd Lakoff (1987), Lakoff-Johnson (1980), Kövecses (2005)) a metaforák a világ értelmezésének, és így a fogalomalkotásnak is elengedhetetlen eszközei, s nem csupán retorikai/irodalmi eszközként szolgálnak. E kognitív metaforaelmélet értelmében a világra vonatkozó tudásunkat ún. kognitív folyamatokon nyugvó fogalmi metaforák strukturálják, melyek meghatározzák azt a módot, ahogy a világra vonatkozó információkat konceptualizáljuk. A fent említett kognitivisták feltételezései szerint a struktúrával nem bíró absztrakt fogalmakat (*szerelem, boldogság, düh, félelem, idő, gazdagság, vágy*, stb.) konkrét, tapasztalati forrástartományok alapján (*az emberi test, épületek, gépek és eszközök, állatok, növények*, stb.) strukturáljuk. A fogalmi metaforák tehát mindig két fogalmi tartományt kapcsolnak össze: egy konkrét, jobban körülhatárolható, kézzelfogható 'forrástartományt' és egy absztrakt, nehezen megfogható 'célstartományt'. A magyar igekötők legtöbb jelentése is me-

taforikus, így a metaforák jelentős szerepet játszhatnak a jelentések konceptualizálásában.

IV. A metaforák szerepe a *ki* igekötős igék jelentésszerkezetének elemzésében

Ezek után, – a teljesség igénye nélkül – dolgozatomban annak megvilágítására teszek kísérletet, hogy milyen metaforák vesznek részt a magyar *ki* igekötős igék jelentéseinek konceptualizálásában. A Johnson-Lakoff (1980) által kidolgozott metaforaelmélet szerint életünk jelenségeit különféle tárgyak, anyagok, tartályok formájában fogjuk fel. Ennek értelmében sok tartományt metaforikusan tartályként értelmezünk. Az absztrakt kategóriák tartályként való konceptualizálása adhat magyarázatot a *ki* igekötő különböző jelentéseinek megértésére.

A *ki* konkrét, térbeli, prototipikus jelentésében egy zárt, körülhatárolt tartály jelenik meg képzetünkben, amelyből egy entitás, objektum vagy személy kikerül, miként a következő közhasználatú összetett igei kifejezések mutatják: *kimegy, kitör, kijön, kiesik, kilép, kibuggyan, kicsurran, kicsordul, kicsúcsosodik, kidomborodik, kidülled*, vagyis A FIZIKAI TÁRGYAK TARTÁLYOK metafora kel életre bennük.

Az OTTHON/INTÉZMÉNY/LAKHELY/ORSZÁG TARTÁLY AZ OTTLAKÓK/TAGJAI SZÁMÁRA metaforát ismerhetjük fel, a kimarad (éjszakára), kibukik (oktatási intézményből), kirúg (munkahelyről, iskolából), kidob (állásból), kiüt (versenytársat a nyeregből), kicsap (iskolából), kiebrudal, kiszöktet, kitelepít esetében, ahol az otthonról/országból való más helyre való távozás, vagy egy intézményből/munkahelyről való eltávolítás a jelentés.

Tárgyak, emberek csoportjai is tekinthetők tartálynak, amelyben tagok, elemek vannak elrendezve. Néha a tagokat át lehet rendezni, úgy, hogy vagy új pozíciót kaphatnak, vagy a tag nem marad a csoportban, hanem kikerül belőle. Például: *kiválaszt (egy inget), kiválogatja (a fehéreket a mosnivalókból), kihúz (valaki nevét)*. Egy tárgy egy csoportból való fizikai elmozdításának jelentése kiterjeszthető a kiválasztás, megkülönböztetés kognitív folyamatára is, amint ezt a következő kifejezések is mutat-

ják: *kiválasztja* (a legmegfelelőbb pályázót), *kiselejtezi* (a leggyengébb jelentkezőt), *kiválogatja* (a letehetségesebb gyerekeket), *kijelöl* (vmilyen célra), *kiemel*, *kiszemel* (pl. bírálat/dicséret céljából), *kiutál*, *kiutasít*, *ki-válík*, *kizár* (egyetemről, örökségből), *kizsűriz*, *kizsuppol*, stb. Ezeket a kifejezéseket a CSOPORTOK TARTÁLYOK, KIVÁLASZTÁS EGY TÁRGY KIVÉTELE A TARTÁLYBÓL metaforák segítségével általánosíthatjuk.

Jó néhány *ki* igekötős ige jelentésében A TESTEK/ TESTRÉSZEK HELYE TARTÁLY metaforát fedezhetjük fel, ahol a *ki* igekötő az onnan való kijutást, kikerülést írja le: *kificamodik*, *kihúzza a fogát*, *kioperál*, *kiokád*, *kiöklendez*, *kihány*, *kiköp*.

Az elméről, az emberi kommunikációról alkotott elképzeléseinket a következő ontológiai metaforák jellemzik: AZ ELME/AZ AGY A GONDOLATOK TARTÁLYA, A GONDOLATOK TÁRGYAK, AMELYEK MEGTÖLTIK, A KOMMUNIKÁCIÓ EGY TARTÁLYBÓL EGY MÁSIK TARTÁLYBA VALÓ GONDOLATTOVÁBBÍTÁS. Ennek értelmében az elme, az agy tartályként fogható fel, és a gondolatok, az ötletek pedig tárgyak, amelyek megtöltik a tartályt. A gondolatok benn vannak, s a kommunikáció során szavak formájában kijönnek a tartályból, vagyis elménkből. A nyelv tehát úgy értelmezhető, mint a szállítóeszköz, amely e tartályból kijuttatja őket. E metaforákat fedezhetjük fel a következő példákban, pl. *kiejt*, *kinyilatkoztat*, *kibeszél*, *kifecseg*, *kikürtöl*, *kipletykál*, *kiad*, *kicsúszik*, *kinyög*, *kidadog néhány szót*. AZ ELME/AZ AGY A GONDOLATOK TARTÁLYA, AMELYEK KIJÖNNEK BELŐLE metafora segítségével konceptualizálhatjuk a *ki* igekötős igék következő jelentéseit is: *kifőz*, *kiforral*, *kifundál*, *kiokoskodik*, *kigondol* (egy megoldást), *kiagyal*, *kieszel* (egy tervet), *kiókumlál*, *kiötöl*.

A TUDÁS/ A TITKOK A TEST TARTÁLYBAN LÉVŐ ENTITÁSOK, A MAGÁN AZ BENN VAN, A NYILVÁNOS KINN VAN metaforák is számos *ki* igekötős ige jelentésének az alapja. Amikor megtudunk egy titkot, kitudódik egy titok, egy információ, hallhatóvá, láthatóvá, ismertté válik, vagyis kikerül a nemlétezés állapotából. E metaforák képezik az alapját a következő átvitt értelmű jelentéseknek: *kinyomoz*, *ki*

szaglász (információt), kiderül (titok), kitudakol (valaki véleményét, érzését), kideríti (az igazságot), kiszivárogo.

Hasonló módon, amikor megjelenik egy új könyv, termék a nemlétezés, ismeretlen állapotából a létezés, ismertség állapotába kerül, pl. *kihoz, kiad, kijön, megjelenik.*

AZ ÉRZÉSEK AZ EMBER/SZÍV/LÉLEK TARTÁLYBAN LÉVŐ ENTITÁSOK metaforát ismerhetjük fel az alábbi kifejezésekben: *kisírja a bánatát, kiönti a szívét, kimutatja érzéseit, kiöli az érzést, kiseret, ahol a ki a megszűnés, eltűnés megjelenítője.*

AZ EMBER TULAJDONA AZ ŐT KÖRÜLVEVŐ TARTÁLY, BIRTOKTALANSÁG ÁLLAPOTA A TARTÁLY KÖRÜL LÉVŐ TÁRGYAK MEGSZŰNÉSE VAGY ONNAN VALÓ KIKERÜLÉSE metaforákat vélhetjük felfedezni néhány másik *ki* igekötős ige esetében. Ennek értelmében, ha elveszik értékeinket, tulajdonunkat, akkor kikerülnek a minket körülvevő tartályból, amelyben tulajdonunk, értékeink, mint tárgyak foghatók fel, pl. *kicsal, kifoszt, kirabol, kisemmiz, kiszipolyoz, kizsebel, kiudvarol, kieszik a vagonából.*

Fizikai értelemben egy mozgó entitás elérheti a maximális határait, ennek értelmében bizonyos kifejezések alapjait A HATÁROK TARTÁLYOK, A MOZGÓ ENTITÁS ELÉRI A MAXIMÁLIS HATÁRAIT metaforák szolgáltatják, pl. *kiteríti a térképet, a fák kiterjesztik ágaikat, kinyújtja (a téstát, kezét, lábát), kiszélesedik (folyam/ a nadrág a térdén).* Bizonyos elvont értelmű kifejezések az EGY TEVÉKENYSÉG/SZOLGÁLTATÁS IS ELÉRHETI A MAXIMÁLIS HATÁRAIT metaforát tükrözik. Gondoljunk itt olyan igekötős igékre, ahol egy cég új tevékenységbe kezd, új termékeket, szolgáltatást vezet be és teríti azokat, pl. *kiterjeszti a szolgáltatásait, kiterjeszti, kibővíti a vitát valamire.*

Néhány esetben egy tevékenység időbeli kiterjedését figyelhetjük meg. Az idő fogalmát a mozgás és a tér fogalmain keresztül konceptualizáljuk. Ennek megfelelően a következő megfelelések érvényesülnek néhány összetett igei szerkezet jelentése esetében: AZ IDŐK TÁRGYAK, AZ IDŐK KITERJEDÉSE TÁRGYAK KITERJEDÉSE. Vizsgáljuk meg a következő példákat: *kinyújtja (a vitát), kitart (a pénze, ere-*

je), kihúzza, kitart (valameddig), kibír (nehéz időszakot), kivárja (a végét), kibírja (végig), kitelel, kibőjtöl.

V. Összegzés

Mint a fenti elemzésből kitűnik, a *ki* igekötő jelentései egy összefüggő hálózatot alkot, és bizonyos fokig elemezhető jelentésszerkezettel rendelkezik, tehát mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a magyar igekötős igék sem csupán egy igekötő és egy ige önkényes kombinációja. Ezen kívül ezek a jelentések a köztudatba újonnan bekerült alakok alapjául is szolgálnak, egyfajta invarianciát mutatva. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy ugyanezeket a jelentéseket vélhetjük felfedezni az új keletű *ki* igekötős igék esetében, amint ezt a következő *ki* igekötőt tartalmazó, többnyire köznyelvi példák is alátámasztják:

kiakolbólít (erélyesen eltávolít vkit valahonnan), kipasszol (vkit tiszt-ségből, beosztásból eltávolít, kitesz) INTÉZMÉNY TARTÁLY A TAGJAI SZÁMÁRA

kimazsoláz (valaminek a legjavát, (közös) teendőkből a legkönnyebbet választja magának) KIVÁLASZTÁS TÁRGYAK KIVÉTELE A TARTÁLYBÓL

kitotóz (találgatással vagy következtetéssel rájön, megtud vmit), kikikiz (éles szavakkal bírál), AZ ELME A GONDOLATOK TARTÁLYA.

kikunyiz (kunyerálással megszerez) AZ EMBER TULAJDONA AZ ŐT KÖRÜLVEVŐ TARTÁLY, BIRTOKTALANSÁG ÁLLAPOTA A TARTÁLY KÖRÜL LÉVŐ TÁRGYAK MEGSZÜNÉSE VAGY ONNAN VALÓ KIKERÜLÉSE.

Szakirodalom

- Bárdosi Vilmos 2003. *Magyar szólástár*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bencédy József, Fábián Pál, Rácz Endre, Velcsov Mártonné. 1991. *A mai magyar nyelv*. Budapest: Tankönyvkiadó. 65-68.
- Juhász, J. Szőke I., O. Nagy G., Kovalovszky M. 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kövecses, Zoltán 2005. A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe. Budapest: Typotex.

- Lakoff, George 1987. *Women, Fire and Dangerous Things: What categories Reveal about the Mind?* Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, George – Mark Johnson 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lindner, Susan. J. 1981. A Lexico-Semantic Analysis of English Verb-Particle Constructions with OUT and Up. Ph. D. diss. San Diego: University of California.
- Morgan, S. Pamela 1997. Figuring out *figure out*: Metaphor and the semantics of the English verb-particle construction. In: *Cognitive Linguistics* 8-4. 1997: 327-357.
- Rudzka-Ostyn, Brygida 2003. *Word power: Phrasal verbs and Compounds*. The Hague: Mouton de Gruyter.
- Temesi Mihály 1961. Az igeekötők. In: *A mai magyar nyelv rendszere I*. Tompa József (szerk.) Budapest: Akadémiai Kiadó. 263-265.
- Tyler, Andrea & Vyvyan Evans 2003. *The Semantics of English Prepositions: Spacial scenes, embodied meanings and cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.

Summary

Particle/prepositional usage in English phrasal verbs and verbal prefixes in other languages like German and Hungarian are often regarded as arbitrary. As pointed out by several linguists, e.g. Susan Lindner (1982), George Lakoff (1987), Morgan (1997), Brygida-Rudzka-Ostyn (2003) and Tyler & Evans (2003 a, b) particles/prepositions and verbal prefixes form networks of interrelated senses which can be described in a precise and systematic way. The primary purpose of this paper has been to analyse the meanings of the Hungarian preverb *ki* in the cognitive framework, and to show that its meanings are highly structured. Thus it is analysable at least to some degree. The link between the literal and figurative meanings are provided by metaphors in our conceptual system.

A magyar igék hétpillérű rendszere

1. Bevezetés

Az igékről tudjuk, hogy a mondatok legfontosabb elemei; a mondat további alkotórészei közvetve vagy közvetlenül az igének a függvényében kerülnek a mondatba. Ezért hangzik el gyakran, hogy az ige a mondat központja, metaforikusan a lelke, ill. a szíve. E felfogás képviselője volt már a 19. században a magyar Brassai Sámuel (ld. erről pl. É. Kiss 1978; 1981), a 20. század közepén pedig a francia Tesnière (ismerteti Károly 1963: 161-186). Ezt az ige-centrikus szemléletet – több irányban is továbbfejlesztve – azóta számos nyelvész és nyelvészeti munka átvette. Ugyanakkor ma is feltűnnek olyan nézetek, hogy a szintaktikai hierarchia csúcán nem az ige, hanem a főnév áll (Pete 2004: 258-260). Saját felfogásunk az ige központi szerepét hangsúlyozza.

Mind az idegen nyelvekben, mind a magyarban régóta felvetődik az igék csoportosításának kérdése. Igei csoportokat már az első grammatikák óta találunk; az ógörög és a latin nyelvtanok elkülönítették az aktív és passzív igéket; ez utóbbiak az előbbiekből képezhetők. A görög nyelv ún. középigéi jelentik azt a közbülső kategóriát, amelyből passzív igét nem lehetett képezni. A passzív képzés csak tárgyas igékből történhet; a középigék (mediálisok) valamennyien tárgyatlan igék voltak. (Az igéknek tranzitív (tárgyas) és intranszítív (tárgyatlan) igékre való felosztása ugyanakkor későbbi: a középkori grammatikákra megy vissza.) Az aktív, passzív és mediális hármas a teljes igei rendszert lefedte.

Igei csoportosításokkal iskolai nyelvtankönyvektől az akadémia nyelvtanokig, nyelvkönyvektől az internetes adatbázisokig nagyon sok műben találkozunk. Ezek lehetnek nyelvtani alapúak, de esetenként egészen formálisak is. (Orosz óráinkról emlékezhetünk az orosz igéknek pusztán a személyrag magánhangzóját kiemelő „*je-soros*”, „*jo-soros*” és „*i-soros*” ragozási csoportjaira; a francia nyelvben *-er*, *-ir* és *-re*, valamint

-oir végű rendhagyó igék vannak stb. Ezeket egyszerű formai csoportosításoknak lehet tekinteni.)

A nyelvtanulást is elősegítő formális, valamint a grammatikai jellemzőkre koncentráló nyelvtani csoportosítások mellett gyakoriak a jelentést előtérbe helyező szemantikai csoportosítások. A magyar nyelvi anyagból kiemelkedik Elekfi László ige-tanulmánya (Elekfi 1966).

A jelentések csoportjaihoz nem is egy esetben közös grammatikai jellemzők társulnak; a szemantikai és a grammatikai csoportok összefüggésének számos példája van. Elég, ha arra utalunk, hogy egyes nyelvek kiemelten kezelik pl. a *mozgást jelentő igéket* (szláv nyelvek, francia és német nyelv stb.), mások az akaratot, kételkedést, különféle *érzelmeket kifejező igék* csoportjait határozzák meg stb. A mozgásigék nyelvtani viselkedése eltér a többi igéjétől, a szláv nyelvekben pl. az aspektus kérdésében, a franciában és a németben a mellettük fellépő segédigék szempontjából. Az akaratot, érzelmeket stb. kifejező francia igék után e nyelvben *subjonctif*-nak nevezett igealak következik. A jelentéstani és a nyelvtani kategóriák összefüggésére további példa, hogy bizonyos igevonzatok az angolban, a németben, az oroszban stb. azonos jelentéskörökkel kapcsolódnak össze, vagy másként fogalmazva: a hasonló jelentések azonos vonzattal állnak. Általánosan is elmondhatjuk, hogy azoknak a jelentéstani csoportoknak van nagyobb múltjuk a nyelvi leírásokban, amelyek közös grammatikai eltéréseket is felmutatnak.

A grammatikai csoportosítások közül említsük elsőként az **aspektust** vagy igeszemléletet! Ez számos nyelv igéivel kapcsolatban felvethető kategória, s vannak nyelvek, amelyekben morfológiai eszközökkel igen jól kifejezhető, míg másutt nem a morfológiai felépítés utal rá, hanem a szórend. Egy további csoportosítás az angol nyelvben jelent meg – s ez is nyelvtani és jelentéstani csoportokat kapcsol össze. A Vendler nevéhez kötődő rendszer négy ún. **lexikai aspektuális igeosztályt** állít fel: az állapotokat („states”: *tud, szeret, ismer*), a folyamatokat, cselekvéseket, cselekményeket („activities”: *megy, ír, tanul*), a teljesítményeket („accomplishments”: *megír, megtanul, megépít*) és az eredményeket („achievements”: *elfelejt, meghal, rájön elér*) jelentő igék osztályát (ld. Kiefer 2000: 300-305).

A későbbiekben nem az utóbb említett két szempontot veszem az elrendezés alapjának, hanem az igéket *tárgyas-tárgyatlan voltak*, az *igene-mek* továbbá az *akcióminőség* szempontjából elemzem, s állítom rendszerbe. Valószínű azonban, hogy – amennyiben a rendszerezés valóban a nyelvi tények tükrözője – egyéb szempontok is érvényesíthetők.

2. A magyar igék rendszerezései

A magyar igék rendszerezésével nemcsak az igei szófaj említett szintaktikai fontossága miatt érdemes foglalkozni, hanem azért is, mert a különböző nyelvtani, közelebbről alaktani, valamint szemantikai jellemzőket figyelembe véve nyelvünkben olyan igei osztályozás alakítható ki, amelyben az egymást keresztezni látszó grammatikai kategóriák egyetlen, logikus rendszerben mutatkoznak meg.

A magyar igealakok hét pillérű rendszerében (egy-egy pillér valójában **tulajdonságnyaláb** vagy **-csoport**) az igealakok adott pillérhez való állítása – az igék összességét tekintve – olyan elrendezését adja igéinknek, amelyben valamennyi alak, a tőigéktől a különböző képzett és továbbképzett formákig nemcsak hogy egyértelműen „megtalálja a helyét”, hanem az alakok közötti összefüggéseket is messzemenőkéig ábrázolni képes.

Igéink csoportosításai az első latin nyelvű grammatikáktól napjainkig nagy múltra, gazdag hagyományokra tekinthetnek vissza. A kérdéskörrel való foglalkozásnak pedig az 1960-as évek közepétől valóságos reneszánsza következett. A magyar igék logikus csoportosítását Károly Sándor tanulmánya indította el, akinek 1967-es: „*A magyar intranszítív-transzítív igeképzők*” címmel írott munkájához későbbiek egyetértően avagy vitatkozva több tanulmány is visszanyúl (Károly 1967; idézi pl.: Abaffy 1977, 1978; H. Tóth 1996; Fóris-Ferenczi 2005). A tanulmány többek között a középigék (mediálisok) kapcsán eredményezett igen termékeny vitát, melynek eredményei a legújabb nyelvleírásokban is jelen vannak (Komlósy 2000).

Az egyik alapvető cezúrá az igék rendszerében a **tárgyatlan-tárgyas** elkülönülés jelenti. Ennek a szűkebb értelemben vett grammatikai csoportosításnak a közvetlen tárgynak az igehez kapcsolhatósága az alapja. Az

indoeurópai nyelvekben is igen fontos ez az elkülönítés, mivel a nyelvcsalád több nyelvében a segédigék kiválasztása a szintetikus múlt idők számára elsődlegesen az ige tárgyasságának a függvénye. Ez a szempont, vagyis hogy az ige tárgyas-e, avagy tárgyatlan, a magyar nyelvészetben sem közömbös.

Az igéket lehet továbbá csoportosítani az **igenemek** alapján is. A magyarban az igenemek körében (az alany és a cselekvés viszonya alapján) megkülönböztetünk cselekvő, visszaható, szenvedő, műveltető igéket. A fenti négyes felosztás mellett – főleg a visszaható igék csoportjának el-
lentmondásai miatt – újra megjelenik az ún. mediális igékkel számoló csoportosítás (Fóris-Ferenczi 2005). (A német nyelvben, ahonnan a magyar nyelvészek a visszaható ige fogalmát kölcsönözték, mai felfogás szerint egységesen *sich*-es igékről lehet beszélni, s ezeknek csupán kis része az, amelyik visszaható. Ugyanakkor a *sich* jelenléte egyfajta egységesítő erővel rendelkezik. A francia nyelvben is hasonló a *se* névmás szerepe, a vele létrehozott igék több jelentéscsoportot alkotnak, melyeknek egyike a visszaható, egy másikat a kölcsönös igék képezik, s itt van a történet és állapotot kifejező igék nagy része is.)

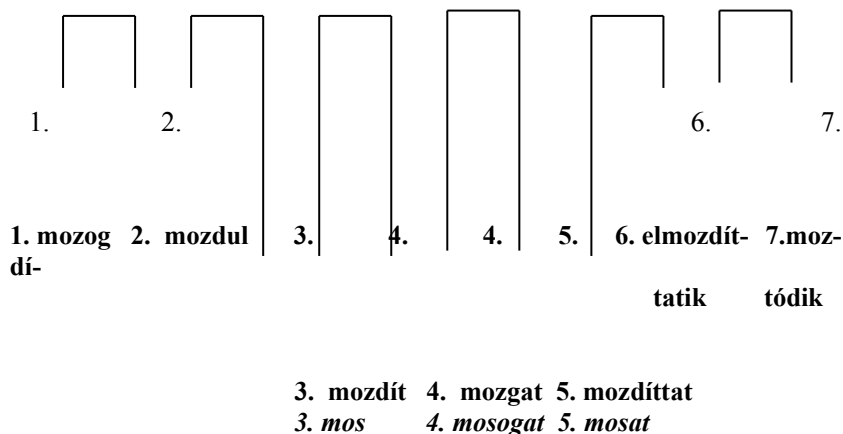
A már említett tárgyas-tárgyatlan igékre való felosztás – ahogy azt Károly Sándor idézett tanulmányának bevezetése bemutatta – jól összeegyeztethető az igenemeket felsorakoztató rendszerrel. A cselekvő és a műveltető igék ugyanis mindig tárgyasak, a visszahatók és a szenvedők pedig mindig tárgyatlanok.

3. A hétpillérű rendszer tagjai

Ismét másfajta – s szinte nyelvenként eltérő kategóriák megjelölésére ad lehetőséget az **igei akcióminőség** fogalma. Ez a cselekvés lefolyásának a módjára, minőségére utal, s jól körülhatárolható szemantikai árnyalatok kifejezésére alkalmas. A magyar szakirodalomban mintegy tizenegy-féle akcióminőséggel találkozunk (Kiefer 1998: 292-294); ezek kis része képzők, másik, nagyobbik része viszont az igekötők használata révén valósul meg.

Az igen gazdag igekötő-állománnyal rendelkező szláv nyelvek körében a magyarnál jóval több akcióminőség nevezhető meg, míg a magyar-

nál kevesebb akcióminőség jelentkezi a német és a francia nyelvben. Az itt következő rendszerezésben a tárgyasság-tárgyatlanság és az igenemek szempontja mellett az **akcióminőségeket** is figyelembe veszem, különösen a duratív - iteratív - frekventatív $\Leftrightarrow$ momentán csoportokat, továbbá a Kiefernél nem szereplő, de más, pl. német grammatikákban akcióminőségként megjelenő **kauzatív igei csoportot** (Helbig – Buscha 1996: 72-79). A rendszerezés fontos sajátossága, hogy a magyar igék mindegyike a hét pillér (emlékezzünk: tulajdonságnyaláb) valamelyikéhez köthető ún. alapjelentésében.

1. mosakodik

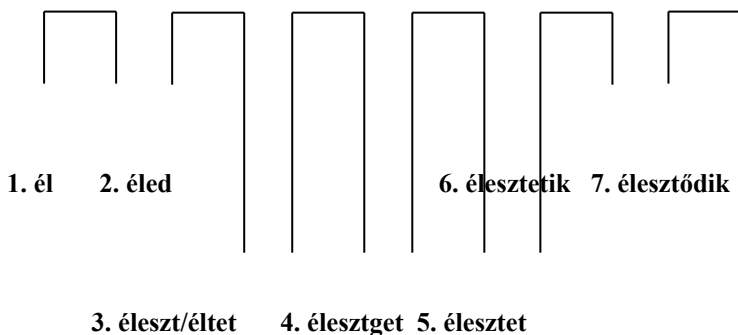
6. mosatik 7. mosódik

A szemléletesség kedvéért a pilléreket is tartalmazó táblázatban egy mozgást jelentő tárgyatlan ige, a *mozog* és a tárgyas *mos* ige alakjait láthatjuk az összefüggéseket jól tükröző elrendezésben.

Tekintsük először a mozgást jelentő igét! A tárgyatlan igealakok az első és a második, továbbá a hatodik és a hetedik pillérenél jelennek meg, szemben három középső pillérenél megjelenő tárgyas (nyelvtörténetileg tkp. két kauzatív, ill. egy műveltető) alakokkal. Az első pillérenél a **tárgyatlan duratív** igék szerepelnek, a másodiknál ezek **momentán** (sokszor: inchoatív, azaz kezdő értelmű) **párjai**. A harmadik és a negyedik oszlopnál **az előbbieik kauzatív párjai** foglalnak helyet. A momentán ige kauzat-

ív párja szintén momentán, míg a duratívé iteratív-frekventatív jellegű ige lesz. (A képzések sorrendje valószínűleg tükrözi a nyelvi valóságot: a *mozog*-ból a *mozdul*, a *mozdul*-ból a *mozdít* képzése tűnik ésszerű sorrendnek. A *mozgat* pedig egyaránt párja a *mozdít*-nak és a kiindulást jelentő *mozog*-nak.) Az utolsó tárgyasige-pillér a **faktitív**, azaz műveltető ige megjelenési helye. Bár faktitív ige képzése mindkét kauzatív alakból elképzelhető, sokkal gyakoribb és használatosabb a *mozdítottat*, mint a *mozgattat* igealak. A hatodik pillér **passzív**, azaz **szenvedő** igéje a műveltető képzésre erősen emlékeztető alakokkal rendelkezik: *mozdítottat* – *mozdítat*at. Végül a hetedik pillér **mediális igéje** a harmadik pillérnél jelentkező alakból képezhető, ill. azzal áll közvetlen kapcsolatban: *mozdít* – *(el)mozdítódik*.

A tárgyas igealakok elrendezése párhuzamot mutat az előbbiekkal. El-lentmondásnak tűnhet ugyanakkor, hogy a duratív tárgyas *mos* ige a *mozdít* momentán alakot felvonultató harmadik pillérnél bukkan fel, ám e pillérhez nem csupán momentán alakok tartozhatnak: szemben a mozgást, továbbá a hangutánzást, ill. fényjelenséget megnevező ún. „kibocsátást” jelentő igékkel, a történet-létezést és az állapotot jelentő igéknél nincs ilyen különbség.

A *mos* igéből képezhető igealakok a továbbiakban a mozgást jelentők-nél megismert rendszerszerűséget mutatják: alakjai között itt is az első pillérnél jelentkezik a jellemzően duratív forma, s ez a *mosakodik vissza-ható ige*, továbbá itt is van iteratív-frakvantatív alak (az önálló jelentéssel

is bíró, s a 4. pillérnél álló **gyakorító mosogat**), a 6., 7. és 8. pillérnél pedig rendre a faktitív, a passzív és a mediális alakot találjuk.

A pillérek egymás mellé állításának a logikáját követve itt is feltárul az egyes deverbális képzések, ill. az igei jelentések összefüggése. A feltárt szabályszerűség bizonyos mértékig módot ad arra is, hogy – a nyelvtörténeti adatokat is figyelembe véve – eljussunk egy olyan rendszerezéshez, amely a magyarban már nem élő igealakok rekonstruálását is lehetővé teszi, azaz egyszerre működik szinkrón és diakrón táblázatként.

4. Összegezés, kitekintés

A hét pillérű rendszer igealakjaink logikus csoportosításának lehetséges állomása, amelyet egy teljesebb rendszerezés bemutatása fog követni, melyben az igéknek a képzők mellett az igtövek alapján való elkülönítése is fontos szerepet játszik, s a deverbális képzések ábrái kiegészülnek a nem deverbális képzések eseteivel.

Szakirodalom

- Abaffy Erzsébet 1977. A műveltető igékről. *Magyar Nyelv* 73. 9-19., 176-188.
- Abaffy Erzsébet 1978. A mediális igékről. *Magyar Nyelv* 74. 280-293.
- Elekfi László 1966. Az igék szótári ábrázolásáról. In: Országh László (szerk.) *Szótártani tanulmányok*. Budapest: Tankönyvkiadó. 183-214.
- É. Kiss Katalin 1978. *A magyar mondatok egy szintaktikai modellje*. Nyelvtudományi Értekezések 80. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- É. Kiss Katalin 1981. Brassai Sámuel mondatelmélete. *ÁNyT.* XII. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Fóris-Ferenczi Rita 2005. A visszahatás kifejezése a magyar nyelvben történeti megközelítésben. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Helbig, G. – Buscha, J. 1996. *Deutsche Grammatik*. Leipzig – Berlin – München... – New York: Langenscheidt.
- H. Tóth Tibor 1996. *A magyar igenemek kérdéséhez*. *Magyar Nyelv* 92.
- Károly Sándor 1963. *Tesnière szintaxisa és a szintaxis néhány kérdése*. *ÁNyT.* I. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Károly Sándor 1967. *A magyar intranszitiv-tranzitiv igekepzők*. ÁNyT. III. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiefer Ferenc 2000. *Jelentélmélet*. Budapest: Corvina. 289-305.
- Komlósy András 2000. A mediális igeokról – a műveltetés fényében. In: Kenesei István (szerk.) *Igei vonzatszerkezet a magyarban*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Pete István 2004. Szófajaink rendszere és hierarchiája. *Magyar Nyelv* 100.

Das 7-Pfeiler-System der ungarischen Verben

Die logische und der Natur der ungarischen Sprache entsprechende Gruppierung von Verbformen ist das Thema zahlreicher Untersuchungen seit den 60er Jahren des 20. Jahrhunderts. Die Verfasserin des vorliegenden Beitrags setzt sich mit der Klassifizierung der ungarischen Verbformen auseinander. Im Beitrag wird ein System aufgezeichnet, in dem die folgenden „Pfeiler“ (Pfeiler sind als Eigenschaftsbündel zu verstehen) nacheinander folgen: 1. durative Verben; 2. inchoative Verben; 3. kausative Verben; 4. iterative Verben; 5. faktitive Verben; 6. passive Verben; 7. das Medium. Zu diesen Formen kommen wir im Ungarischen ausschließlich mit Hilfe der Ableitung oder Derivation. Der Zusammenhang der Formen kann sowohl synchronisch, als auch diachronisch aufgefasst werden; die verschiedenen Standpunkte (Genus Verbi, Transitivity, Aktionsart) können eine Einheit bilden.

Slovná zásoba v procese osvojovania si druhého jazyka

(slovensko-maďarský kontext)

Práca je zameraná na opis a analýzu otázok vyučovania a osvojovania slovnej zásoby slovenského jazyka ako nematerinského jazyka na jednotlivých stupňoch škôl s vyučovacím jazykom maďarským. Uvádzame v nej postupy, ako rozširovať slovnú zásobu najmä v prvej fáze osvojovania si slovenského jazyka, ktoré sa však dajú aplikovať primerane veku a schopnostiam študentov aj na vyšších stupňoch inštitucionálneho vzdelávania.

Slovná zásoba je súhrn všetkých slov, resp. súhrn pomenovaní a ustálených spojení rozličného typu. „Jej zloženie a rozsah sú odrazom kultúrnej a civilizačnej vyspelosti jazykového spoločenstva.“ (Krupa – Genzor, 1996, s. 17). *Slovo* je vyššou a zložitejšou významovou jednotkou (než morfémy, z ktorých sa skladá), ktoré pomenúva časť sveta, i keď nie priamo, ale cez myšlienkovú rovinu. Slovo sa teda označuje ako najmenšia pomenovacia jednotka vyčleňujúca sa v jazykovom prejave ako samostatný formálny a významový útvar. Slovo v systéme slovnej zásoby je formálno-významová (výrazovo-obsahová) jednotka, vyššia ako morféma a nižšia ako syntagma.

Ako uvádza Habovštiaková (Žilka a kol., 1995), slovo je charakterizované:

1. *Jednotným významom*, prípadne jednotnou významovou štruktúrou.
Slovom sa pomenúvajú javy skutočnosti chápané ako:
 - a) samostatne existujúce predmety: dom, strom, kniha, taška,
 - b) príznamy (statické), vlastnosti: malý, veľký, dobrý, biely, červený,
 - c) činnosti a deje: písať, čítať, kráčať, chytať, utekať...,
 - d) stavy: chorľavieť, starnúť, báť sa...,
 - e) miestne či časové okolnosti: doma, hore, dole, vpredu, vzadu; ráno, večer, včera, zajtra, dnes...,

- f) kvantita: jeden, desať, málo, veľa...,
 - g) poukaz či odkaz na pomenované javy: kto, čo, ktorý, ten, tá, to, ja, ty...,
 - h) vzťah medzi javmi: pero v taške, chlapci a dievčatá.
2. *Formálnou ucelenosťou*, t. j. súborom gramatických tvarov platných pre celú jednotku (spievam, spievaš, spieva).
 3. *Zvukovou ucelenosťou*, ktorá sa prejavuje:
 - a) v pevnej a záväznej kombinácii foném,
 - b) v premiestniteľnosti slova ako celku v texte,
 - c) v jednotnom prízvukovom stvárnení.
 4. *Nepreniknuteľnosťou*, t. j. nemožnosťou vsunúť do slova iné slovo.

Slovo a veta: „Slovo pomenúva, ukazuje, zovšeobecňuje, kým veta je vyjadrením istej súvislosti, myšlienky. Odzrkadľuje sa v nej nejaká udalosť, súvislosť medzi predmetmi a javmi.“ (Krupa – Genzor, 1996, s. 16). Vetou sa niekomu niečo oznamuje, rozkazuje, zakazuje, dávajú sa najavo želania alebo nálady; vetou sa na niečo pýtame, vyslovujú sa vlastné názory a postoje. Veta (a nie slovo) je základnou jednotkou komunikovania napriek tomu, že niektoré vety sa môžu skladať aj z jediného slova, napr.: Prší., Sneží., Svitá., Zmráka sa.

Ďalší rozdiel medzi slovom a vetou spočíva v tom, že slová používatelia jazyka prijímajú a osvojujú si zväčša ako hotové a nevytvárajú ich svojvoľne. „Naproti tomu vety sú skôr slobodné výtvary používateľov jazyka, a preto je ich počet vlastne celkom neobmedzený. Slovná zásoba sa dá zachytiť v slovníku, ale úplný zoznam viet živého jazyka nikto nezostavil ani nezostaví. Najväčšia sila a pružnosť jazyka spočíva v tom, že z obmedzeného počtu slov umožňuje používateľovi vytvárať neobmedzený počet viet a komunikovať nielen o známych, ale aj o úplne nových veciach a zážitkoch.“ (Krupa – Genzor, 1996, s. 16).

Gramatický aspekt vo vete sa prejavuje v tom, že gramatické tvary slov sa navzájom podmieňujú flektívnymi prostriedkami, t. j. predponami a príponami, slovosledom. Zároveň veta ako intonačný celok má svoju melódiu a rozličné typy intonácie, ktoré vytvárajú z inak totožnej vety úplne odlišné výpovede.

V *Slovníku slovenského jazyka* (1959-1968) je zachytených viac ako 130 000 slov, medzi ktorými sa nachádzajú aj nespisovné slová, prípadne

zmenou spoločenského systému aj zastarané slová, historizmy. *Krátky slovník slovenského jazyka* (Bratislava, Veda 1997) obsahuje a lexikograficky opisuje najpoužívanejšiu a najaktuálnejšiu slovnú zásobu súčasnej spisovnej slovenčiny v rozsahu asi 60 000 slov.

Slovo (pomenovanie) je jednotka, ktorá spája dve zložky: formu (výraz) pozostávajúcu z radu foném, resp. hlások a význam (obsah). Forma je zvuková a grafická. Významová zložka slova umožňuje, že slovo (pomenovanie) sa chápe ako základný prvok jazykovej komunikácie.

Z didaktického hľadiska vo vyučovacom procese sa zameriava na správne pochopenie a osvojenie slova, slovných spojení aj po formálnej, aj po významovej stránke.

Popri veľkom množstve plnovýznamových slov aj v maďarskom, aj v slovenskom jazyku existuje množstvo tzv. neplnovýznamových (pomocných) gramatických slov, ktoré vyjadrujú vzťahy medzi pomenovaniami vyjadrenými plnovýznamovými slovami.

Slovná zásoba jednotlivca sa delí na aktívnu a pasívnu, sústavne sa však prelínajú, vyrovnávajú. Prvoradým úsilím vyučujúceho je rozširovať a upevňovať aktívnu slovnú zásobu študentov, usilovať sa o to, aby sa už osvojené lexikálne jednotky stali pevnými súčasťami aktívnej slovnej zásoby. Rozširovaniu aktívnej i pasívnej slovnej zásoby žiakov sa musí venovať sústavná pozornosť. Pri rozvíjaní rečových zručností a rečovej kultúry treba dbať, aby v procese vyučovania boli rovnomerne zastúpené viaceré vekovo dostupné a vhodné formy práce, napr. formy ústnych dialogických a monologických cvičení, rôzne druhy reprodukcie, rozprávanie atď. Aktívna slovná zásoba študentov je menšia než pasívna, ale aktívna slovná zásoba študentov v dvojazyčnom jazykovo podnetnom prostredí je spravidla väčšia ako slovná zásoba študentov v čisto maďarskom prostredí.

Nové slovo, lexikálne jednotky si študenti osvojujú všestranne a spoľahlivo vtedy, keď ho viackrát počujú (správna spisovná výslovnosť, správna intonácia), spoja ho s vecou aj s príslušným pojmom, čiže na základe vysvetlenia pochopia význam slova; slovo vyslovia, prečítajú, napíšu a vedia ho používať v komunikácii, v komunikačných situáciách.

V prvej fáze osvojovania si slovenského jazyka, ktorá sa realizuje komunikatívnou metódou v rámci úvodného ústneho kurzu, z *podstatných mien* do základného fondu slovnej zásoby žiakov patria *typicky zakončené konkrétne všeobecné a vlastné mená*. Postupne sa prechádza na osvojenie abstraktných podstatných mien a rodovo netypicky zakončených podstatných mien.

Z *prídavných mien* sa preberajú *vlastnostné akostné prídavné mená bez stupňovania*, ktoré sú prvotné, neodvodené, zmyslami vnímateľné, zväčša tvoria antonymné dvojice a dajú sa ďalej rozvíjať. Podstatné mená a prídavné mená sa nacvičujú (nie izolovane) v určovacích syntagmách. Po akostných prídavných menách si žiaci osvojujú tvorenie a používanie vzťahových prídavných mien, ktoré sa dajú spravidla odvodzovať od všetkých slovných druhov. Vyučujúci túto možnosť produktívneho rozširovania slovnej zásoby musí vedome a dôsledne uplatňovať. Používanie privlastňovacích prídavných mien, ale aj druhových prídavných mien patrí do okruhu rozširujúceho učiva.

Z akostných prídavných mien sa dajú odvodzovať príponami *-osť, -oba, -ota* abstraktné podstatné mená. Túto skutočnosť môže vyučujúci využiť primárne na priblíženie a pochopenie významu abstraktných podstatných mien a na produktívne rozširovanie slovnej zásoby.

aký?		sladký →	čo?	sladkosť
horký →		horkosť		<i>(netypicky zakončené podstatné mená ženského rodu)</i>
múdry →		múdrosť		
starý →		staroba		
chorý →		choroba		
dobrý →		dobrota		

Tvorenie abstraktných podstatných mien z akostných prídavných mien a pochopenie ich významu je (v súlade s princípom postupnosti) dôležitým didaktickým krokom v procese prechodu pochopenia významu (okrem konkrétnych) aj abstraktných podstatných mien.

Zo *slovies* si žiaci nacvičujú a *osvojujú jednoduché určité slovesné tvary* (oznamovací spôsob prítomného času a rozkazovací spôsob *predmetových aj bezpredmetových slovies*). Postupne si osvojujú stavové slovesá (vychádzajú z akostných prídavných mien (napr. starý – starnúť,

chorý – chorľavieť, zelený – zelenat' (sa), červený – červenat' sa), slovesá vyjadrujúce atmosferické deje (snežiť, pršať, svať, stmievať sa, zmrákať sa, mrznúť...) a zložené slovesné tvary (napr. budem čítať; čítal(a) som; chcem, môžem, musím čítať).

Z *prísloviek* v prvom rade *si osvojujú okolnostné miestne a časové* (vpred, vzadu, hore, dole, doma; ráno, večer, dnes, zajtra, včera...) a *vlastnostné spôsobu* odvodené od akostných prídavných mien:

aký?		ako?
vysoký	→	vysoko
múdry	→	múdro
hlasný	→	hlasno
dobrý	→	dobre
usilovný	→	usilovne
tichý	→	ticho
zlý	→	zle

Uvedené štyri slovné druhy – podstatné mená, prídavné mená, slovesá a príslovky – sprístupňujú a umožňujú študentom spoznávanie seba samého a sveta. Tým, že podstatné mená pomenúvajú samostatne existujúce veci a iné javy skutočnosti, prídavné mená pomenúvajú statické príznaky substancií, že slovesá pomenúvajú dynamické príznaky vecí a príslovky bližšie vyjadrujú okolnosti dynamických príznakov, sa tieto štyri slovné druhy hodnotia ako vstupná brána do poznávania sveta. Patria medzi hlavné aj rozvíjacie vetné členy a tvoria štruktúru vety.

Zo zámen do základného slovného fondu žiakov patria (v tejto fáze) osobné, ukazovacie, opytovacie, privlastňovacie, ako aj niektoré neurčité a vymedzovacie zámená.

Z *čísloviek* sú to *základné a radové číslovky* (jeden, jedna, jedno, jedni, jedny, dvaja, dva, dve, traja, tri ... prvý, druhý, piaty, desiaty) ako číselné príznaky, ale aj ako samostatné pojmy počtu a neurčité číslovky (málo, veľa, mnoho, niekoľko...). Číslovky ako číselné príznaky sa nacvičujú spolu s počítaným podstatným menom.

Z predložiek frekventované sú prvotné nevokalizované a vokalizované predložky.

Zo spojok (členské aj vetné) sa používajú prirad'ovacie zlučovacie (a, i, aj, ani), odporovacie (ale), dôsledkové (a preto), z podrad'ovacích spojok že, aby, pretože.

Z citosloviec si osvojujú vlastné citové (ej, ach, och, joj, juj), *vôľové* (psst, haló, hej, aha, ehe, hybaj, heš, cip-cip) *aj zvukomalebné* citoslovčia (mňau, hav, bim-bam-bom, buch-buch, kač-kač...).

„Citoslovčia, amorfné slová, ktoré vyjadrujú spontánne, pojmovo nespracované zážitky z oblasti citu, vôle a vnímania“ (Mistrík a kol., 1993, s. 96) majú významné miesto a funkciu v dialógoch, v dramatizáciách textov ako znaky, prostriedky živej hovorenej reči. Okrem uvedenej skutočnosti od citosloviec možno odvodzovať podstatné mená (abstraktné aj konkrétne), respektíve rozličné slovesá. Tento moment tiež poslúži na produktívne rozširovanie slovnej zásoby.

Všetko, čo žiaci poznajú a vedia pomenovať v materinskom jazyku (v súlade s princípom opory o materinský jazyk), sa môžu postupne naučiť pomenovať aj po slovensky.

Vysvetlenie a pochopenie významu slova (sémantizácia) je najdôležitejším momentom osvojenia lexikálnej jednotky. „Lexikálny význam je vyjadrenie vzťahu lexikálnej jednotky (slova, lexikalizovaného spojenia slov, frazeologickej jednotky) ku skutočnosti, ktorá sa v ňom odráža. Tým, že rozumieme významu lexikálnej jednotky, môžeme sa dorozumievať, používať ju vo vlastnom jazykovom prejave, vyjadrovať svoje vlastné postoje ku skutočnosti, k ostatným hovoriacim.“ (Kačala a kol., 1998, s. 23).

Vysvetlenie významu slov, sémantizácia v školskej praxi sa na jednotlivých stupňoch môže realizovať nasledovnými spôsobmi:

1. znázornením (obraz, predmet, činnosť, pohyb), ktoré môže byť:
 - a) prirodzené – učiteľ ukáže konkrétny predmet, konkrétnu vec,
 - b) sprostredkované – ukáže obraz predmetu, nakreslí predmet, robí činnosť,
2. výkladom významu v druhom jazyku (monolingválna sémantizácia – jednojazyčný výklad, vysvetlenie významu slov, slovných spojení):
 - a) pomocou opisu,
 - b) pomocou synonym alebo antonym,

- c) pomocou kontextu, keď význam nového neznámeho slova sa objasní pomocou okolitých lexikálnych jednotiek, t. j. význam slova je vysvetlený pomocou ďalších slov vo vete alebo v texte,
 - d) analógiou (na základe podobnosti),
 - e) vymenovaním viacerých pojmov patriacich do toho istého logického radu,
3. prekladom pomocou materinského jazyka.

Tieto spôsoby sémantizácie sa vzájomne nevylučujú, ba naopak, môžu sa spájať, dopĺňať, kombinovať. Pochopenie významu bude jednoduchšie a osvojenie trvácnejšie, ak význam slova vyučujúci priblíži konkrétnym znázornením a súčasne aj opíše význam slova.

Rozvíjanie rečových zručností študentov z hľadiska slovnej zásoby – rozširovanie, upevňovanie, aktivizovanie, systemizovanie – sa uskutočňuje:

- prostredníctvom veselých hravých foriem – bábkové divadlo, dramatizácia textov, didaktické hry,
- v aktívnej manipulácii v rámci viet a textu, ktoré sa lexikálne, ale aj gramaticky rozširujú, dopĺňujú, obmieňajú,
- pri tvorení otázok a odpovedí (kladných aj záporných),
- pri tvorení štylisticky zafarbených slov z nocionálnych slov (stromček, strom-isko, domček, dom-isko, mam-ka, mam-ička, vod-ička, psíček, psisko),
- v porozumení kontextu básní, piesní, hier, rozprávok, dialógov, literárnych textov.

Uplatňovaním všetkých pútavých, pestrých a tvorivých metód v rámci vyučovania sleduje vyučujúci jeden cieľ: vytvoriť k rečovému prejavu študentov príjemnú, bezprostrednú atmosféru motivujúcu aj podnecujúcu komunikačnú príležitosť, situáciu. Je potrebné a dôležité, aby študent mal dostatočne bohatú a pestrú slovnú zásobu, z ktorej môže vyberať adekvátne výrazy zamerané na cieľ svojho jazykového prejavu.

Metodický postup osvojovania slov, slovných spojení

Všeobecný metodický postup osvojovania slov, slovných spojení:

- Slová, slovné spojenia pomaly, zrozumiteľne, jasne, viackrát vyslovuje vyučujúci. Vo výslovnosti ho napodobňujú študenti. Slovo v slovnom spojení, slovné spojenie sa predstaví vo vete, potom sa znovu vyzdvihne.
- Vyslovené slovo, slovné spojenie vyučujúci znázorňuje.
- Nové slovo, slovné spojenie používajú študenti vo vetách, tvoria nimi ďalšie nové vety.
- Nové slovo, slovné spojenie, resp. nimi tvorené vety sa napíšu.
- Nové slovo, slovné spojenie sa zautomatizuje pomocou súvislých ústnych a písomných aplikatívnych cvičení.

Nové slová, slovné spojenia sa precvičujú v aplikatívnych cvičeniach komunikatívneho charakteru, ktoré je možné rozdeliť na základe činnosti študentov pri ich riešení na receptívne a produktívne cvičenia:

1. cvičenia na receptívne precvičovanie slovnej zásoby:
 - a) čítanie – reprodukcia obsahu prečítaného textu.
 - b) odhad významu slov, slovných spojení podľa kontextu, prípadne preklad do materinského jazyka,
 - c) vypísanie určitých slov a slovných spojení z textu,
 - d) vyhľadávanie slov z textu podľa istého tematického okruhu alebo zamerania,
 - e) zbieranie, triedenie, zoskupovanie slov potrebných na vyjadrenie istej činnosti, istého deja, stavu alebo istej vlastnosti.
2. cvičenia na produktívne precvičovanie slovnej zásoby:
 - a) dopĺňovanie chýbajúcich prípon alebo predpôn do slov,
 - b) dopĺňovanie slov do slovných spojení,
 - c) dopĺňovanie slov, slovných spojení do viet,
 - d) tvorenie slov podľa určitého vzoru,
 - e) tvorenie slovných spojení podľa určitého vzoru,
 - f) priradovanie antoným alebo synonym k daným slovám,
 - g) priradovanie prídavných mien k podstatným menám a naopak,
 - h) priradovanie slovík k podstatným menám,
 - i) priradovanie prísloviek k slovesám.

V aktivizovaní slovnej zásoby veľký význam a dôležité miesto má opakovanie. Vyučujúci sleduje vývin slovnej zásoby, dbá o to, aby sa

jednotlivé slová, slovné spojenia nedostali na perifériu slovnej zásoby do oblasti pasívnej slovnej zásoby.

Organickou zložkou slovnej zásoby sú aj **vlastné mená**, z ktorých najfrekventovanejšie sú priezviská, priezviská + rodné mená (mužské aj ženské), mená významných osobností (spisovateľov), názvy literárnych diel, filmov, mená zvierat, národné a kmeňové mená, názvy reálií, miest a obcí, názvy krajín, krajov, štátov, území, názvy riek, potokov, morí, oceánov, názvy významných stavieb a ich častí, názvy ulíc, námestí, ciest, názvy sviatkov a názvy biblických bytostí: napr. Katarína Kováčová, Zuzana Molnárová, Martin Jakubec; Ďurko, Ferko, Lacko, Karol, Miško; Zuzka, Katka, Evička, Anička; Kto chytá v žite, Sto rokov samoty, Komu zvoní do hrobu; Slovák, Maďar, Bulhar, Japonec, Nemec, Poliak, Rakúšan, Talian, Afričan, Eskimák, Indián; Bratislava, Dunajská Streda, Nové Mesto nad Váhom, Košice, Banská Bystrica, Drážďany, Viedeň, Mníchov; Slovenská republika, Česká republika, Maďarská republika, Poľsko, Rakúsko, Ukrajina; Afrika, Amerika, Antarktída, Ázia, Európa, Oceánia; Tatry, Vysoké Tatry, Nízke Tatry, Gerlachovský štít, Karpaty, Slovenský raj, Skalnaté pleso, Štrbské pleso; Východoslovenská nížina, Podunajská nížina; Zem, Slnko, Mesiac; Dunaj, Váh, Hron, Ipel', Torysa, Nitra, Žitava, Orava, Ondava; Čierne more, Jadranské more, Stredozemné more, Tichý oceán, Atlantický oceán; Bratislavský hrad, Bojnický zámok, Beckovský hrad, Michalská brána, Dóm svätého Martina; Dlhá ulica, Hlavná ulica, Ulica Janka Kráľa, Hodžovo námestie, Horná cesta, Športová ulica, Štúrova ulica, Mierové námestie; Veľká noc, Turíce, Vianoce, Silvester (31.12.), Nový rok (1.1.), Ježiško, Mikuláš...

Používaniu vlastných mien v ústnom a písomnom prejave sa má venovať pozornosť o to viac, že v tejto oblasti sa tiež vyskytujú výrazné odlišnosti medzi maďarským a slovenským jazykom.

Okrem štylisticky neutrálnych, nociónálnych slov – patriacich do základného slovného fondu jazyka – individuálna aktívna slovná zásoba študentov má obsahovať aj štylisticky zafarbené, expresívne (emocionálne) slová. Vyučujúci musí cieľavedome a systematicky využívať možnosti rozširovania a obohacovania slovnej zásoby

študentov, ktoré poskytuje odvodzovanie expresívnych výrazov od nociónálnych slov. Napríklad sem patria familiárne (laudatíva, hypokoristiká) slová: *ujko, strýčko, tetuška, tato, tatko, maminka, mamka, ocino, ocinko, starký, starká, Anička, Petrik*, ktoré sa používajú v dôvernóm styku členov rodiny a príbuzných a ktoré sú príznačné pre živú hovorenú reč. K produktívnemu spôsobu rozširovania slovnej zásoby patrí aj odvodzovanie deminutív (zdrobňujúce slová) a augmentatív (zveličujúce slová) od štylisticky neutrálnych slov: *domček, stromček, nožík, kocúrik, knižka, knižočka, vázička, izbička, tanierik, sestrička, mliečko, vodička, baranček, psíček, mačička, sukienka, suknička, teplučko, srdiečko, slniečko, mestečko; psisko, kocúriso, domisko, stromisko, vrabčisko*.

Rozvité tvary akostných prídavných mien tiež patria medzi štylisticky príznakové, zafarbené slová: veľký – velikánsky – veľmi veľký – veličizný; nízky – nizučký – nizulinký; malý – maličký – malulinký; drobný – drobučký – drobulinký.

Vyučujúci uplatňuje (všade, kde je na to príležitosť) rozširovanie slovnej zásoby odvodzovaním od už osvojených, známych slov ďalšie odvodeniny prefixáciou alebo sufixáciou. Napr. písať: napísať, odpísať, podpísať, zapísať, prepísať;

písať	→	pisateľ	→	pisateľka
čítať	→	čítateľ	→	čítateľka, čítateľ
vodiť	→	vodič	→	vodička → vodičský
múr	→	murár	→	murovať
bodka	→	bodkovať	→	bodkovaná
čiarka	→	čiarkovať	→	vyčiarkovať
učiť	→	učiteľ	→	učiteľka
stôl	→	stolár	→	stolárstvo

Ak jazykový materiál v rámci vyučovania slovenského jazyka má umožňovať porozumenie slovenskej reči, treba vekuprimerať so študentmi verbálne komunikovať v konkrétnych situáciách každodenného života, predpokladá sa, že vyučovanie má charakter autentickej (reálnej) komunikácie. Keďže frazémy, frazeologické jednotky sú organickou zložkou živej reči, je potrebné a opodstatnené zaraďovať do jazykového

materiálu, začínajúc úvodným ústnym kurzom, vhodné frazémy, frazeologizované prirovnania. Myslíme na účelové a funkčné zaradenie takých frazeologických jednotiek, ktoré sú známe aj z materinského jazyka, ktoré sú významovo blízke v oboch jazykoch a ktorých konkrétny význam, opierajúc sa o materinský jazyk, študenti pochopia. Stupeň ovládania frazeologických jednotiek daného jazyka môže byť meradlom hodnotenia celkovej úrovne poznania, ovládania materinského jazyka, ba aj druhého jazyka. Stotožňujeme sa s myšlienkou vyjadrenou v publikácii *Frazeológia v škole* od autora F. Miku a kol., v ktorej sa konštatuje: „V školskej praxi zatiaľ chýba diferencovanejšie spracovanie spisovnej frazeológie, spracovanie, ktoré by sa vyznačovalo výberom z hľadiska vekovej primeranosti, náležitým vysvetlením, synonymickým a antonymickým hniezdovaním, ako aj vekovým odstupňovaním a napokon pojmovým roztriedením a výchovnou motiváciou. Máme teda na mysli spracovanie, ktoré by umožňovalo vyučujúcemu pohotovo a bezprostredne použiť frazeologické jednotky vo vyučovaní“ (Miko, 1989, s. 10) a najmä v osvojovaní a používaní slovenského jazyka. Obsah tejto myšlienky dvojnásobne platí vo vyučovaní slovenského jazyka a literatúry na jednotlivých stupňoch škôl s vyučovacím jazykom maďarským.

Pri výbere a zaradovaní frazeologizmov do jazykového materiálu na jednotlivých stupňoch má byť uplatňovaný princíp opory o materinský jazyk, princíp primeranosti a komunikatívnosti, má byť zohľadnený výchovný a komunikatívny aspekt frazeologizmov v záujme napomáhania a podpory získania komunikatívnej kompetencie, ale aj aspekt cieľavedomého poznávania a používania vzácneho kultúrneho dedičstva. V tomto kultúrnom dedičstve sa odzrkadľujú zakódované stáročné skúsenosti ľudských generácií našich národov, vzácne zrnká ľudskej múdrosti, život ľudí.

Frazeologizmy majú prispievať aj k tomu, aby jazykový (lexikálny) materiál slovenského jazyka na vyučovacích hodinách bol zaujímavý, pútavý, motivujúci, aby oboznámili študentom s výrazovým bohatstvom slovenského jazyka.

V súčasných učebniciach na všetkých stupňoch vzdelávania nie je tejto problematike venovaná dostatočná pozornosť. Pri výbere a zaraďovaní frazeologizmov do jazykového materiálu platí skôr náhodnosť a živelnosť namiesto ich cieľavedomého a koncepčného didaktického uplatňovania.

Použitá literatúra

- Furdík, J.: Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča, vyd. Modrý Peter 1993.
- Kačala, J.: Syntaktický systém jazyka. Pezinok, Formát 1998.
- Kačala, J. – Pisarčíková, M. – Považaj, M. a kol.: Krátky slovník slovenského jazyka. Bratislava, Veda 1997. 944 s.
- Kočiš, F.: Slovenčina moja. Bratislava, SPN 1990. 131 s.
- Krupa, V. – Genzor, J.: Jazyky sveta v priestore a čase. Bratislava, Veda 1996. 356 s.
- Miko, F. a kol.: Frazeológia v škole. Bratislava, SPN 1989. 232 s.
- Mistrík a kol.: Encyklopédia jazykovedy. Bratislava Obzor 1993. 513 s.
- Žilka, T. a kol.: Slovenský jazyk pre štúdium učiteľstva... časť: Habovštiaková, K.: Lexikológia, s. 50-74. Nitra VŠPg, 1995.

Resumé

Szókincsfejlesztés a második nyelv elsajátításának folyamatában

(szlovák-magyar kontextus)

A tanulmány szerzője a szókincsfejlesztés kérdéseinek leírásával és elemzésével foglalkozik a szlovák nyelv mint nem anyanyelv, ill. mint második nyelv oktatási és elsajátítási folyamatában. A bemutatott eljárások és módszerek korhoz és képességekhez mérten alkalmazhatóak a szlovákiai magyar tan nyelvű iskolák különböző fokozatain. A szerző hangsúllyal foglalkozik a főnév, az ige, a melléknév és a határozószó fontosságával a mondat szerkesztésben, kiemeli a tudatos szóképzés jelentőségét a szókincs gazdagításában, amelyből az egyén a kommunikációs helyzetnek és célnak megfelelően választhatja ki a nyelvi eszközöket.

Bárányné Komári Erzsébet

A magyar–kárpátaljai ukrán (ruszin) nyelvi kapcsolatok kutatástörténete (a XIX. század 30-as éveitől a XX. század 50-es évekig) és a lexikális nyelvi interferencia eredményei

A több mint ezer éve tartó magyar–szláv nyelvi kapcsolatok erős nyomot hagytak mind a magyar, mind a magyarokkal szomszédos szláv nyelvekben is (vö. Zoltán 1996: 634). Ennek egyik fő oka a politikai, társadalmi és kulturális viszonyok ápolása. A szlávtság magyar elemeivel legkorábban Halász Ignác, Munkácsi Bernát és Csopey László kezdett el foglalkozni. A magyar–ukrán (kárpátaljai ukrán) (Csopey László és Bonkáló Sándor által használt *rutén*, mások szerint *rusznyák*, *kisorosz*, a szovjet érában *kárpátukrán*, manapság *ruszin*) nyelvi kapcsolatok (vö. Lizanec 2000: 688) talán a legszorosabbnak és legintenzívebbnek tekinthetők a többi szláv–magyar nyelvi érintkezésen belül, akár a közeli szomszédságból indulunk ki, akár egy másik lényeges tényezőből – abból, hogy a ruszinok és a magyarok jelentős része ugyanazon az egyházhoz tartozott és tartozik ma is.

A ruszinok nyelvében a mindennapi élet legkülönbözőbb területein sok magyar eredetű szót, kifejezést találunk. Figyelembe véve a magyar etnikai területtel szomszédos szláv tájszólásokat, kétségtelen, hogy a magyar jövevények a kárpátaljai ukránban találhatók talán a legmagasabb számban (vö. Balczyk 1961: 248; Oros 1963: 52).

Dóhovichs Bazil 2003-ban kiadott majd 170 éves kézírata „Kijegyzése azon szónak, amellyek hason hangzatuk v[agy] és értelmük is mind a magyar, mind az orosz nyelvben” kronológiailag elsőnek tekinthető a hungarizmusok etimologizálása szempontjából a kárpátaljai tájszólásokban, mely kora magas tudományos színvonalán volt elvégezve. A 376

elemzett szóból több mint 60 magyar kölcsönszó a kárpátaljai „orosz” nyelvben. A magyar kölcsönszavak többsége a mai kárpátaljai ruszin népnyelv aktív szókészletéhez tartozik pl. *bajusz, bakancs, bogár, bokréta, boszorkány, dohány, hab, haszon, hiba, hír, kancsó, karika, kép, koldus, láda, padlás, paprika, pipa, pohár, rongy, sódar, szálás, zshivány*.

Csopey László (életéről és munkásságáról lásd Hollós 2004). „*Magyar szók a rutén nyelvben*” cikkében felsorolja a beregi ruszin nyelvjárások általa ismert hungarizmusait, rámutat azoknak az ukrán nyelvi talajon végbement fonetikai változásaira, tematikai csoportosítást ad – lényegében kijelöli az ide vonatkozó további vizsgálatok irányát. Csopey László megjegyzi, hogy 537 magyar eredetű szót talált Kárpátalja rutén tájszólaiban, s a népi nyelvben a magyar elemek felvétele még folyvást tart... (Csopey 1881: 294). Lizanec P. recenziójában nem ért egyet Csopey állításával, és kevesebb mint 400 magyar jövevényszót számol össze. Lizanec 3 csoportba sorolja a Csopey László által összegyűjtött hungarizmusokat (vö. Lizanec 1963: 51): 1. Azok a lexémák, amelyek Kárpátalja egész területén elterjedtek: *алдомаш* (< áldomás), *балта* (< balta), *бановашу* (< bán), *орчаг* (< országút), *сабов* (< szabó) stb. 2. Azok a lexémák, amelyek csak a magyar nyelvhatárral szomszédos tájszólásokban fordulnak elő: *анђол* (< angyal), *бантовашу* (< bánt), *бинтешовашу* (< büntet), *мулаччаг* (< mulatság). 3. Azok a lexémák, amelyeket nem használt az egész ukrán lakosság, csak egyes kétnyelvű személyek hétköznapi beszédében fordultak elő: *арань* (< arany), *егусен* (< egészen), *кергешовашу* (< kerget), *тамедловашу* (< támad), *чапловашу* (< csap, odacsap) stb.

Az első kárpátaljai lexikográfiai próbálkozás Mitrák Sándor nevéhez fűződik. 1881-ben Ungváron jelent meg munkája *Русско-мадьярскій словарь* (*Orosz–magyar szótár*) negyvenezer címszóval. Ám a szótár csak csekély számú kárpátaljai szót tartalmaz, főként az orosz szókincs anyaga található meg benne. Két évre rá, 1883-ban látott napvilágot Csopey László mindmáig lexikográfiai érdekességnek számító *Rutén–magyar szótára* húszezer szócikkkel (a szótárról vö. Lizanec 1963: 49–52, Mokány 1969: 49–60, Szabados 1993: 253), a korának kiemelkedően magas tudományos szintjén összeállított szógyűjtemény, a Magyar Tudomá-

nyos Akadémia által Fekesházi-jutalommal koszorúzott pályamű. A kárpátjai ukrán nyelv szókincsén kívül jelentős a magyar jövevényszavak mennyisége is (kurzívval jelöli a szerző): *байловати* 'bajlódni, kínlódni, vesződni' (7) és a már ruszin *байлованя* képződmény, *бантовати* 'bántani, bántalmazni', *вигань* 'viganó, szoknya' (30), *гинтовь* 'hintó' (53), *галиба* 'galiba, akadály' (63), *ердемловати* 'érdemelni, kiérdemelni' (89), *сертесийель* 'szerteséjjel, szertesét' (361), *парадишазь* 'fáradtság' (414).

Megállapításunk szerint Csopey László szótárában több hungarizmus található, mint amennyit ő számon tartott. A következő szavakat soroljuk még a „ruténban” meghonosodott magyar jövevényszavak körébe (helyhiány miatt csak néhány példát közlök) (a magyar szó eredetét illetően a TESz-re hivatkozom): *банясь* (8) 'bányász, bányamunkás' (< szláv, valószínűleg szlovák, TESz 1, 241); *валовь* (25) 'vályu' (< valószínűleg ótörök jövevényszó, TESz 3, 1084); *варешь* (25) 'város' (< származékszó, TESz 3, 1093–4); *живань* (92) 'tolvaj, zshivány' (< vitatott eredetű, TESz 3, 1222); *кабат* (140) 'szoknya, női szoknya' (< nyugati szláv, TESz 2, 294); *кавиль* (140) 'kávé' (< oszmán-török eredetű, TESz 2, 413); *кальга* (142) 'kályha' (< német, TESz 2, 331); *канна* (143) 'kanna, kanta' (< ném., TESz 2, 348); *канта* (143) 'kanta' (< bajor-osztrák, TESz 2, 350); *капура* (143) 'kapu' (< ótörök, TESz 2, 367).

A Csopey szótárral egy időben jelent meg Anton Semenovič tanulmánya *Объ особенностяхъ угорусскаго говора* (*A magyarorosz tájszólás jellegzetességeiről*). A szerző felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy a tanulmány megírásához figyelembe vette a magyarorosz (*ugroruskij*) tájszólás lexikai és grammatikai jellegzetességeit. A tanulmány amolyan kis kétnyelvű szótárnak mondható, amelyben az *ugroruskij* (magyarországi „orosz”, vagyis rutén, kárpátukrán) tájszólásban használatos szavaknak adja meg az orosz értelmezését. A *барнастый, гамишный, жебь, канторь, кепень, кобзовати, лампашь, пантличка, паплань, парна, пинтовка, пипа, рабловати, финжа, цейкла* szavaknál Semenovič utal a magyar eredetre, megadja a magyar megfelelőt. Néhány esetben kima-
rad a magyar eredetre való utalás, csak az orosz jelentés adott: *калать, кочія, легинь, лекварь, олай, паленка, папуча, пасуля, ряндя,*

теметювъ vagy танатювъ, трумпета, цитромъ, чизмы, цифрованный, шовгоръ. A munka értéke nagy, mivel részletes képet ad az „ugroruskij” tájszólásról, s a magyar kölcsönhatásról.

Kiadási időben egybeesik az előző kettővel Fogarasy János *Orosz magyar Grammatikája* (Русько Угорска ілі мадярска граматика), amely Bécsben jelent meg. A szerző bemutatja az „oroszmagyar” nyelvjárás nyelvtani rendszerét. Egyes magyarázatnál a magyar példákat „oroszra” fordítja: én *koldusnak* adtam hatnak (28) – я шесть колдѣшам дав; szénát adtam marha *darabnak* négynek (28) – я сѣна дав марги чetyрем дарабам; két avagy három zsatskó pénz (28) – едін ілі три жачковы пѣназей.

A névmások nemét a *balta* főnévvel magyarázza: моя, твоя, его *балта* (32). Az igeidőknél a magyar szavak oroszmagyar megfelelőit olvassuk: *dudálok* – дѣдаю (53); *kívánok* – кѣванѣю (53); *tiltom* – тѣлѣю (55); *rongálom* – ронѣаю (55); *rúgom* – рѣгаю (55); *kovácsolom* (*kovácsolom*) – ковачѣ, ковачѣю (55). Az ember testrészeinek magyar eredetű megnevezéseire Fogarasy a következőket sorolja: láb – лаба (71); talp – талпа (71); comb – цомба (71); bajusz – поус (71); száj – с’ciü (71); nyelv – нѣв, нѣв (71); kép – кеп (71).

Mazuch Ede 1896-ban közölt *Magyar szók a hazai rutén nyelvben*. tanulmányában a következőket írja: „...fontos feladat azon magyar eredetű szavak összegyűjtése, melyek a velünk együtt élő nemzetiségek nyelvébe átmenve, azok egyikében vagy másikában már teljesen meghonosodtak” (Mazuch 1896: 298). Három témakörhöz sorolja a magyar szavakat: 1. **ruhaneműek**: *ágytakaruv*: ágytakaró; *esernyövka*: esernyő; *gombostüvka*: gombostü (a *-ka* szláv kicsinyítő képző); *kepenyág*: köpönyeg; *nadrágé*: nadrág; *nyakkendövka*, *nyakravaluv*: nyakkendő, nyakravaló; *ujjas*: ujjas; 2. **gazdasági kifejezések**: *béres*; *csiku*: csikó; *kert*; *kon-dás*; *napszám*, *napszámos*; 3. **bútorok, házi eszközök**: *dézsza*; *faragu*: faragó; *fejsza*: fejsze; *horduv*: hordó; *kancsu*: kancsó; *koporsov*: koporsó; *serpenyu*: serpenyő; *vágukés*. vágókés stb. Igen sok magyar szó a hivatalos érintkezés révén került át a ruténok nyelvébe: *esküty*: esküdt; *hagyték*, *járás*; *járásbiruv*: járásbíró; *szolgabiru* vagy *szolgabiruv*: szolgabíró;

választás; város stb. Mazuch Ede megemlíti, hogy a felhozottakon kívül néhány melléknév is csekély változással megtalálható a ruténok nyelvében: *barnasztéj*: barna, barnás; *hamisnéj*: hamis; *tarkasztéj*: tarka; *szivkatkéj*: szőke, szürke. A tanulmány végén megjegyzi, hogy az itt közölt magyar eredetű rutén szavak leginkább Ung és Bereg megyék rutén népe körében vannak elterjedve (uo. 299).

Hodinka Antal sokáig ismeretlen kézírata, amelynek címe *Ruszin-magyar igetár* (pontos címe „Глаголиця. Сбирка всѣхъ глаголовъ пудкарпатско-русинського языка. Собравъ, упорядивъ и передословіе написавъ Тоній Романувъ”) Ungvár, 1922-es dátummal (kiadva Nyíregyháza, 1991) összképet nyújt a XIX. végi – XX. század eleji ruszin nyelv helyzetéről. Hodinka célja elsősorban az volt, hogy összegyűjtse a ruszin nyelv szókészleteti tartományát, amely elősegíti ruszinok irodalmi nyelvfejlődését. A szótár pontos képet ad a ruszinba került magyar igékről: *байловати* (7) < bajlódik, vesződik, kínlódik; *бановати* (7) < bán, bánkodik; *бировати* (9) < bír valakivel, valamivel, győzik; *галасити* (56) < halászik; *гуляшити* (65) < gulyáskodik; *дялазовати* (88) < gyaláz, fedd; *дяловати* (88) < gyalul; *забетежати, забетежатися* (91) < megbetegedik; *капчати* (147) < kapcsol; *изиленкедовати* (137) < elenged; *кефовати* (149) < kefél; *ковдовати* (150) < koldul, kéreget; *понословати, поносовати* (238) < panaszol; *поприкапчовати* (241) < *капчати, капчовати* = hozzákapcsol; *попробовати* (241) < megpróbál; *сохтовати* (369) < szoktat; *талповати* (384) < talpal (cipőt); *чаловати* (429) < csal. Külön figyelmet érdemel az, hogy Hodinka leggyakrabban utal a magyar eredetű szavakra (rövidítve írta: з угор. – azaz a magyarból). Néhány esetben azonban ez az utalás kimarad, például: *ковдовати* (150) < koldul, kéreget; *магловати* (159) < makkoltat; *мянтовати* (166) < ment; *рантовати* (308) < beránt (ételt), rántást készít; *ранцовати* (308) < ráncol; *ресельовати* (310) < reszel; *сакачити* (349) < szakácskodik; *салашловати* (349) < szálláson van; *тамадовати, тамадоватися* (384) < támad valakit; *хосновати* (428) < használ.

1928-ban Boksay Emil, Révay Gyula, Dr. Brascsajkó Mihály szerkesztésében Ungváron megjelent *Magyar–ruszin szótár* (*Мадярсько–руський словарь*) (huszonnyolc ezer címszóval) mindmáig lexikográfiai

érték. Az ukrán szócikkeket a szerzők B. Hrinčenko négykötetes szótárából merítették, a helyi szavakat pedig Csopey László szótárából. A szótár anyagában számunkra fontos hungarisztikai vonatkozások találhatók. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a magyar *csésze* (69) ruszin megfelelői, a *чарка*, *кагнятко* mellett szerepelnek például a *финджа*, *фийжанка* magyarból átvett lexémák is; az *eper* (109) ruszin ekvivalense a *сперки* és a *ягоды*; a *november* (330) megfelelőjeként három szó is változtatható: *нояمبر*, *падолист*, *листопад*; a *szoknya* megfelelője (422) – *виған*, *сподниця*, *юпка* és *сукня* is használatos; *rongy* ekvivalensei (382) – *рядя*, *дрянтя*, *цуря*. Feltehető, hogy az egyes hónapok nevei a ruszinban a magyarból származnak: *január* (189) – *януар*, *február* (120) – *фeбруар*, *november*(330) – *нояمبر*. A *babszem* (27), (a *bab* ruszinban a *пасуля* mellett (lásd pl. Csopey 1883: 249) – *один боб* megfelelőt találunk. Megállapíthatjuk, hogy a magyar jövevényszavak mellett a szerzők gyakran az orosz megfelelőket sem zárják ki.

Ami az írott szövegek magyar elemeinek kutatását illeti, tudomásom szerint először Bonkáló Sándor *Magyar elemek a rutén irodalomban* című 1934-ben megjelent tanulmányában elsőként irányította rá a tudományos közvéleményt. Felhívja a nyelvkatatók figyelmét arra, hogy a rutén irodalmi- és nyelvemlékek tanulmányozása során milyen *kincs vár kiaknázásra* (kiemelés tőlem). Véleménye szerint a magyar irodalom és nyelvészet szempontjából legfontosabb a XVI–XVIII. sz. rutén irodalma (Bonkáló 1934: 42–3). A hitvitázó munkák, az evangélium-magyarázatok, a szépróza elbeszélések és az énekeskönyvek tele vannak magyarból átvett szavakkal, közmondásokkal, magyaros fordulatokkal, szókötéssel stb. (uo. 42–43).

A Bonkáló Sándor által megfogalmazott „kincs kiaknázását” Dezső László folytatta s valósította meg széleskörű kutatómunkában. Több tanulmányt szentelt a XVI–XVII. századi nyelvemlékek magyar jövevényszavak vizsgálatának. 1958-ban megjelent *К вопросу о венгерских заимствованиях в карпатских памятниках XVI–XVII вв.* (A XVI–XVII századi kárpátaljai nyelvemlékek magyar jövevényszavaink kérdéséhez) a magyar jövevényszavak fonetikai meghonosodását mutatja be, és arra a következtetésre jut, hogy körülbelül ötszáz lexikai hungarizmust

gyűjtött össze, de a XVI–XVIII. századi kárpátukrán nyelvemlékek magyar elemeinek száma ennél több (Dezső 1958: 71–72). 1961-ben jelent azonos című cikkében közli, hogy az általa felhasznált források egy jelentős része irodalmi, főként egyházi-vallásos jellegű, így a XVI–XVII. században keletkezett *Nyagovai Posztilla*, *Ugljai Kljucs*, másik része pedig hivatalos természetű: főként a XVII–XVIII. században keletkezett oklevelek, egyházi könyvek glosszái, úrbéri feljegyzések és egyéb hivatalos dokumentumok. Dezső megállapítása szerint a kárpátaljai írásbeliség magyar elemeinek vizsgálata nem nyújt teljes képet a valóságról, elég sok lehet benne az esetleges, a beszélők széles körére nem jellemző szó (Dezső 1961: 141). Dezső megállapítása szerint a kárpátaljai ukrán írásbeliség emlékei az életvitel szókincséből tartalmazzák a legtöbb magyar kölcsön-elemet. Az ide tartozó szókincset alcsoportokra osztotta: 1. ruházkodás: ukr. *dolman* (< óm. *dolomán*), *bunda* (< m. *bunda*), *maškara* (< m. *maskara*), *kepenjak* (< m. *köponyeg*), *fodry* (< m. *fodor*); a lakóházzal és berendezésével kapcsolatosak: *koštěl* (< m. *kastély*), *garadič* (< m. *garádics*), *ladika* (< m. *ládikó*); konyhai eszközök, ételek nevei: *kelčig* (< m. *költség*), *kondir* (< m. *kondér*), *čoboljuv* (< m. *csobolyó*), *šoldar*, *šodratina* (< m. *sódar*); a szórakozást jelölők: *molotovati* (< m. *mulat*), *novta* (< m. *nóta*), *kocka* (< m. *kocka*), *njarovati* (< m. *nyer*), *korhel'*, *korhelstvo* (< m. *korhely*); az egészségi állapottal függnek össze: *betežnyj*, *betehovati*, *beteh* (< m. *beteg*), *faračag* (< m. *fáradtság*), *faradlovati* (< m. *fárad*), *šeb* (< m. *seb*).

A Dezső által felsorolt magyar jövevények közül egyesek történelmi-vé váltak vagy archaizálódtak, ugyanis a mai ruszin nyelven írott művekben nem találkoztunk a következőkkel: *běr* (< m. *bér*) (51), *běžonšagstvo* (< m. *bizonyíték*, *bizonyosság*) (51), *bireš* (< m. a faluközösség által felfogadott *béres*) (52), *fjuešpan* (< m. *főispán*) (60), *groff(ka)* (< m. *gróf(nő)*) (62), *inoš* (< m. *inas*) (65), *načagoš(ka)* (< m. *nagyságos úr (asszony)*) (75), *povgar* (< m. *polgár*) (81), *špan* (< m. *espan*) (86).

J. Dzendzelivszkij a kárpátaljai nyelvjárásokat vizsgálta. A Kárpáton-túli terület ukrán nyelvjárásai nyelvatlaszának mind a három kötete megjelent. *До питання про мадяризми у говорах Закарпатської області* (A Kárpáton-túl nyelvjárásai magyarizmusainak kérdéséről) c. tanulmány-

ban a szerző a Nyelvatlasz első kötetének 15 magyar eredetű szavát vizsgálja: közli fonetikai variánsait, elterjedésük földrajzi helyeit és etimológiájukat. A hungarizmusok között olyanok is vannak, melyek manapság ruszin írók által is használatosak, pl. *байуца* < *bajusz*, *бочкп* < *bocskor*, *капан* < *kalap*, *капука* < *kapu*, *копоруи* < *koporsó*, *памота* < *rántotta*, *mememі* < *temető*, *unop* < *spór*. A nyelvkuatató a három Nyelvatlasz anyagában 54 hungarizmus izoglosszájának térképét mutatja be (Dzendzelivszkij 1966: 45–75).

A későbbi időszakokban a hungarizmusok tudományos vizsgálata a tájnyelvekben, állatnevekben, meseantropónímiában, helységnevekben, szépirodalmi művekben folytatódott. Külön figyelmet igényel Udvari István kutatásai eredményeinek bemutatása, aki elsőként irányította rá a tudományos közvéleményt a 90-es évek elejétől fejlődő kárpátaljai ruszin irodalom hungarizmusainak vizsgálatára.

Összegzésként megállapítandó, hogy a magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok, illetve a nyelvi interferencia eredményeinek tanulmányozása gazdag irodalommal rendelkezik. Számos tanulmány és monográfia látott napvilágot, főleg a XX. század második felében. Megállapítandó, hogy az általam áttekintett időszakban a nyelvészek figyelme főként a tájszólásokra, illetve a tájnyelvekre orientálódott, kevésbé az írott művek nyelvi képere. Mind a magyar, úgy az ukrán nyelvtudományban is mély nyomott hagytak e két nyelv közötti évszázadok óta tartó egymásra hatás eredményei.

Szakirodalom

- Baleczky E. (Балецкий Э.): Венгерское *kert* в закарпатских украинских говорах. In: *Studia Slavica* VI. Budapest. 1961. 247–265.
- Bonkáló Sándor: Magyar elemek a rutén irodalomban. In: Emlékkönyv Ballassa Józsefnek /Beke Ödön, Benedek Marcell, Turóczi-Trostler József szerk./ Budapest. 1934. 42–45.
- Csopey 1881: Csopey László: Magyar szók a rutén nyelvben. In: *Nyelvtudományi közlemények* XVI. 1881. 270–294.
- Csopey 1883: Csopey László: Rutén–magyar szótár. Русько мадярський словарь. Budapest, 1883.
- Dezső = Дژه Л.: К вопросу о венгерских заимствованиях в закарпатских памятниках XVI–XVII вв. In: *Studia Slavica* IV. Budapest. 1958.

- Dezső = Дже Л.: К вопросу о венгерских заимствованиях в закарпатских памятниках XVI–XVII вв. In: *Studia Slavica VII*. Budapest. 1961.
- Dóhóvics Bazil: Kijegyzése azon szóknak, amelyek hason hangzatúak v[agy] és értelműűek is mind a magyar, mind az orosz nyelvben. [Про слова, які звучанням або ж і значенням подібні в угорській та руській мовах]. Kiadva: Дзендзелівський Й., Сак Ю., Штернберг Я.: Василь Довгович — зачинатель досліджень угорсько-українських та угорсько-російських лексичних сходжень, Ужгород, 2003.
- Fogarasy János: Русько Угорска ілі мадярска граматика (Oroszmagyar Grammatika). Bécs, 1833.
- Hollós Attila: Csöpey László élete és művei. Nyíregyháza 2004.
- Lizanec (Лизанець П. М.): З історії вивчення угорських запозичень у говорах Закарпаття (На матеріалах праць Л. Чопея). In: Тезиси докладов и сообщения к Всесоюзной конференции по вопросам финно-угорского языкознания. Ужгород, 1963. 49–52.
- Lizanec (Лизанець П. М.): Українсько-угорські мовні контакти. In: Українська мова енциклопедія. Київ. 2000. 688.
- Magyar – ruszin szótár. Boksay Emil, Révay Gyula, Dr. Brascasajkó Mihály szerk. Ungvár, 1928.
- Miklosich F. Die slavischen Elemente im Magyarischen. Wien, 1871.
- Mitrák Sándor: Русско-мадярський словарь (Orosz-magyar szótár). Ungvár, 1881.
- Mokány (Мокань А. А.): Из истории исследования венгерских заимствований в закарпатских украинских диалектах (О статье и словаре Л. Чопея). In: Вопросы финно-угорской филологии. Ленинград, 1969. 49–60.
- Oros = Орос В. І.: До питання українсько-угорських мовних взаємозв'язків. In: Тезиси докладов и сообщения к Всесоюзной конференции по вопросам финно-угорского языкознания. Ужгород, 1963. 52–54.
- Szabados (Сабадош І.): Розвиток лексикографії на Закарпатті в загальноукраїнському контексті. In: Другий міжнародний конгрес українців. (Мовознавство). Львів, 1993. 252–256.
- Szemenovič (Семенович Антон): Обь особенностях угорорусского говора. In: Сборник статей по славяновѣдѣнію [...] учениками В. И. Ламанского. Санктпетербургъ. 1883. 212–238 (külön nyomtatványként található a Lembergi Sztefanik Könyvtárban 27 oldal terjedelben).
- TESz = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–3. kötet. Budapest, 1967–1976.
- Zoltán András: A magyar–szláv nyelvi érintkezések kezdetei és fázisai. In: Életünk 6–7. Szombathely, 1996. 634–648.

Резюме

В работе описывается история исследования венгерско-карпатоукраинских (русинских) языковых контактов от 30-ых годов XIX века до 50-ых годов XX века. Отмечается значение первых работ, а также лексикографических работ, в которых исследователи обратили внимание на влияние венгерского языка на закарпатский русинский язык.

Literárna veda
Irodalomtudomány

Az identitás és esztétikum kontextusában

(A szlovákiai magyar irodalom kapcsolatrendszeréhez)

Identitás és integráció

A felerősödő integrációs folyamatok következményeként egyre gyakrabban bukkan fel és különböző szempontok alapján értelmeződik és értékelődik az identitás fogalma és az identifikáció terminológiája. Nem teljesen új jelenségről van szó, de a szemlélet és esetleges vizsgálódás szempontjai és módozatai eltérnek egymástól. Néhány évtizeddel ezelőtt a vizsgálódások elsősorban azokra a jelenségekre irányultak, amelyek a népek, népcsoportok közötti eltéréseket, jellegzetességeket és különbözőségeket tekintették meghatározónak. Erre az attitűdre a kívülről való szemlélet felerősödése volt a jellemző. Jelenünkben viszont a dimenzionált, a belülről való látás és láttatás vizsgálatának és módszerének ideje jött el, s elsősorban az a kérdés foglalkoztatja a téma iránt érdeklődőket, hogy hogyan módosul, változik az egyén, egy csoport a saját közösségével, kultúrájával és minden meghatározójával. Ennélfogva az identitás kategóriájának előfordulása és alkalmazása rendkívül szerteágazó és a társadalmi valamint politikai élet frazeológiájában a legkülönbözőbb összefüggésben szerepel. Az is igaz azonban, hogy a mindennapi szóhasználatban legtöbbször a nemzeti öntudat kifejezéseként alkalmazzák.

A nyelv (anyanyelv), a kultúra és a származás az un. etnikai identitás három fontos kérdésköre. Az eddigi kutatások tapasztalatai szerint ezek az összetevők – mint objektív meghatározó tényezők – az identitás megnyilvánulásának valós és konkrét elemei. A nyelv (anyanyelv) és a kultúra megnyilvánulásai értékrendbe állíthatók és az önazonosságra vonatkozó formai jellemző jegyei megállapíthatók. A származás – vagy eredetudat vizsgálata során rendkívül fontos szerephez jut a szubjektív elemek sora, s ez befolyásolhatja az etnikai identitás értelmezését. Jellegénél fog-

va az etnikai identitáson belül leginkább megfogalmazható és felismerhető a kulturális identitás.

Az egyén azonosulása csoportjával elsősorban a kulturális hagyomány elfogadásán és közvetítésén alapszik. Egy etnikai csoport, különösképpen pedig egy kisebbségi (nemzetiségi) közösség, elsősorban a hagyományai-ban fejezi ki önazonosságát. Amit fontosnak tartunk külön hangsúlyozni (!) – azok számára is, akik kétségbe vonják, ill. tagadják a szlovákiai magyar irodalom és kultúra létét – nem a kultúra szintje, illetve milyensége az értékhatározó és fontos, hanem az ahhoz való viszonyulás és az azzal való azonosulás, amely ezáltal az egyénnek a csoportjával, a közösség tagjaival való identitását nyilvánítja ki.

E kiválasztott néhány szempont is kellően kifejezésre juttatja, hogy az identitással összefüggő kérdések és tisztázandó problémák összetettek. Ahhoz, hogy igazságosak legyünk, csak nagy vonásokban lehet általánosabb érvényű megállapításokat tenni. Szinte mindig külön-külön, saját meghatározó jellegzetességük közegeiben szükséges megvizsgálni és értelmezni az egyes etnikumokat, kisebbségi csoportokat, vagy éppen a legkisebb közösségeket. Más és más problémák vetődhetnek fel az anyaországhoz tartozó néprajzi csoportokkal és ismét más kérdések és megállapítások kaphatnak hangsúlyt az idegen államban nemzetiségként élő csoportokkal kapcsolatban. A csoportidentitásban jelentős szerepet kapnak a szokások, különösen a társadalmi élet szokásai, amelyekben az egyén és a közösség egymáshoz való viszonya is kifejeződik. Ebben a kontextusban szükséges megemlíteni a vallást, mely a hagyományok szintjén is nagy hatóerővel bír. A vallásos hagyományok a kisebbségi lét megőrzésének alapjait képezik, mivel a kisebbségi identitás a vallási élet ritmusában újból és újból megerősödik és megújul.

A hagyományos magyar nemzeti stratégiának – a téma szakértői szerint – a kisebbségi helyzetben élő magyarság miatt kell kiegészülnie. A közép-európai régió és benne a magyarság európai uniós integrációja, amelynek az adott történelmi keretekben kell közvetetten elősegítenie a Kárpát-medencében kisebbségi sorsban élő magyarok nemzeti integrációját, fontos részét képezi ennek a stratégiának. Pomogáts Béla nem véletlenül utal az önazonosság meghatározó szerepére és funkciójára: „A közép-

európai térséget valójában a regionális identitásoknak az újjáalakítása és intézményesítése által lehetne új keretek közé fogni. Elsősorban a Kárpát-medencére, Romániára és az egykori Jugoszlávia utódállamaira gondolok...”. Amikor Pomogáts Béla geopolitikai pozíciókra utal, akkor is a nemzetek és országok identitásának sajátosságaival támasztja alá gondolatát: „Lengyelország identitását tulajdonképpen egy Németország és Oroszország közötti zóna sajátos helyzete szabja meg, Csehország pedig igazából hátat fordított a közép-európai régiónak, és nem érdeklődik egy közép-európai regionális stratégia felépítése iránt.” Ez a megállapítás is azt sejteti, hogy fokozatosan átrajzolódik Közép-Európa térképe. A történelmi keretek széthullottak, a regionalitásnak azzal a szellemiségével és identitásával, amelynek formát az első világháború végéig tartó államalakulat adott, nem lehet számítani. Az európai integrációs lehetőségekkel – ebben a kontextusban – a régió országai nem a szűkebb közép-európai térségben, hanem a több perspektívát jelentő, tágasabb európai térben próbálják megtalálni a saját helyüket. Mindennek ellenére – éppen az önazonosság természetes igényének tisztázásával – a közeli és távolabbi jövőben is reálisak lesznek a közép-európai stratégiai integrációs feladatok, különösképpen a kisebbségi magyar közösségek magyar nemzeti integrációjának megvalósítása érdekében.

Kisebbségi irodalom – nemzeti irodalom

A kisebbségi irodalmak és a hozzájuk tartozó nemzeti irodalom közti kapcsolat meghatározó abban a rendszerben, amelyben a kisebbségi irodalmak léteznek és működnek. A határon túli magyar irodalmak és a magyarországi magyar irodalom közti viszony is – a nyelvazonosság alapján – a legerősebb és legtermékenyebb a saját viszonyrendszerén belül. Vonatkozik ez az erélyi, a szlovákiai, a délvidéki és a kárpát-ukrajnai kisebbségi magyar irodalmakra, de ugyanúgy érvényes a nyugati országokban működő és a tengerentúli magyar irodalmakra egyaránt. Ezért is van az, hogy a kisebbségi magyar irodalmak fejlődési jellegzetességei, és szakaszai, stílusirányzatokban, irodalmi áramlatokban, műfaji aktualitásokban és más kísérletezésekben sokszor (ha némi késéssel és fáziseltolódással is) megegyeznek a magyarországi magyar irodalom tendenciáival,

vagy hozzá jelentős hasonlóságokat mutatnak. A hatás azonban nem csupán egyirányú, mivel a kisebbségi magyar irodalmak is hatnak az anyaországi irodalomra. Ez a hatás kisebb, pontosabban fokozatosan erősödő, mert az új társadalmi és politikai feltételeknek megfelelően egyre határozottabbá válik a magyar kultúra és irodalom integrációs törekvéseinek megvalósulása, ami mindenképpen kétirányú építést igényel. Ahogy a határon túli magyar irodalmak fejlődése határozottabbá válik az anyaországbeli magyar irodalom impulzusaitól, úgy a magyarországi nemzeti irodalom is gazdagabb lesz a határon túli magyar irodalmak sajátosságaival, az ábrázolt kisebbségi sors és világ élményeivel, pszichikájának művészi kifejezésével. Az összetartozás tudatát a közös nyelven túl a történelmi múlt és események determinálják, néhány esetben az adott környezet és földrajziség egyediségével teremtve meg a helyi színek eredetiségét, *genius loci* szellemiségét.

A történelem folyamán már volt rá példa, hogy kisebbségi magyar irodalom – különböző okoknál fogva – különbözni kívánt a magyarországi nemzeti irodalomtól, anélkül, hogy minden általános jegyet az egyeshez és a különlegeshez idomított volna. Az ilyen törekvéseknek okai általában társadalmi-politikai különbségekre vezethetők vissza, melyekre az írók, költők mindig érzékenyen reagáltak. Az irodalmi-esztétikai törekvésekből eredeztethető különállás, ill. különbözni akarás perspektíváját mindig az határozta meg, hogy a szándék milyen mértékben akarta túllépni az „elviselhetőség” határát és hogy az irodalmi emancipáció fejlődésének fokozatai és pólusai milyen egyensúlyban voltak egymással.

* * *

A szlovák szakirodalomban is találunk fejtegetéseket a nemzetiségi, kisebbségi, regionális irodalom és a hozzátartozó nemzeti irodalom problematikájáról.

Ján Bakoš volt az, aki a hatvanas években azt a nézetet hangsúlyozta, hogy a kisebbségi és a regionális irodalmakat sosem szabad elszigetelten, csak önmaga paraméterei között szemlélni, kezelni és kutatni. Szorgalmazta, hogy ha igazak és szakszerűek akarunk maradni, ezeket az irodal-

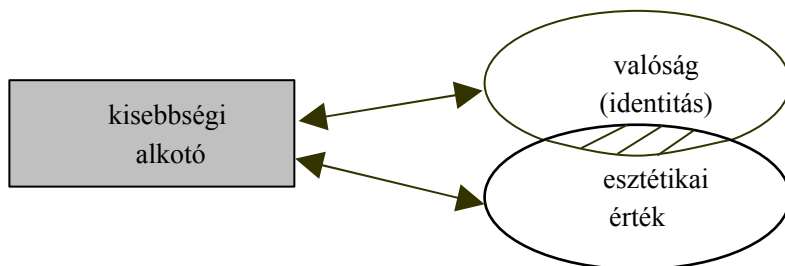
makat mindig a nagyobb irodalmak rendszerében szükséges lokalizálni és vizsgálni. Egyértelműen elutasította az ún. „centrisztikusan abszolutizáló” továbbá az ún. „regionalisztikusan szeparáló” koncepciókat, melyek értelmezése szerint a regionális és kisebbségi irodalmak lényegének meghatározó és jellemző vonásainak szerepköre ok nélkül beszűkül. Oskár Čepan esszéiben és elméleti fejtegetéseiben tovább jutott Bakoš tételeinél és két fontos momentumot emelt ki. Az addig jórészt „helyrajzi” kérdésként kezelt problémakört értékmeghatározó jellemző sajátosságokkal ruházta fel, s ezáltal a „centrum-periféria” ellentétre épülő beállítást és problémakezelést átalakult. Oskár Čepan elsősorban mennyiségi tényezőket, s bizonyos szinten alárendeltséget figyelembe vevő és jelző összetevőket tart fontosnak a viszony kifejezésében, s ennek a szellemében hozza létre a „részegész” által fémjelzett elképzelést. Ennek értelmében a kisebbségi és regionális irodalom minden vonatkozásban „résznek” számít az „egészet” megtestesítő nemzeti irodalommal szemben, s ennek megfelelően alakul egymáshoz való viszonyuk is.

Egy további szlovák irodalmár, Peter Zajac rendszert kialakítva az irodalmi régiók meghatározó jellegzetességeiről és sajátosságairól a centrális és periferiális vonatkozásokat átalakítja a „lokális és globális” közti viszonyrendszeré. Zajac szerint a lokális – mint regionális – az egész rendszer alkotói közegében az ún. „energetikai forrást” jelenti, s ennek megfelelően az egész rendszer globalitását az egyes lokális alkotói források kölcsönös egymásra való hatásával tartja mérhetőnek. Idézzük gondolatát: „A globális csak a lokális által létezhet ... A lokális, a helyi, a regionális, a szinguláris az alkotói rendszerekről való elmélkedések koncepciók magva, mivel a rendszerek mozgásának és alkotóképességének energetikai forrását képezi. A problémakör központjává ily módon a lokális (helyi, szinguláris) koncepciójának kérdése válik.”

A tömören vázolt elképzelések és fejtegetések lényegéhez tesszük hozzá: ennek a problémakörnek nemcsak külső, hanem belső paraméterei és minőségei is vannak. A kisebbségi nemzeti irodalmak művészeti, esztétikai „normalizációja” szoros összefüggésben van az alkotói individualitás változásaival és a művészeti alkotás minőségeivel. Általános szinten megállapítható, hogy a kisebbségi írók és költők alkotói életművében a

fejlődés útja a valóság felfedezésétől, a morál és az identitás keresésétől fokozatokon át az esztétikum megtalálásáig vezet. Közben tudatosíthatjuk, hogy az esztétikai érték (mint a műalkotás belső, meghatározó értéke) nem „keresi” identitását, vagy annak megokolását, mivel nincs rá szüksége. Az esztétikai élménynek objektív alapja és jellege van abban az értelemben, hogy ugyanaz a műalkotás hasonló (vagy ugyanolyan) élményeket vált ki az olvasók, mint befogadók nagyrésztében.

Az identitást (mely konkrét alkotóhoz, műhöz és annak körülményeihez kapcsolódik) elsősorban az irodalmi mű további értékei, értékszférai (morális, történelmi, társadalmi, intellektuális és más értékek) formálják meg és bontakoztatják ki a műben. A nemzeti kisebbségek, s általuk a kisebbségi alkotók – hasonlóan a társadalom más csoportjaihoz – fejlődésük bizonyos szintjén szükségét érzik annak, hogy irodalmi művekben (művészi kifejező eszközökkel) fogalmazzák meg identitásukat. A kulturális önazonosság tisztázása lehetővé teszi a múlt megismerését (genezis), a történelemhez, az anyanyelvhez, a kultúrához, a művészetekhez stb. való viszony tisztázását, a meghatározó specifikus jegyek felismerését és azonosítását. A kisebbségi író valósághoz, identitásához és művészi elképzeléseinek megvalósításához való viszonyát így szemléltethetjük:

Részleges felismerés eredményeként megállapíthatjuk, hogy a nemzeti kisebbségek kulturális identitása és az esztétikai (művészi) érték közötti viszony közvetlen, a kisebbségek részéről joggal feltételezett és bizonyított. Mivel a nemzeti kisebbségeknek létfontosságú szükségük van a kulturális önazonosság felmutatására, a kulturális önazonosság irodalmi (művészi) kifejezéséhez szükség van esztétikumra. Ily módon az esztétikai

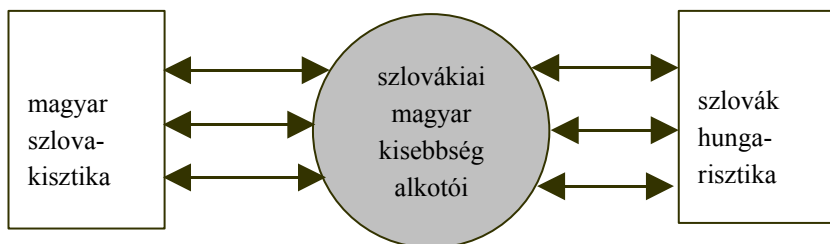
(művészi) kifejezési forma (és érték!) hatékonyan elősegítheti a kisebbségek kulturális identitásának meghatározását és felmutatását. A kapcsolódások és viszonyok így módon kauzálisan és funkcionálisan „normalizálódnak”, a kör részlegesen bezárul és nyilvánvalóvá válik a kérdés (és a kérdésre adott válasz) hitele: miért vezet a kisebbségi alkotók fejlődési útja a valóság, az erkölcs, az identitás és további irodalmi értékek keresésétől az esztétikum (művészi kísérletezés és kifejezőmód) megtalálásáig? Ez a fejlődési vonal általában nem csak az egyes alkotói pályák ívét jelzi, hanem a kisebbségi magyar irodalmak történetének fejlődését is tükrözi a kezdetektől napjainkig. A fejlődési vonal ugyan nem lineáris, de mindenképpen evidens, részlegesen csupán az alkotói személyiség sajátosságai és pozíciója, másrészt a kisebbségi magyar irodalmakban esetlegesen bekövetkező nagyobb (tehát társadalmi szintű) változások befolyásolhatják.

Magyar-szlovák viszony a kölcsönösség jegyében

Feltételezhetően olyan időszak következik el, amelyben új alapokra helyezett történelmi, filológiai, publicisztikai munkák, elemző cikkek és tanulmányok írása válik lehetővé és időszerűvé az új feltételek közé került közép-európai régió és ezen belül a mindenképp nagyobb figyelmet érdemlő magyar-szlovák kapcsolatok kérdéskörében is. A kutatás és az eredmények szempontjából ezen a területen sem mennyiségileg, sem minőségileg nem mondható kielégítőnek a tudományos alapokon nyugvó, elfogulatlan mércével mérő, hasonlóságokat, közös motívumokat és eredményeket vizsgáló elemző írások sora. A magyar-szlovák kapcsolatok kutatásában szinte nincs jelentősebb kivétel az egyes (irodalom, történelem, fordítás továbbá társadalomtudományi) tudománysszakok között, csupán árnyalatnyi eltérések tapasztalhatók, elsősorban a mennyiséget illetően.

Ez alkalmából csupán egyetlen példát emelünk ki, mely a terminológia problematikáját is érinti. Magyar-szlovák vonatkozásban fogalmazza meg javaslatszerű megállapítását Käfer István egy 1995-ös tudományos konferencián: „A hungarológia és a szlovakológia mint tudományos diszciplínák lehetnének a szlovakológia, illetve a hungarológia sajátos területei. A hungarológia szlovák elemeit a szlovakohungarológia elemezné és a szlovakológia magyar elemeit a hungaroszllovakológia”. A megállapítás

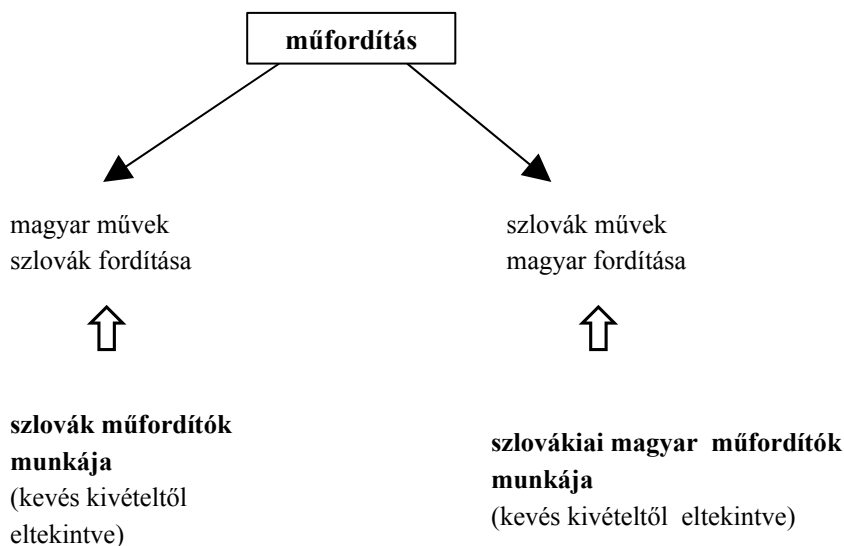
a felfedezés rátalálásán túl kiegészül azonban a következtetések célszerűségével: „Ily módon egyrészt nem választanánk szét néhány szerző, korszak, régió alkotásait, másrészt nem kényszerülnénk az uhorská literatúra – literatúra Uhorska – literatúra v Uhorsku – azaz magyarhoni irodalom – Magyarhon irodalma – irodalom Magyarhonban terminusok használatára.” A szakterületek közül jellegénél fogva tipikusnak is mondható az említett összefüggés, mely kiaknázatlan lehetőségeket rejt magában, logikát és kölcsönösséget feltételez. A mi rendszerünkben – amely elsősorban a nyelvi és irodalmi kontextusra helyezi a hangsúlyt, s ennél fogva szűkebb a Käfer István által használt hungarológiánál és szlovakológiánál – hasonló az összefüggésrend. Mi magyar szlovakisztikáról és szlovák hungarisztikáról értekezünk, melynek kölcsönös viszonya szintén dialektikus alapon értelmezhető, s rendszerünkben szervesen kiegészül a szlovákiai magyar szakmaiság funkcionáltságával. Ez azért is fontos, mivel a szlovákiai magyarság alkotói részesei mindkét irányba ható folyamatnak.

A szlovákiai magyar kisebbség létrejötte, kapcsolatrendszerének része nélkül a magyar/magyarországi szlovakisztika alig motiválódna és eredményeiben szegényebb lenne. Másrészt: a szlovák/szlovákiai hungarisztika helyzetének is meghatározója a szlovákiai magyarság (és szakembereinek munkája). Az irodalmi, nyelvi, kulturális komparatisztika és kontaktológia tudományos, továbbá tudományos-népszerűsítő műfajait és publicisztikus változatait döntő részben szintén ugyanebből a kisebbségi közegeből származó kutatók, tanárok, irodalmárok művelik.

A műfordítás szakterülete tér el leginkább a felvázolt képlettől, mivel e területen a szlovák műfordítók munkája alapvetően érvényesül a magyar irodalom termékeinek szlovákra való fordítása során. A szlovák

szépirodalom magyar nyelvre történő tolmácsolásában azonban ismét a szlovákiai magyar – műfordítással is foglalkozó költők és írók vállalják magukra a munka meghatározó részét. Ez a műfordítói „munkamegosztás” a vázolt alaphelyzetben – joggal feltételezhetően – nem tükrözi az európai jellegű vonások standard helyzetét, mint ahogy a magyar-szlovák kapcsolatok sajátosságai sem nevezhetők általánosan európai jellegadó vonásoknak. A műfordítás kérdéskörének ez a helyzete a következő sémába foglalható:

A műfordítás során valójában két kultúra rendszerének a (kommunikációs és szövegszintjének) szembesítésére kerül sor. A két kultúra rendszerének kölcsönös kapcsolata az átkódolás során döntő tényező az irodalmi kommunikációban, mivel eredményeképpen az átültetett szövegben mindkét kultúra elemei felbukkannak. A fordítás szövege szociális szinten is két struktúra kombinációja, s tematikai és stilisztikai szempontból az jellemzi, hogy két kultúra „kereszteződéséből” jött létre. A szlovákiai magyar műfordítók feladatának a sajátossága abban rejlik, hogy a szlovák eredeti művet úgy viszik át a magyar irodalom közegébe, hogy az a lehető legkevesebbet veszít általános, különleges és egyedi jegyeiből. Ez nem-

csak abból adódik, hogy jól tudják a szlovák nyelvet, hanem abból is, hogy megbízhatóan ismerik a szlovák történelmi múltat, a jelen valóságát, a szlovák gondolkodásmódot, mentalitást és sorsalakító tényezőket.

A szerteágazó problémakör külön vizsgáldást érdemelne, itt csupán annyira jut terünk, hogy rámutassunk néhány tipikus problémára, amely befolyásolja a műfordítást. Nem okozna különösebb gondot annak a bebizonyítása, hogy a fordítók (idősebb) részének véleményeiből, vitáiból hiányzik az elméleti felkészülés. Nem is a nyelvészeti speciális kérdések taglalására, hanem a gyakorlatból leszűrt elemi tények általánosítására gondolunk. Azt tapasztaltuk, hogy az elméleti megalapozottság feltétele a jó minőségű fordításnak, az elmélet megóvjaa a fordítót a rossz szokásoktól, a konvencióktól és sztereotípiák alkalmazásától. Erre már a fordító- és tolmácsképzés tapasztalatai és tanúságai is bizonyítékként szolgálnak.

A kulturális értékek nemzetközi cseréjének kontextusában jelenünkben a műfordítás elsősorban dinamizmusával és népszerűségével hívja fel magára a figyelmet. A fordítástudomány interdiszciplináris jellegű, valójában az interdiszciplináris gondolkodás terméke, mely viszonyrendszerében már megfogalmazta az összehasonlító nyelvészethez, valamint az összehasonlító irodalomtudományhoz való kapcsolatát. Ezzel sajátos helyet biztosít magának a kultúra és az irodalom kontextusának rendjében.

* * *

Az Európai Unió (mely meghatározza a közép-európai régió jövőjét) keretében kialakuló viszonyrendszer a nemzeti és a kisebbségi kultúrák, irodalmak és társadalmak számára új lehetőségeket és perspektívát jelent. Ezek a tendenciák irányultságukkal befolyásolják a viszonyok további alakulását és az értékek közvetítését. Az irodalom kutatásának és elemző szempontjainak alkalmazkodnia szükséges az új fejleményekhez és feltételekhez általában, specifikusan pedig a kisebbségi irodalmak sajátosságainak vizsgálatakor kell elmélyítenie és kibővítenie módszereit. Az értékek differenciált kezelése és értelmezése – úgy tűnik – egyre nagyobb teret kap, hogy az irodalom értékelése komplex módon érvényesülhessen.

Szakirodalom

- Chmel, Rudolf: Nagykövet voltam Magyarországon, Kalligram, Pozsony, 1997
- Čepan, Oskár: Literatúra medzi centrom a perifériou
In.: Literárne bagately, Archa, Bratislava, 1992
- Käfer István: A szlovako-hungarológia és a hungaro-szlovakológia a Pázmány-hagyományú egyetemeken. Mint előadás elhangzott Nagyszombatban a Trnavská univerzita által rendezett tudományos tanácskozáson 1995. novemberében. In.: Dona nobis pacem (Magyar-szlovák kérdések), Piliscsaba, 1998, 49. o.
- Kell-e nekünk Közép-Európa? Századvég, különszám, Budapest, 1989
- Kiš, Danilo: Kételyek kora, Fórum-Kalligram, Újvidék-Pozsony, 1994
- Konrád György: Európa köldökén, Magvető, Budapest, 1990
- Közép Európa a kapuk előtt, Savaria Univ. Pr., Szombathely, 2001
- Módos Péter: Az Unió és Magyarország, Beszélgetés Schöpflin György politológussal Európai utas, 16. évf. 2005/1
- Pomogáts Béla: Kisebbségben és magyarságban, Nap, Dunaszerdahely, 1997
- Újvári Zoltán: Gondolatok az identitás vizsgálatáról, Debreceni Szemle, 14. évf. 2006/1
- Zajac, Peter: Tvorivosť regiónu, In.: Pulzovanie literatúry (Tvorivosť literatúry II.), Slovenský spisovateľ, Bratislava, 1993

Resumé

V kontexte identity a estetična

Autor štúdie výstižne charakterizuje pojem identity v rámci stredoeurópskeho kontextu, poukazuje na aktuálnosť jeho naplnenia diferencovaným obsahom, skoncipuje podstatu systémového vzťahu maďarských (menšinových) literatúr mimo maďarských (menšinových) literatúr mimo Maďarskej republiky a maďarskej národnej literatúry. Pri zisťovaní špecifickostí sa opiera aj o názory slovenských literárnych vedcov, pričom si vytvára vlastnú koncepciu interpretácie kontextu identity a estetiky v menšinových literatúrach. Záverom sa venuje objasneniu vzťahov maďarskej slovakistiky, slovenskej hungaristiky a maďarskej literatúry na Slovensku.

A komparáció komplikáció(i), avagy a konszolidáció(k) nemzedéke(i)

Érdekes lehet olyan hipotézist felállítani,¹ hogy az Iródia összehasonlítható azzal a magyarországi, „arctalannak” nevezett „nemzedékkel”, amely időben valamivel megelőzte őt. Az arctalanokról szóló komolyabb értékelő szándékú reflexiók, viták és önértékelések, öninterpretációk a nyolcvanas években kezdtek megjelenni. Az iródiások ezeket az alkotókat és értékeléseket logikusan ismerhették – inkább, mint az időben velük éppen párhuzamos folyamatokat a magyar irodalomban, hiszen az abszolút kortárs irodalom folyamatos figyelésének lehetőségei nem voltak adottak (államhatár, ellenőrzések, évi két engedélyezett magyarországi utazás, folyóirat-rendelések és postai kézbesítések ellenőrzése, küldemények elkobzása stb.).

Próbáljuk meg ráhúzni az Iródiára és alkotóira pl. Zalán Tibor a *Fasírt*-ban² megjelent tanulmányában az arctalanokra vonatkoztatott jellemzőket. „*Az irodalmi köztudatba nem vagy csak alig beépült*” – az iródiásokra a kezdetekben problémamentesen applikálható kijelentés. Ha viszont azt nézzük, az iródiások ma milyen helyet foglalnak el a köztudatban, differenciáltabb képet kapunk. Az Iródia mint olyan megszűnt, inkább irodalomtörténeti tényként emlegetik. Szerzőinek nem kis része elhallgatott, pályát módosított, a jobbak viszont jelenleg a szlovákiai magyar irodalom derékhadát adják, vagyis „beépültek”. Magyarországról nézve azt látjuk, hogy négy-öt szerző kanonizálódott/dik a kortárs magyar irodalom középpontjától számított negyedik-ötödik körön, vagyis majd-

¹ Néhány hónapja egy Iródiával foglalkozó hosszabb tanulmányommal kapcsolatban merült fel az a kifogás, hogy a csoport nyolcvanas években megjelenő füzeteit nem hasonlítottam össze „Zalán Tiborék”-kal és a szintén nyolcvanas évekbeli JAK füzetekkel. Nem találtam teljesen indokoltnak a kifogást, de akár a különbségek, akár a közös vonások dominálnak, csak feltárásuk „bizonyíthatja” a két állítás valamelyikét. Ezért született meg ez az írás.

² Zalán Tibor: Arctalan nemzedék. In: *Fasírt avagy viták a „fiatal” irodalomról*. Budapest, 1982, Magvető 35–56. o.

nem a periférián. Ennek okai nem elsősorban minőségek. Talamon Alfonz, Farnbauer Gábor, Hizsnyai Zoltán és Juhász R. József (később mások, az egyik legfiatalabb íródiás N. Tóth Anikó vagy a nem íródiás, de Szlovákiában közönségsikert arató és botrányokat kavaro Győry Attila stb.) nem rendelkeznek megfelelően erőteljes, „agresszív”, a kanonizációt kikényszerítő kritikai háttérrel, menedzsmenttel Magyarországon. **„Nem tömörül csoportokba, iskolákba”** – míg az arctalanok tudatosan ódzkodtak bármiféle közösség kialakításától, addig az Iródia számára történelmi helyzeténél fogva nem adatott más lehetőség a bemutatkozásra. Mire azonban *Próbaút* antológiája és az első önálló kötetek napvilágot láttak, már az „utódszervezet” FÍK sem létezett igazán. **„Eszétikai-ideológiai egymásrahangoztság”** nemigen volt tapasztalható sem az arctalanoknál, sem az íródiásoknál. **„A küldetéstudat helyét a tisztázó tudat veszi át, a vers már nem mint a valóság ábrázolása, hanem mint a valóság darabja jelenik meg. Önmaga vizsgálatakor a valóság vizsgálatát végzi el, öntetszelgés helyett belekóstol az önundorba, öncsőmörbe, önidegenségbe.”**³ Zalán ezen eszmefuttatását a valóságtükrözésről Géczi János értelmezte és egészítette ki: „Azáltal, hogy a befogadók valóságigénye nem nyer – az előző nemzedékeknel fokozottabban, pontosabban nyújtott – kielégítést az »Arctalanok« műveiben, s azzal, hogy alkotó tagjai nemhogy elvesztették, de meg sem kapták a megmérettetés lehetőségét, a **valóság látszólag eltűnik**, vagy még inkább (egymásra ráfektethető) rétegekre hasad, amelyek közül mindenki a maga érdekeinek megfelelően kiválasztja a szükségének (luxusának!) megfelelőt. A befogadónak nem engedelmeskednek a szövegek, alkotóikat érthetlenséggel, a valóság eltüntetésével vádolják. S az »Arctalanok« bármely tagjának, mivel nincs lehetősége önmozgásán kívül társadalmi (reális) kölcsönhatásba lépnie, marad a fokozatos **valóságbeszűkítés** [...] Hiszen **a befogadók valóság-elvárása nem egyezik a nyújtott valósággal**. Holott mind a kettő (sok) létezik.” „A versbe a tudományok és társzművészetek felől beáramló másodlagos jelek a műveket egyre szélesebb, de már nem az etnikai összetartozás jegyében funkcionáló közösségek mint olvasóréteg körébe utalják. Végül a társa-

³ Uo. 39. o.

⁴ Uo. 41. o.

dalmi valóság egyes konkrétumai és általános érvényű törvényei közti absztrakciós út iránya megfordul.”⁵ Varga Csaba azonban radikálisan száll vitába a fenti önértelmezésekkel: „...az új költőnemzedék ... a valóság vizsgálatát nem végzi el önmaga vizsgálatakor – különösen nem bővíti vagy teremti így a valóságot. Továbbá: önmagát sem vizsgálja, inkább csak *leírja*. Ha ez a nemzedék is hozzálátna az okok – legalább: – körül-szagolásához, mindjárt nem választaná szét a *küldetés*-tudatot és a *tisztázó* tudatot, s nem választaná szét – mondjuk – a politikát és a minőséget sem. (Legelemibb indok: a tisztázás is lehet küldetés stb.)”⁶ Az Iródiának korántsem volt ennyire tudatos a valósághoz és valóságtükrözéshez való költői viszonya, amely nagyrészt a szlovákiai magyar irodalom realista írásmódjának deklarált elvetésében merült ki, részben hasonlóan, mint az Iródiát megelőző nemzedéknél. A vonalassá váló hagyomány helyettesítésének szándéka viszont nem öltött minden alkotó esetében konkrét formát. A „küldetés- és tisztázó tudat” tekintetében az iródiások is lerázni igyekeztek magukról az előbbit (lásd műveikben az abszurdot és iróniát, kivételt részben Krausz Tivadar „messianisztikus” megszólalásai és Ravasz József lírája képeznek). Az utóbbi tekintetében már nem egyértelmű a helyzet, mint ahogy Varga Csaba megfigyelése sem teljesen az. Nem mondható, hogy az arctalanok (sem az iródiások) ne törekedtek volna tisztázásra, a valóság elemzésére, és csakis öncélúan ábrázoltak volna. Más valósággal dolgoztak, ahogyan az Géczy János fentebbi interpretációjából sejlik. Az autonóm költői valóságok egyéni megfogalmazása terén a már említett négy kiemelt iródiás szerző tette a legtöbbet és a legegységibb módon. Viszont elsősorban a gyengébb művek esetében az iródiásokat is érinthetné az a nem egészen jogos bíráló, amit Varga Csaba az arctalanokkal kapcsolatban ír le: „A nemzedék *önmagát* járja körül, csak önmagát próbálja leírni? Pontosan. Csak hát ez valahol csőd, ha ügyesen is fedjük el.”⁷ A megközelítés kísértetiesen hasonlít Duba Gyula számonkérésére 1972-ből, a fekete szelekkel szemben: a kollektív elkötelezettsé-

⁵ Géczy János: Kiegészítés az „Arctalanok” esszéhez. Ín Fasírt avagy viták a „fiatal” irodalomról. Budapest, 1982, Magvető 59–60, 66. o.

⁶ Varga Csaba: A konszolidáció nemzedéke. Ín Fasírt avagy viták a „fiatal” irodalomról. Budapest, 1982, Magvető 71. o.

⁷ Uo. 70. o.

get kérte számon és elítélte az introvertáltságot.

Folytatva Zalán jellemzését: *„nem csoportosul irodalmi lapok, folyóiratok köré”* – az Iródia esetében nehéz lenne a folyóiratok tudatos kerüléséről beszélni. Míg Magyarországon a hetvenes és nyolcvanas években fiatal irodalmi antológiák és önálló kötetek garmada látott napvilágot, addig Szlovákiában a megjelenés lehetőségéért harcoltak az ifjak. Itt csak egyetlen folyóirat, az Irodalmi Szemle létezett, és épp ennek alternatívájaként jöttek létre az Iródia füzetei. Amikor a folyóirat Holnap nevű, újonnan létrehozott rovatában a nyomásnak engedve mégis teret adott a fiataloknak, azok örültek, hogy közléshez jutnak, különösen azután, hogy a füzetek kiadását leállította a hatalom. Amikor 1992-ben megalakult a Kalligram, sok iródiás csatlakozott hozzá, időközben pedig magyarországi folyóiratokban is közölték már írásaikat, hiszen belátták, magyarországi megjelenés nélkül esélytelenek. Zalán *„falkában közlés”* (értsd elkülönítés, felelősségvállalás nélküli közlés, a szerkesztőség leplezett elhatárolódása – az arctalanítás, eltömegesítés szolgálatában)⁸ kifejezése viszont a Holnap rovatra is találó lehet. Aki a Holnapban „bizonyította”, hogy megfelel „fiatalként”, akiért ugyebár a lap még nem vállalhat felelősséget, csak az léphetett tovább úgymond érettnak tekinthető alkotóként a folyóirat egyéb rovataiba.⁹ *Város és falu különbségének tudata*, tematizálódása nem érezhető az Iródia szerzőinél. *Vidék és nagyváros* (Magyarországon: Budapest kontra minden más) markáns elkülönülése pedig egyáltalán nem. Egyesek több természeti, vagy szülőföldképpel dolgoztak (Ravasz József, Csepécz Szilvia), mások kevesebbel (Farnbauer Gábor, Juhász József), de ellentét vagy erőteljes másság forrása ez nem lett. Zalán *lezártnak, követhetetlennek tartja azokat az életműveket*, amik pedig az Iródia számára példaként jelentek meg (Kassák Lajos, Szilágyi Domokos, Pilinszky János, Weöres Sándor). Fáziskésés, másképp gondolkodás? Nem tudni. Mindenesetre kézzelfogható ízlésbeli különbség ez, ami talán

⁸ Vö. Szilágyi Ákos: A „fiatal irodalom” mint megtévesztés és hamis tudat. In *Fasírt avagy viták a „fiatal” irodalomról*. Budapest, 1982, Magvető 77–91. o.

⁹ Jellemző, hogy az Új Ifjúság ifjúsági lapként is külön irodalmi rovatot tartott fenn a fiataloknak, ez volt az Új Hajtások, ami annál abszurdabb, hogy más szépirodalmi rovat a lapban egyáltalán nem volt.

azt is okozza, hogy míg Magyarországon ebben az időben az *összes létező versforma* él (Zalán ugyan említi a szabad vers devalválását), a nyolcvanas évek szlovákiai indulói kezdetben szinte mindnyájan kizárólag *szabad versekkel* kísérleteztek, csak később, a kilencvenes évek fordulóján születtek kötött formájú vagy vizuális alkotásaik. A Zalán által emlegetett *„konvencionális metaforikusság” visszaszorulása* sem volt általános jelenség. Egyesek (Farnbauer) esetében ugyan a lírai jelleg kikerül a versbeszéd központjából, ez azonban nem zárja ki a metaforikusságot, képviséget. A magyarországi gyakorlattal ellentétben Szlovákia magyar fiatal költői egyáltalán nem vonzódtak a *hosszabb versidomokhoz*. Az egyetlen, már későbbi, ellenpélda *Az ibolya illata*, amely önmagát „gondolatregényként” meghatározva, valamint formai szabadságával – s egyben költöttségeivel (lásd a fejezetek-fantazmák számozásának logikáját, a kompozíciót) – kétségeit is megfogalmazza a hosszúvers korlátaival szemben. *„Korunk uralkodó életérzése a bizonytalanság”* – állítja az arctalanok jellemzője. E kétely már markánsabban tematizálódik az íródiásoknál, legerőteljesebben ismét csak az általam kiemelt négy szerző műveiben. Zalán mindkét oldalra leginkább érvényesíthető kijelentése a következő: *„Irányzatokról, azok érvényesítéséről, ideológiák központi irányító szerepéről ennek értelmében (lét, élet és valóságfelfogás, -ábrázolás értelmében – A.Z. megj.) nem beszélhetünk*. Ez a költészet annyiféle, ahány művelője van. Határait nem ismeri (be), gazdagodása minden irányból lehetségesnek és szükségesnek látszik.”¹⁰ Akár egyszerű ténymegállapítás, akár bírálat, akár dicséret ez Zalán részéről, mindenképpen pontos abban a tekintetben, hogy *az arctalanok és az íródiások heterogenitása („arctalansága”, illetve „radikális eklektikája”) evidens*.

S ha már a JAK füzetek kerültek szóba, több ilyen füzet – feltételezhetően! – módot adhat a nyolcvanas évekbeli felvidéki és magyarországi „fiatal” irodalmi törekvések összevetésére. Noha itt most nincs lehetőség a sorozat minden darabját megvizsgálni, érdemes kiemelni néhány jellemző, sikerült, vagy azóta is emlegetett antológiát. A *Ká! Ká! Ká! A Fölőspéldány gyűjtése*¹¹ címűhöz foghatót még véletlenül sem találni a felvidé-

¹⁰ Zalán Tibor: i. m. 52. o.

¹¹ Ká! Ká! Ká! A Fölőspéldány gyűjtése. Budapest, 1986, Magvető

ken. *A beat, alternatív, rock, illetve az underground (punk, new wave) kultúra* szélesebben értelmezett határsávjában mozgó szerzők elsősorban kívülállásukat, világképüket prezentálhatták műveikkel, amelyek egyben a Fölőspéldány¹² nevű laza szerveződés legfontosabb állomásait dokumentálták. Ehhez a kultúrához egy-egy Ginsbergre való utaláson kívül sem a hetvenes évek végén, sem a nyolcvanas évek elején nem jelentkezett senki a Szlovákiában magyarul írók közül. A Stúdió érté később indult, már a nyolcvanas évek alternatív kultúrájára fókuszált, ráadásul az irodalomtól erőteljesen az akcióművészet és a képzőművészet irányába mozdult el.

1982-ben, a sorozat 2. számú füzeteként jelent meg a *Vers(z)iók*¹³ antológia, amely több szempontból is érdekes. Egyrészt azért, mert életkor alapján nemzedéki¹⁴ s egyben azonos vagy hasonló művészeti elvek alapján az államhatárookra való tekintet nélkül összeállított kötetről van szó.¹⁵ Megjegyzendő azonban, hogy a „**formabontás**” **megvalósulása**, ami az összeállítás alapelve volt, erőteljesen különbözik az egyes alkotók esetében. Markó Béla más szövegeket produkál, mint pl. Körössi P. József, Balla Zsófia is különbözik Tóth Lászlótól, Petőcz András akkori munkái pedig teljesen eltérőek Sziveri Jánoséitól. Másrészt azért is interesszállhatja az olvasót a kötet, mert bár magyar irodalmi „neoavantgárd” gyűjteménynek indult, maguk a szerkesztők úgy találták, hogy sokkal inkább a „bontott formák” beszélnek a kötetből, mint a formabontás radikális lendülete. „Ha szabad így mondanunk, inkább valami visszafogott ironizáltság, önkisebbités, egyfajta csöndes *understatement* uralkodik itt...”¹⁶ Noha az *avantgárd (neoavantgárd) és a posztmodern* két önálló fogalmat fed,

¹² lásd Györe Balázs az antológia címét adó versét a 20. oldalon és Szilágyi Ákos *A fölőspéldány szomorúsága* című írását, 13–18. o.

¹³ Kulcsár Szabó Ernő és Zalán Tibor szerk.: *Vers(z)iók*. Budapest, 1982, Magvető

¹⁴ „...a kötet zömmel az ötvenes években született alkotók, illetve az ő nemzedéki indulásukkal egyidejűleg debütáló idősebbek műveiből rajzolt volna keresztmetszetet.” Kulcsár Szabó Ernő–Zalán Tibor: *Formabontás vagy bontott forma?* In Kulcsár Szabó Ernő és Zalán Tibor szerk.: *Vers(z)iók*. Budapest, 1982, Magvető, 5. o.

¹⁵ Vagyis részben alkalmas a hasonló művészeti elvekhez kötődő határon túli magyar irodalom feltérképezésére, s kiszélesítheti ezen összehasonlítás horizontját is.

¹⁶ Kulcsár Szabó Ernő és Zalán Tibor szerk.: i. m. 6. o.

van úgy, hogy egyes alkotók életpályáján mindkét világszemlélet, irányzat fontos szereppel bír, illetve hat egymásra (ilyen pl. Tandori Dezső, Tóth László, de épp ebben az antológiában „formabontóként” kapott helyett Parti Nagy Lajos két verse is). Az említett „radikális lendület” elmaradása már posztmodern hatás, a formabontás nyelvének a bontott (dekonstruált, rontott, újraírt stb.) formák nyelvénél való alakulása nem különben ezt a jelenséget példázza. Szélesebb értelemben az avantgárd kultúra visszaszorulása a pop kultúrájával szemben – akad, aki a posztmodern művészetet médiumainak, az intertextualitás kiaknázásának, játékoságának, sok különböző művészetszemlélettel, hagyománnyal, beszédmóddal való párbeszédbe lépése stb. alapján a pop kultúrkörébe sorolja – külföldön már korábban megfigyelhető volt: „A posztmodern korszakban viszont megrendül a művészetek nyelvéről kialakított felfogásmód, s így az avantgárd körüli vitákban is egyre több szó esik a radikális változtatás–megújulás törekvésének gyengüléséről, illetve a múzeumosodás erősödő alternatívájáról. Mert 68-cal – úgy tűnik – véget ért az avantgárd társadalmi, ideológiai hadviselése a kultúra (és a társadalom) intézményeivel, a levegős utópiák és megváltáskísérletek éppúgy, mint a nagy kontesztálók, múzeumi relikviákká váltak, az avantgárd üzlet lett. (Nem Magyarországon lett üzlet – A.Z. megj.) Eltűnt a közönséggel folytatott (ideologikus) párbeszéd (például a nézőket az előadásba bevonó színház) igénye is. Ami megmaradt, az a populáris kultúrával és az életformával való játékos »barkácsolás«: a futószalag-kultúrával szemben a kézművesség, a sztereotípiákkal szemben az egyszerűség hangsúlyozása. Voltaképpen ez is ideológia, csak agresszivitása szelídült meg.”¹⁷ A sokszínűség – részben a rewritingnak és az intertextuális lehetőségeknek is köszönhetően –, a magyar költészetben a (hatvanas)–hetvenes években egyre kézzelfoghatóbbá vált, az irodalom, azon belül a költészet egyre tagoltabb szemléletű lett, de ez a tagoltság nem a beszédmódok egymást tagadó szétszórtsága volt, hanem *az egyes irányok plurális megnyilvánulásai*. 1986-ban írja Hekerle László visszautalva a *Vers(z)ió*kra: „Az antológia szerkesztői által enyhén csalódott hangon emlegetett »csöndes understatement«, ami e versek mögött húzódik, valójában e világkép jellegére mutat; jellegzetessége ez,

¹⁷ Almási Miklós: *Anti-esztétika*. H.n., 2003, Helikon, 17. o.

nem pedig hibája vagy rezignáltan tudomásulveendő, csenevész termete.”¹⁸ A groteszk és az ironikus szemléletmód részint eluralkodott, részint polgárjogot nyert. Az elbizonytalanítás és megkérdőjelezés a nem kifejezetten posztmodern jelzővel illethető irodalom építőeleme is. Még a radikálisnak ismert neoavantgárd is kirakta a maga kérdőjeleit. Hekerle – ez a dolog pikantériája – egy újabb antológia elé írta az akkor kortárs magyar irodalom elmúlt tíz évének irányait összefoglalni óhajtó tanulmányát. Ebben az antológiában Petőcz András avantgárd versei Kukorelly Endre és Garaczi László műveit követik. Hekerle „dinamikus rendszer”-ként értelmezi a költészet időszerű jelenségeit, típusait, irányait.¹⁹ A szlovákiai magyar fiatalok – minimum egy évtizeddel fiatalabbak – ez idő tájt korántsem értek el olyan eredményeket, mint amilyeneket pl. a *Vers(z)iók* vagy a „Kováts!” – *Jelenlét-revü* mutatnak. **Akad viszont hasonlóság, és ez a pluralitásra való törekvés.** Mind az Iródia füzetekben, mind a cenzúrázott *Próbaút*ban világosan látható a különféle megszólalások, alkotói világok sokszínűsége. Magyarországon a későmodern már önmagában véve többszólamú volt. Szlovákiában a tradicionálisnak tekintett és hivatalosított irányzat(ok)ba a háború után addig csupán kevésszer szólt bele erőteljesebben a másság igénye, először a sematizmus elleni lázadás említhető, másodszer pedig a két következő generáció fellépése. A pluralitás igénye, bár sokkal kevésbé volt erőteljes, mégis megkérdőjelezhetetlen lett az Iródia fellépésével. Harmadszor azért is érdekes a *Vers(z)iók*, mert nem csupán magyarországi, hanem a határon túli magyar irodalmakból is válogat, s így egy paradigmába / „régióba” helyezi a hasonló esztétikai bázisra épülő műveket és azok szerzőit. Beszédes, hogy Szlovákiát Tóth László és Kopócs Tibor képzőművész képviselik. A Felvidéken az iródiások között nem találni csupán két alkotót, aki a *Vers(z)iók* neoavantgárd hagyományához tudatosan kötődne, ők Mészáros Ottó és Juhász R. József. Juhász ráadásul konkrétan is köthető az antológiához, ugyanis az ebben megjelenő művekre készített később paródiá-

¹⁸ Hekerle László: *Kevés-e a valamennyi?* In „Kováts!” – *Jelenlét-revü*. Budapest, 1986, Magvető, 16. o.

¹⁹ Vö. Hekerle László: i. m. 6–17. o.

kat.²⁰ Tovább keresve a kontextus komparációjának lehetőségeit számos gyűjteményt, antológiát, folyóiratot vizsgálhatnánk meg. Ilyen a *Vers(z)iók*hoz hasonló *Szógettő*.²¹ 1989-ben „az új magyar avantgarde” dokumentumaiból nyújt válogatást közel négyszáz oldalon, szereplői a harmincas-ötvenes évek szülöttei. Mivel e helyütt nincs mód az összes 1980 és 1990 között megjelenő magyar folyóirat, füzetsorozat vagy antológia összehasonlítására a Szlovákiában ez idő tájt megjelent egyetlen folyóirattal, egyetlen országosan ismert füzetsorozattal és egyetlen antológiával – s a fentiek ismeretében értelme sem nagyon lenne – az a következtetés tűnik a legvalószínűbbnek, hogy a nyolcvanas évek Szlovákiájában magyarul megszülető fiatal irodalom és a korabeli magyarországi fiatal irodalom törekvései között csak igen *csekély összefüggés* mutatható ki. Okozhatta ezt az irodalmi „fejlődés” fáziskésése, az eltérő társadalmi-politikai körülmények, a publikálás viszonylagos szabadsága az egyik, teljes ellenőrzése / irányítása a másik oldalon vagy akár a szlovákiai magyar fiatalok lelkesedéséhez képest visszafogottabb irodalmi tájékozottsága és teljesítménye. A Nappali ház 1994-ben jelentette meg *Csipesszel a lángot*²² című tanulmánykötetét a „legújabb magyar irodalomról”, vagyis az „1956 után született és nagyjából a 80-as évek közepe táján jelentkezett” magyar²³ írókról. Célja többek között annak a kérdésnek a megválaszolása is (lásd az előszót), hogy: vajon a hetvenes években kibontakozó irodalom folytatóiként léptek-e fel, vagy pedig más irányok keresése jellemzi-e őket? Anélkül, hogy a kötet különféle válaszait mechanikusan összegezném, rá lehet mutatni néhány jelenségre, tanulságra. Amennyiben ilyen kérdés releváns módon megfogalmazódik, tehát elismerhető a jogossága, már kijelenthető, hogy a kontinuitás nem teljesen evidens. Ez az irodalom sokszínű, több tekintetben széttartó, 1986 után nem értelmez-

²⁰ pl. Petőcz András: *Emlékezés Jolánra, Könyörgés*, Tóth László: *Mi történik a homokóra nyakában – I., II.* Ezek, amellet, hogy vállalják az említett hagyományt, egyszersmind Juhász kétségeit is kifejezik ezzel a hagyománnyal szemben. E témában H. Nagy Péter közölt fontosabb tanulmányokat.

²¹ ... amiről csak a rend kedvéért kell tudni, hogy tulajdonképpen az ELTE BTK művészeti-irodalmi folyóiratának 1989 / 1-2. duplaszáma, jellegében viszont antológia.

²² Károlyi Csaba szerk.: *Csipesszel a lángot*. Budapest, 1994, Nappali ház

²³ beleértve a határon túliakat is

hető egységesként.²⁴ A tagoltságra és változatosságra a tanulmánykötet első részének több összegző írása is rámutat,²⁵ a konkrét szerzőkről és művekről készült tanulmányok sora is a heterogenitást látszik megerősíteni. Szirák Péter tanulmányában a kontinuitással kapcsolatban konkrétan is kimondja: „*Az új évtized irodalma [...] nem visszatekintő jellegű*”.²⁶ A szlovákiai Iródia szándéka sem a visszatekintés volt. Legjobbjai azonban csak későbbi könyveikkel, az utóbbi húsz évben tudtak igazán hozzájárulni a 80-as évekbeli fordulat utáni irodalom értékeihez. Az 1994-ben megjelent tanulmánykötet egyetlen felvidéki szerzővel foglalkozik, Franbauer Gábor Ibolya-kötetéről a pozsonyi Csanda Gábor ír.²⁷ Így aztán a könyv megjelenési helyétől függetlenül nem teljesen magyarországi recepcióról van szó. Önmagáért beszél, hogy Csanda is csupán a felvidéki kontextusban helyezi el Farnbauert, nem kockáztatja meg sem az általa említett Iródia, sem Farnbauer helyének meghatározását az egyetemes magyar irodalomban, s azon túl, hogy épp ebben a könyvben jelenik meg ez az írása, a fordulat utáni paradigmák egyikében sem. Ez nagyjából jellemző az iródiás nemzedék (ez esetben már a *Próbaút* utáni önálló kötetekről van szó) magyarországi recepciójára, amely így egyáltalán nem mondható határozottnak, értelmessnek és egyértelműnek sem.

Amennyiben a nyolcvanas évek szlovákiai magyar irodalmának konstrukcióját nem a magyarországi vagy az egyetemes magyar irodalom alakzatával egyenlő súlyú és attól óhatatlanul elkülönülő irodalomként próbálnánk meg vizsgálni (értsd magyarországi magyar irodalom „versus” szlovákiai magyar irodalom), hanem az egyetemes magyar irodalom periferiáján „régión” képző részhalmazként, amelynek törekvései nagyjából a magyar irodalom egyéb csoportjainak súlyával, jelentőségével mérhető-

²⁴ Vö. Takáts József: *Rövidtörténet, 1986, posztmodern*. In Károlyi Csaba szerk.: *Csipesszel a lángot*. Budapest, 1994, Nappali ház, 21–22. o.

²⁵ pl. Szirák Péter: *Folytonosság és változás a 80-as évek magyar prózájában*. In Károlyi Csaba szerk.: *Csipesszel a lángot*. Budapest, 1994, Nappali ház, 23–32. o. Szirák egyetlen felvidéki író sorol a prózafordulat alakítóinak első vonulatához, Grendel Lajost, őt is fenntartásokkal (25. o.).

²⁶ Uo. 29. o.

²⁷ Csanda Gábor: „*A fantazma az a regény, amely vers*”. In Károlyi Csaba szerk.: *Csipesszel a lángot*. Budapest, 1994, Nappali ház, 138–145. o.

ek, valószínűleg közelebb kerülénk az igazsághoz: ***két valóban szembe-
ötlő hasonlóság, a heterogenitásra, pluralitásra való törekvés és saját
kontextusukban a hagyománnyal való szembehelyezkedés ellenére e fel-
vidéki folyamatok nem kopírozták a Magyarországon zajlókat.*** Noha az
Íródia-csoport kulturális antropológiai vonatkozásai merőben sajátossá
tették helyzetét, az egyetemes magyar irodalom történetének tükrében ta-
lán nem vállalkozott többre, mint saját helyének meghatározására, alkotói
közlési lehetőségeinek bővítésére. Eközben részt vett azon politikai társa-
dalmi változások kieszközlésében / kierőszakolásában, amelyek a szlová-
kiai magyar irodalom pluralitását – ez a pluralitás a nyolcvanas évek ma-
gyarországi magyar irodalmában már evidens volt – biztosították, s bizto-
sítják máig, így jelentőségének felmérése nem korlátozódhat az esztétikai
teljesítmények vizsgálatára, hanem ki kell terjednie a társadalmi közegre
gyakorolt hatásra, annak eredményeire is, amelyek a szlovákiai magyar
irodalom további – Íródiától már nagyrészt független – fejlődésének és
pluralitásának alapvető biztosítékaivá váltak.

Resumé

Existuje hypotéza, podľa ktorej je vývin maďarskej literatúry „mladých” autorov
na Slovensku v osemdesiatych rokoch veľmi podobný vývinu maďarskej
literatúry „mladých” autorov v Maďarsku, vrátane publikovaných zôšitov Íródia
a JAK, antológií; ich štýlového smerovania atď. Tento príspevok ako časť
rozsiahlejšej štúdie porovnáva publikácie, diela, estetické a ideologické
smerovanie autorov z niekoľkých, okrem literárnych i zo spoločenských
aspektov. Opiera sa i o argumenty sumarizujúcich odborných diel v danej
tematike. Odvoláva sa na malý počet a na charakter podobných čít, zároveň
na základe komparácie poukazuje na nepodloženosť uvedenej hypotézy.

Kulturális identitás és nemzeti szimbólumok magyarországi és határon túli magyarok körében

Manapság sokan foglalkoznak a határon túli magyarok életével. Bár ez a tanulmány is róluk szól, teljesen más szemszögből próbálja megközelíteni és vizsgálni őket, mint napjaink azon újságírói, kutatói, akik a népszavazás eredménye után annak rájuk gyakorolt hatásával foglalkoznak, hogy vajon milyen mértékben éreznek haragot az anyaországuk iránt, mennyire érzik magukat kirekesztettnek mostani hazájukban, és a többi kérdés, ami szerintem sokunk számára ismert az újságokból és a média egyéb forrásaiból.

Minket jobban foglalkoztatott az a kérdés, hogy vajon azok az emberek, akik annak idején arra kényszerültek, hogy határainkon túli országokban folytassák életüket, vajon mennyire őrzik a magyarság szimbólumait, mennyire erős a nemzettudatuk, a magyarsághoz való tartozásuk, egyáltalán rokonszenvesnek találják-e az itthoni magyarokat, vagy sem.

A kérdés megválaszolására az interkulturális kommunikáció szeminárium keretén belül néhány hallgatóval kérdőíves kutatást végeztünk magyarországi (miskolci), szlovákiai (kassai), kárpátaljai (beregászi) és romániai (nagykárolyi) válaszadók körében.

A négy településen 125 válaszadót kérdeztünk. Feltételezésünk szerint jelentős különbségek voltak várhatóak a magyarság szimbólumainak a vizsgálatokor a határon túli magyarok véleménye és az itthoni magyarok véleménye között.

A szimbólum fogalma rendkívül összetett, elsősorban összekötő kapcsolatnak tekinthető. Kíváncsiak voltunk, milyen mértékűek lesznek a különböző országokban élők válaszai közötti különbségek.

A kutatás

A kutatáshoz felhasznált kérdőívben 24 kérdést tettünk fel. Az első tizenegy kérdés egyértelműen a magyarságszimbólumok vizsgálatával foglalkozik, az ezt követő kérdések megpróbálnak választ adni arra, hogy a válaszadó milyennek látja a magyar embereket, milyen tulajdonságukkal ruházza fel őket, illetve, hogy milyennek látja saját nemzetét. A 16-19. kérdések ún. rokonszenvi-ellenszenvi típusú kérdések, míg az utolsó 5 kérdés az identitástudat tisztázását tűzte ki céljául

Terjedelmi korlátok miatt jelen kiadványban nem elemezhetjük az összes kérdésekre adott válaszokat, így csak a kérdőív szimbólumokra és identitástudatra vonatkozó részéből választottunk néhányat.

A szimbólumokra vonatkozó kérdések

A szimbólumokra vonatkozó kérdések a következők voltak:

- Válasszon ki hármat az alábbi elemek közül, amelyeket a legjellemzőbben magyaros ételeknek tart!
 - Halászlé
 - Bableves
 - Gulyás
 - Lebbencsleves
 - Paprikás krumpli
 - Töltött paprika
 - Rántott hús
 - Töltött káposzta
 - Disznótoros
 - Rétes
 - Lángos
 - Palacsinta
 - Túrós csusza
 - Szilvás gombóc
 - Egyik sem
- Válasszon egyet az alábbi italok közül, amelyet a legjellemzőbben magyaros italnak tart!
 - Bor
 - Sör
 - Pálinka
- Ha magyaros viseletre gondol, mely öltözeti elemek jutnak leginkább az eszébe? (Válasszon hármat!)
 - Cifraszűr
 - Huszármante
 - Bőszárú gatya
 - Székely harisnya
 - Hímzett ing
 - Bocskai-sapka
 - Fejkendő
 - Párta, főkötő
 - Csizma
 - Sarkantyú
 - Egyik sem
 -
- Melyik domborzati egység, táj jut eszébe leginkább a magyarságról? (Válasszon kettőt!)

- Mátra • Bakony • Tokaj-hegyalja
 - Badacsony • Kárpátok • Hargita
 - Dunakanyar • Alföld • Hortobágy
 - Egyik sem • •
- Melyik folyó, tó jut eszébe leginkább a magyarságról? (Szintén két választ jelölhet meg!)
 - Duna • Duna -Tisza -Dráva- • Tisza
Száva
 - Maros és Körös • Balaton • Szent Anna tó
 - Egyik sem • •
 - Melyik állatot tartja leginkább jellemzően magyar állatnak? (Válaszszon hármat!)
 - Ló • Puli • Magyar vizsla
 - Kuvasz • Turul • Fecske
 - Gólya • Daru • Egyik sem
 - Ön szerint hogy néz ki egy tipikusan magyar ember?
 - A magyarság eredetére vonatkozó felfogások közül melyik áll Önhöz a legközelebb? (Egyet választhat)
 - Hun rokonság • Finnugor rokonság • Török rokonság
 - Sumer rokonság • Kevert eredet • Egyik sem
 - Melyik ünnep a legjellemzőbb a magyarság szempontjából?
 - Március 15. • Augusztus 20. • Április 4.
 - Október 23. • Egyik sem •
 - Mely írókat, költőket érzi a magyar irodalom legjellegzetesebb képviselőinek?
 - Kiket érez a magyar történelem legjellegzetesebb nagy alakjainak?

A legjellegzetesebb írókra és költőkre vonatkozó válaszok

Magyarországon

	Nők	Férfiak	Összesen
Arany János	13,5%	7,89%	11,4%
Petőfi Sándor	21,05%	21,05%	21,05%
Vörösmarty Mihály	5,26%	5,26%	5,26%
Kölcsy Ferenc	2,63%	2,63%	2,63%
Ady Endre	15,78%	10,52%	14,03%

Radnóti Miklós	5,26%	-	3,5%
Juhász Gyula	1,31%	2,63%	1,75%
Móra Ferenc	1,31%	2,63%	1,75%
Mikszáth Kálmán	6,57%	10,52%	7,89%
Illyés Gyula	1,31%	-	0,87%
Móricz Zsigmond	3,94%	7,89%	5,26%
Fekete István	1,31%	-	0,87%
Madách Imre	1,31%	2,63%	1,75%
Jókai Mór	9,21%	18,42%	12,28%
József Attila	9,21%	5,26%	7,89%
Zrínyi Miklós	1,31%	-	0,87%
Kosztolányi Dezső	1,31%	-	0,87%
Kazinczy Ferenc	-	2,63%	0,87%

Ukrajnai magyarok

	Nők	Férfiak	Összesen
Kölcsey Ferenc	9,6%	12,5%	10,5%
Petőfi Sándor	25,8%	25%	25,6%
Arany János	14,5%	12,5%	13,9%
József Attila	6,4%	16,5%	9,3%
Mikszáth Kálmán	1,6%	4,2%	2,3%
Jókai Mór	9,6%	4,2%	8,1%
Ady Endre	6,4%	4,2%	5,8%
Gárdonyi Géza	1,6%	4,2%	2,3%
Tompai Mihály	1,6%	8,3%	3,5%
Balassi Bálint	-	4,2%	1,2%
Vörösmarty Mihály	4,8%	4,2%	4,7%
Fekete István	1,6%	-	1,2%
Szabó Magda	1,6%	-	1,2%
Móricz Zsigmond	8%	-	5,8%
Babits Mihály	1,6%	-	1,2%
Madách Imre	1,6%	-	1,2%
Móra Ferenc	1,6%	-	1,2%
Illyés Gyula	1,6%	-	1,2%

Szlovákiai magyarok

	Nők	Férfiak	Összesen
Petőfi Sándor	33,33%	30%	32%
Kölcsey Ferenc	26,66%	16,66%	22,66%
Arany János	20%	20%	20%
Vörösmarty Mihály	2,22%	3,33%	2,66%
Ady Endre	11,11%	16,66%	13,33%

Móricz Zsigmond	-	3,33%	1,33%
Illyés Gyula	2,22%	-	1,33%
Mikszáth Kálmán	4,44%	3,33%	4%
Móra Ferenc	-	3,33%	1,33%
Gárdonyi Géza	-	3,33%	1,33%

Romániai magyarok

	Nők	Férfiak	Összesen
Petőfi Sándor			30%
Kölcsey Ferenc			15 %
Arany János	20%	20%	20%
Vörösmarty Mihály			2 %
Ady Endre			23%
Vas Albert	-		10%
Illyés Gyula		-	5%
Mikszáth Kálmán			2%
Móra Ferenc	-		2%
Gárdonyi Géza	-		1 %

A válaszokból kitűnik, hogy a magyarok elsősorban a költészetet kedvelik. Petőfi Sándor, Arany János, Ady Endre mindenhol az elsők között szerepel. Ugyanúgy mindenhol említik a Szózat és a Himnusz költőit, bár sokkal alacsonyabb százalékarányban. Kivétel Kárpátalja, ahol ma is büszkéek arra, hogy Kölcsey a vidék szülötte volt. A válaszadók listáján mindenütt érzékelhető, hogy a helyi kötődésű írók vagy költők az átlagosnál magasabb százalékban említik. Ezzel magyarázható Ady Endre és Vas Albert 23 illetve 10 százalékos ismertsége is a romániai magyarok körében.

Kérdések az identitásról

- Szeretne Magyarországon élni? (Miért, miért nem?)
- Számon tartja-e Ön magát egy (vagy több) nemzet, nemzetiség tagjaként? (Ha igen, melyikként?)
- Mit jelent Ön számára magyarnak lenni? (Büszke-e magyarságára?)
- Véleménye szerint vannak-e olyan tulajdonságok, amelyek különösképpen jellemzik a szlovákiai magyarokat?
- Melyik nyelvet tartja anyanyelvének?

Ebben a kérdéscsoportban tettük fel azt a kérdést, hogy büszke-e a magyarságára? Erre a kérdésre mindenki válaszolt, beleértve az itthoni és a határon túli magyarokat is. A legtöbb szavazatot kapott, a mai magyarságot úgy tűnik, leginkább jellemző vélemény, a mérsékelt, kiegyensúlyozott 'módjával büszke' variáns.

A Magyarországon élők 64,86%-a módjával büszke a magyarságára, ami nem meglepő eredmény a feltételezések alapján. Szerencsére az emberek viszonylag nagy része (29,72%) érzi méltón büszkének magát azért, amiért e nemzet szülötte. A nem nagyon büszke és az egyáltalán nem büszke variánsok egyaránt 2,7% - 2,7%-nyi szavazatot kaptak.

Mindkét nem esetében megfigyelhető, hogy legnagyobb részük a módjával büszke variánst választotta, bár a nőknek nagyobb része (68,18%) voksolt erre az alternatívára, mint a férfiaknak (60%). A második esetben, amit mindkét nemnél a 'nagyon büszke' kategória jelöl a férfiak bizonyultak büszkébbnek (33,33%) a nőknél (27,27%).

Az ukrainai magyarok szintén a 'módjával büszke' variánsra szavaztak a legtöbben, ez az összes szavazatuk 56%-t tette ki. Egyenlő arányban kapott szavazatokat az utolsó két variáns, miszerint az ukrainai magyarok 8%-a nagyon büszke magyarságára, míg 8%-uk egyáltalán nem büszke erre. A nemek közti különbségek alapján megállapítható, hogy amíg a nők nagy része (66,66%) vallotta azt, hogy módjával büszke magyarságára, addig a férfiaknál ez a variáns a második helyre (40%) szorult, ugyanis megelőzi ezt a nem nagyon büszke válaszlehetőség (50%). A nőknél holtversenyben a ránk nézve két negatívabb alternatíva áll, mindkét esetben 13,33%-al, míg a legkevesebben a nők közül a nagyon büszke variánst választották. Ehhez képest a férfiak 10%-a nagyon büszke a magyarságára, és egyikük sem választotta a legnegatívabb, vagyis az egyáltalán nem büszke a magyarságára alternatívát.

A szlovákiai magyarok szavazatainak eredményei bizonyultak a legnegatívabbnak a magyarságra nézve. A 'módjával büszke' variáns (28%) a második helyre szorult, megelőzte ezt ugyanis a 'nem nagyon büszke' alternatíva (32%), ami ránk nézve nem igazán kedvező eredmény. A megkérdezettek 24-a nagyon büszke a magyarságára, míg 16%-uk egyáltalán nem az. A nők esetében egyértelműen kimagaslik a többi választás

közül a 'nem nagyon büszke' alternatíva (33,33%). Ezt követi a 'módjával büszke' alternatíva (26,66%), a harmadik helyen pedig a két legellentétesebb válaszlehetőség, a 'nagyon büszke' és az 'egyáltalán nem büszke' variánsok állnak egyaránt 20-20%-al. A megkérdezett férfiak ugyanannyi szavazattal (30%-al) voksoltak az első három válaszlehetőségre, míg az 'egyáltalán nem büszke' alternatíva mindössze 10%-nyi szavazatot kapott tőlük.

A legtöbb válaszadó, aki a 'nagyon büszke' és a 'módjával büszke' variánsra voksolt egyetért abban és büszke arra a tényre, hogy rengeteg elismert, megbecsült tudóst és értékes embert adott Magyarország a világnak. Többen érveltek azzal, hogy méltán lehetünk büszkék hazánkra, hiszen szép az országunk, a nyelvünk, nagyon sok hagyománnyal rendelkezünk.

A válaszadók döntő többsége azonban azt állította, hogy az ország az utóbbi években nagyon megosztottá vált, amiben nagy szerepe van a hazai politikai életnek. Sokan panaszkodnak arra, hogy hiányzik az összetartás az emberekből itt az országban. Egyesek azt is állítják, hogy a külföldön tapasztaltakkal szembeállítva néha szégyen az, ha az ember magyar. Az ukrainai magyarok jóval nagyobb mértékben választották a két negatív tartalmú variánst, mint az itthoniak. A válaszadók viszonylag kis hányada (8%) büszke a magyarságára, örül annak, hogy megmaradhatott magyarnak, ápolhatja az itteni hagyományokat, beszélheti a nyelvet. Mások szerint a magyar nemzet tagjai nem összetartóak, intoleránsak, ellenségesek saját társaikkal is. Sokan azt vallják, hogy Ukrajnában sokszor kapnak kritikát azért, amiért magyar származásúak.

A Szlovákiában élő magyarok válaszaiból kiderült, hogy a három ország megkérdezett válaszadói közül ők azok, akik a legkevésbé érznek büszkeséget magyarságuk miatt. Akik mégis az első két variánsra voksoltak, büszkék arra, hogy e nemzet hagyományait ápolhatják, e nemzet tagjai lehetnek. Jóval többen vannak azok, akik azzal érvelnek, hogy a magyarok nem vendégszeretők, meglehetősen ellenszenvesek, sőt intoleránsak az emberek saját társaikkal és külföldiekkel egyaránt. Ezekben a válaszokban valószínűleg a 2004-es népszavazás eredménye tükröződik.

Az anyanyelvre vonatkozó kérdésre egyöntetűen mindenki azt válaszolta, hogy magyar az anyanyelve és otthonában ezt a nyelvet beszéli.

Összegzés

Nem igazolódott feltevésünk, hogy a körülöttünk lévő országokban élő magyarság szimbólumai és identitástudata az elmúlt nyolc és fél évtized folyamán jelentősen megváltozhatott. Az eltelt 86 év változásai ellenére az itthon jellemző magyarság szimbólumok nem mutatnak jelentős változást a határon belüli és kívüli magyarok körében. A nagyobb eltérés az utolsó kérdésekre adott válaszokban érzékelhető, mely betudható az elmúlt 15 év okozta csalódásoknak. A válaszok alapján kisebb elfogultság jellemző a határon túli magyarokra, mint az itthoniakra.

Szakirodalom

Kapitány Ágnes.– Kapitány Gábor. 2002. *Magyarságszimbólumok*. Budapest: Európai Folklór Intézet.

Summary

This paper is about a survey carried out through a questionnaire. Our scope of interest was to examine to what extent people, who had to continue living in another country, kept the symbols of the Hungarian nation and continued to feel that they belong to Hungary; how strong is their national consciousness; and what are their feelings about the Hungarians living in the mother country.

Liberális szövegpolitika Parti Nagy Lajos műveiben

Az irodalmi szöveg politikáján nem az egyirányúsított és egyértelműsített szövegkoncepció meglétét, sokkal inkább a szöveg azon stratégiáit értjük, amelyek által részt vesz más szövegek, illetve a kultúra és a társadalom belső hatalmi harcaiban. Ebből a szempontból a politika nem célja lesz a műalkotásnak, hanem eredménye az esztétikum szubverzív potenciáljának, miközben jó esetben a domináns, rögzített, előírt, hierarchizált értékek felforgatásában, a kultúra tényeinek átértékelésében vesz részt.

A posztmodern szövegformálást több oldalról is az a vád érte, hogy túlzott areferencialitása okán képtelen beleszólni a társadalmat átható folyamatokba, hogy a posztmodern játékosság túl könnyen, sőt elfogadóan viszonyul a kultúra hierarchikus viszonyaihoz, hogy az „alacsony” és „magas” művészi formák, megszólalásmódok keverése nem annyira a demokratizálódást, a nyitottságot és a háttérbe szorítottak céljait szolgálja, hanem a túlságosan is könnyű és egyértelmű gyönyörködtetést, sőt az irodalmi piacon a sikerorientált, karrierista pozíciók elfoglalását. Az önmagával eltelt, önmagába forduló posztmodern szövegjáték – állítja ez a felfogás – paradox módon éppen ezáltal válik a hierarchia kiszolgálójává: hiszen saját céljaira használja fel az irodalmi élet institutionális viszonyrendszerét, beépül azokba, kiszolgálja azt. A posztmodern szövegformálás etikai dimenziói kérdőjeleződnek meg ezáltal: a posztmodern relativizmus eszerint nem a marginális, elnyomott pozícióknak akar hangot, teret adni, hanem hatalmi pozícióra tör. Nem a másik, az idegen és a háttérbe szorított megszólítása és megszólaltatása a célja, hanem felhasználása és kihasználása saját hatalmi céljaira.

Ezek a megállapítások legtöbbször azzal a nem is rejtett céllal teszik ki támadásnak a posztmodern stratégiákkal élő szövegeket, hogy a késő-

modernség szövegpolitikájának be nem fejezett progresszív projektumára hívják fel a figyelmet. Arra a kései modern szövegformálásra és stratégiára, amelyet a posztmodern filozófusok, irodalmárok szintén éles kritikával illettek: univerzalisztikusnak, elitistának, hierarchikusnak, zártnak, kiszorítónak, hegemoniára törekvőnek állították be. Az újítás és az eredetiség harcias modernista felfogásának helyébe a nyelvjátékos, ironikus, parodisztikus, intertextuális szöveg került, amely nem zárja ki a múlt szövegeit az irodalom játékeréről, hanem felhasználja, újraírja azokat. A modernség könyörtelen, lázadó, kizáráson alapuló, túlhajtott újítás- és eredetiségkényszerből építkező szövegpolitikájának helyébe olyan stratégia lépett, amely a pluralista, demokratikus, a múlttal sokrétű, relativizáló játékot folytató, a bricolage-technikát felhasználó hibrid, multikulturális szövegpolitikát tekinti folytathatónak.

Parti Nagy Lajos szövegeinek stratégiai felé differenciáltan kell közelednünk, több, egymást keresztező szempont figyelembevételével. Ilyen szempont lehet a Parti Nagy-szövegeket körülvevő kulturális-történelmi kontextus, illetve ennek a környezetnek a megváltozása. Fontos szempont a műalkotás politikájának ontológiai beállítottsága is, vagyis hogy milyen típusú stratégiáról beszélhetünk a Parti Nagy-szövegek kapcsán. A differenciák szétválasztó hatása beleírja magát magukba a Parti Nagy-szövegekbe is: más stratégia várható el egy lírai műalkotástól, más az elbeszéléstől, regénytől, drámától, megint más funkció tulajdonítható a beszélgetésekben kifejtett nézeteknek. Végül pedig különbség tehető műalkotás és életrajz (identitás) eseményei között is, hiszen más ontológiai státuszt képviselnek, még ha műalkotás és életrajz többször szinkronba is kerül egymással.

A politikai-társadalmi kontextusok megváltozása általában alapvetően szól bele a szöveg politikájába. Parti Nagy rendszerváltás előtti és utáni szövegeire egyként jellemző az ironikus, parodisztikus hangnem, viszont a kilencvenes évektől kezdődően az irónia és a paródia éle más irányba fordult. A diktatúra évei alatt a Parti Nagy-líra a rendszer hangzatos politikai jelszavait fordította önmaguk ellen: „Hogy megszűnt/ a magántulajdon,/ nagyokat röhög/ a tulajdon/ magán.// Legyen miközöttünk/ egyenlőség!// Stan és Pan/ a mérleghintán/ kiabál! (*Hogy megszűnt*); nincs más

csak/ fojtás s/ fojtatás (...)/ daloljunk/ pajtás/ pajtatás (*Nóta*); „íván a fekete teát/ egy mozdulattal törli izzadt/ száját az állami szamizdat/ és nem morog tovább” (*Három nyugta*) A *Sej* című szonett játékos-naiv világa is önmaga ellen fordul, az ironia az önmagát tökéletesnek beállított rendszer bárgyúságát leplezi le:

A naményi tiszaparton
de sok leány ruhája karton,
s ha lábuk szürkéllik a portól,
többségük szívesen sportol.

Labdáznaok, zömmel röp és tollas,
elenyésző rajtuk a sörhas,
azután beleszaladnaok a Tiszába,
így mulat az egész kisztábor.

Aug. 20-adikán a népi amatőr munkácsi
szovjet együttesre mindenki kíváncsi,
a műsor, amit öök előadnaok,

kedvére van kicsinek és nagynaok,
mialatt húznaok délneok a délceg,
sugárhajtókás profi zenészek.

Bár egy szerzői önvallomás szerint a nyolcvanas és kilencvenes évek világa több tekintetben is hasonló¹, a kilencvenes évek Parti Nagy-szövegeiben az ironia és a paródia éle más irányba fordult. Az 1990-es Keresztury-beszélgetésben már, illetve még mindkét stratégia megjelenik, a „békeharc” és a „hazázás” párhuzamosan, egymás mellett jelenik meg: „Ab-

¹ „A nyolcvanas évek Magyarországát a kilencvenes évekétől persze sok minden elválasztja, például ma tényleg szabadok vagyunk, de bennem a két évtized közt nincs túl sok különbség. Pontosabban: cezúra nincs. Ez a lenyomorodottság, lekoszlottság nem most kezdődött, de még csak nem is a nyolcvanas években. Legfeljebb akkorra vált világossá, hogy, például, Budapestnek vége: a maradék vakolat, amelyet a negyvenötös és az ötvenhatos golyók meghagytak, most hullik le a városról. Félő, hogy összeroskad az egész. Ezzel együtt sem csupán ez a tapasztalat – a lepusztultsága – és ez az alapérzés – a részvétel – határozza meg a szövegeket; legalább ennyire erős bennük a szabad játék, a luciditás is.” (Mihancsik 1995: 41.)

ban az átépülésben, mely szűkebben az irodalomról, tágabban a civilség-ről és a szabadságról való gondolkodás átalakulása, azt hiszem, megkerülhetetlen egyfajta lebontás, kisszerűsítés. Értékek és 'nagy szavak' megtisztítása, szakítópróbájuk legalábbis, mit bírnak ki még és már. Vagyis a lefokozás, 'reménytelenítés', amire a verseim kapcsán kérdezel, szándékom szerint nem az értékeket és a nagy szavakat illeti, hanem azokat a hamis, csikorgó kontextusokat, melyben a hagyományos értékek, olykor mint önnön negatívjaik, léteznek. De maguk az értékek nem váltak érvénytelenné, csak egyre nehezebb megélni őket és egyre nehezebb beszélni róluk. Nem a haza vált érvénytelenné, hanem a hazázás, nem a béke, hanem a békeharc, ellapítottságuk, prostituálódásuk egy lepusztított, saját jövőjével is csak alig jóllakatott társadalomban." (Keresztury 1990: 33-34.) Az 1993-as Kovács Dezső-interjúban már teljes mértékben az új politikai kurzus, a rendszerváltozás utáni hatalom kritikáját adja: „Mindenesetre ez a világ, amely itt körülvesz bennünket, egyre bornírtabb, álszentebb és elviselhetlenebb. Persze, hogy torkig vagyok ezekkel a görcsös magyarkodó gesztusokkal, noha megértem, elfogadni nem tudom őket. Nem tehetek róla, mindig az identitás zavart érzem mögöttük, a szomorú kényszert annak bizonyítására, ami természetes, és nem szorul igazolásra. Én a magam részéről a szó legegyszerűbb és legtermészetesebb értelmében vagyok magyar, úgy, ahogy levegőt szívok és két lábon járok. Itt élek, ebbe a nyelvbe, ebbe a kultúrába születtem bele, ez a hazám, az anyanyelvem, sőt, az írói anyagom, ilyen értelemben a kenyerem. S ezt senkinek, semmilyen szempontból nem vagyok hajlandó magyarázgatni, külön bizonyítgatni. Nekem nincs identitás zavarom a magyarságot illetően." (Kovács 1993: 17.)

Olvasatomban a *Sej* párjaként a rendszerváltozás utáni évekből a *Petőfi Barguzinban* című vers funkcionál (talán nem véletlen, hogy első szava éppen a „Sej”, vagyis a már idézett szonett továbbírásaként is felfogható): a szöveg az avított, megcsontosodott nemzeti ideológia kacagtató paródiájaként éppúgy működésbe lép, mint gyilkos iróniaként, amely az (ál)tudósi és nemzetmentő igyekezetet fordítja önmaga ellen:

„Sej, Barguzinban régen tép medve, régen tép farkas.

Megáll a világ rút masinája, egy régi Barkas,

koponyakörzöt, ásót pakol ki, s a földbe döfí,
egy jó pár verszta sugárú körben ébredj, Petőfi!
Lakósok jönnek, itt van a tévé, feszt bólogatnak,
lenyilatkozzák, nevezett hősek, naná, itt laknak,
keszeg teremtés, izgága kissé, pravda, hogy is ne!
A tejbegyűjtő az élettársa, mindenki isme’.”

A tudományt vagy éppen az irodalmat és a történelmet a karriernek, a napi érdekeknek kiszolgáló attitűd kritikája nemcsak szépirodalmi szövegben jelenik meg, a Mihancsik Zsófiának adott interjúbán az értelmiség politikai szerepvállalása is szóba kerül: „Hatalomvágy, bennfentességvágy, a dolgok közvetlen irányításának és vezérelhetőségének lehetősége nagyon erős motiváció. Ami számomra szomorú, mert szerintem értelmiséginek lenni ha nem is hatalomellenességet jelent, de bizonyos távolságtartást a hatalomtól föltétlenül.” (Mihancsik 1995: 41.) A Kovács-interjúbán pedig Parti Nagy a napi politizálás és az irodalom kapcsolatában fogalmazza meg saját krédóját: „Én azt gondolom, hogy az írónak a szövegein keresztül kell véleményt mondani a világról, jobb, ha csupán ’írói munkássága van’, persze ez alkat és helyzet kérdése, jobb hát, ha magamról és magam felé gondolom így. Magamat semmiféle politikai szerepben nem tudnám elképzelni, szerencsére sosem kerültem olyan helyzetbe, hogy lángoszlopként vagy hordószónokként kelljen másoknak megmondanom, hogy éljenek, mit tegyenek. A szöveg legfőljebb ajánlat, nem recept és oldóképlet.” (Kovács 1993: 17.)

A szöveg politikájának eltérő műnemi irányultságára következtethetünk azokból az interjúkból, amelyet szerzőnk Keresztury Tibornak és Mihancsik Zsófiának adott. Míg a Keresztury Tibor-beszélgetésben 1990 táján értelemszerűen csak versről, verseskötetéről lehetett szó, addig 1995-ben Parti Nagy két prózaköteten és drámabemutatón (jelen esetben a Mauzóleumról van szó) is túl volt. A lírával kapcsolatban a műalkotás politikájaként az autonómia és a szabadság jelenik meg: „Hozzám a tágan és jól értett *forma* hagyománya áll közel, a megcsináltságé, mindaz ami határoeltság, pontosság és arány. Ez kéne látsszon a verseimen, ennek kéne minden mozdulásomban – és minden mozdulásunkban – hatnia. Az az irodalom áll közel, mely halálos komolyságát a játékban, bármely nyelvi

bohóckodásban is meg meri mérni, amely nemhogy féltene emberi és írói méltóságát a forma és játék 'léhaságától', hanem ebben, ebben is megtalálja az autonómiát, a szabadságot. Amely tudja a humor helyét és nem félti tőle a tragikumot.” (Keresztury 1990: 31.) A lírai autonomitás- és szabadságigényhez a próza és a dráma a részvét és szolidaritás igényét kapcsolja: „úgy érzem, erről a nyelvorientált, részvétorientált szegényvilágról és al-világról, amelyről ezek a szövegek szólnak, mindent elmondtam, amit így az évtized közepe táján gondolok. Természetesen nem a szó szociografikus vagy társadalmi, hanem írói és nyelvi értelmében.” (Mihancsik 1995: 40.) Míg a líra „dialógus, élvezet és önismeret” (Keresztury 1990: 42.), addig a prózák „egy hús-vér roncstelepen játszódnak”. (Mihancsik 1994: 34.) Az alábbi kijelentések viszont időben eltérő kontextusokra is vonatkoztathatók: míg a nyolcvanas években az autonomitás- és szabadságigény megjelenítése vált fontossá, addig a kilencvenes években az elszegényedő társadalmi rétegek iránti szolidaritásra helyeződött a hangsúly. Műfaj és időintervallum kontextusa is differenciálhatja tehát a szerzői kijelentések eltérő hangsúlyait.

Annál is inkább, mert ezekből a differenciákból a Parti Nagy-féle nyelvfelfogás természetére következtethetünk. A szöveg politikája már az egészen korai Parti Nagy-szövegekben is eltér a hetvenes években még mindig uralkodó képviseleti lírafelfogás stratégiáitól, nyelvétől; az 1990-es beszélgetés is foglalkozik ezzel a kérdéssel: „Nagy László halála után, akit nem a 'prófétaság' okán tartok hiteles és nagy költőnek, megrendült a prófétaszerepbe, prófétaságba vetett hit (...), de a mégis-morál önsúlyánál és vitathatatlan tisztességénél fogva továbbra is küldte rajait az irodalomba, utoljára azt az évjáratot, amelyhez én is tartozom.” (Keresztury 1990: 30.) A patetikus-elégikus, morális alapozottságú váteszköltészet helyébe Parti Nagy esetében először egyfajta rezignált közérzetlira került, amelyből egy kezdetben ironikus, majd egyre inkább parodisztikus, nyelvre koncentráló lírafelfogás alakult ki. A nyelv retorikai mozgásaiból, illetve a a felszabadított, önmaga ellen fordított grammatika jelentéstermelő eljárásaiból jött létre a *Szódalovaglás*ban az ún. „nyelvhús”-paradigma, amely a (lírai) nyelv szabadelvű, öntörvényű stratégiáját demonstrálta. A nyelv szabályrendszerének felrobbantása olyan liberális szövegpolitika-

ként működött, amely a szabadság és autonómia elvét hangsúlyosan nyelvi kérdésként, retorikai és grammatikai stratégiaként valósította meg. A *Szódalovaglás* lírai, nyelvközpontú szövegpolitikájának prózai párjaként a Sárbogárdi Jolán-féle *A test anygala* című kisregény felel meg. A „nyelvhús”-paradigma természetének öndefiníciójára többször is kísérletet tett Parti Nagy. Eszerint a nyelv „főleg egy mancsolható, szétszedendő, gyúrandó anyag. Anyag.” (...) „Nekem ez az írói világom, a témám, azt mondhatnám, hogy ez a hazám. Igen, ez elég pontos. És nincs benne semmi patetikus, mert ez a hazámnak tekintett nyelv éppannyira hasadt, szemetes, ócskácska, mint a valódi haza.” (Bori 1997: 6.) Az irodalom „Játék a nyelvvel, rontása, törése, nyüstölése. (...) Elemek megfelelése, viszonya, anyag, gyúrható, alakítható, kiismerhetetlen és csodálatos anyag. Nyelvhús. (...) Nyelvhús, amely beretvaél, isten áldja a képzavart.” (Keresztury 1990: 33.) Az ekként felfogott nyelv és irodalom pedig a szerzői szövegformáló eljárás természetére is vonatkoztatható: „olybá tűnök, mint aki az átlagosnál sűrűbben, nyilvánvalóbban használja ’irodalmi’ nyelvként mindazt a nyelvi anyagot, melyet valami okból köznyelvinek vagy épp köznyelv ’alattinak’ (?), máskor rétegnyelvinek, megint máskor zsargonnak neveznek, s talán nem csak tűnök, hanem tényleg olybá vagyok, hisz nemcsak azt a nyelvet szeretem, mit rá(nk)kentek a századok, hanem azt is, ami itt és most kenődik, erjed, romlik és épül”. (Parti Nagy 1997: 3.)

A felszabadított, amőbaszerű, formáját vesztett, gyúrható, alakítható nyelv inkább anarchisztikus, mint liberális nyelvfelfogásra enged következtetni. Nem szabad azonban elfeledkezni arról, hogy Parti Nagy a *Szódalovaglás* és *A test anygala* anarchisztikus „nyelvhús”-paradigmáját már a kilencvenes évek elején tovább tágitja, s a marginális csoportok megszólaltatására, megszólítására használja. A „nyelvhús”-paradigma kiterjesztése így a másiknak adott hang liberális politikájaként vált általánossá a Parti Nagy-szövegtörzsben, kultúrkritikai attitűdje pedig nem egy elvont, utópisztikus nyelv anarchisztikus szembeállításából, hanem a jelen nyelvállapotainak felszabadításából értelmezhetőek.

Felhasznált szakirodalom

- Bori Erzsébet: „Alapvetően egy stílyak volt” (beszélgetés) Magyar Narancs 1997. szeptember 4. 6–7.
- Keresztury Tibor: Félterpeszben. (beszélgetés) Alföld 1990/5. 25–45.
- Kovács Dezső: Se lángoszlop, se hordószónok. (beszélgetés) Népszabadság 1993. október 5. 17.
- Mihancsik Zsófia: „Ha igaz a szöveg, igaz lesz a mondása is.” (Interjú Parti Nagy Lajossal, Kertész Imrével, Esterházy Péterrel, Kornis Mihállyal, Szilágyi Akossal és Mészöly Miklóssal) Beszélő 1994. május 26. 32–37.
- Mihancsik Zsófia: Zsebkendőnyi sűrítmények. (beszélgetés) Kritika 1995/2. 40–42.
- Parti Nagy Lajos: Zsargonauták a hálón. In Uj Péter szerk.: iNteRNeTTo ZSARGON. IDG Lapkiadó, Budapest, 1997. 3–4.

Resumé

Liberálna textuálna politika v dielach Lajosa Parti Nagya

Liberálna textuálna politika znamená rôznorodé stratégie, pomocou ktorých (literárny) text sa zúčastňuje v mocenskom zápase kultúry a spoločnosti. Terčom diel Lajosa Parti Nagya pred rokom 1989 bola komunistická diktatúra, ktorú parodizoval a ironizoval. Po roku 1990 však smer ironie a paródie obrátil proti maďarskému nacionalizmu, proti prehnanému strachu, čo sa týka existencie národa a jazyka (parodizuje tak napríklad lingvistov sterilizujúcich a „čistiacich” hovorový, živý jazyk). Liberálna textuálna politika v dielach Lajosa Parti Nagya znamená autonómiu a právo každého jednotlivca vyjadrovať sa, solidaritu, jazykové vtípkovanie a intertextuálne parodizovanie.

Bibliai utalások Dsida Jenő költészetében

„...írók és művek egymásnak felelnek, kezét
nyújtanak egymásnak korokon át, idő és tér távol-
ságain át”¹

Leveszi a keresztet a válláról; Júdáspénzen vesz valamit; Mindnyájan Isten kezében vagyunk – csak néhány bibliai eredetű kifejezés azok közül, amelyekkel hétköznapijainkban is élünk. A Biblia történeteit sokan feldolgozták és nemcsak a művészet, de – ahogyan az előbbieken említettem – a mindennapok nyelvhasználata is tele van olyan utalásokkal, melyeknek forrása a könyvek könyve.

Az intertextualitásnak többféle szerepe lehet: szituációteremtés, szolgálhat forrásként, illetve kiindulópontként, gazdagítja az egyes művek jelentését, és Szegedi-Maszák Mihály szerint segít beláttatni az olvasóval a művészetek rendszerszerűségét. A felidézés minden esetben vallomás is, annak a megvallása, hogy az alkotó kötődik az általa idézett műhöz.

Az utalások felismerése mindig az olvasó tapasztalatától, alkotóítéletétől függ.

Dsida mindennapi életét és költői világképét a keresztény értékrend alakította, így nem véletlen, hogy nagyon sok költeményében találkozunk bibliai utalással. Versei közül az újszövetségi motívumokat tartalmazók száma a tetemesebb. Ezek egész pályáját végigkísérik. Szembeötlő bennük a kálváriajárás, kereszthalál, feltámadás motívumának időről-időre való visszatérése. Nem véletlen, hiszen Dsida ifjúkorától készült a halálra, aminek oka: veleszületett szív baja.

A tanulmányozott versek körét most csupán egy csoportra szűkítve, a húsvéti ünnepekörhöz kapcsolódókról szólnék, amelyeknek a Dsida-életmű egészében kiemelt szerepe van. A szenvedéstörténet motívumai vé-

¹ Babits Mihály: Az európai irodalom története, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979. 11.

gigikísérk poézisét, azonban ahogy súlyosbodott betegsége, és lett egyre fenyegetőbb a halál közelsége, úgy erősödött, lett egyre gyakoribb a keresztthalál, a megváltás motívuma a versekben, és az utalások többsége nem csupán egy-egy képben, metaforában jelenik meg, hanem egész kompozíciók épülnek rá.

A szenvedéstörténet első eseményét, Krisztus elárultatását, az oltári-szentség alapítását jeleníti meg Dsida az *Utolsó vacsora* (1928) című versében:

Kezében megtörik az ostya.
Az arca ólomszürke már.
(...)
Júdás éjsötét szemébe
kapzsi vágyak karvalya ül ki.

A vers az Oltáriszentség alapításának felidézésével indul. Az utolsó vacsorának ez a mozzanata a szentmiséknek is a központi helyén szerepel, hiszen Jézus ezzel a tetteivel hagyta a kereszttáldozat örök emlékezetét az Egyházra.

A költemény E/3 személyben mondja el az eseményeket, tehát Dsida (korai verséről lévén szó) itt még nem azonosul a Megváltóval. Az események közlésére szorítkozik. Az egyes versszakok a passio egy-egy állomásáról adnak tudósítást.

A vers feszültségét növeli, hogy minden versszak második felében, az aggódó édesanya, Mária szavai visszhangoznak.

A harmadik versszakban a Szentlélek eljövételéről szól. János evangéliumában olvashatjuk, hogy Jézus Vigasztalónak nevezi a Szentlelket az utolsó vacsora búcsúbeszédében (Jn 14,16; 14,26; 15,16; 16,7–11; 16,12–15;).

– Bizony mondom, az Atyához megyek,
mielőtt a Vigasztalót hoznám –

A költemény végén látomásszerűen tárul fel Júdás árulásának következménye:

Fáklyások lopóznak a hegyre,
az olajfák furcsán összesuhognak...

A gyötrelmében, halálküszölmében magára maradó Krisztus motívuma már Dsida korai verseiben is megjelenik. Először a *Nocturno* című, 1928-as versében található meg Jézus halálra készülődésének színhelye. A költő átéli az Olajfák hegyén virrasztó Krisztus lelkiállapotát, aki reményvesztetten, könnytelenül várja az írás beteljesedését:

Leülök egy köre az Olajfák hegyén,
könnytelenül, nyugalmasan.

A Getszemáni kertben Jézus háromszor fohászkodik az Úrhoz. (Mt 26,36 – 46; Mk 14, 32 – 42; Lk 22, 39 – 46) Háromszor ismételt kérés elevenedik meg az *Imádság* című költeményben:

Semmit se bánok, csak e félhomály
Múlják el tőlem, Uram, ha lehet!

A kereszthalál a passió csúcspontja, ez a mozzanat Dsida költészetében is centrális szerepet kap. Saját gyötrelmét állítja párhuzamba Krisztus kálváriájával az *Út a Kálváriára* című költeményben. A versben egy múlt szerelem siratása idézi elő a kínhalált. „S ha a vers tapintatosan nem is nevezi meg, hogy ki a történet alanya („valaki ballag”), mégsem lehet kétség afelől, hogy a költő személye az, aki itt Krisztus mellé kerül” – állapítja meg Lengyel Balázs.²

Valaki lépked, felfelé tart.
Bozót közt víg madársereg.
Valaki lassan felfelé tart.
Tövisről vérharmat csepeg.
Valaki fel, a csúcs felé tart,
hogy önmagát feszítse meg.

Mély, rejtett szomorúság jelenik meg ebben a lány hangzású versben. „A kompozíció azt mutatja, hogy az Út a Kálváriára nemcsak költemény, hanem festmény és zenei alkotás is egyben, gondosan megszerkesztett, teljes kompozíció, még a sorok rímképlete is a lassú haladást, lépkedést asszociálja”³

² Lengyel Balázs: Dsida Jenő – negyven év távlatából, In: Tükör előtt, In memoriam Dsida Jenő, szerkesztette: Pomogáts Béla, Nap Kiadó, Budapest, 2001. 325–334

³ Szigeti Lajos Sándor: Evangéliumi esztétika és modern bukolika, In: Tiszatáj, 1996. január 54–69.

A gyötrő halálvárás „fullatag sötétje” jelenik meg Dsida legtöbb helyen emlegetett és elemzett versében, a *Nagycsütörtökben* is. „Az erdélyi magyar irodalom játékos anyaga ezzel a verssel lépte át a férfikor küszöbét s érkezett el maga is a hitvalló költők közé” – mondja Pomogáts⁴

Nem volt csatlakozás. Hat óra késést
jeleztek és a fullatag sötétben
hat órát üldögéltem a kocsárdi
váróteremben, nagycsütörtökön.
Testem törött volt és nehéz a lelkem,
mint ki sötétben titkos útnak indult,
végzetes földön csillagok szavára,
sors elől szökve, mégis szembe sorssal
s finom ideggel érzi messziről
nyomán lopódzó ellenségeit.
Az ablakon túl mozdonyok zörögtek,
a sűrű füst, mint roppant denevérszárny,
legyintett arcul. Tompa borzalom
fogott el, mély állati félelem.
Körülnéztem: szerettem volna néhány
szót váltani jó, meghitt emberekkel,
de nyirkos éj volt és hideg sötét volt,
Péter aludt, János aludt, Jakab
aludt, Máté aludt és mind aludtak...
Kövér csöppek indultak homlokomról
s végigcsurogtak gyűrött arcomon.

(Nagycsütörtök, 1933)

A vers indítása tárgyilagosan mutat be egy hétköznapi helyzetet: a Kozsvár felé tartó költő hat órát kénytelen várni a székelykocsárdi váróteremben a vonatcsatlakozásra. Kabán Annamária megállapítja, hogy ezek a sorok a mondatrendezésnek köszönhetően nem higgadságot, hanem nagyon feszült idegállapotot tükröznek.⁵

A következő sortól a költő vallomását olvashatjuk, érzéseiről, személyes fájdalmáról ad számot, majd fokozatosan tűnnek föl a sorokban a

⁴ Pomogáts Béla: Dsida Jenő és a katolikus költészet, In: Poeta angelicus, Írások Dsida Jenőről és költészetéről, Dsida Jenő Baráti Kör, Eger, 2003. 103.

⁵ Kabán Annamária: Egy versszöveg színéváltozása, In: Poeta angelicus, Írások Dsida Jenőről és költészetéről, Dsida Jenő Baráti Kör, Eger, 2003. 83.

biblia képei, a magányos Krisztussal történő azonosulás. A fáradt költő a rideg, sötét váróteremben társaságra, emberi szóra vágyik, de körülötte mindenki alszik.

A sötét az emberi szemmel már nem látható, végtelen arányokat is képes érzékelteni: az éj kitágítja a teret, melyben az ember magánya csak fokozódik. A vers indításában a fulltag jelzővel a költő előre sugallja a költemény további részének alaphangulatát: a szorongató félelmet, a kiszolgáltatottságot. A későbbiekben még kétszer említi a sötét szót:

„mint ki sötétben titkos útnak indult,
végzetes földön csillagok szavára”

Majd a költemény végén:

„Körülnéztem: szerettem volna néhány
szót váltani jó, meghitt emberekkel,
de nyirkos éj volt és hideg sötét volt”

Ezzel a sorral utal a két előző megfogalmazásra, így válik a szó a vers szövegszervezőjévé, és egyúttal megfesti az evangéliumok magára maradt Krisztusának képét is.

A versnek tehát két, egymástól elválaszthatatlan, szorosan összefonódó szála van. A egyiknek a székelykocsárdi váróterem a helyszíne, szereplője a költő, a másik a Getszemáni kertben gyötrelmeivel egyedül maradt Krisztust mutatja be. A vers egybemossa a személyes társtalanságot, üldözöttséget (Jézus magányán, a messianizmuson keresztül) az egész erdélyi kisebbség kiszolgáltatottságával.

Lisztóczy László mutat rá, hogy a helyszínen és szereplőkön túl a hatos szám is a Szentírásra utal, és ez a motívum is több versében visszatér (A sötétség verse, Február, esti hat óra, Vendéglő havas hegyek közt).

A versalakzat rendkívül egyszerű, nélkülöz minden díszítőelemet. A verssorok tagolatlanok, rímtelenek ezzel is igazodva a hétköznapi élményhez, csupán belső rímek, alliterációk adnak zeneiséget a versnek.

„Vannak versek, amelyeknek titka épp egyszerűségükben rejlik. – írja Kabán Annamária –A szörend, az aktuális tagolás valósítja meg itt a szavak sajátos színeváltozását.”⁶

Lengyel Balázst a költemény El Greco egyik festményére emlékezteti, amelyen Krisztus törékeny alakja az alvó tanítványok körében jelenik meg az Olajfák hegyén.

„A festmény és a vers szinte akusztikus víziókkal egyet vallanak: a létezés – amíg tart – megkövesült Nagycsütörtök este.”⁷

. El Greco: Krisztus az Olajfák hegyén

A Biblia történetei, így Jézus gyötrődése, félelmei nemcsak az irodalomnak volt gyakori témája, hanem más képzőművészeti alkotásoknak, így a festészetnek is. El Greco festményén, amelyhez Lengyel Balázs a verset hasonlította, a virrasztó Jézust látjuk a fáradtsággal küszködő tanít-

⁶ Kabán Annamária: Egy versszöveg színeváltozása, In: Poeta angelicus, Írások Dsida Jenőről és költészetéről, Dsida Jenő Baráti Kör, Eger, 2003. 89.

⁷ Lengyel Balázs: Angyalok citeráján, Dsida Jenő költői arcképe, In: Közelképek, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979. 168.

ványai mellett. „A természeti és az emberi világ e képen nyugtalan álomvilággá lényegül. Az alakok megnyúlnak, mint a gyertya lángja, körvonaik elmosódnak, s valami különös fény világítja meg a jelenetet.”⁸

Krisztus mellett egy angyal látható, aki „megjelent neki az égből és megerősítette”. (Lk 22,43)

Az 1933-as Nagycsütörtök című kötetben Gy. Szabó Béla az El Greco-festményhez hasonló illusztrációt készített a címadó vershez.

A küldetéstudat, a világot bűneitől megváltani vágyó önfeláldozás szólal meg a *Golgotán* című költeményben.

Szépen szerettem ezt a világot,
azért teszek most ilyen nagyot:
mindent adva és semmit se kérve,
fájdalmas szépen meghalok érte, –
de harmadnapra – feltámadok!

A *sötétség verse*-nek szintén az elmúlás a központi témája, de az előbbiektől eltérően teljesen hétköznapi szituációt festve idézi a halált:

⁸ A keresztrefeszítés előzményei, In: Csákvári József: Bibliai témák az európai művészetben II. Újszövetség, Könyvesház Kiadó, hn. 1997. 59.

Ó, virrasztások évszaka!
 Vastagon fog a tinta, zordul.
 A rozsdalevű éjszaka
 Már hatkor a kertekre csordul.
 Reves fák nyírka folydogál
 S te arra gondolsz: mennyi éved
 Van hátra még? Jaj meg-megáll
 a láb, mert fél, hogy sírba téved.
 ...Mondd, kissé mártottál-e már
 hófehér cukrot **barna** lébe,
 egy **feketekávé**s pohár
 keserű, nyirkos **éjjelébe**?
 S figyelted-e: a sűrű lé
 mily biztosan, mily sunyi-resten
 szívárog, kúszik fölfelé
 a kristálytisza kockatestben?
 Így szívódik az **éjszaka**
 beléd is, fölfelé eredve,
 az **éjszaka** a sír szaga
 minden rostodba és eredbe,
 mígnem egy lucskos, **barna** esten
 az olvadásig itat át,
 hogy édesítsd valamely isten
sötét keserű italát.

(A sötétség verse, 1938.)

A költeményben a halál utáni lét bizonytalansága sejlik föl, amely úgy telepszik az emberre, úgy ivódik rostjaiba, mint a rozsdalevű éjszaka a kertekre, és mint ahogyan a feketekávé leve a kristálytisza kockacukor testébe:

Lisztóczy László a verset a halálról rajzolt hátborzongató allegóriának nevezi.⁹

A költemény nincs ugyan strófákra osztva, de tagolható a mondathatárok alapján négysoros részekre, illetve tartalom alapján három szimmetrikus nyolcsoros szakaszra. Motívumai szerint az első és harmadik egység összecseng: mindkettőben az éjszaka képeit festi meg a költő.

⁹ Lisztóczy László: Erdélyi arcok, Castrum Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy, Pallas Kiadó Gyöngyös, 1997.

Az első szakasz a téli esték virrasztását idézi. Ebben az évszakban a rövid nappalokat hűvös, esetleg nyirkos éjjelek követik. A rész zárásában a keresztyén ember halálfélelme rajzolódik ki, hiszen a túlvilág fényes üdvössége ezer titkot rejt.

A második szakaszban lefestett élethelyzet látszólag ellentétes az első rész komor hangulatával, mert bár a kávé fekete és keserű, tehát jellemzésében negatív értékű mellékneveket is használunk, fogyasztása mégis az emberek kedvelt szertartása. A világosság és sötétség szembeállítása jelenik meg az éjszaka, illetve a képi megfeleltetések jelzőiben: rozsdalevű, barna, fekete, sűrű ↔ hófehér, kristálytisza (tisztaság ↔ tisztátalanság, bűnösség ↔ büntelenség). A harmadik részben egy hasonlattal tér vissza az éjszaka képeihez, s azt a halál látomásává tágítja.

Több költő életművében játszanak fontos szerepet bizonyos motívumok, melyek legtöbbször végigvonulnak az egész költői pályán, gazdagodnak, kibővülnek: a domináns motívumok azonban egész idő alatt megmaradnak és tükrözik a költői világkép szerkezetét. Dsida életében a keresztyén értékrend játszott szerepet, és ezáltal költészetében gazdag bibliai motívumrendszerrel találkozhatunk. Most csupán azokat az utalásokat vizsgáltam, amelyek a Biblia négy evangéliumában Krisztus szenvedéstörténetét idézik.

A halál már legelső verseskötetének is meghatározó témája, ám fontos jellemzője ezeknek a költeményeknek, hogy megszelídítik, elfogadhatóvá teszik az elmúlást.

Felhasznált szakirodalom

- Babits Mihály: Az európai irodalom története, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979. 11.
- Kabán Annamária: Egy versszöveg színeváltozása, In: Poeta angelicus, Írások Dsida Jenőről és költészetéről, Dsida Jenő Baráti Kör, Eger, 2003. 83.
- Lengyel Balázs: Dsida Jenő – negyven év távlatából, In: Tükör előtt, In memoriam Dsida Jenő, szerkesztette: Pomogáts Béla, Nap Kiadó, Budapest, 2001. 325–334.
- Lisztóczy László: Erdélyi arcok, Castrum Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy, Pallas Kiadó Gyöngyös, 1997.
- Lisztóczy László: Erdélyi arcok, Castrum Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy, Pallas Kiadó Gyöngyös, 1997.

Pomogáts Béla: Dsida Jenő és a katolikus költészet, In: *Poeta angelicus, Írások Dsida Jenőről és költészetéről*, Dsida Jenő Baráti Kör, Eger, 2003. 103.

Szigeti Lajos Sándor: Evangéliumi esztétika és modern bukolika, In: *Tiszatáj*, 1996. január 54–69.

Summary

The article aims at presenting a textological-stylistical overview of the biblical allusions in Jenő Dsida's poetry. It narrows down the topic to the Christian feast-circle, namely Easter as a spiritual focus of the poet's religious attitude. Listing the poems that point at different stages of the Crucifixion, the motives of this religious poetry draw a system open to pragmatic examination. The article finally dwells upon the difference between godly and humanly sacrifice by the analysis of an early poem.

Vörösmarty Mihály Szép Ilonka című költeményének szláv vonatkozásai

Vörösmarty Mihály 1833-ban keletkezett Szép Ilonka c. költeményét, amely 1834-ben az Auróra c. folyóiratban jelent meg, már első megjelenése óta igen nagy érdeklődés övezi.

Népszerűségét jelzi megjelenéseinek számán kívül a költemény műfordításainak sora, de gyakran volt ihletője zenei műveknek, képzőművészeti alkotásoknak is. Az irodalomtörténeti elemzések keletkezésének körülményeit vizsgálták, motivikájának kapcsolódási pontjait, rokon vonásait keresték a korabeli magyar irodalmi alkotásokkal ill. európai – első sorban nyugati – irodalmakkal. Az elemzések négy fő motívum köré rendeződtek:

1. fiatal lány, aki a reménytelen szerelem miatt hervad
2. vadász idill
3. Mátyás király alakja a népköltészetben (történelmi anekdota)
4. Peterdi alakja.¹

Nem kerültek azonban a figyelem fókuszába a szláv irodalmak ill. a történelmi Magyarország szláv népeinek folklórja annak ellenére, hogy Vörösmarty költészetének ezirányú kapcsolódása evidensnek tekinthető, e vonatkozásban elegendő utalnunk a Zalán futása c. eposzára.

Mint ahogy ez ismert, a nemzeti ébredés, ill. az irodalmi romantika korszakában a közös államban élő, formálódó nemzetek írói, költői gyakran merítették témáikat különböző történelmi korszakokból, történelmi személyeket ábrázoltak, amely történelmi személyek élő alakjai a folklórnak is. E közös vonások azonban eltérő megjelenítésben öltöttek formát. Pl.: míg a Nagymorva Birodalom kora a szlovák irodalmi klasszicizmus majd a romantika korszakában a pozitív nemzeti értékek hordozója, Vö-

¹ Vörösmarty Mihály: Kisebb költemények II. (1827-1893). Sajtó alá rendezte Horváth Károly. Budapest, 1960. 131-459.

rösmarty említett eposzában a szlávok vezérét deheroizálja, a magyarság heroikus képének kibontakoztatása érdekében. A példák sorolása helyett, amikor a közös történelem személyiségei az adott nemzet (a maga idejében még nemzetiség) szemszögéből eltérő értékeket képvisel, elegendő utalnunk magyar-szlovák vonatkozásban Csák Máté alakjára, vagy magyar-szlovén vonatkozásban a Cilley grófok történelmi szerepére és ezek irodalmi megjelenítésére.

Filológiai kutatások rámutatnak arra, hogy a közös állam kultúrtörténeti millióje az irodalmi romantika korszakában számos analóg, ill. párhuzamos jelenség létrejöttéhez szolgált alapul az egyes nemzetek irodalmában, az irodalmi művek tematikáját, zsánerét tekintve, de a nyelvi megformálás tekintetében is.² A közös állam területén élő népek esetében azonban feltételeznünk kell, hogy a kölcsönhatások nem csak közvetett módon alakultak, tudatos formái is lehettek: bizonyos minták követése, fordítások, a szláv népek esetében minden bizonnyal a szláv kölcsönösség eszméje is.³

Ismertek a magyar irodalom kapcsolatai a szláv, elsősorban szlovák és szerb folklórral, az újabb kutatások nyomán fény derült a magyar irodalom más szláv népek folklórával való kapcsolataira is.⁴

² Klátik, Zlatko: Slovenský a slovanský romantizmus. Bratislava, 1977.

³ Klátik, Zlatko: i.m., Fried István: Szlovén -magyar interferenciák/ Slovensko – mađarske interference. In: Hasonlóságok és különbségek/ Ujemnja in razhajanja. Budapest/ Budimpešta, 1998. 9-13./ 179-183., Fried István: A nemzeti eposz kelet – közép – európai sajátosságaihoz. Vörösmarty és Prešeren./ „Srečanja“ slovenske in mađarske književnosti. In: Hasonlóságok és különbségek / Ujemanja in razhajanja. Budapest/ Budimpešta, 1998. 126-132./ 293-299. V.ö. továbbá: Prém József: Ágnes. Krajnai népballada, Krajnai népdalok I – III., Alenka. Krajnai népballada. Hazánk és a Külföld. 9, 1869, 323-324., 546-547., 658-659., Prém József: Külföldi költőkből. Pest, 1872., Prém József: Mátyás király a krajnai népköltészetben. In: Mátyás király emlékkönyv. Budapest, 1902.

⁴ Rudolf Chmel: Literárne vzťahy slovensko maďarské. Bratislava, 1973. , Hadrovics László: Magyar és déli szláv kapcsolatok. Budapest, 1944., Gunda Béla: Magyar – szláv néprajzi kapcsolatok. In: (Szerk. Szekfü Gyula) A magyarság és a szlávok. Budapest, 1942. 213-214. , Vargyas Lajos: A magyar és délszláv balladák összehasonlító vizsgálata. In: (Szerk. Vujicsics D. Sztoján) Szomszédság és közösség. Budapest, 1972. 13-31., Ferenczi Imre: A magyar – horvát- szlovén

Vörösmarty Zalán futása c. eposza feltételezni engedi, hogy a költő valamelyest ismerhette a szláv népek folklórját.⁵ Szép Ilonka c. költeményének szláv vonatkozásai a fentebb felsorolt motívumok közül elsősorban a harmadik tüzetesebb vizsgálatakor – Mátyás király alakja a történelmi Magyarország népeinek folklórjában – érhetők tetten.

E motívum kifejtése kapcsán úgyszólván magától adódik párhuzamok vonása a szlovák romantika egyik kimagasló alkotása, Andrej Sládkovič: Detvan c. lírai-epikus nagyobb lélegzetű művével (némelyek poémának határozzák meg műfaját). A Detvanban megjelenik a Mátyás király alakja köré szövődött folklór néhány motívuma: az álruhába öltözött csábító, az igazságos uralkodó, a parasztkirály, az erős hadsereg vezére, Mátyás és Elena kettőse. Nemcsak a folklór és irodalom kapcsolata kínálkozik az összehasonlítás tárgyául, a két mű összevetése tipológiai problémákat is felvet az irodalmi romantika korában magyar – szlovák- szláv és szélesebb, európai kontextusban.

Az európai irodalmi romantika tipikus műfaja az eposz, amely az ókori, klasszikus irodalomban gyökeredzik. A komparatisztikai kutatások rámutatnak arra, hogy az európai nemzetek irodalmában – a közép-európai nemzeteknél ez gyakoribb jelenség – más epikus műfajok is betölthetik az eposz szerepét, mint pl. a verses regény, hősköltemény, hősi ének, poéma, lírai-epikus művek, de a szonett és szonett koszorú is. A hősi epika új kifejezési formákat keres, nem minden esetben bizonyul megfelelőnek az adott téma megformálásához adekvát formának az eposz.⁶

folklórkapcsolat egy példája: az eború törökök és kutyfejűek (psoglavci). In: (Szerk. Kiss Mária) Folklór és tradíció VI. Budapest, 1988. 97-127., Dávid András: Délszláv epikus énekek – magyar történelmi hősök balladáról. Budapest, 1978.

⁵ Ezt támasztja alá továbbá az az ismert tény is, hogy Vörösmarty 1828 és 1832 között szerkesztette a Tudományos Gyűjteményt, amelyben számos szláv folklór szöveg is megjelent.

⁶ Klátik, Zlatko: Variabilita hrdinskej epiky v slovanskem romantizme. C.d. 147-187., Diferenciácia epiky: od heroiky k idyle a komike – od romantiky k realizmu. C.d. 188 –230., Fried István: A nemzeti eposz kelet –közép –európai sajátosságaihoz. Vörösmarty és Prešeren / „Srečanja“ slovenske in madžarske književnosti. In: Hasonlóságok és különbségek/ Ujemanja in razhajanja. Budapest/Budimpešta, 1998. 67-77./213-221.

Műfaji tekintetben Vörösmarty Zalán futása nagyobb nehézségek nélkül megfelel az eposz kritériumainak. A Szép Ilonka lírai-epikus alkotás, amely az eposszal csak igen széles értelemben mutat hasonlatosságot mind témájával (Mátyás király és Peterdi, mint jeles vitézek), mind annak megformálásával.

Sládkovič Detvana a szlovák irodalomban Hollý eposzaival mutat rokon vonásokat, másik jelentős műve, a *Marína*, Kollár Slávy dcérájával rokonítható. Az irodalmi kritika egyiket sem tartja eposznak, lírai-epikus alkotásnak jelöli.

Jelen írás nem tartja feladatának az irodalmi romantika korának műfaji kérdéseit mélységében tárgyalni, hiszen ez messzire vezetne a címben megjelölt témától, csupán jelezni kívántam, hogy a Szép Ilonka kapcsán más irányú vizsgálódások is megalapozottak.

Mint ahogy már fentebb említettem, a Szép Ilonka szláv vonatkozásai kapcsán elsősorban Mátyás király alakjának és a köréje kialakult folklórnak a történelmi Magyarország szláv népeinél érdemes nagyobb figyelmet szentelnünk, kitekintve az irodalom és folklór kölcsönhatásának problematikájára.

E problémakör tárgyalásakor abból a feltételezésből kell kiindulnunk, hogy némely motívumok Mátyás király életében keletkeztek: pl. azok a dalok, amelyek vitézi tetteit örökölték meg, mint a Szabács/Zabács viadala, vagy a jajcai vár ostromáról szóló töredék. Szerzőik minden bizonnyal a király közvetlen környezetében élő személyek voltak.⁷ Az udvari történész Antonio Bonfini *Rerum Hungaricum Decadese* megörökíti azt a történetet, hogy Mátyás király parasztnak öltözve beosont a török táborba.⁸ Ez a motívum igen elterjedt a történelmi Magyarország délszláv népeinek folklórában.

Több adat utal arra, hogy a Mátyás király alakja köré fonódó folklór kezdetei a 16. századra, a Jagelló korra tehetők.⁹

⁷ Kriza Ildikó: Mátyás király a néphagyományban. In: Hunyadi Mátyás emlékkönyv Mátyás Király halálának 500. évfordulójára. Budapest, 1990. 364.

⁸ Kardos Tibor: A trufa. In: *Filológiai Közöny* 1955. 135.

⁹ Benczédi Székely István *Világkrónikája*. OSZK, RMK I. 38., Heltai Gáspár: *Krónika az magyaroknak dolgairól*. Budapest, 1981. 116.

A Mátyás alakjához kapcsolódó folklór műfaji tekintetben igen szerteágazó: a történelmi anekdoták és realista anekdoták szinte párhuzamot alkotnak, jellemzőek a trufák, hősi énekek, balladák és románcok, a terjedelmesebb epikus műfajokat a rövid epikus műfajok, szólások, közmondások egészítik ki. E számos műfaj a történelmi Magyarország népeinek folklórjában nincs egyenlő súlyban képviselve: a hősi énekek, balladák és románcok főképp a délszláv népek folklórára jellemzőek, a korábbi geopolitikai szempontú osztályozás szerint északi szlávoknak nevezett népeknél a fenti felsorolás többi műfaja van jelen erőteljesebben.

A Mátyás király személyéhez kötődő folklór motívikai szempontból is meglehetősen gazdag: a király álruhában járja az országot, igazságot tesz, iszik a saját egészségére, segít a szegényeknek, bölcs ember alakjában jelenik meg, pártfogolja az okos észjárású, egyszerű embereket, parasztkirály, bátor vitéz a törökök elleni harcban, nagy, erős hadsereg vezére, Alenčica kedvese, de megjelenik az álruhába öltözött csábító képében is, hogy csak néhányat soroljunk fel az ismertebb motívumok közül. A felsorolt motívumok sem egyenlő súllyal vannak jelen a történelmi Magyarország nemzeteinek folklórjában. Pl. az álruhába öltözött csábító motívuma az osztrák, cseh és szlovák folklórban van jelen nagyobb mértékben, míg Mátyás és Alenčica kettőse a délszláv folklórra jellemző.

Amint már erre a korábbiakban utalás történt, a Mátyás tradíció kialakulását és további fejlődését a kezdetektől fogva az irodalom és folklór kölcsönhatása jellemzi, némely elemei folklorizálódtak, mások a folklórból kerültek az irodalomba. E folyamat Mátyás uralkodása óta a 20. századig követhető.

A magyar irodalomtörténet a Mátyás tradíció genézisének, műfaji tagoltságának, fejlődés történetének a 20. század első évtizedétől szentelt nagyobb figyelmet.¹⁰

Elsősorban a szlovák és szlovén irodalomtörténeti kutatások járják körül a Mátyás hagyományt a szépirodalom és folklór kapcsolatának oldalá-

¹⁰ Tolnai Adél: Mátyás királlyal foglalkozó költészetünk forrásai. Budapest, 1911., Zolnai Béla: Mátyás – mondáink eredete és fejlődése. In: Irodalomtörténet X. Budapest, 1921.

ról.¹¹ Mintegy kiegészíti e kutatásokat Kuzel’a Zenon monográfiája, aki a Mátyás tradíció összehasonlító elemzését végzi el a szláv népek folklórjában.¹² E tömör áttekintés is képet ad arról, hogy Mátyás király alakjának megjelenítése a szépirodalomban ill. a hozzá kapcsolódó folklór milyen sokrétű problematikát vet fel, az életútjának jelentősebb jubileuma apropójára rendezett tudományos rendezvények számos új eredményt hoztak és hoznak, vagy a már ismert tényeket helyezik új megvilágításba.

Visszakanyarodva a bevezetőben felsorolt négy motívumhoz, melyek körül a Szép Ilonka keletkezésének körülményeire vonatkozó irodalmi kutatások kibontakoztak, kétfajta vélemény rajzolódik ki markánsan: az egyik képviselői azt az álláspontot képviselik, hogy forrását korábbi magyar irodalmi előzményben kell keresni, míg szép számmal voltak azok is, akik mélyreható elemzéseket végezve a költemény nyugat európai párhuzamait keresték.

Gyulai Pál a Szép Ilonka forrásának Bajza József. Rege a habléányról c. novelláját tartja, amely 1830-ban jelent meg az Aurórában. Maga Bajza Toldy Ferenchez írott levelében szól arról, hogy művének forrására részint egy régi krónikában talált rá, amely IV. Henrik francia király szerel-

¹¹ Néhány további igen fontos munka: Mrljan Rudolf: Štúrovci a ústna slovesnost’. Liptovský Mikuláš, 1943., Komorovský, Ján: Matej Korvín v ľudovej slovesnosti. Bratislava, 1957., Melicherčík, Andrej: Slovenský folklór. Bratislava, 1959., Grafenauer, Ivan: Slovenske pripovedke o kralju Mtjažu. Ljubljana, 1951., Matičetov, Milko: Kralj Matjaž v luči novega slovenskega gradiva in novih raziskavanj. Ljubljana, 1958., Pável Ágoston: Válogatott tanulmányai és cikkei. Szombathely, 1976., Juvan, Marko: Med identifikacijo in negacijo. Pripovedkovni intertekst v Cankarjevi povesti Potepuh Marko in kralj Matjaž. In: Slavistična revija. 1989. 4. 471-487., Novak, Vilko: Pável Ágoston Mátyás király kutatásai/ Avgusta Pavla raziskovanja o kralju Matjažu. In: Hasonlóságok és különbségek/ Ujemanja in razhajanja. Budapest/Budimpešta, 1989. 119-125./287-292., Lukács István: Mátyás király a szlovén szépirodalomban/ Kralj Matjaž v slovenskem leposlovju. In: Hasonlóságok és különbségek/ Ujemanja in razhajanja. Budapest/Budimpešta, 1989. 148-154./ 314-319., Lukács István: A megváltó Mátyás király színe változásai a szlovén néphagyományban és szépirodalomban. Budapest, 2001.

¹² Kuzel’a, Zenon: Ugorskiy korol’ Matvij Corvin v slavyanskij ustnij slovesnosti. In: Zapiski Naukovogo Tovaristva im. Sevčenko LXVII –LXX, L’ov, 1906.

mi történetét örökíti meg, aki beleszeretett a szép Fleurettába, akivel Ne-racu váránál találkozott, de felhasznált hozzá egy hazai történelmi anekdotát is, Milka hableány tragikus történetét, amelyhez Mátyás király idejének történelmi háttérét maga tette hozzá.¹³

Király György, Gálos Rezső, Fest Sándor, Honti János írásaikban nyugat európai párhuzamokat hoznak.¹⁴ Mindemellett a felsorolt szerzők hazai minta mellett is érvelnek, e tekintetben Darvas János jut arra a konklúzióra, hogy nem kell idegen mintát keresni. Király György és Zolnai Béla Kisfaludy Károly és Czuczor Gergely munkáiban keresik a Szép Ilonka hazai forrását.¹⁵ A kutatók valószínűleg nem szenteltek kellő figyelmet Sándor István azon megjegyzésének, amely a hazai források között említi Bajza: Szerb dalok c. művét.¹⁶ Magának Bajzának Toldy Ferencnek 1839. dec.10-én írott leveléből kitetszik: úgy érezte, a hableányról szóló történetet prózai novella helyett „trochaikus versben és szerbus manirban” stílusosabb lett volna megírnia.¹⁷

Úgy vélem, Bajza József költészetének szerb irodalmi kapcsolataihoz nem fér kétség, s amennyiben Vörösmarty Szép Ilonkájához a Rege a hableányról c. novellája, vagy más műve mintául szolgált, érdemes ezt a vonatkozást újragondolni.

A bevezetőben felsorolt négy motívum közül térjünk vissza újra a harmadikhoz (Mátyás alakja a folklórban), s vegyük tüzetesebb vizsgálat alá. A Szép Ilonka e motívumának forrásául Király György és Zolnai Béla Kisfaludy Károly: Mátyás deák (1825) c. vígjátékát tartják, Kriza Ildikó

¹³ V.ö. Vörösmarty Mihály: Kisebb költemények II. (1827-1839). Sajtó alá rendezte Horváth Károly. Budapest, 1960. 447-448.

¹⁴ Király György: A „Szép Ilonka” keletkezése. In: EphK. 34. k. 1910. 231-233., Gálos Rezső: A „Szép Ilonka” keletkezése. In: EphK. 35. 1911. 513., Darvas János: A „Szép Ilonka” keletkezése. In: EphK. 37. k. 1913. 290-292., Fest Sándor: Vörösmarty „Szép Ilonkájának” angol forrása. In: It 25. k. 1936. 18-22., Sándor István: A „Szép Ilonka” tárgytörténete. In: EphK. 1937. 4-9. sz., Honti János: Vörösmarty egy német mintája? In: ItK 43. k. 1933. 146.

¹⁵ Darvas János: i.m., Király György: i.m., Zolnai Béla: A „Szép Ilonka” keletkezéséhez. EphK. 1912. 36. k. 489-491.

¹⁶ Sándor István: i.m.

¹⁷ Bajza József: ÖM VI. k. 305. V.ö.: Vörösmarty Mihály: Kiseb költemények II. (1827-1893). Sajtó alá rendezte Horváth Károly. Budapest, 1960. 450.

kutatásai azonban rámutatnak arra, hogy Charles Colle: *Pertie de chase de Henri IV.* (1762) c. színművét, amelyet a 18. sz. végén és 19. sz. elején Európa-szerte játszottak, 1772-ben bemutatták Eszterházán, később Pesten is.¹⁸ Ily módon nem megalapozatlan a nyugat európai rokonítás sem.

Mielőtt tovább folytatnánk eszmefuttatásunkat a harmadik motívummal kapcsolatban, néhány megjegyzés erejéig térjünk ki a negyedik motívumra: Peterdi alakjára, amellyel az irodalomkritika viszonylag keveset foglalkozott. Szabó S. József tárta fel a közvélemény számára a Peterdi családban élő hagyományt, amely szerint Peterdi Ilonka a Mátyás király iránti reménytelen szerelem következtében halt meg. Király György kétségbe vonja e családi legenda valóságalapját, mivel nem támasztható alá dokumentumokkal.¹⁹

A négy motívum nyugat európai párhuzamai, csakúgy, mint hazai mintái, azonos kultúrtörténeti miliőben keletkeztek, számolnunk kell azonban az anakronizmus jelenségével a folklórban és folklorizálódott (történelmi) eseményeket – szövegeket illetően is. Különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy Mátyás király esetében olyan témáról van szó, amely sokféleképpen van jelen a népköltészetben és szépirodalomban egyaránt.

A Szép Ilonka szláv vonatkozásai tekintetében a szerelmi kettős nevei: Ilonka és Mátyás király több mint figyelemre méltóak. Úgy vélem, hogy éppen e két név utal egyértelműen délszláv népköltészeti forrásra. A Szép Ilonka c. költeményben a folklórból ismert következő motívumok vannak jelen: Mátyás, a bátor vitéz a török elleni harcban, a király vadászaton vesz részt, iszik a saját egészségére, a király inkognitóban, Mátyás király, mint csábító – e motívumok, mint már fentebb említettem, megtalálhatók a történelmi Magyarország népeinek folklórjában. Alenčica/ Alenka (m. Ilona, szlk. Elena) és Mátyás király kettőse azonban csak a délszláv népek folklórjában ismert.

Nincs közvetlen bizonyítékom arra, hogy Vörösmarty merített volna a Magyarország délszláv népeinek folklórjából, vagy hogy ismerte volna

¹⁸ Király György: i.m., Zolnai Béla: i.m., Kriza Ildikó: Mátyás Király a néphagyományban. In: Hunyadi Mátyás emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Budapest, 1990. 382.

¹⁹ Király György: i.m.

azokat a népköltészeti szövegeket, amelyek először német fordításban váltak ismertté. Magyar fordításuk, mint ahogy erre már utaltam, Prém József érdeme, aki a krajnai Alenka balladájának magyarra ültetett szövegét jóval Vörösmarty Szép Ilonkájának megjelenése után adta közre. Mégis úgy vélem, nem zárható ki, hogy a reformkor írói, költői valamilyen szinten ismerték a velük együtt élő szláv népek népköltészetét, lehetséges, hogy történeti vagy irodalmi források közvetítésével.

Más a helyzet A. Sládkovič: Detvan c. lírai-epikus műve esetében, aki minden bizonnyal a szláv kölcsönösség eszméjétől vezérelve tudatosan nyúlt délszláv mintához. Mint ahogy azt Zlatko Klátik párhuzamos szövegrészletek bemutatásával alátámasztotta, Sládkovič Detvanja a montenegrói Petar Petrović Njegoš Gorski vijenac (1847) c. művével hozható közvetlen kapcsolatba.²⁰ A két mű összehasonlítása kapcsán nem tér ki azonban a Detvan Elena – Matiaš kettős neveire – az Elena kétségtelenül az Alena (becézett Alenčica) szlovák változata. A Mátyás király alakja köré fonódó szlovák folklórban a Mátyás mint szerelmes ill. csábító motívumokhoz nem kapcsolódik az Elena név. Kérdés, hogy a Mátyás tradíciókat illetően mért nyúlt délszláv minta után Sládkovič, hiszen a szlovák folklór nem nevezhető szegényesnek e tekintetben. Ami pedig Sládkovič költészetének formai oldalát illeti, fel kell hívnunk a figyelmet arra a tényre, hogy gyakran verselt a délszláv népköltészetre oly jellemző „des-aterec”-ben.

Úgy vélem, hogy a Sládkovič Detvanja és Vörösmarty Szép Ilonkája közti párhuzam nem az egyetlen közvetett bizonyítéka ez utóbbi költemény szláv, elsősorban délszláv vonatkozásainak.

Írásommal a magyar-szláv kapcsolatok kutatásával foglalkozó irodalomtörténészek figyelmét kívántam felhívni a Szép Ilonka genezisével kapcsolatos problematika újragondolására.

Bibliográfia

- Benczédi Székely István Világkrónikája. OSZK. RMK I.
Dávid András: Délszláv epikus énekek – magyar történeti hősök balladáiról.
Budapest, 1978.

²⁰ Klátik, Zlatko: i.m. 189.,228-229.

- Darvas János: A „Szép Ilonka“ keletkezése. In: EphK 34. k. 1910. 231-233.
- Ferenczi Imre: A magyar-horvát-szlovén folklórkapcsolat egy példája: az eb-orrú törökök és kutyfejűek (psoglavci). In: Folklór és tradíció VI. Szerk.: Kiss Mária. Budapest, 1988. 97-127.
- Fried István: Szlovén-magyar interferenciák / Slovensko-madžarske interference. In: Hasonlóságok és különbségek/Ujemanja in razhajanja. Budapest/Budimpešta, 1998. 9-13./179-183.
- Fried István: A nemzeti eposz kelet-közép- európai sajátosságaihoz. Vörösmarty és Prešeren / „Srečanja” slovenske in madžarske književnosti. In: Hasonlóságok és különbségek/ Ujemanja in razhajanja. Budapest/Budimpešta, 1998. 67-79./ 213-221.
- Fried István: Szlovén-magyar kapcsolatok/ Slovensko-madžarske povezave. In: Hasonlóságok és különbségek/ Ujemanja in razhajanja. Budapest/Budimpešta, 1998. 126-132./ 293-299.
- Fest Sándor: Vörösmarty „Szép Ilonkájának“ angol forrása. In: It 25.k. 1936. 18-22.
- Gálos Rezső: A „Szép Ilonka“ keletkezése. In: EphK 35. 1911. 513.
- Grafenauer, Ivan: Slovenske pripovedke o kralju Matjažu. Ljubljana, 1951.
- Gunda Béla: Magyar-szláv néprajzi kapcsolatok. In: A magyarság és a szlávok. Szerk.: Szekfű Gyula. Budapest, 1942. 213-214.
- Chmel, Rudolf: Literárne vzťahy slovensko-maďarské. Bratislava, 1973.
- Hadrovics László: Magyar és déli szláv szellemi kapcsolatok. Budapest, 1944.
- Heltai Gáspár: Krónika a magyaroknak dolgairól. Budapest, 1981.
- Honti János: Vörösmarty egy német mintája? In: ItK 43.k. 1933. 146.
- Juvan, Marko: Med identifikacijo in negacijo. Pripovedkovni intertekst v Cankarjevi povesti Potepuh Marko in kralj Matjaž. In: Slavistična revija. 1989. 4. 471-487.
- Kardos Tibor: A trufa. In: Filológiai Közöny 1955.
- Király György: A „Szép Ilonka“ keletkezése. In: EphK 34. k. 1910. 231-233.
- Klátik, Zlatko: Slovenský a slovanský romantizmus. Bratislava, 1977.
- Komorovský, Ján: Kráľ Matej Korvín v ľudovej prozaickej slovesnosti. Bratislava, 1957.
- Kriza Ildikó: Mátyás király a néphagyományban. Hunyadi Mátyás emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Budapest, 1990.
- Kuzeľa, Zenon: Ugorski korol Matvij Corvin v szlavjanszkij usztnij szlovesznoszti. In: Zapiski Naukovogo Tovarstva im. Sevcsenka LXVI-I-LXX, Lvov, 1906.
- Lukács István: Mátyás király a szlovén szépirodalomban/ Kralj Matjaž v slovenskem leposlovju. In: Hasonlóságok és különbségek/ Ujemanja in razhajanja. Budapest/Budimpešta, 1989. 148-154./314-319.
- Lukács István: A megváltó Mátyás király színe változása a szlovén néphagyományban és szépirodalomban. Budapest, 2001.
- Matičeto, Milko: Kralj Matjaž v luči novega slovenskega gradiva in novih raziskovanj. Ljubljana, 1958.

- Melicherčík, Andrej: Slovenský folklór. Bratislava, 1959.
- Mrlián Dr., Rudolf: Štúrovcí a ústna slovesnosť. Liptovský Mikuláš, 1943.
- Novák, Vilko: Páveľ Ágoston Mátyás király kutatásai/ Avgusta Pavla raziskovanja o kralju Matjažu. In: Hasonlóságok és különbségek/ Ujemanja in razhajanja. Budapest/Budimpešta, 1998. 119-125./ 287-292.
- Páveľ Ágoston: Válogatott tanulmányai és cikkei. Szombathely, 1976.
- Prém József: Ágnes. Krajnai népballada, Krajnai népdalok I-III., Alenka. Krajnai népballada. In: Hazánk és a külföld. 9, 1869, 323-324., 546-547., 658-659.
- Prém József: Külföldi költőkből. Pest, 1872.
- Prém József: Mátyás király a krajnai népköltésben. In: Mátyás király emlékkönyv. Budapest, 1902.
- Sándor István: A „Szép Ilonka“ tárgytörténete. In: EphK 1937. 4-9.
- Tolnai Adél: Mátyás királlyal foglalkozó költészetünk forrásai. Budapest, 1911.
- Vargyas Lajos: A magyar és délszláv népballadák összehasonlító vizsgálata. In: Szomszédság és közösség. Szerk.: Vujicsics D. Sztoján. Budapest, 1973. 13-31.
- Vörösmarty Mihály: Kisebbségi költemények II. (1828-1893). Sajtó alá rendezte Horváth Károly. Budapest, 1960.
- Zolnai Béla: A „Szép Ilonka“ keletkezése. In: EphK 1912. 36.k. 489-491.
- Zolnai Béla: Mátyás-mondáink eredete és fejlődése. Irodalomtörténet X. Budapest, 1921.

Rezümé

Vörösmarty Mihály: Szép Ilonka c. verse keletkezésének körülményei úgy szólván a költemény megjelenése óta foglalkoztatják a magyar irodalmi kritikát. A hazai párhuzamok mellett számos idegen, elsősorban nyugat-európai rokonvonást tárt fel a régebbi kutatás. A költemény műfaji problémákat is felvet. Elmélyült, sokoldalú elemzést igényel a Mátyás király alakjához kapcsolódó népköltészet és a szépirodalom kölcsönhatása, összefonódása, s e problémakör kapcsolódása a „Szép Ilonka“ c. költeményhez. E kérdéskört szélesebb kontextusban kell vizsgálni, hiszen az Osztrák Császárság Magyar Királyság területén élő népek mindegyike gazdag néphagyományokat őriz Mátyás királyról, s ennek elemei ugyancsak gazdagítják e népek szépirodalmát is.

A szerző Alenčica és Mátyás kettősére alapozva arra kíván rávilágítani, hogy nemcsak távoli nyugat-európai motívumokkal kell a költemény keletkezésének interpretálása kapcsán számolni, hanem délszláv hatásokkal is. Erre közvetlen bizonyítékai nincsenek, azonban a magyar irodalomkritikában fellel-

hető, de figyelmen kívül hagyott utalások, érvek mellett párhuzamba állítja a „Szép Ilonkával” Andrej Sládkovič: Detvan c. művét, melyben ugyancsak szerepel az Elena-Mátyás király kettős, s Sládkovič munkájának délszláv kapcsolódása minden kétséget kizáróan bizonyítható. A „Szép Ilonkára” vonatkozó források újraértékelése, újragondolása talán szolgálna közvetlen bizonyítékokkal is a délszláv kapcsolódásra.

Интерпретация художественной реальности «магических сил» света, звука и цвета в романе В. Гроссмана «Жизнь и судьба» и И. Кертеса «Обездоленность»

В художественной литературе XX века есть писатели первой величины, чьи произведения к моменту своего появления пользовались большей популярностью за границей, чем на родине. К этим звездам можно отнести русского писателя, философа Василия Гроссмана (1905–1964), автора «Жизни и судьбы» (1960) и представителя венгерской литературы, Имре Кертеса (1929–) с его известным романом «Обездоленность» (1975). Но следует отметить, что роман В. Гроссмана «Жизнь и судьба» для русских читателей стал впервые доступным только в 1988 году, когда был издан в Москве, а произведение И. Кертеса получило мировую славу и признание, даже в родной Венгрии, только после присвоения писателю в 2002 году Нобелевской премии по литературе.

Сегодня романы «Жизнь и судьба» и «Обездоленность» привлекают внимание и вызывают интерес не только широкого круга читателей, но и критиков, исследователей, кинорежиссеров. Уже много написано о художественных достоинствах этих редчайших книг. Однако необходимо указать на тот факт, что критические статьи сосредотачиваются в большей мере на содержании, на философии авторов и мыслях героев, представляют толкования о мире, войне, жизни в исследуемых романах. Многие страницы романа «Жизнь и судьба» написаны «сухим, сдержанным пером, в нем нет ни пиршества красок, ни роскоши художественных решений» (Дедков 1988: 240). Эту особенность повествования мы замечаем и в романе «Обездоленность». Новизна данной работы состоит в том, чтобы обратить внимание читателей на роль, значение и смысл световых, звуковых, цве-

товых эффектов в образном воплощении авторских идей и замыслов посредством художественного, живого слова, которое «есть семя, прозябающее в душах; оно сулит тысячи цветов [...]» (Белый 1910: 433).

Читая роман «Жизнь и судьба», уже на первых страницах мы встречаемся с изображением немецкого лагеря в холодную зимнюю пору. В его описании нет ничего живого, здесь не упомянуты ни деревья, ни трава, ни звери, ни птицы. Обращая внимание читателей на эту картину, живым кажется только выпавший снег, образную роль которого описывает в своей работе А. Кузичева (Кузичева 1989: 5). Снег предвещает о приходе белого света утра нового дня: «К утру выпал снег, и не тая пролежал до полудня. Русские почувствовали радость и печаль. Россиядохнула в их сторону, бросила под бедные, измученные ноги материнский платок, побелила крыши бараков, и они издали выглядели домашними, по-деревенски» (Гроссман 1990: 10). Белый снег дышит, красит и стелит «материнский платок» под ноги русских заключенных и на миг их даже радует. Белый снег в романе Гроссмана становится пространственным образом, в котором таится некий источник восхищения и примирения. В. Гроссман, в виде снежного покрова, изображает и белый платок матери на могиле юного лейтенанта Толи. Белый снег прикрывает и тело мертвого летчика на снежном холме: «Всю ночь лежал мертвый летчик на снежном холме – был большой мороз, и звезды светили очень ярко. А на рассвете холм стал совершенно розовый, и летчик лежал на розовом холме. Потом подула поземка, и тело стало заносить снегом» (Гроссман 1990: 325). Тихим белым снегопадом заканчивается и рассказ о военной судьбе Сталинграда: «Снег заполнил воздушное пространство, остановил ветер, приглушил пальбу, соединил, смешал землю и небо в неясное, колышущееся мягкое и серое единство. [...] Это не снег, само время – мягкое, белое, ложилось (Гроссман 1990: 397). В исследуемых произведениях, белый цвет имеет своеобразный «утешительный» смысл (Постоутенко 1996: 158).

В романе «Обездоленность», воспринятый в «слепящем свете», «режущий глаза» белый цвет наполняет чувством «опрятности» и

первые обманчивые впечатления, полученные Дёрдем Кёвешем от увиденного в лагере смерти Аушвица и Бухенвальда. Молодого героя особенно радует «футбольное поле, [...], необходимые для игры белые ворота, наведенные белым линии – все было здесь манящее, [...], очень чисто и красиво (Кертес 2003: № 14-15). Его поразили «теряющаяся в бесконечности безукоризненно белая асфальтная дорога» (Кертес 2003: № 14-15) и статуя заключенного «на белом цоколе [...], сработана из того же белого, мягкого [...] камня» (Кертес 2004: № 18). Но читая эти строки, мы в тоже время сочувствуем герою Кертеса, ведь зрительное восприятие юными глазами Дёрдя Кёвеша реальной среды, в которую он попал, затмевается обманным магическим светом, как и феноменальный цвет неба над Аушвицем, где свет «бенгальских огней» и «фейерверков» – это не праздничные салюты, потому что в них воплощён уничтожающий и ужасающий обратный эффект лучей света - это язык «пламени и искр» крематориев (Кертес 2004: № 18).

Однако магические силы, воплощенные в белом цвете, не всегда оказывают утешительное влияние на душевное состояние героев Гроссмана и Кертеса. В романе «Жизнь и судьба» летний день для Анны Семеновны Штрум превращается в декабрьский холод, и она видит дорогу в гетто «белой от узлов и подушек». Анна Семеновна по дороге в лагерь смерти среди белого света дня видит «[...] две толпы, евреи в пальто, шапках, а вторая толпа на тротуаре одета полетнему. Мне показалось, что для евреев, идущих по улице, уже и солнце отказалось светить, они идут среди декабрьской ночной стужи» (Гроссман 1990: 43). Белый свет этого дня превращается в «черный – символ небытия, хаоса» (Белый 1994: 201). Для Анны Семеновны «пришел черный день, чернее не бывает» (Гроссман 1990: 43). Яркий свет лета, затмевается темным, печальным цветом и в романе «Обездоленность», где внешний облик заключенных, которые «[...] со своими головами, спрятавшимися в шею, с торчащими из лица носами, с поднятыми плечами, на которых болтается нечистая одежда [...], даже в самые жаркие летние дни напоминают вечно мерзнущих зимних ворон» (Кертес 2004: № 18).

Как совершенно особая действующая сила, под влиянием которого герои испытывают счастье и боль, живет в романе «Жизнь и судьба» свет ночи (Кузичева 1989: 5). Свойство вечернего света тонко чувствует и чётко определяет автор романа «Жизнь и судьба»: «Вечерний свет обладает свойством раскрывать существо происходящего, превращать зрительное впечатление в картину – в историю, в чувство, в судьбу» (Гроссман 1990: 390). Ночной свет оживляет чувственный мир и у героев романа «Обездоленность». Свет ночи дарит не только ужас войны, но и непредсказуемое восхищение, и «радостное изумление» юным героям «Обездоленности» Дёрдю Кёвешу и Аннамарии, даже во время воздушного налета: «Это случилось [...] в пятницу ночью [...], мы слышали бомбу ближе прежнего, тут она начала дрожать всем телом. Я прекрасно это почувствовал, потому что она уцепилась за меня в ужасе: ее руки обвилились вокруг моей шеи, лицо уткнулось мне в плечо. После этого я уже помню только, как искал ее губы. Я ощутил мягкое, влажное, чуть липкое прикосновение. Ну и какое-то радостное изумление, ведь все-таки то был мой первый поцелуй с девушкой; и вдобавок как раз тогда, когда я на него и не рассчитывал» (Кертес 2003: № 14-15). В романе «Обездоленность» ужасающий темный свет ночи во время бомбардировки превратился в интимный свет, создав душевную атмосферу для неожиданного наслаждения сладкой нежностью первого женского поцелуя. Своеобразный «интимный свет» иногда таится и в ночном полумраке бараков мучительной лагерной жизни, где Дёрдь Кёвеш слышит шепот собратьев по лагерю смерти, не только о прошлом, о будущем, о воле, но и, например, воспоминания его товарища, Банди Цитрома об огнях улицы Незабудок, о «пештских девочках» и о «известных интимных вещах, обсуждаемых между мужчинами». В романе «Жизнь и судьба» свет огня от взрыва боевых ракет освещает на короткое мгновение лицо и шею грязной, завшивевшей радистки Кати, превращая ее таким образом в желанную женщину для Сергея Шапошникова: «Грязная, завшивевшая радистка сидела тихо, ее шея светилась в темноте. Он старался разглядеть ее во тьме, и исполняя его желание, огонь взрыва осветил ее лицо. Вспыхнул свет ракеты, и

они сблизили головы. Он обнял ее [...]. И тотчас снова стало темно, особенно как-то темно [...]» (Гроссман 1990: 220). Роль лучей света в этот момент можно назвать загадкой стилистики, «когда в суховатой [...] ткани письма вдруг возникает краска, которая поначалу действительно кажется краской, а потом ощущаешь, что это блик из совершенно другой реальности» (Аннинский 1988: 262). Возможно, из той реальности, в которой красочные цвета женственности не были испачканы жестокими условиями войны. В эту Сталинградскую ночь переливание красок темных и ярких лучей света от взрывов смертоносных ракет образовало небольшой солнечный блик, который, возвышая, осветил и украсил женскую плоть, превратив внешний облик Кати в символ чистоты и таинственной нежности. Цвет краски, исходивший от света лучей, озаривших Катю, образует в воображении героя стимулирующий фермент, который оживляет самые прекрасные чувства и вызывает ощущение взаимной душевной чистоты. Этот «цвет выражает внутреннее состояние художника» и его героев. (Гроссман 1990: 400).

Свет, звуки, время суток оказываются в исследуемом романе Гроссмана выразительнейшими признаками душевного состояния героев, а также автора (Кузичева 1989: 5). Это суждение свойственно и роману И. Кертеса. В «Жизни и судьбе», в зависимости от авторских намерений, касающихся воплощения в образе света душевных порывов персонажей, мы можем встретиться со следующими определениями света. В романе Гроссмана несущимся в атаку танкам свойствен «кинжальный свет»: «Огромная масса машин мчалась из степной тьмы, оглушая ревом, [...], слепя кинжальным светом, парализуя румынскую оборону» (Гроссман 1990: 346). Или же, как чувствует Крымов «серый, каменный свет», который падает в окна «серого лубянского ущелья». Он «шел не от солнца, не с неба, свет шел от серого кирпича внутренней тюрьмы» (Гроссман 1990: 420). Здесь же по ночам бил «бешеный электрический свет» (Гроссман 1990: 330). А по восприятию заключенных, лагерные бараки освещал «безжалостный», «каторжный» свет. Гроссман называет свет «милым», «спокойным», «тихим», «слепающим», «желанным».

Не доминирует яркий свет и в художественном пространстве романа Кертеса. Герои «Обездоленности», как и в «Жизни и судьбе», живут в «тусклом», «вечернем» свете. Живет в произведениях писателей и совершенно своеобразный источник света, лучи которого освещают дорогу к мудрому знанию, черпаемому читателем от учителей на закате жизни. Они через свою поучительную жизненную философию передают нам энергию и «тепло, необходимое для дальнейшего пути». Этот свет называется «светом мудрости» (Кузичева 1989: 5). Он обычно исходит от людей, которые прожили долгую жизнь. В романе «Жизнь и судьба» «многое увидено, высказано, обдумано старыми людьми [...]» (Кузичева 1989: 5). Долговечными останутся в воображении читателей романа Гроссмана мудрые слова и поступки матери Штрума, а также старой Христи Чуняк, спасшей жизнь пленного Семенова. А в романе Кертеса слова дяди Лайоша учат нас терпеливой смиренности с судьбой и покорности перед Всемогушим. Но следует отметить, что в романах «Жизнь и судьба» и «Обездоленность» свет мудрости излучается не только героями старшего поколения, которые подошли к естественному краю своей долгой жизни, но и теми, чьи молодые жизни и судьбы определялись жестокими обстоятельствами концентрационных лагерей и неведомыми маленькими шагами, ведущими к краям порогов газовых камер. Молодые герои, проделавшие эти шаги, становились мудрыми не на основании опыта, приобретенного вследствие большого количества прожитых лет, а в результате осознания безвыходного тупика в своей доле и смысла постепенно угасающего света жизни перед лицом смерти. Дёрдь Кёвеш в романе «Обездоленность», разговаривая о счастье лагерной жизни, даже сопротивляется мудрым взглядам старших людей, которые не прошли, как он, «шаг за шагом» концентрационные лагеря Аушвица и Бухенвальда. Мудрые толкования Дёрдя Кёвеша о времени, проведенном в лагере смерти, помогут читателю понять истинное значение тепла души и счастья, особенно ценимых и Кертесом. Для Дёрдя Кёвеша «в известном смысле жизнь там была чище и проще. Ведь еще там, даже рядом с дымовыми трубами, было в перерывах между муками что-то, походившее на

счастье. Все спрашивают только про тяготы, про “ужасы”: а между тем, что до меня, может быть, это переживание остается самым памятным. Да, о нем, о счастье концентрационных лагерей надо было бы им рассказать в следующий раз, когда спросят. Если вообще спросят [...]» (Кертес 2004: № 18). Примерным уроком взрослой мудрости может стать для читателя и размышление Дёрдя Кёвеша в романе «Обездоленность» о чистоте прожитой жизни в зачерненной среде войны, о том, что «мы никогда не можем начать новую жизнь, всегда только продолжаем старую. Шаг за шагом делал я, и никто другой, и, я объявил, в заданной мне доле я всегда хранил порядочность. Единственное пятно, я бы сказал, ошибка в общей картине, единственная случайность, которую, возможно, они могли бы поставить мне в укор, – это что мы теперь здесь беседуем, но уж тут я ничего не могу поделаться» (Кертес 2004: №18). Читатель запомнит и настойчивые слова молодого Банди Цитрома, что главное в жизни – «[...] это не распускаться: как-нибудь всегда будет, потому что еще никогда не бывало по-иному, чтобы вообще никак не было – [...], а его этой премудрости научили еще рабочие батальоны» (Кертес 2004: №18). А в романе «Жизнь и судьба» мы не забудем уроки Гроссмана о сути дружбы (Гроссман 1990: 189), описание крестного пути военного врача Софы Левинтон (Гроссман 1990: 290-295), размышления еврея-физика Штрума при заполнении «царь-анкеты, анкеты анкет» (Гроссман 1990: 307). Эти поучительные уроки писателей и их героев освещают горестные моменты в истории XX века вечным, неугасимым светом памяти.

Особенную роль в «Жизни и судьбе», как и в «Обездоленности», отведено силе звуков. С помощью звуков герои Гроссмана настойчиво ищут признаки жизни (Кузичева 1989: 5). Следует обратить внимание на жизненно необходимую роль звуков и в романе Кертеса. Звук, исходящий от звона котлов, превратился в источник наслаждения и оказался даже «уютным» для Дёрдя Кёвеша и его лагерных соотечественников. Из этого магического голоса «колокольного звона», исходившего из «позвякивания» котлов, излучалась энергия, которая всех приводила «в движение», всех подстрекала «действо-

вать быстро» (Кертес 2004: № 18). А звучание нескольких фраз, услышанных Дёрдем в лагере на родном языке, помогают испытать им «на собственном опыте [...], что значит [...] неожиданная радость – домашний вкус венгерского слова за границей» (Кертес 2003: № 14-15). Но живет в романе «Обездоленность» и особенный, ужасающий звук. Например, это звук пощечины, вес которого «загорелся» на левой щеке героя Кертеса, как это случается и в романе «Жизнь и судьба», где удар «комиссара» Крымова «[...] по лицу означал духовную катастрофу и не мог ничего вызвать, кроме оцепенения, остоленения» (Гроссман 1990: 327). В романе «Жизнь и судьба» даже и тишина «грохочет по-своему» в перерывах между боями, вызывая головокружение: «Странно, невысказанно было есть кашу в тишине, в тишине писать письмо, проснуться ночью в тишине [...]. Тишина породила множество звуков, казавшихся новыми и странными: позвякивание ножа, шорох книжной страницы, [...], скрип пера, [...], тиканье ходиков на стене блиндажа (Гроссман 1990: 351).

Живет в романе Гроссмана еще одна сила, это «мощь страдающей души, тоски и печали» (Кузичева 1989: 5). Вспомним ночью «приступ тоски» у зека Абарчука в романе Гроссмана: «[...] Не той привычной и угрюмой лагерной тоски, а обжигающей, как малярия, заставляющей вскрикивать, срывать с нар, ударять себя по вискам, по черепу кулаками» (Гроссман 1990: 89). А как указывает А. Кузичева, в момент отлучения физика Штрума от работы, науки и, может быть, даже жизни, тоска героя превращается в страх. Страх становится ужасом, существо которого особенно проявляется перед государственным гневом. Он обессиливает человека, изматывает и постепенно съедает душу, превращает человека в раба (Кузичева 1989: 5). И Штруму только уже «узенькая полоска света» из окна невысокого дома да вечерний снег в темном переулке приносят чувство счастья и радости: «Снег, ночное небо, свежий морозный воздух, шум шагов, деревья с темными ветвями, узенькая полоска света, пробившаяся сквозь маскировочную штору в окне одноэтажного деревянного домика, – все было так прекрасно. А в глубине его отчая-

ния существовало светлое пятнышко, – ощущение чистоты души» (Гроссман 1990: 405).

В размышлениях о жизни в условиях войны Гроссман и Кертес говорят о «печали души» человека. В романе «Жизнь и судьба» даже «боевое “ура”, пройдя над холодной ночной водой под звездами осеннего неба, словно теряло горячность страсти, менялось, и в нем вдруг открывалось совсем другое существо, – не задор, не лихость, а печаль души, словно прощающей со всем дорогим, словно зовущей близких своих проснуться, поднять голову от подушки, послушать в последний раз голос отца, мужа, сына, брата [...]» (Гроссман 1990: 27). Чувство ужасающего покоя накапливается и в печальной душе Дёрдя Кёвеша, когда он заявляет читателю, «что после стольких усилий, столь многих напрасных попыток и стараний, со временем, [...]» он «тоже обрел мир, покой, облегчение. Известные вещи, к примеру, которым я до того приписывал какое-то огромное, уму непостижимое значение, потеряли – могу сказать – в моих глазах всю свою важность. Так, на поверке, к примеру, когда я уставал стоять, то, не глядя, грязь там или лужа, просто садился и так и сидел, пока соседи не поднимут меня силой. Холод, сырость, ветер или дождь больше не могли меня беспокоить: они до меня не доходили, я их и не чувствовал. И даже голод прошел; я по-прежнему тащил в рот все, что только находил, все съедобное, но скорее рассеянно, машинально, по привычке, так сказать. На работе? – уже и видимости не соблюдал. Если им не нравилось, они били, это самое большое, но и побоями не могли причинить настоящего вреда, все равно я только выигрывал время: с первым же ударом я немедленно валился на землю и остальных уже после не чувствовал, потому что тем временем засыпал» (Кертес 2004: № 18).

Особое влияние на жизнь героев романа Гроссмана и Кертеса оказывает сила времени. Восприятие и ощущение протяженности времени оказывается более поразительным во время войны, это ощущение времени теряется. Гроссмана в романе «Жизнь и судьба» глубоко задевает многообразие личностного времени (Касавин 1990: 167). В романе «Жизнь и судьба» время, проведенное заключенным

в тюрьме, остается в его памяти как «одновременное ощущение краткости и бесконечности» (Гроссман 1990: 23). Гроссман констатирует: «Девочка, протанцевавшая на новогоднем балу до утра, не сможет ответить, каково было ее ощущение времени на балу [...]. У девочки ночь была полна мимолетных событий – взглядов, отрывков музыки, улыбок, прикосновений, – каждое это событие казалось столь стремительным, что не оставляло в сознании протяженности во времени. Но сумма этих коротких событий породила ощущение большого времени, вместившего всю радость человеческой жизни» (Гроссман 1990: 23). А под смертельными огнями боя «даже секунды растягиваются, а часы сплющиваются. Ощущение длительности связывается с молниеносными событиями – свистом снарядов и авиабомб, вспышками выстрелов и вспышками взрывов» (Гроссман 1990: 24). По мнению И. Касавина, человеку под силу воскресить время и расцветить его невиданными красками, когда он лишен возможности иначе актуализировать многообразие своей личности (Касавин 1990: 167). Дёрдь Кёвеш тоже пытается оживить во временном пространстве и окрасить в своем сознании бывший облик Банди Цитрома и «сравнить с первым его появлением, еще тогда, справа от меня в ряду, или в первый раз на работе, с поразительными движениями мышц и связок, вроде бы как анатомическая таблица с буграми и вмятинами, упруго опадающими или твердо напрягающимися, и тут уж, конечно, появлялись неизбежно кое-какие недоверия» (Кертес 2004: № 18). Герой «Обездоленности» замечает жестокое влияние постепенно деградирующей силы времени, которое невозможно остановить. Этот временный процесс в условиях лагерной жизни, уносит с его поля зрения и членов семьи Кольман. И только тогда Дёрдь Кёвеш понял, что «время может иной раз обмануть наш глаз, по всей видимости». Временную протяженность каждого дня, проведенного в лагере, юный герой Кертеса может сравнить только с «глупой сказкой своего детства», в которой семь дней для короля означали семь лет. Дёрдь Кёвеш не мог поверить, что за три месяца лагерной жизни из него получится «чахлый старик». Вот как он рассуждает: «Дома для этого нужно время, лет пятьдесят-шестьдесят по

меньшей мере: здесь и трех месяцев было довольно, чтобы мое тело мне изменило. Могу заявить: нет ничего более мучительного, ничего более угнетающего, чем день за днем следить, день за днем учитывать, сколько в нас разрушилось еще» (Кертес 2004: № 18). Он вспоминает, что был на воле молодым парнем с загоревшей, гладкой и натянутой мускулами кожей, «теперь эта же самая кожа висела складками, была желтая и жухлая, всевозможные прыщи, нарывы, язвы, коричневые кружки, трещины, какая-то чешуя покрывали ее, и все это противно зудело, особенно между пальцами» (Кертес 2004: № 18). Но время не только уничтожает человеческие жизни и судьбы, а порой и лечит яркими цветами или серыми оттенками воспоминаний о прошлом. Ведь, цитируя Гроссмана, даже под огнем фронтовых времен, «сами собой вылечивались язвы и радикулиты» (Гроссман 1990: 134). И в воспоминаниях Дёрдя Кёвеша навсегда останется памятный свет огней и «счастье концентрационных лагерей», если он их только «не забудет».

Звуки голоса романов «Жизнь и судьба» и «Обездоленность» бессмертны, в них живет негаснущая яркая искра жизни и энергии, черпаемая читателем XXI века.

Литература

1. Аннинский 1988: Аннинский Л., Мироздание В. Гроссмана. // Дружба Народов, №10, 253-263.
2. Белый 1994: Белый А., Священные цвета. // Символизм как миропонимание, Издательство «Республика», Москва, 1994, 201-209.
3. Белый 1910: Белый А. Магия словъ. // Символизм. Москва, 1910, 429-448.
4. Гроссман 1990: Гроссман В., Жизнь и судьба. Роман. Таллинн.
5. Дедков 1988: Дедков И., Жизнь против судьбы. // Новый мир, №11, 229-241.
6. Касавин 1990: Касавин И., Свидание с многообразием. // Звезда, №9, 166-174.

7. Кертеc 2003: Кертеc И., Обездоленность. Роман. Перевели с венгерского Шимон Маркиш и Жужа Хетени. // Иерусалимский журнал, №14-15. In: www.antho.net/jr/14-15.2003/11.php
8. Кертеc 2004: Кертеc И., Обездоленность. Роман. Перевели с венгерского Шимон Маркиш и Жужа Хетени. // Иерусалимский журнал, №18. In: www.antho.net/jr/18.2004/01.php
9. Кузичева 1989: Кузичева А., Вечерний свет «Жизни исудьбы». // Книжное обозрение, №2, 5.
10. Постоутенко 1996: Постоутенко К., Священные цвета Андрея Белого. // Die Welt Der Slaven, №XLI, 1, 153-166.

Rezümé

A tanulmány a fények, színek és hangok „mágikus erejének” és azok művészeti valóságának interpretálásával foglalkozik Vaszilij Grosszman „Élet és sors”, valamint Kertész Imre „Sorstalanság” c. regényében. Mindkét regény nagy ismertségre tett szert az olvasók körében, a kutatók is sokat foglalkoztak velük, főképpen az életről, a háborúról és a békéről szóló mély filozofikus eszméik miatt. Jelen munka a fények, hangok és a színek jelentését és az írók által megtestesített képekre gyakorolt hatását vizsgálja Grosszman és Kertész műveiben, elemzi és összehasonlítja a fehér és a sötét fények hatását a regényhősök érzelmi világára, meghatározza a bölcsesség fényét és kitér az ételkondérok zajára Kertész Imre „Sorstalanság” c. regényében, amely hangjátékként cseng a koncentrációs táborban szenvedő foglyok fülében és életre kelti őket.

Preklad

Fordítás

Az ófehérorosz Trisztán-legenda magyar vonatkozásai¹

Az 1580 körüli időkből származó, a poznańi Raczyński Könyvtárban 94. számon nyilvántartott vegyes tartalmú fehérorosz kódex az *Athila*-fordításon kívül tartalmaz még két nyugat-európai eredetű lovagregényt, továbbá egy litván krónikát.² A két lovagregényt — a *Tristant* (1–127. l.) és a *Bovo d'Antonát* (129–171. l.) — szerbből fordították ófehéroroszcra. Erről tanúskodik a két regény közös címe a kéziratban: «Починаеть ся повесть в витезехъ с Книгъ сэрбскихъ. А звлача в славномъ рыцэры Трысчане, в Анчалоте и в Бове и в иншихъ многихъ витезехъ добрыхъ». Hogy valóban szerb volt a forrás, azt számos szerb nyelvi jellegzetesség megőrzése is bizonyítja. Ezek egy részét már Aleksander Brückner felsorolta idézett tanulmányában: *белез* 'jel, címer', *зафалено ми буду* 'köszönet neked', *вмок* 'sziget' stb., majd később Irena Grickat és T. M. Sudnik bővítette ezt a listát néhány szóval és kifejezéssel (*опатия* 'apátság, kolostor', *тако ми бог помози* 'isten engem úgy segéljen').³ Nem kétséges tehát, hogy az ófehérorosz fordítás szerb nyelvű változatból készült, ez azonban nem maradt fenn. A korabeli szerb *Tris-*

¹ Részletesebben vö. Zoltán András, Az ófehérorosz Trisztán és Izolda-legenda dél-európai összefüggései: *Annus Albaruthenicus* 2005 — Год Беларускі 2005. Рэдактар Сакрат Яновіч. Krynki, 2005, 119–125. (<http://kamunikat.net.iig.pl/pdf/annus/annus2005.pdf>)

² A kódex részletes ismertetését l. A. Brückner, Ein weissrussischer Codex miscellaneus der Gräfllich-Raczyński'schen Bibliothek in Posen: *Archiv für slavische Philologie* 9 (1886), 345–391. Az ófehérorosz *Athila*-fordításról részletesen l. Zoltán András, Oláh Miklós *Athila* című munkájának XVI. századi lengyel és fehérorosz fordítása. Nyíregyháza, 2004. (= *Dimensiones Culturales et Urbariales Regni Hungariae* 6.)

³ Ирена Грицкат, Предговор: Повест о Триштану и Ижоти. Приредила и на савремени језик пренела др Ирена Грицкат. Београд 1988 (= *Стара српска књижевност у 24 књиге*), 26–27 [Első kiadása: 1966]; T. M. Судник, «Повесть о Трыщане» в Познанском сборнике XVI в.: *Легенда о Тристане и Изольде*. Под ред. А. Д. Михайлова. Москва, 1976 (= «Литературные памятники»), 702.

tan szövegét tehát nem ismerjük, de hogy létezett, az az ófehérorosz fordítás alapján minden kétséget kizáróan bizonyítható.

Az ófehérorosz Tristan számos filológiai érdekességet, sőt mi több, rejtélyt tartogat a kutatók számára, ezért az érdeklődés iránta a nemzetközi szlavisztikában meglehetősen nagy, magát a művet is többször kiadták, sőt idegen nyelvekre is lefordították. A kutatás legfontosabb feladata annak megállapítása, hogy a feltételezett szerb szöveg közvetlen forrása mi lehetett. Erre nézve az első hipotézist már A. Brückner és A. N. Veselovskij megfogalmazták. Véleményük szerint az ófehérorosz változat alapjául szolgált elveszett szerb fordítás olaszból készült, amiről egyébként néhány, a szövegben megmaradt olasz eredetű szó is tanúskodik (például *прычын* 'fejedelem', *морнар* 'tengerész').⁴ Mindamellett az ófehérorosz szöveg nem követi pontosan a hozzá legközelebb álló olasz szöveget sem, szerkesztése egyedülálló. Ugyanakkor jellemző rá, hogy a szerelmi intrikát nagyvonalúan mellőzi, viszont a harci jeleneteket részletesen ismerteti. Az ófehérorosz szövegnek az olasz és a francia változatokhoz való viszonyát Manuela Sgambati vizsgálta meg részletesen.⁵ Vizsgálatának eredményeképpen tudjuk, hogy a szöveg első mindtegy háromnegyed része egy velencei olasz változatra megy vissza (ha nem is követi azt pontosan), annak mintegy kivonatát képezve, míg a második, kisebb részének forrását nem sikerült meghatározni, mert az nem egyezik egyetlen ismert régi szöveggel sem. Természetesen az is lehetett olasz, de a fehérorosz szöveg második részéhez hasonló olasz változat nem maradt fenn. A két különböző forrást a szerb fordító mechanikusan szerkesztette egybe, nem törődve a nevek egységesítésével sem.

⁴ A. Brückner, i. m., 385–386, 388–389; A. H. Веселовский, Изъ исторіи романа и повѣсти (= Сборникъ Отдѣленія русскаго языка и словесности, т. 44, № 3). Санктъ-Петербургъ, 1888, 123–228; E. Θ. Карскій, Бѣлорусы. Том III. Очерки словесности бѣлорусскаго плѣмени. Часть 2. Старая западнорусская словесность. Петроградъ, 1921, 77–78. Vö. még: Djordje Sp. Radojičić, Der Roman von Tristan und Isolde in der altserbischen Literatur: Die Welt der Slaven 1 (1956), 177–178.

⁵ E. Sgambati, Note sul Tristano bielorusso: Ricerche Slavistiche 24–26 (2977–1979), 33–53. E. Sgambati, Il Tristano biancorusso. Firenze 1983 (= Studia Historica et Philologica XV, Sectio Slavoromanica 4).

Az elveszett szerb szöveg keletkezési helyére vonatkozóan Veselovskij Dubrovnikra gondolt. Az alábbiakban a fehérorosz szövegnek egy olyan szerb eredetű szavával szeretnék foglalkozni, amely a szerbhorvát nyelvterületnek inkább az északi részére mutat. Az *опашъ*, illetve az ebből képzett *опашецъ* 'óriás' szóról van szó, amely az ófehérorosz nyelvemlékek közül csak ebben az egy szövegben fordul elő. A szövegben az alábbi kontextusokban fordul elő az *опашецъ* szó:

А коли слышалъ ижъ тыѣ / до^нниѣ ѡстровы по^нны людства,
Иосиѡ послѣ^н та^н / набо^жныхъ людѣ^н ѡбрати къ богу наро^н и
ѡбратили / вси тыѣ ѡстровы кромѣ^н л^нного ѡстрова, которы^н сѣ
зовѣтъ ѡрашы и тамъ мало было иныхъ людѣ^н то^нко / ѡрашы А па^н
ихъ бытъ ѡраше^н, и мѣлъ дванадцать / сыно^н и вси были ѡраш^нцы:
— (с. 73)

и вселѣ Галиѡ^н и Трыща^н Ижота и всѣ^н и^н дружина вел/ми прудко, и
коли прѣехали на горѣ^н и^н замо^к которы^н сѣ зове^н ѡраш^н / ѡгледали
ра^н Галиѡту и Трыщану (с. 84);

рекла сама к собѣ, Суще бы^х волеѣ ѡв ѡстрове ѡраш^нову быти где
есми мѣла Трыщана по свое^н воли (с. 86).

A. N. Veselovskij figyelt fel elsőként erre a szóra, amely megfigyelése szerint a francia szövegváltozatok *gigante* 'óriás' szava helyén áll az ófehérorosz szövegben. Mivel szerb eredetű szót gyanított, felvilágosításért Vartoslav Jagićhoz fordult, aki válaszában azt közölte, hogy ez a szó (*opujau*) valóban megvan a szerbhorvát nyelvterületen, mégpedig annak inkább északi részén, a kaj-horvátban, nem pedig délen. Jagić maga nem foglalt állást a szó eredetével kapcsolatban a szerbhorvátban, viszont utalt rá, hogy Miklosich szerint a szerbhorvát szó a magyar *óriás* szó átvétele. A. N. Veselovskij ehhez még annyit tesz hozzá, hogy ha a fehérorosz *ѡраш* valóban ebből a szerbhorvát *opujau*-ból származik, akkor a szó hangalakjának módosulása a fehérorosz fordítónak tulajdonítható.⁶ Azt ugyanis már Aleksander Brückner megfigyelte, hogy az egész poznańi kéziratban az *r' > r* depalatalizációt tükröző alakok vannak túlsúlyban (*зора, горачость, порадокъ* stb.).⁷

⁶ А. Н. Веселовскій, i. m., 226.

⁷ А. Brückner, i. m., 364.

A szerbhorvát szó magyar eredetére, mint láttuk, Miklosich nyomán már Jagić is utalt, s ezt később a modern kutatás is megerősítette. Mind a horvát akadémiai nagyszótár, mind pedig Hadrovics László a szerbhorvát nyelv magyar elemeit tárgyaló összefoglaló munkájában a szerbhorvát *or(i)jaš, oreas* 'óriás' legrégebbi adatát Franjo Glavinić horvát ferences (1585–1652) egyik 1628-ban megjelent munkájából idézi («na priliku jednoga žiganta ali orijaša»)⁸. A szerbhorvát szó kétséget kizárólag a magyar *óriás* átvétele, amely már a XIII–XIV. században felbukkan a magyar nyelvemlékekben. A magyar szó eredete vitatott. Hadrovics László véleménye szerint a magyar óriás a varégek óorosz nevéből (*варягъ*), pontosabban annak többes számú alakjából (*варязи*) származhat, amint más nyelvekben is gyakran származik az 'óriás' jelentésű szó népnévből (vö. pl. lengyel *olbrzym* < *obrzym*, amely az avarok szláv *obrinъ* nevéből ered.⁹

Tehát valóban ismert volt az *or(i)jaš* szó a szerbhorvát nyelvterületen, csak a nyelvemlékek tanúsága szerint első előfordulása éppen fél évszázaddal későbből datálódik, mint az ófehérorosz kézirat, ráadásul nem a szerb, hanem a horvát nyelvterületről, ahogy arra már Jagić is utalt. A fehérorosz kéziratot azonban kétségtelenül cirill betűs szerb szövegből fordították. Ezt bizonyítja többek közt magának a főhősnek az ófehérorosz *Тришанъ* (*Tryščan*) neve is. Ez ugyanis csak egy cirill betűs régi szerb *Тришанъ* alakra mehet vissza (ahol a *ш* kiejtése *št*: *Trištan*; egy ízben az ófehérorosz szövegben előfordul *Триштанъ* alakváltozatban is a név, ami arra mutat, hogy a szerbben a *Trištan* nevet hol *Тришанъ*-nak, hol pedig — ritkábban — *Триштанъ*-nak írták). Az ófehérorosz fordító átvette a *ш* betűt, amelyet a saját nyelvében megszokott módon *šč*-nek olvasott. (Időnként e névben a *šč* hangkapcsolat írásának az ófehéroroszbán szokásos másik módját — *сч* — is alkalmazza: *Трысчанъ*, vö. pl. a kézirat fen-

⁸ Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Na svijet izdaje Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti. Dio 1–23. Zagreb, 1880–1976, 9: 166; L. Hadrovics, Ungarische Elemente im Serbokroatischen. Budapest 1985, 383–384.

⁹ A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III. Főszerk. Benkő L. Budapest, 1967–1976, 2: 1091; Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen I–II. Budapest, 1993–1995. 2: 1068.

tebb idézett címében is). A főhős szerb nevének *Trištan* alakja arra is rámutat, hogy az elveszett szerb változatnak olyan nyelvből kellett készülnie, ahol a (neo)latin *s* kiejtése általában *š* volt, de mint a női főszereplő nevének alakja mutatja — *Ижота* (< szerbhorvát **Ižota* < olasz *Isotta*) — intervokális helyzetben *ž* volt, vagyis pontosan úgy viselkedett, mint a magyarban (latin *Ursula* > magyar *Orsolya*, de latin *Ioseph[us]* > magyar *József*). Emanuela Sgambati is tisztában volt ezzel a magyar hangtani jellegzetességgel, de azt csak párhuzamként említi.¹⁰ További példák: *Армиушъ* < *Artiuš* < *Artius*, *Яцоръ* < *Jaštor* < *Astorre* stb.

Felmerül óhatatlanul a gyanú, hogy az ófehérorosz fordítás alapjául szolgált szerb szöveg magyarországi szerbek körében készült, mégpedig magyar eredetiből. Egy hazai szerb deák ugyanis ismerhette az *orijaš* szót lényegesen korábban, mint a tengermelléki horvátok, s természetes módon adta vissza cirill írással a latin *s* betűvel jelölt hangokat úgy, ahogy azt a magyarban megszokta — *š*-sel, illetve *ž*-vel. A szókincs és a frazeológia részletes vizsgálata a magyar mintát valószínűsítő további nyelvi adatokat szolgáltathat. Ezek közül most csak egyre hívnám fel a figyelmet: a *которые гости на^{де}м ты^х вси^х нусту свободне* (79) 'aki idegent találsz, mind *engedd szabadon*', ahol a *нустути свободне* a magyar *szabadon enged* pontos tükörfordításának látszik.

Az ófehérorosz *Tristan* tehát magyar szempontból különös jelentőséggel bír: minden valószínűség szerint a legenda egy elveszett középkori magyar változatának nyomait őrzi.

Резюме

Старобелорусская «Повесть о Трыщане» XVI в. была переведена с сербского языка. Сербский текст повести не сохранился, однако судя по сохранившемуся старобелорусскому тексту, он содержал лексические и фразеологические заимствования из венгерского (*ораш(ец)* < сербск. *ориаиш* < венг. *óriás* 'великан', *нустити свободне* < венг.

¹⁰ Vö. E. Sgambati, Il Tristano biancorusso, 22–23.

szabadon bocsát ‘выпустить/отпустить на волю/свободу’), венгерское влияние обнаруживается и в передаче романского *s* посредством *š/ž* в собственных именах (*Трыщан* < серб. * *Trištan* < итал. *Tristano*, *Ижота* < серб. **Ižota* < итал. *Isotta*). На основе этих языковых особенностей старобелорусского текста выдвигается гипотеза о существовании в прошлом также венгерской версии данной повести.

A forrásnyelvi szöveg szemantikai és pragmatikai szintjének módosulásai a műfordítási folyamatban

Bevezető gondolatok a műfordítási folyamatról

A fordítási folyamat bonyolult nyelvi és nem nyelvi műveletek összessége. Akár irodalmi, akár nyelvészeti szempontból közelítjük meg, mindig szövegeket kell vizsgálnunk: forrásnyelvi és célnyelvi szövegeket. A fordítás tehát szövegek közötti mozgás, és ez a mozgás szükségszerűen változásokkal jár együtt, amelyek a forrásnyelvi szöveg szemantikai és pragmatikai jelentésszövetét többnyire jelentős mértékben átstrukturálják.

1. 1. A fordítás terminust több jelentésben használja a szakirodalom. A legtágabb értelemben univerzális, a gondolkodó és beszélő emberre jellemző tevékenység. Tulajdonképpen minden verbális tevékenység fordítás, mert az ember a gondolatait, érzelmeit, a mentális nyelvet fordítja egy szegényesebb, a verbális nyelvre. Minden fordításban jelenlévő közös elem tehát a fordítás folyamata mint mentális tevékenység. Peeter Torop, a tartui egyetem kutatója az érintkező kultúráktól, a nyelvek, a fordítandó szövegek típusától függően 5 fordítást különböztet meg (vö. Hinzikus 1999):

- **Textuális fordítás** – egy adott szöveg másik szöveggé fordítása, amely egy nyelven belül is megvalósulhat. Jó példák erre a magyar irodalomban Karinthy stílusparódiái, vagy egy szerző azonos témára írott különböző műfajú művei.
- **Metatextuális fordítás** – egy szövegnek másik kultúrára való fordítása. Ilyen a műfordítás is (vö. Popovič 1980).
- **Intertextuális fordítás** – a kulturális univerzum elemeinek egymásra hatása térben és időben. A különböző nyelvű szövegek a világiroda-

lom ún. közös helyeit, toposzait használják fel egy-egy azonos témájú műben. A műfordítás ide is tartozik.

- **Intratextuális fordítás** – az előzőhöz hasonló, de a szerző egy műven belüli fordítás.
- **Extratextuális** – ez lehet egy verbális szöveg nem verbális szellemi terméké alakítása, vagy nem verbálisé verbálissá, például regény filmre adaptálása.

A **fordítás** bizonyos objektív törvényszerűségek szerint zajló, ugyanakkor több szubjektív választást megengedő tevékenység, amely a fordítási folyamatban részt vevő tényezők együttes közreműködésével valósul meg (vö. Klaudy Kinga 1997, Hinzikus et al. 1999, Cs. Jónás 2004, Joó 2005, Lőrincz 2005).

1. 2. Minden fordítás interkulturális kommunikáció is. A műfordításokat és az eredeti szövegeket egy egységes folyamat részeként kell felfognunk, amelynek egyik végpontján a forrásnyelvi, a másikon a célnyelvi szöveg áll. A műfordítás eredményeképpen létrejövő produktum egy másik kultúra más nyelvi közegében keletkezett szöveg, amely többszörös áttételeken ment keresztül, amíg végső alakjában megszületett. Elméletileg tehát végtelen számú variánsa lehet az eredeti szövegnek mint invariánsnak, és mindegyik egy-egy szegmentuma a nagy egységes folyamatnak. Ezért lehet egy-egy forrásnyelvi szövegnek több – sokszor egymástól eltérő értelmezésű – célnyelvi változata, s mindegyik szöveg szinten ekvivalens lehet a forrásnyelvi szöveggel. Szegedy-Maszák Mihály a magyar műfordítás-irodalom viszonylag kis számú megjelent forrását tanulmányozva arra a következtetésre jut, hogy a fordítás sikerét elsősorban nem is a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg ekvivalenciája határozza meg, hanem az, hogy a célnyelvi szöveg be tud-e illeszkedni a befogadó, a célnyelvi kultúra hagyományába (Szegedy-Maszák 1998).

2. 1. Petőfi költészetének hatása, műveinek befogadása nemcsak nemzeteként, hanem koronként is változik. Az angolszász világban – érthető módon – mást értékelnek benne, mint a volt szocialista tábor országaiban. Ami az oroszok és más kelet-európai népek számára természetes, az az angoloknak nehezen érthető, ill. elfogadható. Éppen ezért sokszor leegy-

szerúsítik, vagy éppen kihagyják a fordítandó művek sorából a költő által tudatosan vállalt műveket. Az azonban vitathatatlan tény, hogy ha a magyar költészetről esik szó a világban, akkor Petőfi neve az elsők között hangzik el.

2. 2. A fordítási folyamatban a forrásnyelvi szöveg bizonyos rétegei szükségszerűen módosulnak. Ilyen módosulások lehetnek a szemantikai és pragmatikai szinten végbemenő változások. Előadásomban ezeket a változásokat vizsgálom Petőfi Sándor *Az apostol* című művének I. részében. Mivel nem törekedhetem teljességre a szövegek vizsgálatakor, csak azokat a változásokat igyekszem szem előtt tartani, amelyek a képi szint egyes elemeinek fordításából adódnak.

Petőfi költészetének fontos képi elemei az olyan hasonlatok és megsemmélyesítések, amelyeknek alkotóelemei között nagyon közeli szemantikai kapcsolat van, azaz igen kicsi a távolság az alakzatot alkotó komponensek denotatív jelentései között. Szövegeinek képszerűségére jellemző a természetes jelentésátvitelek alkalmazása, amelyek annyira közel állnak a köznyelvi és a lexikalizálódott grammatikai alakzatokhoz, hogy első olvasásra nagy részük ma már nem is hat költői képnek, hanem grammatikalizálódott köznyelvi metaforáknak (vö. Martinkó 1973, Szathmári 2005).

Petőfi életművében az ember és a természeti jelenségek, tárgyak szoros kapcsolatban vannak egymással. A képeinek nagy részéből hiányzik a rejtvénytyszerűség. Minden szót olyan mértékben motiválnak a kontextusában lévő más elemek, hogy szinte megkérdőjeleződik a saussure-i konvencionalitás, a nyelvi jel önkényességéről tett megállapítás. Az egyes képi elemek szemantikai kapcsolatai előre jelezhetőek (vö. Szegedy-Maszácz 1976: 621). Ez az erős motiváltság azt eredményezi, hogy nagyon közeli a szemantikai kapcsolat az egyes alkotóelemek között. Petőfi szövegeinek meghatározó elemei az adjekciós alakzatok, amelyek között nagy számban vannak olyan hasonlatok és megsemmélyesítések, amelyek variációs vagy változatlan ismétlésként átfogják a költői életművet. Előadásom következő részében *Az apostol* című elbeszélő költemény I. jelenetének metaforáit és hasonlatait vetem egybe azok orosz szövegvariánsaival.

Az *apostol* műfaja elbeszélő költemény, ugyanakkor **példázat** is. Bár a szövegben szerepet kap a jelenetezés, az előadásmód mégis a lírai hangot teszi dominánssá. Ezt teszi hangsúlyossá az in medias res kezdés is: az érett, ereje teljében levő Szilveszter bemutatása. A szöveg modalitását színe és fonákja: **pátosz** és **irónia** kettőssége jellemzi. Művészi megformáltsága több szempontból is a látomásköltészethez kapcsolódik. Az ismétlések mellett az **ellentételezés** az egyik leggyakoribb stíluseszköze a látomásköltészetnek. A főhős, Szilveszter sorsában a **fény** és az **árnyék** mint az élet két szervesen összetartozó, egymástól elválaszthatatlan oldala jelenik meg hangsúlyosan.

Az elbeszélő költemény első jelenetében is szépen nyomon követhető az egész műre jellemző képi szerkesztésmód: a kifejtett metaforákat nem önmagukban szerepelteti a költő, hanem kibontva, a vers szövetébe ágyazva az ellentétek ironikus hatású szembeállításával. Metaforái mellett a hasonlatok által szervezett komplex képek is meghatározói a szövegnek. A továbbiakban néhány képi elemnek a fordítási folyamat során végbe menő módosulását szeretném bemutatni.

A sötét éjszaka képét allegorikus továbbszótt képben (vö. Kemény 1987) ábrázolja Petőfi. Az összefüggő képrendszer létrehozásában meghatározó eljárás az ún. **ellentételezés** (vö. Szathmári 2002). Az összefüggő képrendszer több alakzatot is magában foglal, amelyek egymással sajátos alakzatrendszert, funkcionális alakzattársulást alkotnak. Elemzett szövegünkben az ellentétre épülő alakzatrendszer egyik pólusán helyezkedik el az **éj**, a másikon a vele antitézist alkotó **csillagok** behunytt arany-szemeikkel. Az orosz fordításban is megmarad ez az ellentét, csupán a képi részletekben vannak eltérések, amelyek szemantikai és pragmatikai jelentésmódosulásokkal járnak együtt. A szövegrész utolsó képi elemében, a hasonlatban a leginkább érzékelhető az eltérés: a *kibérlett lelkiismeret* még negatívabb színezetet kap a célnyelvi jelzős szerkezet jelzőjének konnotációja révén: *подкупленная совесть* 'megvesztegetett lelkiismeret'. A csillagok aranyszemei színjelzős metaforikus metonímiából álló komplex képet teljesen adekvátan fordítja Martinov, tökéletes variánsát hozva létre az eredeti szövegrész antitézisének.

(1) *Sötét a város, ráfeküdt az éj, На мрачный город навалилась ночь*

<i>Más tájakon kalandoz a hold,</i>	<i>В других краях луна блуждает,</i>
<i>S a csillagok behunyták</i>	<i>Смежились</i>
<i>Arany szemeiket.</i>	<i>Золотые очи звезд,</i>
<i>Olyan fekete a világ,</i>	<i>Мир темен,</i>
<i>Mint a kibérlett lelkiismeret.</i>	<i>Как подкупленная совесть.</i>

A sötétség ellentétéként a fény újabb eleme jelenik meg a következő szövegrészben is. Az ironikus moduláció azonban kioltja az éles kontrasztot a komplex képben megjelenő megszemélyesítések és hasonlatok tartalmi elemeinek közvetítésével: hiszen a fény a beteg emberre jellemző bágyadt csillogáshoz hasonlít csupán, és nem ad reményt, vigaszt a sötétben. A *bágyadtan s haldokolva* fokozásos ismétléses alakzatot azonban a forító leegyszerűsíti az *уцмало* 'fáradtan' melléknévi megszemélyesítéssel. A hasonlat hasonlító elemében, a *beteg merengőnek szeme* birtokos jelzős szerkezetben leegyszerűsíti a fordító komplex képet: a beteg jelző nem a személyre, hanem a szemére vonatkozik: 'Valakinek az álmodozó (merengő), beteg tekintete'. A személytelen *végző remény* metaforát pedig személyhez köti, igaz, hogy határozatlanhoz: 'valakinek az utolsó reménye'.

(2) Egyetlenegy kicsiny <i>fény</i>	<i>Один единственный заметен луч</i>
<i>Csillámlik ott fönn a magasban</i>	<i>Там, в вышине ,</i>
<i>Bágyadtan s haldokolva,</i>	<i>Мерцает он устало,</i>
<i>Mint a beteg merengőnek szeme,</i>	<i>Как чей-то взор мечтательный, больной,</i>
<i>Mint a végző remény.</i>	<i>Как чья-нибудь последняя надежда.</i>
<i>Padlásszobának halvány <i>mécse</i> az.</i>	<i>Горит под крышей этот огонек.</i>

Anaforikus ismétléses alakzat vezeti be a következő részt, amelyben a főhős Szilveszter először jelenik meg – még név nélkül. Az anafora az orosz változatban is megmarad. Az ellentét két eleme, a nyomor és az erény azonban a célnyelvi szövegben nemcsak ellentét, hanem a nagybetűs írásmód révén szimbólummá válik. Ezenkívül a *testvér* szó – amelynek nincs egyetlen célnyelvi megfelelője az orosz nyelvben – a nőnemű *nővér* szóval kerül át a célnyelvi szövegvariánsba, ami véleményem szerint erősíti az eredeti szöveg antitézisét.

(3) *Ki virraszt ott e mécs világa mellett? Кто там не спит в мансарде при лампадке?*
Ki virraszt ott fönn a magasban? Кто бодрствует высоко над землей?
Két testvér: a nyomor és az erény! Там две сестры: Нужда и Добродетель.

A fény és árnyék ellentéte még erősebb lesz a következő részben, és ezt csak némileg enyhíti az ismétléses alakzat egy típusa, a *félsötétben félig* figura etimologica. Ezt az alakzatot azonban nem adja vissza a célnyelvi *Неясные, как сновиденья* 'Homályosak, mint az álmokképek' hasonlat.

(4) *Küzd a homály és fény... az alakok Со мглой борящейся лампадки*
Mint álmokképek el vannak mosódva Перемещаются фигуры,
S a félsötétben félig rémlenek. Неясные, как сновиденья

S végül ejtsünk szót egy erős kontraszt módosításáról a fordításszövegben: az *aszott kezedbe* jelzős és az *álmad királyi* predikatív szerkezetek ellentéte némileg szelidül a képi elemek által kifejezett tartalom túlságosan explicitté tétele révén célnyelvi szövegben. A *Хотя б во сне ты будешь сым* 'Hogy legalább álmodban lakjál jól' sor betoldás, a fordításelméleti szakirodalomban explicitáció néven ismert eljárás eredménye.

(5) *Aludj, kicsiny fiú, aludj, Спи милый, спи!*
S álmodj, aszott kezedbe kenyeret, Пускай тебе приснится хлеб,
S álmad királyi lesz! Хотя б во сне ты будешь сым
И сон твой будет королевским!

Összegzés

A fent elemzett fordításszövegben az eredeti forrásnyelvi szöveg vizsgált alakzatainak kisebb-nagyobb módosulása figyelhető meg. A módosulások egy része a két nyelv tipológiai különbségeiből adódó ún. kötelező átváltási művelet eredménye (vö. Klaudy 1997), más részük a műfordító egyéni fordítói módszereiből adódó, a szemantikai és pragmatikai jelentéshálóját egyaránt érintő módosulás. Petőfi neve már a 19. század közepén ismert volt Oroszországban. A Szovjetunió szinte valamennyi népének nyelvére lefordították. Azt a romantikus forradalmi költőt értékelték

benne elsősorban, akinél a szó és a tett egyet jelentett (vö. Dalos 1979). L. Martinov kiváló költő-műfordító, fordítása ugyan híven követi a Petőfi-szöveg tartalmát, képi megoldásai azonban nem mindig adekvátak az eredetiekkel.

Felhasznált szakirodalom

- Dalos György 1979. *A magyar irodalom a Szovjetunióban*. In: A. Gerskovics: *Az én Petőfim*. Gondolat. Budapest. 152–67.
- Joó Etelka 2005. *Fordítás vagy kulturális transzfer?* In: „Mindent fordítunk, és mindenki fordít”. Értékek teremtése és közvetítése a nyelvben. Könyvprofesszor dr. Klaudy Kinga tiszteletére. Szerk. Dobos Csilla et al. SZAK Kiadó Kft. Bicske. 47–52.
- Cs. Jónás Erzsébet 2004. *Az olvasó ember mint „metaszöveg” a Zsivágó doktor fordításában*. In: *Fordítástudomány*. VI. évf. 1. sz. 42–53.
- Kemény Gábor 2002. *Bevezetés a nyelvi kép stilisztikájába*. Kiadó. Budapest.
- Klaudy Kinga 1997. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Második, bővített kiadás. Scholastica. Budapest.
- Lőrincz Julianna 2005. *Az alakzatok fordítási kérdései. Petőfi: Az apostol*. Előadásként elhangzott Budapesten az ELTE Stíluskutató csoport konferenciáján 2005. október 30-án. Megjelenés alatt.
- Lőrincz Julianna 2006. *Petőfi-versek és műfordításaik alakzatainak kontesztív vizsgálata*. *Az Alakzatok világa* 19. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Martinkó András 1973. *A világirodalom Petőfije*. In: *Nagyvilág* 1973/2. 261–271.
- Popovič, Anton. 1980. *A műfordítás elmélete*. (Ford. Zsilka Tibor). Madách. Bratislava.
- Szathmári István 2002. *Alakzatok Márai Sándor Halotti beszéd című versében*. In: *Az alakzatok világa* 9. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Szathmári István 2005. *Petőfi és irodalmi nyelvünk*. In: *A szűkebb és a tágabb haza nyelve*. Néprajzi és irodalmi tanulmányok. Szerk. Tátrai Sziárd és Tolcsvai Nagy Gábor. ELTE BTK Mai Magyar nyelvi tanszék. Budapest. 231–241.
- Szegedy-Maszák Mihály 1976. *Kis-Kunság*. In: *Petőfi állomásai*. Szerk. Pándi Pál. Magvető. Budapest.
- Hinzikus, Rutt, Kronberg, Janika 1999. *Short Outlines of Book Peeter Torop Cultural Signs*. Tartu: Ilmamaa.
- www.einst.ee/historic/literary.reviews/book_torop_01.html

Szegedy-Maszák Mihály 1998. *Irodalmi kánonok*. Csokonai Kiadó. Debrecen. <http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/lit/fordit.htm>

Szépirodalmi források

Petőfi Sándor összes művei I–II. 1976. Szépirodalmi Kiadó. Budapest.

Шандор Петефи. 1952. Собрание сочинений в 4 х томах. Т. 3. Поэмы.

Перевод с венгерского. Ред. переводов Анна Краснова. Москва: «Государственное издательство художественной литературы».

Перевод поэмы Апостола Л. Мартынова.

Резюме

Модификации семантического и прагматического уровней текста оригинала в процессе художественного перевода

Одной из самых трудных задач при переводе поэтических текстов является перекодирование стилистических средств, в том числе тропов и фигур, узко переплетенных с семантическим и прагматическим значениями текста. Грамматические и лексические модификации, происходящие при переводе тропов и фигур литературных текстов сопровождаются и модификацией прагматического уровня текста, и в результате этих модификаций не всегда осуществляется коммуникативная эквивалентность некоторых частей текста. На семантическом и прагматическом уровнях в тексте **Петефи: Апостол** встречается немало изменений, но эти изменения не препятствуют пониманию содержания текста оригинала на языке перевода.

A kódváltás és a mentális lexikon

A nyelv pszicholingvisztikai (a nyelvészet, pszichológia és információelmélet érintkezési területeiből kikristályosodott tudomány (Gósy 1999: 7)) szempontból egy sajátos viselkedési forma. A nyelv verbális használatakor az elhangzó beszéd és annak megértésekor ún. mentális lexikont aktiválunk, amely Gósy Mária szerint nem azonos a szokásosan használt szókinccsel, a mentális lexikon emberi „szótároló” (Gósy 1999: 121). Egyfajta „agyi szótár”, amely az egyénhez kötődik és nem állandó. Az egyén mindenkor beszéd – és nyelvi jeleket tároló rendszere képezi a mentális lexikont. „Az agyban van egy olyan rendszerünk, amelyben a nyelv és a beszéd különféle egységeit, szabályait, működési módozatait tároljuk (Gósy 2005: 9)”. A kétnyelvűség esetében itt két nyelv rendszerét tárolja komplett.

A mentális lexikon három területe egymással érintkezik: a) aktív rész („az aktív szókincs azon nyelvi és beszédjelek összessége, amelyek használta egy adott személy esetén gyakori” (Gósy 1999: 122).), b) passzív rész („a passzív szókincs ezzel szemben ugyanazon személy ritkábban használt nyelvi és beszédjeleit foglalja magában” (Gósy 1999: 122).), c) aktivált szókincs („az éppen aktivált szókincs ugyanazon személy egy adott beszédhelyzetben aktivált nyelvi és beszédjeleinek összessége” (Gósy 1999: 122).). Az adott nyelv struktúrája a mentális lexikon struktúráját is befolyásolja. Azaz a *lexikális hozzáférés* attól függ, hogy az adott nyelvi jelek keresése és megtalálása során hogyan töltődik fel az aktivált szókincs (Gósy 1999: 123). A kétnyelvű esetében két rendszer jelenik meg, s megfelelően kerül előtérbe. Amikor egy kétnyelvű egy magyar kommunikációs helyzet közben kódot vált, azért lehetséges, mert az adott nyelven éppen akkor a mentális lexikonból a másik nyelv elemei közül választotta ki a megfelelőt. A mechanizmus akkor működik jól, ha megfelelő „tárolás” (Gósy 2005: 9) áll a rendelkezésre. Tehát, a két nyelv szabályrendszere és lexémái együttesen vannak jelen.

Hogyan aktiválódnak az agyban a mentális lexikon szlovák és magyar elemei?

Egy kérdőíves kutatáson belül 258 adatközlőt kérdeztem meg, ahol 205 Közép- Szlovákiában élő beszélő és 53 fordító és tolmácsjelölt hallgató volt a segítségemre. A hallgatóknál tudatos kódváltás feltételeztem, míg a közép-szlovákiai beszélőknél nem. Az utóbbi esetben nem mindig beszélhetünk irányított kódváltásról, hiszen a nyelvet bizonyos kommunikációs helyzetben használják.

Bármilyen két nyelvről is legyen szó, konkrét élethelyzetekben és szituációkban kódot (Trudgill 1997: 37) kell váltani. A kódváltás: (code-switching) az a jelenség, amikor a beszélők egy beszélgetésen belül oda és vissza is váltanak (Kiss 2002: 210). Kódolt vált egy-egy helyzetekben minden felföldi (felvidéki), aki ismeri és beszél a két nyelvet. Lehet, hogy tudatosan, mert tanulta, de gyakoribb az a helyzet, amikor spontán reakció eredménye. Ők azok, akiknél gyakran kódkeverés (a beszélgetőpartnerek egyidejűleg használják mindkét nyelvet, egyetlen megnyilatkozáson belül is átváltanak egyikről a másikra (Wardhaugh 2002: 92)) vagy kódváltogatás (a beszélők olyan sűrűn és gyorsan váltanak kódot a különböző nyelvek között, hogy néha mondaton belül sem lehet megmondani abban a pillanatban, melyik nyelvet beszélnek (Trudgill 1997: 37)) is fölléphet, mert az agyban egy-egy kifejezés így kódolódott.

A beszéd dekódolásáért, a beszédészlelésért, a beszédmegértésért a bal agyfélteke felelős (Gósy 1999: 29–32) és domináns szerepe van a kódváltásban. A két agyfélteke együtt bonyolult folyamatban vesz részt a kommunikációban. Egyre több kísérleti adat mutatja, hogy az agyi funkciók aszimmetriája eltérően fejlődik, így szerepe van a nyelv-, ill. az anyanyelv-elsajátításban. Mivel a fordítói tevékenység alkotó tevékenység (v.ö. Klaudy 1999a: 15) ezért a fordító minden egyes mondat, gondolat lefordításakor számtalan választás előtt áll, s a szöveg, amit megalkot, rengeteg döntés eredménye. A fordító az eredeti szöveget olvasva újrakódolja a forrásnyelvből kapott közleményt amelyet, s így adja tovább. A két különböző kódú szöveg két forrásból származik, de azonos közleményt foglal magában (Jakobson 1986: 16–17). A fordítónak lexikai és grammatikai átváltási műveletek (Klaudy 1999b) sorát kell elvégeznie,

hogy a célnyelvi szöveg megfelelő legyen, ne ferdüljön el a fordítás. Az írásbeli kommunikációnál (Szabari 2002: 77–78) az adó és vevő nincs jelen, a fordító nem tud visszakérdezni, de többször elolvashatja a szöveget és a szöveg elkészítésére, javítására hosszabb idő áll a rendelkezésére. A különböző fordítások elkészítésénél a kutatók az ekvivalencia mellett fontos tényezőként emelik ki a célközönség és a célnyelvi szöveg szempontjait (v.ö. Popovič: 1971: 99–106, Zeman 1993: 174, Albert 2003: 47, Gromová 2003: 138, Klaudy 2004: 16, Hut'ková 2005: 57). Így van ez az élőnyelvi fordításban, a tolmácsolás során is. A tolmács a fent írtakkal szemben úgy végzi a munkáját, hogy az egész szöveg nem áll a rendelkezésére, hiszen épp ott, akkor abban a szituációban születik meg (Szabari 1999: 27). A tolmácsolás Alojz Keníž szerint, bilingvális, kétnyelvű kommunikációs tevékenység (Keníž 1986: 23), ahol operatív információátvitelről van szó, amely aktualizált emberi beszéd közvetítésével jön létre, más, mint az írott szövegek, s ettől egyedi. A fordítás, tolmácsolás nem csupán behelyettesítések sora, hiszen a nyelvet nagyon jól kell ismerni, hogy színvonalas tolmácsolás jöjjön létre. A recepció, befogadás, az átváltás fázisa és a reprodukció folyamatai egyidőben, egyszerre történnek pl. a szinkrontolmácsolás során, néhány másodperces különbséggel (Slouková 1986: 21–22). Ezért szükséges pl. a jó emlékezet, a megfelelő felkészülés, a hosszú- és rövidtávú memória fejlesztése, valamint a fordítói kompetencia (Dékány 2001: 97) fejlesztése, mert a fordítónak bizonyos elvárásoknak kell eleget tenni. Nem mindig rendelhető a forrásnyelv szavához a célnyelv valamelyik szava, s ezt el kell sajátítani, mert a nyelvek nem mindig leképezhetők. Az élő beszédben gyakran születnek nem mindig szerencsésnek mondott fordítások, amik aztán bekerülnek a köztudatba.

Klaudy Kinga felállított átváltási műveletek kategóriái (1999b) alapján egy átváltási módszer kidolgozásával foglalkozom, ahol a gyakorlatból és a kérdőíves felmérésből kiindulva mutatom be az átváltások nehézségeit. Az átváltások alapján egy olyan módszert fejlesztettem ki, amelyvel lépésről-lépésre szemléltetni lehet az átváltásokat. A módszer lényege, hogy az átváltási műveletek jól követhetők legyenek vizuálisan is. Minden lexéma kapott egy kódot, azaz számot, betűt, vagy valamilyen je-

lölést (pl. nyíl, zárójel, kurzív írásmód) hogy a megjelenő változásokat jól lehessen szemléltetni. A kódok alapján jól szemléltethető, hogyan formálódik a mondat a célnyelvben, hová kerülnek a mondat részei, hová kerül egy-egy információ. A fordítóképzős hallgatóknál vált ez szükségessé először, amikor a fordításméleti órákon vizuálisan is meg kellett magyarázni, hogy mennyi átváltási művelet szükséges ahhoz, hogy egy forrásnyelvi (FNY) mondatból ekvivalens célnyelvi (CNY) mondat legyen.

A kérdőívben az adatközlőknek a *Holnap majd hívok Neked!* mondatnál el kellett dönteniük, hogy magyarosan hangzónak tarják-e a mondatot vagy sem. A SM (szlovákiai magyar változat) változatban *Holnap majd hívok Neked!* (SS-szlovákiai szlovák változat: *Zajtra Ti zavalám!*) szlovákos verzióról nem mindenki tudja, hogy nem hangzik magyarosan. A Közép Szlovákia (tovább KSz) csoport nem diákjainál 89,44%-ban, a KSz csoport diákjainál 72,72%-ban, a fordító és tolmácsképzős hallgatók csoportjánál (tovább FT) csoportnál 84,91%-ban jelenik meg ez a nem magyaros megoldás, azonban – *felhívlak, telefonálok* alakok is megjelennek az ekvivalenskeresésben: pl. MM (magyarországi magyar, normatív változat): *Holnap felhívlak*. Forrásnyelvi mondatként itt a szlovák mondatot tekintem, mert az élő beszédben is ez alapján történt az SM megformálása.

FNY: *Zajtra*(1) *Ti*(2) *zavolám*(3) [*ja*](3a)!

A szlovákiai magyar beszélők ekképp alkalmazzák:

CNY-1: *Holnap*(1) *hívok*(3) [*én*] (3a) *Neked*(2)!

A szavak mögötti számok azt mutatják, hogy a forrásnyelvi lexémák hogyan és hová kerültek a célnyelvbe, célnyelvi mondatba. A két nyelv rendszere miatt különbségek jelennek meg. A lexikai átváltásokat figyelve változások nem mutathatók ki, tehát nem történt olyan módosítás a szavakat illetően, amelyeknél ne lehetne ekvivalenciáról beszélni. Az 1-es számmal jelzett időhatározószó (*zajtra* - *holnap*) mindkét mondatban ott van, s ami a mondatban betöltött szerepét jelenti, a FNY és CNY helyzetben is első helyen található, tehát grammatikai áthelyezés, szórendi változtatás nem történt. Grammatikai átváltási művelet, grammatikai áthelyezés, szórendcsere látható azonban a *Ti/Neked* személyes névmás eseté-

ben. A szlovák mondatban a névmás a 2. „helyen” áll, míg a magyarban a 4. „helyen”, azaz a mentális lexikon az információt ide, ezekre a helyekre raktározza. A két nyelv nyelvtani kategóriái miatt van ez. A *zavolám* E/1 személyű ige a mondat állítmánya a szlovákban a 3. helyen áll, a magyarban a E/1 személyű *hívok* ige második helyre kerül. Mindkét mondat esetében elmondható, hogy az alany rejtve marad, s mindig az állítmányt követi: FNY [3a], CNY [3a]. Itt tehát a szlovákiai beszélő kölcsönveszi a szlovák nyelv nyelvtani rendszeréből a neki megfelelő elmeket.

Más ekvivalens megoldás esetében:

FNY: *Zajtra*(1) *Ti*(2>) *zavolám*(3) [ja](3a))!

CNY-2: *Holnap*(1) *felhívlak*(3) [én](3a) [Téged] (2<X)!

A változtatás az időhatározószót (1) nem módosította. A *zavolám* azonban *felhívlak* igére módosult, jelentés szűkítés, differenciálás történt, jelentése a *fel-* igekötővel bővült, bár a *zavolám*-ban a *za-* elem ugyanazt a mozzanatot fejezi ki, mint a *fel-* igekötő.

A FNY *Ti* névmás a 2. „helyen” áll, s a jobbra nyíl azt jelzi, hogy a lexéma nem jelenik meg a fordításában, jelentés kihagyásról van szó. A FNY-i mondatához képszet kompenzáció jön létre, a FNY *Ti*(2>) (neked) CNY *Téged*(2<X), tárgy lesz. Itt az X azt jelenti, hogy kompenzációról van szó, s a balra nyíl jelzi, hogy a FNY 2-es egységet kompenzálja, ahogy a FNY-ben ez már előre jelzett volt.

Egy egyszerű mondat esetében látható, milyen sok átváltási műveletre van szükség egy jó fordítás elkészítéséhez. A tolmácsoláskor a tolmácsjelölt is választás előtt áll, hogy pl. a SM változatot alkalmazza-e vagy a MM változatot. Illetve tudja, hogy a MM változat a megfelelő, de először SM változat jut eszébe. Szinkrontolmácsoláskor, amikor az ún. „kivárási szakasz” rövid, ott a mentális lexikon aktiválásán múlik minden. Ez egy külön stratégia, amit meg kell tanulni. A tolmácsolás esetében a hallgató a MM, CNY-2: *Holnap*(1) *felhívlak*(3) [én](3a) [Téged] (2<X)!, vagy a SM verziót választja CNY-1: *Holnap*(1) *hívok*(3) [én] (3a) *Neked*(2)!. A tolmácsjelöltnek nagyon nehéz eldönteni, hogy a CNY-1 vagy a CNY-2 variációt fogadják-e el.

Ezek az elemek tehát együtt lennének kódolva az agyban? Az első feltevés szerint, ahogy Gósy Mária írja (1999: 126), a mentális lexikon tartalmazza a szemantikailag összefüggő egységeket. A fordítóknál és tolmácsoknál ezek a szó- és kifejezés-párok lehetnek összefüggő egységek, hiszen a memóriának állandó készenléti állapotban kell lenni az átváltási műveletek és a rövid „kivárás” miatt.

A kérdőív fordítási feladata is ezt bizonyítja, ahol két mondatot kellett az adatközlőknek lefordítani. Az első fordítandó mondat:

FNY. Orcáját(1) felemelte $\underline{g}$ (2) [$\underline{g}$] (2a), s(3) már(4) nem(5) szégyenkezett(6), mint(7>) kislánykorában(8).

CNY: Zodvihlo(2) tvár(1) [$\underline{ono}$](2a) a(3) už(4) sa(6a) nehanbilo(5+6), ked'(<7) ešte(X1) bolo(X2) malé(8a) dievčatko(8).

A fenti mondat esetében az adatközlők nagy részénél a fordítás idegen nyelvre történt. Itt is több átváltás jelenik meg, mint a korábban elemzett mondat esetében, pl. a szórendi változtatások, grammatikai áthelyzések. A még nem említett átváltások közül a nyelvtani nem kérdését emelném ki, ahol a nőnem és a semlegesnem között kellett dönteni. A nemek grammatikai konkretizálása ez, semleges nemet kellett választani, amit a ragozás során is meg kellett jelölni: 2, 2a, 5+6, X2, 8a, 8.

A csoportoknak aszerint számított nehéznek a feladat, hogy melyik nyelv az anyanyelvük. Idegen nyelvre fordítani nehezebb. A nem fordítók ezt nagyon sok esetben nem tudták. Ezt figyelni meg a FT szinkrontolmácsolásnál is, amikor „B” nyelvre („A” nyelv – anyanyelv, „B” nyelv – aktív idegen nyelv, „C” nyelv – passzív idegen nyelv (G. Láng 2002: 43)) tolmácsolnak. A FNY 5+6 minden csoportban problémát jelentett, mert a két nyelvtípus rendszere miatt meg kellett változtatni a szókapcsolatot, grammatikai összevonás történt. A *mint-ked'*(7) grammatikai csere, mert a *mint*(ako) – *ked'*(amikor) kötőszavak ugyanolyan funkcióban jelennek meg a FNY-ben és a CNY-ben. A FNY-i *kislánykorában*(8) a CNY-ben jelentések felbontása: *ešte*(X1) *bolo*(X2) *malé*(8a) *dievčatko*(8). Főleg a 8, 8a, X1, X2, ezek betoldások, amelyek az érthetőség miatt kerültek a CNY-i mondatba. Az X2 segédige a múlt időt jelzi, amely a FNY 8-ast segíti, mert a *kislánykorában*(8), régebbre utal, s az X1 is, *ešte*(X1, ami

még jelentésben segíti a múlt idő jelölését. A FNY mondat jól érzékelteti, hogy a kislány állapotát, s az adatközlők is ezt szerették volna jelölni.

A második fordítandó mondat:

FNY: Napriek(1) tomu(2) zodvihla(3) telefón(4) [ona](3a), že(5) jej(6) rodičia(7) zakázali(8).

CNY-1: Annak(2) ellenére(1) felvette(3) [ő](3a) a(4a) telefont(4), hogy(5) a(7a) [ő](7b) szülei(7) megtiltották(8).

CNY-2: Annak(2) ellenére(1) felemelte(3) [ő](3a) a(4a) kagylót(4), hogy(5) az (7a) ő(7b) szülei(7) megtiltották(8).

A mondatban megjelenő szórend, mint grammatikai áthelyezés még az „A” nyelvre való fordítás esetén sem ment könnyen. A kérdőívekből jól látható, hogy a nem magyaros mondszerkesztés, tehát a fordítói kompetencia nem működik minden tolmácsjelölnél sem. A KSz és FT magyar csoportoknál, a harmadik mondatnál a problémát főleg a szórend, a személyes névmás használata (*ő*), a személyjeles határozószó jelenléte vagy nem léte (*neki*) okozta. (*Ő* (*leány*) *Annak ellenére felvette a telefont, hogy a szülei megtiltották (neki) (a lánynak).* A magyar anyanyelvű csoportok kisebb stilisztikai és helyesírási hibákkal aránylag jól fordították le a mondatot, de a hibákkal a dolgozat nem foglalkozik. A KSz és FT szlovák csoportokról ez nem mondható el, szótévesztés, szórend és néhány esetben ragozási probléma is előkerült. Ez azért lehetséges, mert „B” nyelvre tolmácsolni és fordítani is nehezebb, mert a „B” nyelvre tolmácsolás (fordítás is) egyik fő problémája az anyanyelvi interferencia, azaz az „A” nyelv hatása a „B” nyelvi megfogalmazásokra (Szabari 2003: 34–35). Itt nagyobb a két nyelvi felszín közötti átkódolás veszélye. Gyakori hiba a KSz csoportban a szó szerinti fordítás, ahogy ezt feltételeztem, hiszem fordítással nem foglalkoznak. A fordításaikban nem történt meg az ún. deverbilizáció, azaz nem lett megfosztva az üzenet a forrásnyelvi köntösétől, hanem azzal együtt történt az átkódolás.

A közép- és kelet-európai országok tolmácsgyakorlatában a „B”-nyelvre tolmácsolás mindig is jelen volt (Szabari 2003: 33). Természetesen a „B” nyelven való szövegalkotás nehezebb, erős „B”-nyelvi tudás szükséges (G. Láng 2003: 47), mert a fordítónak és tolmácsnak olyan

nyelven kell megalkotnia a célnyelvi szöveget, amely számára nem természetes.

A 3-sal jelölt igék a CNY-1-ben és a CNY-2-ben egymás szinonímái, a telefon használatára vonatkoznak. A FNY-i *telefon*(4) tárgyként jelenik meg a CNY-1-ben és a CNY-2-ben is, ahol egy lexikai átváltás, jelentés szűkítés, azaz konkretizálás jelenik meg, mert a *telefon* egy részét, a *kagylót emelte fel* (ő).

A CNY-ben az *a*(4a, 7a) névelők, minkét esetben grammatikai betoldások, hiszen az indoeurópai nyelvekben nincs névelő, így ha névelőtlen nyelvről névelőre fordítunk, a névelőnek a mondatban szerepelnie kell. Így a 4a és 7a esetek a CNY-1 és CNY-2-ben is a hozzájuk tartozó főnevekhez tartoznak.

Az *ő*(3a,7b) személyes névmás több adatközlőnél hiányzott. A KSz csoport a 7b-t 72%-ban jelölte, pedig nem volt rá szükség. A FT csoport 0,7%-ban jelölte, pedig a *szülei* lexémán a birtoktöbbsesítő jel megjelenik.

A nyelvek egyformán aktiválódnak egy átváltás során (Langman 2002: 144–145), de nem biztos, hogy pl. egy kétnyelvű egyén egy szót keres, hanem a kontextus alapján dönti el, hogy mit is választ a „kínálatból”.

A kódváltásban az agynak van jelentős szerepe. A beszédben a bal agyfélteke szerepe dominál (Gósy 1999: 20–25), felelős a beszéd dekódolásáért, a beszédészlelésért, a beszédmegértésért. A két agyfélteke együtt bonyolult folyamatban vesz részt a kommunikációban, így a fordításban és tolmácsolásban is. A fordítás speciális készség, hogy valaki jól beszél idegen nyelvet, nem jelenti azt, hogy jó fordítja azt, bár van összefüggés az idegen nyelv ismerete és a fordítási kapacitás között (Szabari 2003: 32). A kutatók azt próbálják kideríteni, hogy milyen folyamatok játszódnak le az agyban pl.: a beszédek hallgatásakor, a két- és többnyelvűek, tapasztalt- és kezdő szinkrontolmácsok esetében. Kiderült, hogy a terhelés a gyakorlottabb tolmácsoknál oszlik meg jobban, ami a sok gyakorlat és tapasztalat eredménye. Ebben nagy szerepe van az emlékezésnek, amely Gósy Mária szerint: „(...) a léleknek az a képessége, amelyekkel a képet megőrzi és felújítja” (Gósy 1999: 32). A felidézendő „kép” lehet a „szópár”, fogalom és szósor is.

A fogalom felidézésének a tolmácsolásban nagy szerepe van. Gyakran jelen van a „nyelvem hegyén van” – jelenség (Gósy 1999: 131), amikor a beszélőnél a kívánt lexéma előhívását valami gátolja. Ebből kifolyólag, ha a beszélőnek, adatközlőnek a célnyelven nem jut eszébe a lexéma, kódot vált. A beszélő ekkor a célnyelv halmazából kölcsönzi a kívánt lexémát (teszem hozzá, nem csak lexémát, lehet az grammatikai elemet is), nem is tudatosítva, hogy egy másik nyelv elemét aktiválta.

Zárásként elmondható, hogy, hogy gyakorlással a fordítói kompetencia fejleszthető, amely készséggé tud alakulni. A módszer azt szeretne volna bemutatni, hogy az az átváltási műveletek az egyes mondatokban hogyan jelennek meg, s hogyan formálódik a FNY-i mondatból CNY-i mondat. A mentális lexikon az a tér, ahol ezek az elemek elhelyezhetők, a kellő időpontban előhívhatók, hogy ne csak „nyelvem hegyén legyen”.

Szakirodalom

- Albert Sándor 2003. *Fordítás és filozófia*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Dékány Edit 2001. A fordítói kompetencia fejlesztésének lehetőségeiről. In: *Fordítástudomány* 6, III. évf., 2.szám, Scholastica Kiadó, Budapest, 89–98.
- Gósy Mária 1999. *Pszicholingvisztika*. Corvina, Budapest.
- Gósy, Mária 2005. Beszédeszlelés: folyamatok, stratégiák, modellek. In: *Modern nyelvoktatás*. Szépe György (szerk.), Alkalmazott nyelvészeti szakfolyóirat, a Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesületének lapja, XI.évf., 4.szám, december, 3–13.
- Horváth Ildikó – Szabari, Krisztina – Volford, Katalin (szerk.) 2002. *Fordítás és tolmácsolás a világban*, ELTE BTK, Fordító és tolmácsoló központ, Budapest.
- Gromová, Edita 2003. *Teória a didaktika prekladu*. UKF, Filozofická fakulta, Nitra.
- Huťková, Anita 2005. *Štylistické problémy prekladu a prekladania* (na materiál maďarskej prózy 20. storočia), Doktori disszertáció, Bratislava.
- Jakobson, Roman 1986. Fordítás és nyelvészet. In: Bart, István – Klaudy, Kinga (red.): *A fordítás tudománya*. Válogatás a fordításelmélet irodalmából, Tankönyvkiadó, Budapest, 15–22.
- Kiss Jenő 2002. *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Keníž, Alojz 1986. *Úvod do komunikačnej teórie tlmočenia*, Univerzita Komenského, Filozofická fakulta, Bratislava.

- Klaudy Kinga 1999a. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Scholastica, Budapest.
- Klaudy Kinga 1999b. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Scholastica, Budapest.
- Klaudy Kinga 2004. Az EU-szakszövegek fordításának oktatása. In: *Miskolci nyelvi mozaik*. Dobos Csilla (szerk.), Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 11–23.
- Langman, Juliett 2002. A kétnyelvűség kutatásának modern irányzatai. In: *Szociolingvisztikai szöveggyűjtemény*, Kiss, Gábor – A. Jászó, Anna – Bódi, Zoltán (szerk.), Tinta Könyvkiadó, Budapest, 143–151.
- Lanstyák István 2002. *Tanulmányok a kétnyelvűségről*, Kalligram Könyvkiadó, Bratislava.
- G. Láng Zuzsa 2002. *Tolmácsolás felsőfokon*. Scholastica, Budapest.
- G. Láng Zuzsa 2002. Forrásnyelvi beszédek a tolmácsolásban. In: *Fordítás és tolmácsolás az ezredfordulón*. Klaudy Kinga (szerk.) Scholastica, Budapest, 38–47.
- Popovič, Anton 1971. *Poetika umeleckého prekladu*. Tatran. Bratislava.
- Slouková, Gizela 1986. *Úvod do teorie tlmočení*. Štátní Pedagogické Nakladatelství, Praha.
- Szabari Krisztina 1999. A tolmácsszakma profiljának változása a hetvenes évektől napjainkig. In: Klaudy, Kinga (szerk.): *A magyarországi fordító és tolmácsolás 25 éve*, Scholastica, Budapest, 22–29.
- Szabari Krisztina 2003. Tolmácsolás idegen nyelvre. In: Klaudy, Kinga (szerk.): *Fordítás és tolmácsolás az ezredfordulón*, Scholastica, Budapest, 30–37.
- Trudgill, Peter 1997. *Bevezetés a nyelv és a társadalom tanulmányozásába*, JGYTF Kiadó, Szeged.
- Wardgaugh, Ronald 2002. *Szociolingvisztika*, Osiris, Budapest.
- Zeman László 1993. *Stílus és fordítás*. Madách Könyvkiadó, Pozsony.

Summary

The Change of Code and the Mental Lexicon

This work analyses the processes of code changing from the point of the mental lexicon. Under the mental lexicon I mean the “words store” according to Mária Gósy in which the linguistic units are stored. This process of storing is interesting because it occurs in different forms when it is used by interpreters, translators and common speakers during the change of code. In this work I would like to present a new technique during the translations of “pairs of sentences”. These processes work in the brain with the help of the above mentioned technique.

Az igekötők időviszonyító szerepe a Tékozló fiú példázatának korai fordításaiban

(A meg és az el viselkedésén bemutatva)

A Tékozló fiú példázatának régi magyar fordításaiban egy nagyobb munka részeként a szöveg belső időstruktúráját kialakító nyelvi eszközöket vizsgáltam. Ezek közül a legutóbbi besztercebányai konferencián az igekötők funkcióját mutattam be. Jelen dolgozatomban a megkezdett vonalon továbbhaladva az igekötők időviszonyító szerepét kívánom tárgyalni. Ehhez segítségül hívtam az igekötők funkcióit a jelenben és történetiségében vizsgáló fontosabb szakmunkákat: J. SOLTÉSZ 1959; PERROT 1966; KIEFER 1983, 146–69; BEÖTHY–ALTMANN 1985; D. MÁTAI 1992, 662–95; SZILI 2001, 262–82.

Az aspektus és hozzá kapcsolódóan az akcióminőség, az ige grammatikai jelentésének az a része, amely által képes befolyásolni a mondatok az eseményidejét, kifejezni a benne lezajló folyamatok és állapotok időviszonyait. Az igeszemlélet ezen túlmenően legalább ilyen fontos szerepet játszik a szövegek belső időstruktúrájának alakulásában és alakításában (vö. BAUGRANDE–DRESSLER 2000, 104–6). A kétféle aspektus – az imperfektum és a perfektum – közül e téren sokak véleménye szerint leginkább az utóbbinak van szerepe. A perfektumban levő igéknek ugyanis „megvan az a képességük, hogy önmagukban, minden időhatározó nélkül is jelezni tudják az események egymásutániségát” (KIEFER FERENC 1992, 48; vö. WACHA 1978, 21–3); és míg az ilyen igékkel kifejezett eseményeknél érzékelhető a temporális progresszió, addig az imperfektumban levő igék önmagukban nem viszik előre az események menetét. A nem folyamatos és folyamatos aspektus különbségét a kutatók ma jobbára valamely határ általi korlátozottság meglétében vagy hiányában látják, azaz egy ún. belső határpont megjelenését a nem folyamatos igék elválaszthatatlan szemantikai jegyének tartják (vö. LENGYEL 2000, 82–3). SZILI KATALIN

(MNY 2001: 265) szerint például „a perfektivitás, a határolókkal megadott „célok” elérése a cselekvések, történések oly módon történő befejezése avagy megszűnte, hogy azzal egyszersmind új minőségek, új állapotok jönnek létre”. Ugyanitt összefoglalva a korábbi véleményeket a perfektivitást összekapcsolta a befejezettség, célhozérés, eredményesség fogalmaival. A nem folyamatos aspektus hordozója lehet maga a pusztá ige is, pl.: *hal, mozdul, kezd, villan* stb., nyelvünkben azonban a perfektiváló funkció leginkább mégis az igekötőkhöz kapcsolható, hiszen azok egyik legfontosabb jelentésmódosító szerepe épp a befejezettség jelölése. A magyarban bizonyos igekötőknek ez a szerepe nagyon hamar kialakult: feltehetőleg már az ősmagyar korban rendelkezett vele a *meg*, majd az ómagyar korban újabb igekötőkhöz kapcsolódott: *le, fel, ki, be, alá, össze* stb. (vö. BÁRCZI 1996, 66, 158–60; D. MÁTAI i. m. 675–82). A középmagyar korra pedig e szerep az igekötő funkcióhoz, a változatos egyéb árnyalaton kívül, az esetek túlnyomó részében már hozzátartozott, tehát a cselekvés, történés befejezettségének, eredményre jutásának jelölésében alapvető fontosságuk lett. Az általam vizsgált korpuszt alkotó szövegek, a Münch.K.-tól Torkos András 1734-es munkáig, nyelvünk történetének épp e nagyon mozgalmas időszakában születtek. Tekintsük most át a bennük megjelenő igekötős elemeket abból a szempontból, hogy az igekötők játszanak-e perfektiváló szerepet, s hogy ezek mivel járulnak hozzá a szöveg belső időstruktúrájának alakulásához. Az alapigék és igekötős származékaik aspektuális különbségének kimutatását gyakorta a hozzájuk kapcsolódó bővítmények bevonásával végzik el, vagyis nem (csak) az igéket, hanem a velük alkotott szintagmákat, sőt az egész szituációt állítják szembe. A bővítmények között első helyen áll a tárgy mint külső határoló, de különböző határozók is szerepet játszhatnak. Egyes vélemények szerint a perfektív szituáció létrejöttének alapvető feltétele „a cselekvés végpontját, határait megadó külső határoló és egy perfektiváló marker, az igekötő” megléte (SZILI i. m. 266). Vizsgálatom során ezért mindezen szintén tekintettel kell lennem.

A példázatban előforduló igekötők közül a *meg* és az *el* a leggyakoribb, az összes igekötős ige több mint 90 százalékában vannak jelen. Funkciójukat, szemantikájukat vizsgálva a különböző szakmunkák sokfé-

le csoportosítást hoztak létre, abban azonban a kutatók nagyrészt meg-
egyeztek, hogy bennük a perfektiváló szerep az egyik legmarkánsabb va-
lamennyi közül a kódexek korától kezdve egészen napjainkig. Különbőség
az egyes csoportok között leginkább abban van, hogy ez a funkció meny-
nyire erős, illetve, hogy a perfektivitás fő jellemzőiként említett vonások
közül – totalitás, végállapot, eredményesség, pontszerűség, oszthatatlan-
ság – melyik jelenítődik meg erőteljesebben, melyikre helyeződik a hang-
súly. A *meg* és *el* időviszonyító szerepének kimutatását én elsődlegesen
nem (csak) e funkcionális-szemantikai csoportokhoz, hanem az igék tem-
pusához és actiójához kötve kísérem meg. Teszem ezt egyrészt abból a
meggondolásból, hogy a magyar textusokban megjelenő igekötős formák
minden esetben valamely latin vagy görög igére mennek vissza, tehát a
forrásnyelvi szövegben eleve megadott igeidőt és akciót közvetítenek
nyelvünkre, másrészt KIEFER (1992, 47) azon felvetésétől indítva, hogy
a különböző szempontokat – igeidő, igejelentés, aspektus – együttesen
kellene vizsgálni.

A múlt idővel kezdem, általános vélemény ugyanis, hogy az igekötő a
cselekvés befejezett voltát főleg múlt idejű igékhez kapcsolódva jelöli. A
magyar szövegekben, amint azt a tavalyi előadásomban kimutattam több-
féle múlt idejű ige bukkan fel, mégpedig általában szabályosan valami-
lyen latin vagy görög igealak ekvivalenseként.

A latin perfectum historicum és a görög aoristos a múltban befejező-
dött, az elbeszélés jelenével kapcsolatban nem levő cselekvések, történé-
sek kifejezésére szolgált a példázatban. Vizsgálatom kimutatta, hogy a
cselekvés eme lezártságát szinte kizárólagosan igekötők által jelentették
meg fordítóink. Az igekötő itt függetlenül attól, hogy elbeszélő vagy *-t* je-
les múlthoz járult, mindenütt hordozott perfektív vagy perfektív-rezultatív
funkciót. Természetesen e szerep sok esetben nem kizárólagos, hanem
más funkciókkal együtt jelentkezik. Hangsúlyozottabb a perfektivitás, re-
zultativitás ott, ahol az ige tárgyi külső határolóval bővült. Az igekötő itt
több esetben is telikus szituációt perfektivált, azoknak a befejezettség,
végecé elérése jelentéseket kölcsönözte (mivel a vizsgált szövegek sokféle
helyesírást tükröznek a példaként hozott elemeket átírtam mai betűkkel és
írás móddal, utánuk zárójelben megadom a forrást; felsőindexben a biblia-

vers száma látható): *megosztá*¹²+ N_{acc} (M,É,P,S,H,Kr,Cs) ~ *elosztá*¹²+ N_{acc}. (J,Kd,T); *eltékozlá*¹³+ N_{acc}. (É) ~ *elkölté*¹³+ N_{acc}. (S) ~ *eltékozolta*¹³+ N_{acc}. (M,É,P,,F,Kr,Kd, Cs,T); *megölelé*²⁰+ Pron_{acc}.(É); *megcsókolá*²⁰+ Pron_{acc}. (J,É,P,S,Kr,Kd,Cs,T) ~ *megapolá*²⁰+ Pron_{acc}. (M,H,F), *megkérdé*²⁶ [azt] (J,É,P,S,Kd, de M kérdé) ~ *megtudakozék*²⁶ [vmit] (H,F,Kr,Cs); *megöle*²⁷+ N_{acc}. (É,S,H,Cs) ~ *ölömeg*²⁷+ N_{acc}. (M) ~ *megvágá*²⁷+ N_{acc}. (F) ~ *megölte*^{27, 30} + N_{acc}. (É,P,S,H,Kr,Cs) ~ *ölte meg*^{27, 30} + N_{acc}. (M,J,Kd) ~ *megvágta*³⁰ + N_{acc}. (F) ~ *vágatot meg*²⁷+ N_{acc}. (J) ~ *levágatta*²⁷+ N_{acc}. (T) ~ *vágattad le*³⁰+ N_{acc}. (T); *el nem mulattam*²⁹+ N_{acc}. (M) ~ *meg nem szegtem*²⁹+ N_{acc}. (É,S,H) ~ *meg nem rontottam*²⁹+ N_{acc}, *megemésztette*³⁰+ N_{acc}. (Kr), *elköltötte*³⁰+N_{acc}. (É) ~ *költötte el*³⁰+N_{acc}. (Kr,T). Világosan érezhető a befejezettség az eredményre jutott állapotváltozásokat kifejező igéken a 24. és 32. versben: *megleletteték*^{24, 32}(É,S); *megelevenedék*^{24, 32} (É,S) ~ *megéledet*^{24, 32} (J,P) ~ *megelevenedett*^{24, 32} (M,H,F,Kr,Kd,Cs,T); *elveszett*²⁴ (T); *megtaláltatott*^{24, 32} (P,H,F,Kr,Kd, Cs,T) ~ *megleletet*^{24, 32} (J) ~ *meglelettetet*^{24, 32} (M). Szintén perfektívek a cselekvések, állapotok kezdetét kifejező igék, nagy részük tárgyi külső határolóval is társul (a példákban az igekötő többnyire statikus szituációk kezdetét jelöli): *eleredet*¹³+Inf. (M); *meglátá*²⁰+ Pron_{acc}. (É,P,S,Kr,Kd,Cs,T, de M,H,F látá); *megszólíta*²⁶+ N_{acc}, *megszáná*²⁰+ Pron_{acc}.(Kr,Cs) ~ *megkeserüle*²⁰ [öt] (P) ~ *megesék a szüe rajta*²⁰ (S); *meg haraguvék*²⁸ (J,S,H,F,Cs,T). A főként irányjelölő funkciót ellátó igekötők egyben perfektívnak is, mivel az igekötő mint irányhatározó telikus és perfektív szituációt hoz létre (vö. KIEFER 1983, 166): *elküldé*¹⁵+ Pron_{acc}. (É,Kr,Cs,T) ~ *küldé el*¹⁵+ Pron_{acc}. (J, de P, H, Kd küldé); *elméne*^{13, 15, 20} (M,J,P,S,H,F,Kd,Cs,T, de S,F,T méne²⁰); *megjöve*²⁷ (É) ~ *jöve meg*²⁷ (S) ~ *megjött*^{27, 27, 30} (É,P,S,H,F,Kd,Cs,T) ~ *jött meg*^{27, 27} (H,Kr,Kd,Cs, de M jött); *érkezett meg*²⁷ (T). Az adott szituációkban az igekötők időviszonyító szerepe elsősorban az, hogy hozzájárulnak a múltbeli eseményeken belüli temporális progresszió világosabb érzékeltetéséhez. Lássuk most ezt konkrét példákon illusztrálva („<” az előidejűséget jelöli): TorkosUT.: és *elosztá* közöttök a’ jószágot¹² < Es nem sok napok múlván, mindeneket *öszve takarita*;– TorkosUT.: a’ kisebbik fiú *elméne*; < és ott *eltékozolta* jószágát¹³; – Káldi: És *el-méne*, < és annak a’ tartománynak egy polgárához *adá* magát; – KomáromiBibl.: *meg-látá* ötet az ő attya, < és *meg-szá-*

ná ötet, < és hozzája *futván* < *esék* az ő nyakára²⁰; – Káldi: *meg-kérdé* mi dolog volna az²⁶ < *És az monda néki*²⁷; – TorkosUT.: a' te ötséd *megjött*, < és a' te atyád *levágatta* ama' hizlalt tulkot²⁷; – TorkosUT.: *Megharaguvék* pedig azon, < és *nem akara* bémenni²⁸; – Káldi: ki az ő örökségét a' kurvákkel *meg-emésztette*, < *meg jött*, < a' hizlalt borjút *ölted-meg* néki³⁰. Az igekötők fontosságát e csoport esetében mi sem érzékelteti jobban, mint az, hogy igekötő nélküli forma csupán elvétele jelenik meg, s az is legtöbbször a nagyon korai textusokban (lásd MünchK.: *látá*²⁰, *kérdé*²⁶, *jőt*³⁰). Nagyobb arányú hiánya csak azoknál az igéknél fedezhető fel, amelyek eleve perfektívek: *kezde*¹⁴ (*meg kezde*¹⁴ csupán Kr, Cs), amelyeknél a perfectum historicum statikus szituációt jelöl: *vala* két fia¹¹, ahol a perfektiválást irányhatározó végzi: *És felkelvén jöve/ méne az attyához* (de Kr,Kd,Cs *elméne*), az idéző igéknél: *monda*^{12, 17, 21, 22}.

A praeteritum perfectumban levő igék fordításakor, azaz a múltbeli eseményekhez képest korábban lezajlott cselekvéseket, állapotokat érzékeltető igéknél, az igekötőknek abszolút használatával találkozunk. És bár KIEFER véleménye szerint a *hal* ige önmagában is perfektív, (vö 1983, 152, 161–2), az igekötő mégsem maradt el mellőle egyetlen munkában sem: *megholt vala*^{24, 32}. Sok kutató talán épp ezért a *meg*-nek itt mégis egyértelműen perfektív, perfektív-rezultatív szerepet tulajdonít (vö. J. SOLTÉSZ i. m. 34, PERROT i. m. 31–2, SZILI i. m. 273). A másik ige az *elvezett vala*^{24, 32}. Ebben az értelemben az igekötő szinte elválaszthatatlan eleme a szónak, az ritkán fordul elő nélküle (*odavész*). Mindkét esetben az igekötőknek fontos szerepe volt abban, hogy jelezzék az adott folyamatoknak a múltban lezárult voltát. Ez a történet szempontjából döntő momentum, hiszen a fiatalabb fiú megtérése pontosan azt jelenti, hogy a korábbi bűnös élete, erkölcsi értelemben vett halála véget ért: Káldi: ötséd *meg-hólt vala*, < és *meg-elevenedett*; *el-vezett vala*, < és *meg-találtattott*^{24, 32}.

Szintén igekötős igéket láthatunk egy helyen a con. praet. perfectumban levő elem magyar megfelelőjeként: *megemésztett volna*¹⁴+ Pron_{acc.} (M,J,P,Kd,T) ~ *elköltött volna*¹⁴+ Pron_{acc.} (S,H,F,Cs) ~ *eltékozlott volna*¹⁴+ Pron_{acc.} (É,Kr). Az igekötők használatát itt a forrásige perfektív volta és a kifejezni kívánt tartalom egyaránt megkövetelte: perfektív-rezultatív

funkciójuk világos, és tárgyi külső határolóval is párosulnak. Az adott szituációban az igekötő már csak azért sem maradhatott el, mivel az ige előidejűséget kifejező időhatározói mellékmondat állítmányaként funkcionál: Káldi: *minek-utánna* mindeneket *meg-emésztett volna*, < nagy éhség *lön* abban a' tarományban (igekötő nélküli alak leginkább egyidejűségi viszonynál jöhetett volna elő: *ahogy tékozolt volna*, × *támadt* nagy éhség). Az igekötőknek itt egy újabb időstruktúra-képző szerepével ismerkedhetünk meg, nevezetesen, hogy világossá teszik az időhatározói mellékmondat és főmondata eseményeinek időbeli viszonyát azokban az esetekben, amikor az időviszonyító kötőszó azt nem egyértelműsíti, pl.: TorkosUT.: *Mikor* pedig mindeneket *meg emészttetvőlna*, < nagy éhség *lön* abban a' tartományban¹⁴ (igekötő nélkül egyidejűsége is gondolhatnók, vagy legalább is a két esemény átfedésére: *mikor* mindeneket *emészttett volna* × nagy éhség *lön* ...); – KomáromiBibl.: *Mikor* pedig ez a' te fiad ... *meg-jött*, *meg-öletted* ő néki amaz hizlalt tulkot³⁰ (igekötő nélkül: *Mikor* pedig ez a te fiad *jött*, *megöletted* önéki ...).

Jelen idejű igekötős ígét jóval kevesebbet találtam a szövegben. Grammatikai praesent csak egy esetben fordítanak igekötős alakkal, konkrétan praesens imperfectumot: *elveszek*¹⁷ (M,F) ~ *veszek* el¹⁷ (P,M,Cs,T) ~ *halok meg*¹⁷ (J,É,S,H,Kr,Kd). Az igekötő itt, mivel jelen idejű alakhoz járul, nem egy már lezárult folyamatot jelöl, hanem olyat, amely a jövőben jut(hat) majd eredményre. Megjegyzem a *hal* és *vész* igeik jelentéséhez az eredményesség, lezárulás mozzanat annyira hozzátartozik, hogy az adott kontextusban igekötő nélkül is kifejezhető lenne a mondandó, pl.: *éhen halok*, *éhen veszek*, de a használati szokások valószínűleg megkövetelték az igekötők kitételét, ezért nem maradt el sehonnan sem. Tulajdonképpen az imperativusban levő ígéket is e csoporthoz sorolhatjuk, mert a bennük megfogalmazott cselekvés szintén a jövőben fog megvalósulni, a jövőben jut majd eredményre: *aggyad meg*¹²⁺ N_{acc.} (M) ~ *add meg*¹²⁺ N_{acc.} (É); *öltöztessétek meg*²²⁺ Pron_{acc.} (M); *ölyvétek meg*²³⁺ N_{acc.} (M,J,É,P,H,Kr, Kd,Cs) ~ *vágjátok meg*²³⁺ N_{acc.} (S,F) ~ *vágjátok le*²³⁺ N_{acc.} (T). Az igekötőknek a temporális progressziót jelölő szerepe itt ugyanúgy megvan, mint a múlt idejű igeéknél, csak jövőbeni eseményekre vonatkozik: MünchK.: *öltöztessétek meg* ötöt < és *aggyatoc* önéki gyűrőt

ő kezébe²²; Káldi: *hozzátok-elő* a' hizlalt borjút, < és *öllyétek-meg*, < és *együnk*.

Az előbbi kategória a jövőre való vonatkozása miatt nem különül el nagyon a jövő időtől, annál is inkább, mivel a futurum imperfectumban levő forrásnyelvi igéket a magyarban kizárólag jelen idejű igékkel helyettesítették, pl.: *el megyek*¹⁸ az atyámhoz (M,J,É,P,S,Kr, Cs,T, de H, Kd *megyek*). Ez esetben az igekötő a cselekvés jövőben való befejeződésére, célhoz érésére utalva fontos szerepet játszik a futurum kifejezésében, és a jövőben megvalósuló események egymáshoz viszonyított idejét is jelzi: KomáromiBibl.: *el-mégyek* az én atyámhoz, < és *mondok* nékie.

Az *meg* és *el* összes előfordulását áttekintve végezetül néhány óvatos tanulságot talán levonhatunk Eközben azonban tudatában kell lennünk egyrészt annak, hogy az elemzett példázat csupán egy rövidke szöveg, ezért a következtetések nem feltétlenül általánosíthatóak, ahhoz szélesebb körű kutatásra lenne szükség; másrészt pedig, hogy az igekötők időviszonyító szerepét nem szabad abszolutizálni, hiszen ez csak egyike a szövegek időszerkezetét kialakító tényezőknek sok egyéb – az igeidők, időhatározók, kötőszók stb. – mellett (ezt egyébként a bemutatott példákban is többször tapasztalhattuk). A vizsgált anyagból mindenesetre az alábbi tendenciák mutathatók ki. A korpusz szövegeiben – egy-két kivételt leszámítva – a múltban lezáródó, eredményre jutó cselekvéseket, folyamatokat, állapotokat, kezdődő cselekvéseket, minden esetben igekötős igével fejezték ki. Az igekötők itt a perfektív funkciójukkal elősegítették a múltbeli események sorában az időbeli relációk jelzését. Jelen idejű igealakokhoz járulva a cselekvéseknek a kimondás jelenéhez viszonyított jövőbeni megvalósulására utaltak, és egyben a magvalósulás sorrendjére is rámutattak. Mindezen funkcióikkal végeredményben tehát az ómagyar kortól kezdve fontos szerepet játszottak a tanulmányozott példázatszöveg időszerkezetének kialakításában.

A tanulmányban alkalmazott rövidítések jegyzéke

- M, MünchK. *„A Müncheni Kódex 1466-ból.* Szerk. Nyíri Antal. Bp., 1971. 299–300.
- J *Jordánszky-kódex.* [1516–1519.] Hasonmás: Bp., 1984, illetve RMNy. V. 581–3.
- É *Érsekújvári Kódex* 1.[1529–1531.] Kiad. Volf György. Bp., 1888. (Nytár. IX. 11–3.)
- P *Nouum Testamentum.* Ford. Pesti Gábor. Bécs, 1536. Faksimile: gond. Szilágyi Áron. Bp., 1896. 156–9.
- S *Vy Testamentū magar nelwen.* Ford. Sylvester János. Sárvár-Újsziget, 1541. Faksimile: Bp., 1960.
- H *A JESVS Christvsnak wy testamentoma.* Ford. Heltai Gáspár és munkatársai. Kolozsvár 1562, RMNy. 186.
- F *Az mi VRONC Iesvs Christvsnac Vy Testamentoma.* Ford. Félegyházi Tamás. Debrecen, 1586.
- Kr *Szent Biblia.* Ford. Károlyi Gáspár és munkatársai. Vizsoly, 1590; faksimile: gond. Szántó Tibor. Bp., 1981.
- Kd, Káldi *Szent Biblia.* Ford. Káldi György. Bécs, 1626; faksimile: Bp., 2002.
- Cs, KomáromiBibl. *Magyar Biblia.* Ford. Komáromi Csipkés György. Leyden, 1718. Faksimile: Debrecen, 2000.
- T, TorkosUT *A' mi urunk Jésus Kristusnak Uj Testamentoma...* Ford. Torkos András. Wittenberg, 1736.

Szakirodalom

- BEAUGRANDE–DRESSLER 2000. *Bevezetés a szövegnyelvészetbe* Corvina, Bp., 104–6.
- BÁRCZI GÉZA 1963. *A magyar nyelv életrajza.* Bp.,
- BEÖTHY–ALTMANN 1985. The Diversification of Meaning of Hungarian Verbal Prefix *meg.* NyK. 87.
- KIEFER FERENC 1983. *Az előfeltevések elmélete.* Bp., 146–69.
- KIEFER FERENC 1992. A szöveg időszerkezetéről. *Szemiotikai szövegtan* 4. Szeged, 40–55.
- LENGYEL KLÁRA 2000. Az ige. In: *Magyar grammatika.* Szerk. Keszler Borbála. Bp., 82.
- D. MÁTAI MÁRIA 1992. Az igekötők. In: *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1.* Bp., 662–95.
- PERROT, JEAN 1966. Adalékok a *meg* igekötő funkciójának vizsgálatához a mai magyar nyelvben. *NyudÉrt.* 52.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1959. *Az ősi magyar igekötők.* Bp.

- SZILI KATALIN 2001. A perfektiválás mibenlétéről a magyar nyelvben a meg-
igekötő funkciói kapcsán. *MNy.* 262–82.
- WACHA BALÁZS 1978. Az igés szerkezeti aspektus kategóriája. Bp., 21–3.

Resumé

Autor príspevku analyzuje funkciu slovesných predpôn vo vytvorení časovej štruktúry textu v starých maďarských prekladoch Podobenstva o máno-tratnom synovi. Skúma funkciu dvoch najčastejšie používaných predpôn *meg-* a *e/-* vo vyjadrení časových relácií vo vnútri textu, akú časotvornú úlohu hrajú tie dve prostriedky spájajúc s istým slovesným časovým kategóriám. Poukazujem na to, že medzi perfektivačnou a časotvornou funkciou týchto predpôn je tesná súvislosť, a na to, že predpony spojené so slovesami v minulom čase vyjadrujú temporálnu progresiu v minulosti, a so slovesami v prítomnom čase temporálnu progresiu v budúcnosti.

Az Európai Unió és a szlovák nyelv

Sokáig fontolgattam, mi legyen dolgozatom kiindulópontja, mit emeljek ki, illetve mely tények jelenjenek meg csak jelzésszerűen, s melyekkel dolgozzam szisztematikusan. A témakör ugyanis nem új, s azt hiszem, az utolsó időben egyre érdekesebbé válik a mindennapi nyelvhasználók számára is, hiszen minden Európai Unióban lévő országnak joga van a saját nyelvén disztribuírt dokumentumokra. Ebből következik, hogy azok az adatok is, melyek hihetetlen számokat sorakoztatnak fel a tolmácsokról és fordítókról, és egyben arról, hogy ez a szituáció már-már elviselhetetlen. S mi lesz tovább? Egyesek az angolt „nyomják” a lingua franca helyére, mások az eszperantót emelik ki... Az egyik oldalon ott áll az Unió, a másikon az egyes nyelvek és nemzetek, tradíciójukkal, régióikkal, kultúrájukkal és nemzeti történelmükkel.

Mivel nehéz lenne pár mondatban kifejezni a választott témát, úgy döntöttem, hogy a fordítási/tolmácsolási, illetve a translációval kapcsolatos nyelvproblematikára összpontosítok. A közismert (s talán kevésbé közkedvelt) integráció, globalizáció, pluralizáció és multikulturalizáció fogalmain keresztül próbálom „megragadni” az „euroszlovák”, vagyis az Európai Unió bürokráciája által torzított szlovák nyelv fő jegyeit. Ezeket fordításokból származó szövegekből identifikálom, főképpen az internetes weboldalakon található évi jelentésekből. Dolgozatomban az egyes példákban származó szummarizációt, tehát a „végeredményt” közlöm, a magyar olvasót nem terhelem szlovák szövegrészletekkel. A megfigyeléseket az áttekinthetőség kedvéért hat szinten különítem el és analízálom – a stilisztikaitól a formálisig terjedő skálán. Hipotézisem szerint ezek a jellemzők az angoltól származó más „eurofordításokra” is érvényesek.

Globalizáció, intergáció versus transláció

A globalizáció fogalmát leginkább a közgazdasági körökben használják, és az ökonómiai viszonyok világmértékben bővülő tényeire vonatkozik. A *globális, általános, egyetemes, világi* fogalmak alapjában véve a *fordítás, transláció* szavak antonimái, hiszen az előbbieket erősen fűződnek egy nyelvhez. Koška egy helyen ezt írja: „A globalizáció nem egzotikus, inkább nemfordítás. Kulturális asszimilációt követel. (...) A globalizáció egy nyelvhez kapcsolódik – tárgyi és átvitt értelemben is, egy életfelfogáshoz. A fordítás a nyelveket egyenjogúvá teszi, és a nyelvek egzisztenciájával kapcsolatos.” (Koška, 2003, 2., ford. A. H.) A translációs folyamat tehát az idegen elemek asszimilációjában működik közre, hogy a percepciók rendszer befogadja őket.

Nyelvi szinten a globalizáció különböző le- és átírásokban jelenhet meg, például egyes műfajok átvételében, grafikus és technikai szöveg feldolgozásában (a kiinduló szöveget akceptálva), egyes (kiinduló nyelv) szintaktikus konstrukciók preferálásával, a célnyelvbe való új lexémák beiktatásával. Másrészt éppen a fordítás (transzláció) által sikerült a globalizációnak áttörni az egyes kultúrákat érintő elszigetelődés veszélyét, és hangsúlyozni a kommunikáció szükségét.

A multikulturalizáció

A multikulturalizáció magával hozza a „nagyobb” kultúrák dominanciájának veszélyét, hiszen kiemelése és előnyben részesítése egyben a saját nemzeti identitás letagadását, a nyelv elvesztését, sőt az asszimilálódást vonhatja maga után. Ezzel kapcsolatban említhetjük a ma gyakran használt „kisebb” nyelvek, ill. „minor” kultúrák fogalmát, amely megnevezések – véleményem szerint – nem egészen korrektek. Ez is az említett folyamat negatív oldalához tartozik.

A multikulturalizáció által egyes etnikumok kultúrája átszövődik, s a határok irrelevánssá válnak. Ezt nevezzük interkulturális kommunikációnak, melynek fontos része a translációs kommunikáció. A határok eltörlése például a reáliák megtartásában valósul meg, illetve a másik nyelv szintaktikai, szórendet érintő, lexikai, illetve stilisztikai befolyásolásában

is. Ez a szituáció leginkább a mindennapi beszélt köznyelvben mutatkozik meg (lásd például Lanstyák István, Csikány Andrea stb. tanulmányait). A folyamat pozitív oldala tehát az, hogy a kultúrák és a nyelvek kölcsönösen hatnak egymásra, gazdagítják egymást, egymás feléledéséhez vezetnek, és új határokat nyitnak.

A pluralizáció és a transláció folyamat

A szótárak a pluralizációt általában úgy magyarázzák, mint több önálló és független lényeg szimultán létezésének tendenciáját. A pluralizáción alapuló kommunikáció annak a képességnek a bizonyítéka, hogy a kommunikációban részt vevő partnerünket akceptálni tudjuk, és egyben nagy empátiával és logikus argumentációval bírunk (előbb, mint ahogyan valamit/valakit elítélünk/megítélünk vagy elfogadunk). Talán paradoxon, de a pluralizáció kommunikációs formája a hallgatás és a beszéd közös művészete. Erre a művészetre csak magas színvonalú és (pozitív értelemben) kellő magabiztossággal bíró nemzetek képesek.

A transláció aspektusából kiindulva olyan jelenségekről beszélhetünk, amelyek tipológiai szempontból identikus szövegnyelvi elemekkel dolgoznak. Ilyen például a kiinduló szöveg befogadójához való igazodás, másrészt az odafigyelés a célnyelvi szöveg olvasójára; az eredeti szöveg makrostilisztikai jegyeinek előnyben részesítése, illetve a befogadó rendszer tipológiájához való igazodás; a „készen kapott” lexika befogadása, valamint a paralell célnyelvi ekvivalensek „működése” (itt akár szinonimiáról is beszélhetnénk) stb. Ide sorolhatnánk azokat az eseteket, amikor a többnyelvű – a tartalom szempontjából identikus – szöveg egyszerre születik, tehát a szó szoros értelmében egyiket sem nevezhetjük fordításnak. Hasonlóan a témához tartozik a fordítási/tolmácsolási normák és standard(ok) kérdése, létezése, illetve ezek létrehozása, megfogalmazásuk szükségessége.

Első látásra/hallásra nehezen érthető a globalizáció, az integráció, a pluralizáció és a multikulturalizáció fogalmai, melyek mediális trükköként is értelmezhetők. A kommunikáció, s még inkább a translációs kommunikáció azért jött létre, hogy a megértést szolgálja, hogy megismerjük szokásainkat, erkölcsi hagyatékainkat, kultúránkat, és hogy to-

vább adhassuk tapasztalatainkat. De azért is, hogy közelebb hozzuk a távollevőt, befogadjuk az idegent, s megismerjük az ismeretlent... Nem azért, hogy eltávolodjunk a sajátunktól, a hagyományainktól, hanem azért, hogy még jobban megbecsüljük, értékeljük és azonosodjunk vele. A kultúra, a nemzet és a nyelv csak akkor gyarapodhat, ha megismeri a saját értékét, azaz kommunikációba lép más nemzettel, kultúrával, nyelvvel... A translációs kommunikáció ezért a leghatékonyabb gyógyszer a globalizációból, az integrációból stb., illetve megannyi „-ációból” származó félelem ellen.

Az „euroszlovák” nyelv jellemzői

1. stilisztikai szint

Ebben a kategóriában a mutató névmások aránytalan használata figyelhető meg, amely inkább a beszélt szlovák nyelv stílusára jellemző. Ehhez társulnak az áttekinthetetlen mondatok, mivel a fordítók gyakran a statikus, illetve a névszói konstrukciókat alkamazzák az igei szintagmák helyett. További jellemzők: több a szubjektív megfogalmazás, hiányzik a logikus koherencia, a mondatok hosszúak, s kommunikációs szempontból nehézkesek, komplikált a mondatrend, s ez felbontja a mondat információs funkcióját, előnyben részesülnek a leíró, passzív konstrukciók.

2. lexikális szint

Itt található a legtöbb példa, ez a szint a legáttekinthetőbb, mivel az angol szavak szlovák (többnyire) „tükörfordításáról” van szó, ezért a példákat kihagyom. Úgy gondolom, minden nyelvben megtalálhatók az ilyen kifejezések.

3. szintaktikai szint

Ide tartoznak a bonyolult, hosszú és áttekinthetetlen mondatok; a szlovák mondat szórendje „felcserélődik”, érezhető az „angol” befolyása. Meg kell említeni még az információk sűrítését (kumuláció): jellemzői a hosszú névszói szintagmák, a fölösleges passzívumok használata, s hiányzik a logikus konzisztencia.

4. morfológiai szint

Itt megfigyelhető az angol által befolyásolt egyes és többes szám használata, ragozásnál a helyenként rossz toldalékolás, az egyes kötőszók helytelen használata, a helytelen prepozíciós szerkezetek

5. fonetikai szint

Főleg a szupraszegmentális vonatkozásokra hívnám fel a figyelmet, a szlovák szövegekre ugyanis nem jellemző a túlságosan sok gondolatjel, kettőspont és pontosvessző használata.

6. formális (technikai) szint

Ide olyan esetek tartoznak, mint a külső forma elhanyagolása, illetve a bürokrácia által előírt (közös, sematikus) szabályokhoz való illeszkedés, valamint az a tény, hogy a bekezdéseket nem használják.

Szakirodalom

- Bohušová, Z. – Müglová, D.: Tlmočenie na osi medzi globalizáciou a regionalizáciou. In: zb. Odborná komunikácia v zjednotenej Európe III. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB, Praha : Jednota tlmočníkov a prekladateľov, 2005, 7-16.
- Bohušová, Z. – Mončeková, E.: Prepojenie univerzitného vzdelávania a mimouniverzitnej praxe v oblasti vedomostného manažmentu a vzdelávania translátorov – program Leonardo da Vinci. In: zb. Odborná komunikácia v zjednotenej Európe III. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB, Praha : Jednota tlmočníkov a prekladateľov, 2005, 17-22.
- Csikány, A.: Kódváltás, kódváltogatás és kódkeverés. In: A magyar szemiotika negyedfél évtized után. Magyar Szemiotikai Társaság, Linceum Kiadó, Budapest – Eger, 2005, 146-152.
- Gromová, E.: Teoretické myslenie o preklade v 80. a 90. rokoch 20. storočia. In: Slovak review, 11, 2002, 162-173.
- Gromová, E. – Müglová, D.: Kultúra – Interkulturalita – Translácia. Nitra : UKF, 2005.
- Koška, J.: Preklad ako znárodnenie globalizácie. In: Slovak review, 12, 2003/1, 1-7.
- Lanstyák, I.: Kódváltás és fordítás. In: Irodalmi Szemle, 46, 2003/7,
- Rakšányiová, J.: Preklad ako interkultúrna komunikácia. Bratislava : AnaPress, 2005.
- Vajdová, L.: Teória polysystémov a preklad. In: Slovak review, 11, 2202, 142-161.

Summary

In her paper the author offers to outline the main tendencies in the translation communication explaining the concepts of globalisation, integration, pluralisation and multiculturalisation. Against the background of these concepts, as well as the societal factors underlying the changes in the language paradigm and in communication in a broad sense, the main signs of Euro-Slovak are identified. She proceeds on six levels, beginning with the stylistic level and ending with the formal, or technical level. Corpus delicti, the translated material, are the texts from the EU web site, specifically the annual reports.

Dóhóvics Bazil magyar nyelvű hagyatékának fordításáról

Az Ungvár megyei „Kárpáti Igaz Szó” napilapban „Ismeretlen Dóhóvics” c. cikkében Váradi-Sternberg János professzor Dóhóvics Bazil 200. születésnapja alkalmából a következőket írta: „Dóhóvics alkotó tevékenysége, magyar nyelvű verseinek megjelentetése, illetve tanulmányozása a jövő feladata. De a már eddig felkutatott anyagból is nyilvánvaló, hogy hagyatéka egyaránt gazdagítja az ukrán és a magyar művelődést, s személyében a két nép együttműködési készségét és barátságának megtestesítőjét becsüljük” (Váradi-Sternberg 1982: 3-4).

Dóhóvics Bazil Ukrajna hű fiának tartotta magát, ezt fennén hirdette, ukrán származására mindig is büszke volt. Éppen ezért olyan fontos ennek a rendkívüli embernek az „újjaszületése”, „visszahozatala” a feledésből, költészeti és tudományos hagyatékának, személyiségének kutatása, műveinek fordítása, korunkhoz és ukránok új nemzedékéhez való közelítése – hiszen gondolatai máig sem veszítettek semmit eszmei aktualitásukból. Dóhóvics Bazil az ukrán irodalom és történelem kimagasló személyisége, aki jelentős mértékben hozzájárult a magyar tudomány fejlődéséhez is. Dóhóvics hagyatéka számos magyar nyelvű írást, tudományos cikket, költői művét tartalmaz. 1831-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának választották, ami nagy kitüntetés volt számára, és erről az önéletrájzaiban is említést tesz.

2003-ban az Ungvári „Grazsda” könyvkiadóban Dóhóvics 220. születésnapja alkalmából rendezett tudományos konferencia felélénkítette a kárpátukrán tudós filozófiai, teológiai, lingvisztikai, néprajzi és egyéb írásai iránti tudományos érdeklődést.

Fegyir Potusnyák¹ a „Én és a végtelenség (A kárpátaljai filozófiatörténet rövid vázlata)” c. művének egyik fejezetét Dóhovicznak szenteli. Az író főképp Dóhovics munkásságának filozófiai aspektusaira összpontosítja figyelmét, de költészetével kapcsolatban is kifejti gondolatait. Részben megtalálhatjuk Dóhovics költészetének elemzését Volodimir Bircsák „Podkárpátszkajá Rusz irodalmi törekvései” (1922) c. munkájában. A szovjet irodalomtudomány is megemlékezett helyenként Dóhovics Bazil költészetéről, de csak általánosságban, és gyakran alaptalanul nagyobb hangsúlyt fordított a szociális, ill. vallásellenes momentumokra. Dóhovics magyar nyelvű szövegeinek költői átdolgozását Jurij Skrobinec végezte el.

Dóhovics Bazil munkásságának jellemzése, az író személyének méltatása mostanra már szerepel a magyar és ukrán lexikonokban, a sajtóban, valamint a 2003. évi jubileumi konferenciák anyagaiban.

Vihodovanec Natália a „Dóhovics Bazil: a barokk képviselője” c. 2000-ben napvilágot látott könyvében, amely mindmáig a legteljesebben mutatja be Dóhovicst, mint az ukrán barokk kor képviselőjét, konstatálja, hogy Dóhovics végre visszatér az olvasóihoz, de ez a visszatérési folyamat még nem ért véget, még mindig tart (Vihodovanec 2000: 8-9).

Dóhovics Bazil a kevésbé ismert szerzők közé sorolható, bár az ukrán történelem és irodalom kulcsfontosságú személyisége, nem csak szűk regionális értelemben, hanem országos szinten is. Eddig csak kevés művét publikálták, néhány írását fordították le. Pedig önéletrajzához, – amit Dóhovics a Magyar Tudományos Akadémia számára írt 1840-ben, – mellékletben csatolta tanulmányainak és szépirodalmi alkotásainak jegyzékét, melyben közel száz művet sorolt fel. Ezeknek csak töredéke vált ismertté eddig. Munkám egyik főbb célja Dóhovics Bazil máig ismeretlen tudományos cikkeinek és irodalmi műveinek felkutatása, elemzése és bemutatása. Eddigi munkám során a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában és kéziratárában sikerült felkutatnom közel 20 kéziratot, azokból a tanulmányokból, amiket Dóhovics önéletrajzában említ. Érdekességgént

¹ Fegyir Potusnyák (1910-1960) „Én és a végtelenség (a kárpátaljai filozófiatörténet rövid vázlata)” c. tanulmányt 1938-1944 között írta, de nyomtatásban csak 2003-ban látott napvilágot.

megemlíteném, hogy a Kárpátaljai Állami levéltárban megtaláltam a lel-
kész személyi pecsétjét².

A szerző tudományos és irodalmi hagyatékán kívül célom Dóhovics
portréjának megtalálása, valamint sírjának felkutatása. Jelenleg csak any-
nyit tudunk, hogy a költő Huszton halt meg és ott is lett eltemetve 1849-
ben.

A kárpátukrán felvilágosodás kiváló képviselőjének irodalmi hagyaté-
kának feltárása nagy mértékben köszönhető a szlovák ukrainistáknak.

Ivan Macinskij, szlovák kutató, megtalálta Kornilo Zaklinskij ma-
gán könyvtárában Dóhovics „Poemata”³ c. versesgyűjteményének kézira-
tát, amit átadott Olena Rudlovcsák eperjesi irodalomtörténésznek. Olena
Rudlovcsák elkészítette a kézirat mikrofilmes változatát, amit át is adott a
kárpátaljai kutatóknak. Ez nagy mértékben elősegítette Dóhovics hagyá-
téka vizsgálatát. Olena Rudlovcsák és Vaszil Mikitász 1965-ben a
„Kárpátalja költői” c. kárpátukrán költészeti antológiájában (XVI. század-
tól 1945-ig) megjelentettek a „Poemataban” szereplő tizennyolc ukrán
nyelvű versből kilencet, valamint közöltek egy rövid ismertetőt a szerző-
ről (l.: Mácinskij 1982).

Dóhovics Bazil „Poematája” ukrán nyelvű fordításban a Szvidniki Uk-
rán Kultúra Múzeuma tudományos kiadványának 10. kötetében látott
napvilágot 1982-ben, a költő születésének 200. évfordulójára. A művek
fordítását neves szlovák ukrainisták és fordítók Ljubica Bábotá és Iván
Mácinskij készítették el.

Az író magyar nyelvű költészetének ukrán fordításával én is próbál-
koztam. Az Ungvári „Grazsda” könyvkiadó igazgatójának megrendelésé-
re elkészítettem a "Poemataban" található magyar versek ukrán nyersfor-
dítását, melyek költői megformálását Petro Skunc, kortárs ukrán költő,
fogja elkészíteni. A nyersfordítás elkészítése komoly feladat volt szá-
momra. Célom az volt, hogy minél pontosabban adjam át a költő nyelv-

² Szeretném köszönetemet kinyilvánítani Andrij Szvitlinecnek, aki segítségemre volt a kutatásban.

³ Verseit Dóhovics 1832-ben foglalta egy kézirat gyűjteménybe. A „Poemata” 190 verset tartalmaz, amelyből 131 latin, 39 magyar és 18 ukrán nyelven íródott. Ezekből a versekből a szerző életében csak néhány látott napvilágot.

használatának szépségét és stílusát, költői eszköztárát, érzelmeit és gondolatait.

Mielőtt a magyar versek ukrán fordításához fogtam, átültettem ukrán nyelvre Dóhovies Bazil „Etnographiára, mint tudományra szolgálható észrevételek” c. tanulmányát, amely 2003-ban jelent meg, és az író 220. születésnapja alkalmából Ungváron rendezett tudományos konferencián került bemutatásra.

Az „Etnographiára, mint tudományra szolgálható észrevételek” c. tanulmány a tudós első tudományos néprajzi munkája, amely 1824-ben a „Tudományos Gyűjtemény” 9. kötetében látott napvilágot. A tanulmányban Dóhovies polemizál a bécsi Csaplovics Jánossal, akinek ugyancsak a „Tudományos Gyűjteményben” jelent meg korábban egy tanulmánya, melyben a szerző sértően nyilatkozott a Monarchia területén élő egyes nemzetiségekről. Dóhovies élesen tiltakozott az ellen, úgy vélte, hogy a Habsburg szellemben író Csaplovics „szabadon mocskolja a nemzeteket”, és határozottan kiállt nemcsak az ukránok és a magyarok védelmében, de a román nép védelmére is kelt, amely, mint írta, „olly iszonyú vonásokkal van befeketítve, hogy annak portréjában ugyan egy mákszemnyi sem marad dicsérni való”. Dóhovies hozzáteszi, hogy „egy-két személytől az egész nemzetre követgetni még derekabb újság volna Logicában” (Koljadzsín 2003: 19).

Dóhovies üdvözölte Csaplovics érdeklődését az akkor még gyerekcipőben járó néprajztudomány iránt. Ő maga is kifejtette a tudománnyal kapcsolatos elképzeléseit, ugyanakkor rámutatott a bécsi szerző ellentmondásaira, arra, hogy állításai nem mindig felelnek meg a tudomány, a logika és a józanész követelményeinek. „Az Ethnographia’ tökéletesítésére – ha ugyan úgy akar ki rukkolni valaha, mint Tudomány – szolgáltam nem tsak tisztítást tárgyazó észrevételekkel, hanem egész alkotmánnyára nézve való útmutatással röviden. Ha kedvére lesz a’ Szerző Úrnak: szolgálok még bővebben is. – Tsiptem itt ott az Írón, azért mert ő is tsip – noha ugyan ez épen nem tsinos dolog egyikünkől is. Nekem néhány nemzet betsületéért méltó volt merésznek lennem, ha még több Bétsi Író ellen is” – írja tanulmánya befejező soraiban. (Koljadzsín 2003: 23).

Dóhovichs Bazil „Etnographiára, mint tudományra szolgálható észrevételek” c. művének ukrán fordítása első próbálkozásom volt a fordítás terén. Természetes, hogy munkám során bizonyos nehézségekbe ütköztem. Az ukrán és a magyar nyelv lényegesen különbözik egymástól hangtaniilag, szótanilag és nyelvtanilag is, nem beszélve a mondattanról, hiszen az ukrán nyelv sem genetikailag, sem tipológiailag nem rokon a magyar nyelvvel.

A tanulmány nyelve, mint ahogy a műfaj és az író stílusa is, meglehetősen bonyolult. Ráadásul a mai magyar nyelv nagy mértékben különbözik a XIX. század elején használt nyelvtől. Ezen belül is problémát jelentett a szakterminológia.

Dóhovichs Bazil gyakran használ az akkori időkre jellemző fogalmakat, kategóriákat, reáliákat, melyeknek pontos értelmezése komoly szakmai felkészülést követel.

Ami a cikk fordításával kapcsolatos sajátosságokat és nehézségeket illeti, a következőket tudnám kiemelni:

- Nehézséget okozott a szöveg pontos megértése.
- A fordítói munka során a legfontosabb az volt, hogy kiemeljem a mondat fő gondolatát és csak akkor – ebből kiindulva – kezdjek el fordítani. Mindezek mellett fontos volt megőrizni a szerző stílusát, nyelvhasználatának sajátosságait és különlegességeit.
- Dóhovichs Bazil gyakran játszik a sorok mögötti értelmekkel. Ezeknek pontos, helyes és plasztikus átadása volt az egyik legfontosabb feladat.
- Dóhovichs Bazil írásainak stílusa – tipikus barokk stílus. A szerző tanulmánya bonyolult, terjedelmes, művészien szerkesztett, „nyugtalan”, túlsúlyolt mondatokat tartalmaz, melyek különböző típusú mellérendelt mondatokat fognak egybe, többféle beillesztéssel, kiegészítéssel, részletezéssel, magyarázattal (l.: Koljadzsín 2004: 76-77).

Ízelítőként csupán egy mondatot idézek Dóhovichs Bazil „Etnographiára, mint tudományra szolgálható észrevételek” c. cikkéből és mellékelem annak ukrán változatát.

Más az (!), ha Csaplovits Úr egy a' nevezetje' ideájának megfelelő Et-nographiát írni akarván, (szándéka lévén a' Magyar országon lakó népeknek mostani külső mibe mellet belső characterjeket – gondolkodás és tselekedet módjokat – mindenestől lerajzolni – a' czélban lévő nemzeti kimíveltség' szem-pontjából vévén a' dolgot) a' Természet' és a' Nevelés' (széles értelemben) a' mennyire ezeknek befolyások bizonyos oka a' Karakter' minémiségének, ezen Tartományban való munkáji' vizsgálásán fogott volna fel oly formán_ hogy egy oldalból hajházta volna szemléléssel a' Természetnek (mint az egyik Faktornak) azon az ágon menő processusát, mely szerint az ember ezen Tartományhoz képest való társasági élet s' tselekedet módjában egy részről az ő nevéndéke, – a' Föld minő határral s' elementumokkal lett megkönyékeztetésétől fogva felfelé menvén a' Climán, Termesztnényeken, és vidéki viszokon keresztül egészen a' legmagasabb, mely ezek a' Póluson lehet, felfogásig – a' nemzeti indulat' és Temperamentum' formálásáig, – addig folytatván vizsgálással ezen a' lineán végig menni készülő munkáját a' Természetnek, míg ez nem vágattatnék keresztül a' néki más oldalról szembe jövő, 's erényait módosító vagy felforgató Nevelésnek (mint a' másik Faktornak) a' Karakter' változását okozó befolyástól, a' legfőbb ponttól, a' Vallás és polgári Kormány' principiumaitól fogva, az úgy nevezett Idő' lelkén (Genius saeculi) és praejudiciumokon keresztül, egész' az ezen Pólusnak legalsóbb gráditsáig – a' tsak szokásnál fogva való házi (privát) nevelésig. (Koljadzin 2003: 22).

Зовсім інша справа (!), якби Пан Чаплович хотів написати Етнографію, що відповідала б суті її назви, маючи на меті всебічно подати поряд із сучасними зовнішніми ознаками і характер – спосіб мислення та поступки – народів, які проживають в Угорщині, підійшовши до справи з точки зору національного розвитку, як це задекларовано в меті праці, тоді він приступив би до вивчення цієї сфери, – тобто, Природного середовища й Суспільного укладу (в широкому розумінні), оскільки вони до певної міри спричиняють формування сутності Характеру, – у той спосіб, що, насамперед, вивчав би Середовище, як один з основних факторів, який визначає суспільне життя й спосіб діяльності людини.

А далі, починаючи від опису кордонів і природних ресурсів Регіону з часу його сформування, рухаючись вперед через вивчення клімату, біоресурсів й місцевих відносин аж до найвищого, яке тільки може бути у даному контексті, розуміння – формування національної самосвідомості й темпераменту, – й до тих пір у своїй книзі вивчати Природне середовище по цій лінії, аж поки її не пересіче, скоригує або змінить Уклад життя (другий фактор), починаючи від його впливу на зміну Характеру, від найважливішої точки – принципів Релігії і світського Уряду – через так звані Душу часу (*Genius saeculi*) і *praejudiciumokon* – до звичайного домашнього (приватного побуту) (Koljadzsin 2003: 10).

Külön szeretném kiemelni azt, hogy az „Etnographiára, mint tudományra szolgálható észrevételek” c. tanulmány fordítása mellett, hogy nagy kihívás volt számomra, komoly intellektuális élvezetett is nyújtott, mivel a szerző gondolatai kifejezők, sokatmondóak, stílusa következetes és egyszerre dinamikus .

Munkám során fontosnak tartottam azt is, hogy Dóhovics Bazil „Etnographiára, mint tudományra szolgálható észrevételek” c. tanulmánya érdekes legyen a mai olvasó számára is. Vagyis a célom az volt, hogy egyfajta hidat építsek Dóhovics és napjaink között.

Úgy vélem, Dóhovics Bazil tanulmánya, amely első ízben látott napvilágot ukrán nyelven, fontos részét képezi mind az ukrán, mind a magyar néprajzkutatás történetének.

Melléklet

Irodalom

1. Бірчак Володимир. Літературні стремління Підкарпатської Руси. Друге, доп. вид. – Ужгород, 1937.
2. Вигодованець Наталія. Василь Довгович: людина Бароко. Ужгород, 2000.
3. Довгович Василь. Зауваження до етнографії як до науки /Перекл. з угор. Н. О. Коляджин. — Ужгород: Гражда, 2003.
4. Коляджин Наталія. Робота над перекладом праці Василя Довговича „Зауваження до етнографії як до науки”/Василь Довгович з точки зору прочитання. – Ужгород: Гражда, 2004.
5. Мацинський Іван. Кінець XVIII – перша половина XIX ст. та життя і діяльність Василя Довговича /До двохсоті річниці від народження (1783-1849) – НЗМУК у Свиднику. – Пряшів, 1982. – Т. 10.
6. Потушняк Федір. Я і безконечність (Нариси історії філософії Закарпаття) /Упор., приміт. та післямова Р. Офіцинського. – Ужгород: Гражда, 2003.
7. Sternberg János. Az ismeretlen Dóhovich. Születése 200. évfordulójára// Kárpáti Igaz Szó. – 1983. – Márc.5.

Resumé

Україна у 2003 році святкувала 220-річчя визначного закарпато-українського культурного діяча XIX століття Василя Довговича. Довгович писав твори латинською, українською та угорською мовами. Спадщина українського письменника та науковця ще не досить досліджена, вона належить до так званої “повернутої” літератури. У статті йдеться про переклад етнографічної праці Довговича “Зауваження до етнографії як до науки” (1824) українською мовою, про художній стиль довговичевих текстів та особливості перекладу.

Muszorgszkij: Borisz Godunov c. operájának magyarországi recepciója

A XX. század elején az orosz irodalom, zene- és a táncművészet is mind nagyobb teret hódít Nyugat-Európában. Ezzel az áramlattal lépést tartva a magyar „Királyi Opera” is színpadra vitte Muszorgszkij hatalmas operáját, a Borisz Godunovot. Magyarországra Tango Egiszto karmester hozta, aki Milánóból ismerte az operát. A Borisz Godunovot 1913. december 20-án mutatták be Pesten a Királyi Operaházban. A darabot Dr. Hevesi Sándor fordította és rendezte. „A fordítás jól hangzik, magyaros, bár túlságosan önkénytel bánt el Puskin szövegével. Nyilvánvalóan a német után készült, elárulja a benne maradt, fület bántó germanizmus.” – (Világ, 1913. dec. 21.)

Az operát összesen hétszer állították színpadra Magyarországon (1913, 1930, 1947, 1955, 1962, 1976, 1999). 1947-ben Nádasdy Kálmán, az opera rendezője készítette az új magyar fordítást, amely sikeresnek bizonyult és elnyerte a kritikusok tetszését is.

Azonban meg kell mondanunk, hogy nagyon összetett feladatról van szó: ez a fordítás egy librettó, az opera szöveggönyvének fordítása, amelynek nemcsak az irodalmi szöveg fordítási kritériumainak kell megfelelnie, hanem zenei követelményeknek is: dallam, ritmus és még azon kívül is több más követelménynek! Muszorgszkij törekvéseit ismerve jellemző rá, hogy a dallamba egyenesen, közvetlenül beveszi az élőbeszéd kifejezéseit. Dargomizskij ismert kijelentése: „Azt akarom, hogy a hang közvetlenül a szót fejezze ki. Igazságot akarok”, Muszorgszkijnál önálló és sajátos értelmezést nyer. A szó közvetlen értelmének a visszaadása-kor a figyelem súlypontját az emberi hang intonációjára viszi át, mint a belső érzelmi és lelki hangulat tükrözőjére. A szó, mint ilyen, az ő számára nem annyira a *racionális értelmi* elemek komplexuma, mint inkább a mindennapi *élet jellegzetességeinek*, szokásainak, a jellemző gondolko-

dásmódnak és magatartásnak a sűrített lényege. Figyelmét ezért elsősorban a szó *kiejtésének módjára* fordítja, amely a különféle szociális környezetben a történelmi események és életkörülmények hatására másként alakul. Figyelembe véve a zeneszerző fent említett törekvéseit, egyértelművé válik, hogy milyen nehézségekkel kell szembenéznie annak, aki: a librettó fordításának feladatát magára vállalja, hogy a fordítás megfeleljen a fent felsorolt követelményeknek. Az opera zenei szövetébe is szervesen kell illeszkednie a librettó fordításának. Mit mond ez a fordítás az idegen fülnek? Ráadásul történelmi operáról van szó, amelynek az eseményei Oroszországban, a XVI. század végén játszódnak. A magyar közönség számára ez idegen, nem sokan ismerik a kor történelmét.

A Borisz Godunov szöveggönyvét maga Muszorgszkij készítette, Puskin drámáját és Karamzin „Az orosz birodalom története” című hatalmas munkáját felhasználva. Hősenek, Gudonovnak a története az orosz történelem egyik legérdekesebb és legizgalmasabb szakasza. A XVI. század végén Rettegett Iván cár udvarában élt leghatalmasabb bojár Borisz Godunov. Becsvágyó, tehetséges, hősiesen bátor kalandor volt, aki Iván cár hetedik feleségét és gyermekét Dimitrijt, a cárevicset, a Rurik-ház utolsó sarját legyilkoltatta, hogy a gyengeelméjű Fjodor cár halála után – örökös híján – trónra juthasson. (Mint ismeretes, ezt az elképzelést Pogogyinnak (1800–1875), a Pétervári Akadémia tagjának kutatásai megdöntötték.)

Egy ifjú szerzetes, Grigorij, – megtudva a titkot – (bosszútól és hatalomvágytól hajtva) magát a csodálatos módon megmenekült Dimitrij cárevicsnek adva ki, lengyel seregekkel, mint trónkövetelő a cár ellen tör. Az elgyötört nép tudatlanságában az ál-Dimitrijt a megmentőjeként üdvözlí, a gyilkos cárt, pedig hatalmának rettegett féltése és a lelkiismeretfurdalás nyomasztó rémképei a halálba kergetik.

Muszorgszkij – kihasználva a drámai keret adta lehetőségeket – a bűnös cártól, a dölyfös arisztokratán keresztül az egyszerű dajkáig és névtelen parasztig a történelmi Oroszország valóságos képcsarnokát viszi színpadra. Az opera cselekményének sok helyszíne gazdagon ábrázolja az akkori Oroszország atmoszféráját: cári palota, kocsmá, kolostor, kromi tisztás.

Az opera első magyarországi bemutató előadása (1913-ban) nagy erőfeszítést igényelt, sok közreműködőre volt szükség: 25 szólistára, a kórusban a létszámot 120-ról 180-ra emelték. Így az operaház kórusához a fővárosi kórusok is csatlakoztak, pl. az Acélhang kórusból 40-en, a Polgári Dalkörből 10-en. Ezen felül még 150 statiszta is részt vett az előadásban. A „koronázási jelenetben” például közel 400-an szerepeltek. A főszerepet Szemere Árpád énekelte, Egiszto Tango vezényelt. Hevesi Sándor fordította és rendezte a művet, a díszlet Kéméndy Ernő munkája volt. Mindebből kitűnik, hogy a budapesti bemutatóra milyen hatalmas energiát fordítottak a szervezők. Ennek ellenére:”... a budapesti előadás volt a leggyengébb. A kerti jelenet és a téli tájkép teljes illúziót keltettek, de a koronázási jelenet, a dekorációk és kosztümök – elviselhetetlenül rikító színei dacára vagy éppen emiatt – nagyon szegényes volt. Eszünkbe juthat a párizsi előadás grandiózus koronázási jelenete, a színpadon a szereplők sokasága, a Szentpétervárról odaszállított díszletek, a hatalmas templomi hangok zúgása, amely örökre felejthetetlen látvány marad emlékezetünkben. A pesti koronázás valóságos karikatúrája volt a párizsinak.

A címszerepet Szemere Árpád énekelte. Godunov Boriszt mástól előadva, mint Saljapin nem tudjuk elképzelni. A darabot Hevesi Sándor fordította és rendezte. A rossz fordításra jellemző, hogy az énekesek alig énekeltek egy sort Hevesi szövege szerint. Persze így sem értettünk egy szót sem, mert minden szereplő rossz kiejtéssel énekelte a szöveget” (Alkotmány 1919. XII. 21. „Godunov Borisz” Sereghy E.).

Ezt a kritikát olvasva kezdtem tanulmányozni az opera szövegvéneke fordításait (az első német nyelvi közvetítéssel keletkezett – 1913; Hevesi; a második az eredeti orosz szöveg fordítása – 1947; Nádasdy), hogy mennyire felelnek meg ezek az interkulturális kommunikáció követelményeinek: tartalmi, nyelvi, stilisztikai, szociokulturális szempontból.

Sok érdekes felfedezésre jutottam. A magyar fordítások összességében tartalmilag megfelelnek az orosz eredetinek. Néhány helyen azonban vannak pontatlanságok, az eredetihez képest gyengébb vagy más megoldások, ezeket szeretném most bemutatni.

A reáliák fordításával kezdem. Nagyon fontos, hogy a fordításban érződnie kell az idegenszerűségnek, amit éppen a reáliákkal lehet megvaló-

sítani. Közismerten reáliáknak nevezi a fordítási szakirodalom azokat a nyelvspecifikus elemeket, amelyeket nehezen lehet egy másik nyelvre lefordítani, mert nincs pontos megfelelőjük. Pl. tulajdonnevek, történelmi helyek, a nyelv állandósult kifejezései (szólások, közmondások) stb.

1. *Голубка, соседка* 'Szomszédasszony, galambocskám'

Hej, édes *szomszédasszony* (1913), Szomszédasszony, *galambocskám* – *komámasszony* (1947)

2. Что ты поризадумался *товарищ* 'pajtás'

No, te *koma*, mint töröd a fejed? (1947)

3. *Литва ли, Русь ли, что гудок, что гусли* 'Litvánia vagy Oroszország, *duda* vagy *guszli*'

És *eb* vagy *guba*, orosz az út vagy litván (1947)

4. *Спасибо хозяйка* 'gazdasszonyka'

Jó Isten megáldjon, *kocsmárosné violám* (1947)

Ezekben az esetekben a fordító felcseréli a reáliákat: az eredeti orosz nyelvről a magyar befogadó nyelvi reáliákra.

5. *Грозный царь пировал да веселился* 'A *Rettegett cár* dáridózott, mulatozott'

Véres ünnepeket ült Iván a várban! (1947)

A „Rettegett cár” nevet kihagyja a fordításból, és csak az „Iván” nevet használ. Tudniillik Rettegett cárnak Iván a keresztneve, de nem derül ki a fordításból, hogy Iván-cár, de nem is akármilyen cár – Rettegett.

Ivan Groznij cár híres volt a kegyetlenségeiről is – ezért lett Groznij – Rettegett. Így a fordításban nem kapunk információt a fontos történelmi személyről. Az Iván név szinte az összes orosz népmesében megtalálható, az orosz származású férfira is mondják, hogy „Iván”.

6. *Смилуйся, боярин батюшка!* 'Könyörülj, *bojár* bátyuska!'

Irgalmazz, jó apánk (1913), – *Szánj meg, Cárunk és jó atyánk* (1947)

Egyik fordításban sem találjuk a „bojár” szót, pedig ebben a szóban rejlik a fontos információ, az opera történetének a lényege. Borisz Godunov – főnemes (bojár), aki nem törvényes trónörökösként lép a trónra, hanem a trónörökös meggyilkolásával (Puskin verziója szerint). Borisz Fjodor cár sógora volt, közel állt az állami ügyekhez, sok mindenben helyettesítette a gyengeelméjű cárt. Az 1947-ben készült szövegben az sze-

repel, hogy cár (mint Borisz). Ebben az esetben szerintem súlyos pontatlanság van, anakronizmus. Ebben a jelenetben ugyanis Borisz még nem a cár, és arról van szó, hogy a nép kéri a bojárt, hogy foglalja el a cári trónt. A fordító a későbbi történet eseményeit előlegezi meg azzal, hogy cárnak szólítja a bojárt.

7. *Нуику! Вставайте! Дьяк думный говорит.* Csend. Felkelni! A bojári **Duma diakónusa** szól

Hallgass! Elég volt! Kelj fel és halld a hírt! (1913)

Elég! Fölkelni!

Ím, halljátok a szót! (1947)

Megint egy fontos személy névtelen marad a fordításban, nem mutatják be. A bojári Duma diakónuáról van szó, akinek mondanivalója egyházi szókinszre épül.

8. *Православные!* Неумолим бярин! ’**Pravoszlávok!** A bojár kérlelhetetlen.’

Népek, emberek! Bojár csak hajthatatlan. (1913)

Moszkva népei! Borisz csak hajthatatlan. (1947)

Itt stílusűrés van. A szereplő nem ugyanabban a stílusban szólal meg, mint az eredetiben, ahol az egyházi szókinszet használja, a fordításban viszont a köznyelvit.

9. *Печаль на Руси... печаль безысходная, православные!* ’Bánat sújtja Oroszországot égtelen bánat, **pravoszlávok!**’

És most minket sújt a gyász, árva nemzetet. (1913)

Keserves nagy siralom, orosz nemzetem! (1947)

A „nemzetem” szó az operában zajló események köréhez képest (XVI. század vége) modernnek számít, mert Faszmer Etimológiai szótára szerint a *nemzet* szó Oroszországban csak a XVIII. század elején jelenik meg, I. Péter cár idején.

10. *Царя на Руси хотим поставить.* ’Cárt akarunk Oroszország élére állítani.’

A cárt kell, hogy megválasszuk itten. (1913)

Új cárt hoznak nyakunkra az urak. (1947)

Az 1947-es fordításban negatív konnotáció kerül a szövegbe azzal, hogy a fordító betoldja az orosz eredetiben nem szereplő „nyakunkra hoznak” kifejezést. Az orosz nép tisztelettel és áhítattal viszonyult a cárhoz. Nem illik az orosz nép mentalitásához a magyar kifejezés. A szöveg pragmatikai jelentését sérti, valószínűleg szerepe van ebben az akkori politikai helyzetnek is (1947), amelyben a cár szónak negatív előjele van.

11. *Ну, что ж вы? Что ж вы **идолами стали**?*
*No, mi lesz? Mind csak **bámul, mint a bálvány**?* (1913)

Két frazeológiai egységet von össze a fordító, és így képzavar keletkezik.

Orosz-magyar megfelelője:

- Na, mi van veletek? **Mit álltok, mint a sóbálvány?**

A magyar megfelelője a **sóbálvánnyá válik**. A másik frazeologizmus, amivel összevegyítette a fordító: **Bámul, mint a borjú az új kapura**.

Minden nyelvben vannak olyan állandósult kifejezések, amelyeket csak tartalmilag lehet lefordítani, vagy az adott nyelvben lévő hasonló kifejezéssel.

12. *Ах ты пострел окаянный!*
Эко дьявол привязался?
Вот-то нехристь отыскался!
Ó, te átkozott csibész!
Ej, ördögfajzat, kötözködik!
Minek jött ide ez a pogány!
Pörög nyelve, mint a rokka! (1913)
Óh, te csúnya szájú ficzkó!
– Szájuk mint a szélvész, jár! (1947)
Milyen nyüzsgés, milyen láрма!

Szóláshasználattal tömörít a fordító egy hosszabb szövegrészt, amelynek nincs különösebb tartalma, csak üres fecsegés. Nem szó szerinti a fordítás, mégis tökéletes.

13. *Не клином свет сошелся*
Найдем мы жениха.
Nem dől össze a világ.
Találunk még vőlegényt.

Nagy ám az Isten kertje (1913)
Lesz másik vőlegény.

Itt viszont nem pontosan fordít, túlságosan népiesen, és így negatív jelentése lesz az eredeti tartalomnak.

14. *Сказочка про то и про се:*
как курочка бычка родила,
поросеночек яичко снес.
Сказка поется дурням, не дается.
Туру, туру, петушок,
ты далеко ль отошел?
'Kis mese erről és arról:

hogya szült a tyúk kisborjút,
a malacka hogy tojt tojást.
A mese folytatódik, a buták nem értik
turu, turu, kakaska,
messzire mentél-e?'

Mese, mese, mess kenyeret: (1947)

Túl az Óperencián született
Pettyes tyúktojásból kis bornyú...

Azt, aki bánja,
Vigye el a Kánya!

Erre kakas, erre tyúk,
Erre van a gyalogút!

15. *Дзинь, дзинь, передзинь,*
постригнули, помигнули,
тень, тень, потетень,
за колоду да на пень,
шагом, шагом, четвертагом.

Csip, csip, csókacsőr, (1947)

Járd a táncot, fond a láncot.

Lánc, lánc, tengertánc,
Míg csak lábam meg nem állsz!

Búj, búj, zöld ág,
Zöld levelecske!

A fordításokat értékelve elmondhatjuk, hogy a befogadó nyelvre jellemző elemeket épít be a fordító szövegbe, amelyek nem szerepelnek az orosz eredetiben. Átülteti a reáliákat. Közelíti a szöveget a befogadó nyelv ízléséhez. A mai műfordítókra egyébként is egyre inkább jellemző,

hogy igyekeznek jobban figyelembe venni a befogadó nyelv elvárásait. Ezeknek a követelményeknek megfelel a fordítás. Tudomásom szerint az opera szöveggönyvének nem készült új fordítása. Az 1999-es bemutatójához is Nádasy Kálmán fordítását használták, amelyet fia, Nádasy Ádám egészített ki, hogy közelítsen a mai magyar nyelvhasználathoz.

Felhasznált szakirodalom

- „A Borisz Godunov bemutatója előtt”. Új Szó. 1947. VI. 29.
„Borisz Godunov premierje alkalmából”. Pesti Napló, 1913. XII. 20.
Cserka Andor: „*Borisz Godunov*”. Világ. 1913. XII. 21.
Dobák Pál: *A romantikus zene története*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998.
Jemnitz Sándor: „*Az orosz népi zenedráma*”. Művelt Nép. 1947. VIII. 1.
Keldis, Jurij: *Az orosz zene története*. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1958.
Muszorgszkij, M. P.: *Borisz Godunov*. Frideczky Katalin nyersfordítása. Le-
mez melléklet. MAHIR – Zalai Nyomda, Zalaegerszeg, é. n.
Muszorgszkij, M. P.: *Borisz Godunov*. Szöveggönyv. Ford.: Hevesi Sándor.
Zeneműkiadó, Budapest, 1913.
Muszorgszkij, M. P.: *Borisz Godunov*. Szöveggönyv. Ford.: Nádasy Kál-
mán. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1961.
Sereghy E.: „*Godunov Borisz*”. Alkotmány, 1913. XII. 21.
Szvák Gyula: *Cárok és kalandorok*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982.
Запорожец-Ишлинская, Н. 1980. Борис Годунов. Оперы М. П. Мусорг-
ского. Путеводитель. Москва: «Музыка».
Фасмер, М. 1971. Этимологический словарь русского языка. Москва:
«Прогресс»

Резюме

V начале двадцатого века русская литература, музыка и танцевальное искусство завоевывают всё большую популярность в Западной Европе. Идя в ногу с этим течением, и Венгерская Королевская Опера взялась за постановку грандиозной оперы Мусоргского «Борис Годунов», либретто к которой написал сам композитор по одноимённой драме А. Пушкина. Время, в которое жил Борис Годунов – один из интереснейших периодов русской истории. Опера попала в Будапешт по рекомендации итальянского дирижёра Эгисто Танго, который познакомился с этим музыкальным произведением в Милане. Премьера «Бориса Годунова» в будапештской Опере состоялась 20 декабря 1913 года. Постановщиком оперы, а также переводчиком её либретто был д-р Шандор Хевеши. «Пере-

вод звучит хорошо, чувствуется венгерский стиль, хотя переводчик слишком произвольно обращается с текстом Пушкина, очевидно, что перевод был сделан с немецкого языка, об этом свидетельствуют режущие слух германизмы» (Világ, 1913.dec.24.).

Опера была поставлена в Венгрии семь раз (1913, 1930, 1947, 1955, 1962, 1976, 1999 гг.). В 1947 году Калман Надашди, режиссёр оперы, сделал новый перевод либретто, который оказался успешным и понравился критикам.

В своём докладе я сравниваю два перевода, указывая на удачные и менее удачные решения.

Vámos Lászlóné

Illem – etikett - protokoll

„Sose feledjük, hogy az emberiség legnagyobb ereje sokféleségében rejlik és a legszorosabb kötelék, egymás kölcsönös tiszteletben tartása.”

Ho Lin

World Health Forum, Genf

A viselkedéskultúra egyidős az emberiséggel. Az ember közösségi lény. A közösségek kialakulása és azon belül a magatartási szabályok fejlődése hosszú történelmi folyamat eredményeként jöttek létre. A kulturált viselkedés szabályai között vannak alapvető szabályok, amelyek mindeütt kötelezőek.

Az illemszabályok megjelölésére a nemzetközi nyelv általában az „etikett” kifejezést használja, ami franciául eredetileg címkét, árujegyet, felsorolást jelent.

Az etikett a francia udvarban, Versailles-ban keletkezett az abszolutizmus virágkorában. Azt mondhatnánk erről, hogy az előkelő társadalmi osztályok, a királyi udvar viselkedési ceremóniáit jelenti.

Egy szellemes meghatározás szerint:

AZ ETIKETT A TÁRSASÁGI ÉLET MŰVÉSZETÉNEK A TECHNIKÁJA

Az **erkölcsi** értékrend irányítúként szolgál az ember életében, ami meghatározza magatartását. A siker egyik előfeltétele, hogy kialakítsuk saját erkölcsi értékrendünket.

A társadalom mindennapi zavartalan életéhez szükséges normákat, az állam a **jogrendszerben** fogalmazza meg és szigorúan szankcionálja őket.

Végül vannak olyan társadalmi érintkezési szabályok, amelyeket az emberek az eddig ismertetett alapelvek szerint elvárnak, de nem tartoznak sem a jog, sem az erkölcs kategóriájába: ezek az illemszabályok.

Ez utóbbi azért fontos számunkra, mert tipikus helyzetek beidegződése általában eligazít a rendkívüli helyzetekben való viselkedésben is.

Összefoglalva: **az illem** a társadalmi érintkezés, a jó modor és az udvariasság szabályainak összessége.

A **protokoll** kifejezés a bizánci korból, a görög nyelvből származik.

/330 – 1453 /

A pergamentekercseket előzéklappal látták el, ezen tüntették fel a pergamentekercseken található legfontosabb adatokat. Mint a könyvtári rend szimbóluma válhatott a hivatalos kapcsolatok rendjének, rendszerének kifejezőjévé, mégpedig a diplomácián keresztül az élet sokféle területén.

A görög eredetű, később latinodott „protokoll” kifejezés eredetileg összefoglalót, jegyzőkönyvet is jelentett.

Bizánc a XI. és XII. században a világ egyik fővárosa, a diplomáciai élet központja volt. /kelet-római császárság – Bizánci Birodalom /

Bizáncban, az udvari környezetben gondosan kidolgozott előírásokhoz ragaszkodtak, amely szabályozta a méltóságok rangját, címeit és a külföldi követek meghívását.

A bizánci udvar alakította ki a diplomáciai élet külsőleges formáit.

A **bizánci diplomácia protokoll gyakorlatát** a vele érintkezésben állott európai uralkodói udvarok is átvették. Fontos szerepet vállalt a **Velencei Köztársaság**.

Egy szellemes meghatározás szerint:

„A PROTOKOLL A NEMZETKÖZI UDVARIASSÁG KÓDEXE. „

A protokoll nemzetközi gyakorlata mindenekelőtt a diplomácia terén alakult ki és a diplomácia fejlődése mindig meghatározó szerepet játszott a hivatalos nemzetközi kapcsolatok viselkedéskultúrájának alakításában is.

A jelenlegi diplomáciai munka alapját az 1961-ben elfogadott Bécsi Konvenció, majd a konzuli kapcsolatokról szóló 1963. évi Bécsi Konvenció képezi az alapját a diplomáciai protokollnak.

Ami a protokoll fogalmát illeti napjainkban, sokan nem tudják, hogy milyen tartalmi munka húzódik meg e kifejezés mögött.

A protokoll szó jelentése a mai értelemben a következő. Jelenti a

1. nemzetközi tárgyalásokról felvett jegyzőkönyvet,
2. azoknak a szabályoknak az összességét, amelyek megszabják a diplomáciai képviselők egymással való hivatalos érintkezésének módját,
3. valamely állam külügyminisztériumának ezzel foglalkozó osztályát
4. a hivatalos érintkezésre, különösen a hivatalos rendezvényekre, meghívásokra, megbeszélésekre vonatkozó íratlan szabályok és érvényben lévő szokásoknak az összességét.

„A protokoll kifejezést a köznyelv tágabb értelemben használja és a társasági élet viselkedési szabályait is ide sorolja. Holott a protokoll ezeket csak kiindulási alapként kezeli, hiszen a kulturált, un. otthonról hozott viselkedési szabályokra, illemtani ismeretekre szervesen ráépül.” A családi viselkedéskultúrából indul ki egész életvitelünk, melynek segítségével erősíteni kell az erkölcsi értékek tiszteletét. A társas élet szokásainak és szabályainak ismerete hozzátartozik az általános műveltséghez, amit mindenkinek ismernie kell.

A protokoll az egy szertartásrend, egy óriási rendezvényszervező munka. Legmagasabb foka a diplomáciai protokoll, melynek célja: „a hivatalos és személyi kapcsolatok gördülékenyebbé tétele egy olyan szabályrendszer segítségével, amely nemzetközileg ismert lévén, eleve lehetővé teszi a beilleszkedést, a kiszámíthatóságot és a szabályoktól való eltérés érzékelését.”

A protokollban a viselkedésnek, a szabályok betartásának jelzőrendszer szerepe van. Finom fokozatokban lehet közléseket átadni anélkül, hogy szóbeli formában kelljen megtenni azt.

Végül szeretném figyelmébe ajánlani mindenkinek, hogy tartsuk tiszteltbe a különböző országok társadalmi, kulturális és vallási szokásait, mert a

a protokollal nagyon meg lehet tisztelni embereket és nagyon meg lehet sérteni valakit.

Resumen

En nuestros días no podemos percibir las relaciones institucionales modernas sin el conocimiento y aplicación del protocolo. Para que podamos comprender el significado de este concepto, es necesario entender la relación que existe entre los tres conceptos básicos URBANIDAD – ETIQUETA – PROTOCOLO. La urbanidad es el conjunto de las normas de las relaciones sociales, las buenas maneras y la cortesía. Entendemos por etiqueta las costumbres y ceremonias de las capas altas de la sociedad y de las cortes reales. Protocolo significa un trabajo muy completo de organización de actos, cuyo punto culminante es el protocolo diplomático. A través del protocolo podemos demostrar mucho respeto hacia una persona al igual que se puede llegar a ofender.

Autori štúdií - A tanulmányok szerzői

Aczél Petra, Eszterházy Károly Főiskola, Eger
aczel@ktf.hu

Alabán Ferenc, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica
frantisek.alaban@umb.sk

Alabánová Mária, Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra
malabanova@ukf.sk

Andok Mónika, Eszterházy Károly Főiskola, Eger
mona@udvarhelyi.hu

Ardamica Zorán, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica
plectrum@stonline.sk

Barány Béla, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Főiskola, Beregszász
caroline@kmtf.uz.ua

Bárányné Komári Erzsébet, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Főiskola,
Beregszász
caroline@kmf.uz.ua

Barta Anna, Eszterházy Károly Főiskola, Eger
banna@ektf.hu

Bodnár Ildikó, Miskolci Egyetem
nyecseti@uni-miskolc.hu

Czeglédi Csaba, Eszterházy Károly Főiskola, Eger
czegledi@ektf.hu

Csikány Andrea, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica
cs.andrea@freemail.hu

Demján Adalbert, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica
demianb@pobox.sk

Dobos Csilla, Miskolci Egyetem
nyedobos@uni-miskolc.hu

H. Varga Gyula, Eszterházy Károly Főiskola, Eger
hvg@ektf.hu

Horváthné-Berlák Irén, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica
berlakiren@freemail.hu

Hutková Anita, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica
anithutkova@post.sk

Koljadzsín Natália, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
koljadzsín@freemail.hu

Kovács Éva, Eszterházy Károly Főiskola, Eger
evikov@ektf.hu

Nagyné Lőrincz Julianna, Eszterházy Károly Főiskola, Eger
jel2@freemail.hu

Németh Zoltán, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica
nemethbb@stonline.sk

Simig Ákos, Bay Zoltán Alkalmazott Kutatási alapítvány Logisztikai és
Gyártástechnikai Intézet, Miskolc, Iglói út 2.
simig@bzlogi.hu

Simig László, Szent István Egyetem, Gödöllő
simigl@citromail.hu

Simigné Fenyő Sarolta, Miskolci Egyetem, Miskolc
simigne@caracom.hu

Sz. Hegedűs Rita, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba
herita@freemail.hu

Szentesi Zsolt, Eszterházy Károly Főiskola, Eger
szentesi.zsolt@chello.hu

Szerecz György Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba
szereczgy@mnmail.hu

Tomesz Tímea, Eszterházy Károly Főiskola, Eger
tomesz@ektf.hu

Urbán Anna, Miskolci Egyetem, Miskolc
aitaniko@gold.uni-miskolc.hu

Vágási Margit, Eszterházy Károly Főiskola, Eger
francia@ektf.hu

Vámos Lászlóné, Budapest
kvamos@t-online.hu

Zimányi Árpád, Eszterházy Károly Főiskola, Eger
mnyelv@ektf.hu

Zoltán András, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
zoltand@ludens.elte.hu

Zsilák Mária, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
csengodi@ludens.elte.hu

Zsolnai Józsefné Mátyási Mária, Pannon Egyetem, Veszprém
buxsi10@axelero.hu

Obsah – Tartalomjegyzék

Predslov – Előszó	5
Kommunikáció – Kommunikáció	
<i>Aczél Petra</i> : A meggyőzés, mint a kommunikáció működési elve: fogalmak, elméletek és hatások	13
<i>Simigné Fenyő Sarolta</i> : Az információ és a metainformáció váltakozása a nyelvi közlésben	26
<i>Vágási Margit</i> : Kis nyelvek az Európai Unióban	35
<i>Simig László</i> : A PR mint totális kommunikáció	41
<i>Szerecz György</i> : Beszédpótcselekvés	47
<i>Andok Mónika</i> : Beágyazódások a hírszövegekben, a média mint önmaga kontextusa	56
<i>Sz. Hegedűs Rita</i> : Gondolatfoszlányok a PC, a megbélyegzés és a pszudofaj kapcsolatáról	69
<i>Simig Ákos</i> : Politikai kommunikáció az interneten	76
<i>Zsolnai Józsefné Mátyási Mária</i> : A magyartanárképzés kritikus pontjai és megoldásra váró feladatai az európai integráció folyamatában	86
<i>Horváthné Berlák Irén</i> : Nyelvtanulás Besztercebányán	95
Jazykoveda – nyelvtudomány	
<i>Czeglédi Csaba</i> : Konstruktív nyelvtudomány	101
<i>H. Varga Gyula</i> : Szövegtípus – szövegfajta – műfaj a médiában	111
<i>Dobos Csilla</i> : A magyar jogi szaknyelv vizsgálatának lehetséges szempontjai	118
<i>Zimányi Árpád</i> : Az igenevek időviszonyításáról	128
<i>Kovács Éva</i> : A <i>ki</i> igekötő jelentésszerkezete: kognitív szemantikai elemzés	137
<i>Bodnár Ildikó</i> : A magyar igék hétpillérű rendszere	145
<i>Mária Alabánová</i> : Slovná zásoba v procese osvojovania si druhého jazyka	153
<i>Bárányné Komári Erzsébet</i> : A magyar–kárpatjai ukrán (ruszin) nyelvi kapcsolatok kutatástörténete (a XIX. század 30-as éveitől)	

a XX. század 50-es éveikig) és a lexikális nyelvi interferencia eredményei	165
Literárna veda – Irodalomtudomány	
<i>Alabán Ferenc</i> : Az identitás és esztétikum kontextusában	177
<i>Ardamica Zorán</i> : A komparáció komplikáció(i), avagy a konszolidáció(k) nemzedéke(i)	188
<i>Urbán Anna</i> : Kulturális identitás és nemzeti szimbólumok magyarországi és határon túli magyarok körében	200
<i>Németh Zoltán</i> : Liberális szövegpolitika Parti Nagy Lajos műveiben	208
<i>Tomesz Tímea</i> : Bibliái utalások Dsida Jenő költészetében	216
<i>Zsilák Mária</i> : Vörösmarty Mihály <i>Szép Ilonka</i> című költeményének szláv vonatkozásai	226
<i>Bárány Béla</i> : Интерпретация художественной реальности «магических сил» света, звука и цвета в романе В. Гроссмана «Жизнь и судьба» и И. Кертеса «Обездоленность»	238
Preklad – Fordítás	
<i>Zoltán András</i> : Az ófehérorosz Trisztán-legenda magyar vonatkozásai ..	253
<i>Lőrincz Julianna</i> : A forrásnyelvi szöveg szemantikai és pragmatikai szintjének módosulásai a műfordítási folyamatban	259
<i>Csikány Andrea</i> : A kódváltás és a mentális lexikon	267
<i>Demján Adalbert</i> : Az igekötők időviszonyító szerepe a Tékozló fiú példázatának korai fordításáiban	277
<i>Anita Hut'ková</i> : Az Európai Unió és a szlovák nyelv	281
<i>Koljadzsín Natália</i> : Dóhovic Bazil magyar nyelvű hagyatékának fordításáról	287
<i>Barta Anna</i> : Muszorgszkij: Borisz Godunov c. operájának magyarországi recepciója	296
<i>Vámos Lászlóné</i> : Illem – etikett – protokoll	305
Autori štúdií – A tanulmányok szerzői	315

Názov: **Kontext—Kultúra—Filológia**
Cím: **Kontextus—Kultúra—Filológia**
Zostavili: Prof. PhDr. František Alabán, CSc.
Összeállították: Dr. Zimányi Árpád, kandidátus, főiskolai tanár
Redaktor/Szerkesztő: Dr. Stefan Pongó
Rozsah/Terjedelem: 320 strán/oldal
Náklad/Példányszám: 130 ks/darab
Formát/Formátum: A5
Tlač/Nyomda: Diamond Digitális Nyomda, Eger

ISBN-10: 963-9417-60-2

ISBN-13: 978-963-9417-60-1